

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 18 / Sayı: 2 Aralık - 2016

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences
Volume: XVIII / Issue: 2 December - 2016

ISSN: 2149-4894

ARALIK 2016

Cilt: XVIII / Sayı: 2

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Afyon Kocatepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 18, Sayı: 2, Aralık 2016

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences

Volume: 18, Issue: 2, December 2016

Sahibi/Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Editör/Editor

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Doç. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Arş. Grv. Rahime FİŞNE

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Prof. Dr. Kasım TURHAN
Prof. Dr. Celal DEMİR	Prof. Dr. Hilmi UÇAN
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN	Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Prof. Dr. Ernest-Wolf GAZO	Prof. Dr. Hakkı YAZICI
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Doç. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Doç. Dr. Uğur TÜRKMEN
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Doç. Dr. Gürbüz OCAK
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Doç. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARAMAN
Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK	

Dergi Sekreteryası ve İletişim/Secretary of Journal and Communication

Arş. Grv. Mehmet YAĞCI e-mail: akusbder@aku.edu.tr

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ANS Yerleşkesi, 03200/AFYONKARAHİSAR

Tel.: +90 272 2281255/10565 - **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr, **web:** http://www.sbd.aku.edu.tr

Haziran ve Aralık sayıları olmak üzere yılda iki kez yayınlanan AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, alanında uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların her türlü bilimsel, imlâ ve hukuki sorumlulukları yazarlarına aittir. AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, ULAKBİM, ASOS, EBSCO, SocINDEX, MLA ve Akademik Dizin tarafından indekslenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS		
Resul ERSÖZ	Kur'ân'a Göre "Hakk" ve "Adalet" Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri According to the Qur'an in the Context of "Hak" and "Justice" Concepts the Social Values of the Islamic Community	1
Cemile ÇETİN Nurgül BAĞCI KURT	Mobbing ve Sonuçlarından Biri: Psikosomatik Belirtiler Mobbing and One of Its Results: Psychosomatic Symptoms	29
Şaban ORTAK	Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanması The Prosecution of Preacher İbrahim Edhem Efendi at the Independence Tribunal	51
Salih MEMİŞ H. Dilara KESKİN	Fındık Mamulü İhracatı Yapan İşletmelerin Lisanslı Depo Yer Seçimine Yönelik Algılarının Faktör Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi Determining the Perceptions of the Businesses, Exporting the Huzelnut Product, towards Selection of the Licensed Warehouse Location with the Factor Analysis Method	83
Ali GÖÇER	Öğretmen Roller ve Öğrenci Etkililiği Bakımından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Metin Çözümleme Süreci The Text Analysis Process in Turkish Language and Literature Education in Terms of Roles of Teachers and Students Efficiency	115
Tuğrul KANDEMİR Zafer KARDEŞ Ender BAYKUT	Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği An Overview of Vocational School Students to the Accounting Education: A Case Study for Vocational Schools of Afyon Kocatepe University	133
Mustafa FİŞNE	An Inquiry into the Ethical Foreign Policy as an Affecting Perspective On the New Turkish Foreign Policy Yeni Türk Dış Politikasını Etkileyen Etik Dış Politika Yaklaşımının İncelenmesi	153
Ahmet SAĞLAM	Memlûk Çağında 1304 Kahire Depremi ve Etkileri 1304 Cairo Earthquake and Its Effects in the Mamluk Era	171
Uğur TÜRKMEN	Konservatuvar Öğrencilerinde Görülen Frustrasyon Neticelerinin Değerlendirilmesi	183

	The Evaluation of Consequential Frustration Observed in Conservatory Students	
Ceren UTKUGÜN	İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’den Yunanistan’a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri Humanitarian Aid Activities Made in Turkey from Greece in the Second World War	199
Osman METİN	Sosyal Medyanın Siyasal Toplumsallaşmaya Etkileri: Bir Alan Araştırması The Impacts of Social Media on Political Socialization: A Field Study	221
Gürsoy ŞAHİN	I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Arasındaki Siyasî Sorunlara Dair Bazı Tespitler (1914-1918) Some Observations About the Political Problems Between the Ottoman Empire and Serbia During the World War I (1914-1918)	269
Erdost ÖZKAN	Türk Edebiyatının Önde Gelen Diyarbakırlı Şair ve Yazarlarının Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğrencilerince Algılanışı: Dicle Üniversitesi Örneği Turkish and Turkish Language and Literature Education Students’ Perception of Leading Diyarbakır Born Poets and Writers of Turkish Literature: The Example of Dicle University	287
Mustafa ULU Neşe TERTEMİZ Murat PEKER	Okuduğunu Anlama ve Problem Çözme Stratejileri Eğitiminin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Rutin Olmayan Problem Çözme Başarısına Etkisi The Effect of Comprehension and Problem Solving Strategy Training on 5th Graders’ Non-Routine Problem Solving Success	303
Mustafa Cevdet ALTUNEL Orhan AKOVA	Yenilenme Deneyimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Tatil Esnasında İş ve Tatille İlgili Akıllı Telefon Kullanımı, İşle Tatilin Birbirine Karışması ve Deneyimleme Kalitesi Determining The Factors Effecting Experience Quality: Travel and Work Related Smartphone Use in Travel, Work-Travel Interference and Experience Quality	341

Kur’ân’a Göre “Hakk” ve “Adalet” Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri

DOI NO: 10.5578/JSS.26435

Resul ERSÖZ*

Geliş Tarihi: 04.05.2016

Kabul Tarihi: 14.07.2016

Özet

İslâm toplumunun ictimâî birçok değeri bulunmakla birlikte bunlardan “hak” ve “adalet”, en ön plana çıkan iki anahtar kavramdır. Kur’ân’a göre toplum düzeni ancak hak ve adalet zemininde tesis edilebilir ve sürdürülebilir. Aksi halde, hak ve adalet ekseninde oluşturulmamış bir düzen ve birlikteliğin, -bu durum kardeşliğe hâlel getireceğinden dolayı- sürdürülebilir olması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle her iki kavram da (hak ve adalet) İslâm toplumunun huzur ve refahının teminine yönelik olarak vaz’ edilmiştir.

Kelime olarak “barış” anlamına gelen İslâm, şeriatın zaruri maksatları kapsamında; dînin, nefsin, neslin, malın ve aklın korunmasını öngörmektedir. Bu öngörü ve hedefler, öncelikle İslâm toplumunda bilahare tüm dünyada hak ve adalet ekseninde Müslümanlar eliyle gerçekleştirilecektir. Bu, Müslümanların görevidir. Nihâî hedef ise evrensel barışı (İslâm) sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hak, Adalet, Kavram, İctimâî Değerler, İslâm Toplumu

According to the Qur’an in the Context of “Hak” and “Justice” Concepts the Social Values of the Islamic Community

Abstract

Although there are many social values of the Islamic Community, “hak” and “justice” are the two key concepts to the forefront. According to the Qur’an, the community system can only be established and sustainable in the basis of hak and justice. Otherwise, a system didn’t establish on hak and justice axis and togetherness -because, this will damage to the brotherhood- aren’t possible to be sustainable. In other words, both concepts (hak and justice) have commanded towards the provision of peace and prosperity of the Islamic community.

Islam as the word “peace” means. Islam ordered the protection of the essential purposes of the Sharia. Essential purposes of the Sharia are: religion, life, generation, good and mind. These foresight and targets, primarily in the Islamic community, later on in the whole world, in hak and justice axis will be carried by Muslims. It is the duty of Muslims. The ultimate goal is to realize the universal peace (Islam).

* Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: resulersoz45@hotmail.com

Keywords: *Hak, Justice, Concept, the Social Values, the İslamic Community*

Giriş

İnsan medenî bir varlıktır ve fitratı gereği medenî (bir toplum içinde) yaşamak mecburiyetindedir. Bu bakımdan yaratıcı onu daha çok toplumun bir üyesi olarak muhatap almaktadır. Bununla birlikte İslâm toplumu, ancak erdemli fertlerden meydana getirilip ayakta tutulabileceğinden, ferdin erdemi Kur'ân'ın en öncelikli hedefidir. Diğer taraftan İslâm, kullara yönelik bir takım ibadetler öngörmüş, bununla ferdî erdemle birlikte toplumsal fayda hedeflenmiştir. Mesela bu toplumsal fayda, namaz, oruç ve özellikle zekât gibi ibadetlerde açıkça görülmektedir.

Kur'ân'ın ilk hedefi, zulme yol açan şirkin ortadan kaldırılmasıdır: "...Çünkü şirk (Allah'a yapılan) büyük bir zulümdür." (Lokman 31/13). Kur'ân'ın diğer hedefi ise; insanların dünya ve ahiret mutluluğunu (yapmış olduğu sosyal düzenlemeler ile) temin etmeye çalışmasıdır. Yani Kur'ân'ın ifadesiyle bu, "dünyada da refah, mutluluk, ahirette de refah mutluluk"tur: "Onlardan bir kısmı da "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi Cehennem azabından koru" derler." (Bakara 2/201).

Müslümanların vergiyle mükellef tutulmaları, "Onların mallarından sadaka (vergi) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir" (Tevbe 9/103), zalimlere karşı cihad etmekle mükellef tutulmaları, ümmetin birlikteliğini yenileyip takviye eden Hac ibadeti ve benzeri mükellefiyetler İslâm toplumunun saadetine ve bekasına yöneliktir. Zekât ve beytülmal müessesesi İslâm toplumunun diğer ictimâî değerlerindedir ve aynı gayeye hizmet için tesis edilmişlerdir.

Kur'ân'ın daveti evrenseldir ve herhangi bir coğrafyaya tahsis edilmiş değildir. O, beşer cemiyetini barış içerisinde birlikte yaşatmaya çalışır. Hac ibadeti ve hilafet müessesesiyle de bu gaye hedeflenmiştir (Hamidullah, 1963, 36). İnsan cinsinin aynı ana-babadan meydana gelmiş olması, insanların kardeş olduğunun en önemli göstergesidir (Hamidullah, 1963, 36). "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve o'ndan da eşini var eden ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir." (Nisa 4/1). "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık, Muhakkak ki Allah yanında en üstün olanınız, O'ndan (Allah'ın buyruklarının dışına çıkmaktan) en çok korkmanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." (Hucurat 49/13).

Yukarıda meallerini arz ettiğimiz âyetlerden, insanların aslında kardeş oldukları, İslâm toplumunda Müslim-Gayri Müslim, siyah ırk-beyaz ırk ve her

ne tür bir farklılık bulunursa bulunsun, birlikte yaşanabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Şu iki âyette bu kabildendir:

“İnsanlar bir tek ümmet idi, sonra Allah, müjdecî ve uyarıcı olarak Peygamberler gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için O Peygamberlerle beraber hak yolu gösteren kitapları da indirdi. Ancak kendilerine kitap verilenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler...” (Bakara 2/213), *“İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler...”* (Yunus 10/19).

İslâm'ın daveti evrenseldir. Kur'ân'ın mesajı belli bir coğrafyaya veya belli bir kavme yöneltilmiş değildir: *“Hâlbuki sen buna karşılık (Peygamberlik görevini ifa için) onlardan bir ücret istemiyorsun. O, bütün âlemler için sadece bir öğüttür.”* (Yusuf 12/104), *“Biz seni bütün insanlara ancak müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler.”* (Sebe 34/28), *“Muhakkak o (Kur'ân); herkes için ancak bir öğüttür.”* (Tekvir 81/27).

İslâm toplumunun değerlerden bir diğeri de “Müsamaha”dır. Nitekim tarihimiz müsamahanın müstesna örneklerine şahitlik etmektedir: *“(Rasûlüm!) de ki: “Ey Kitâb ehli, bizimle ve sizin aranızda müşterek olan bir söze geliniz; yalnız Allah'a tapalım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah'ı bırakıp da kimimiz diğeri ilahlaştırmasın.” Eğer yüz çevirirlerse; şahit olun biz Müslümanlar! deyin.”* (Âli İmran 3/64), *“Şüphesiz iman edenler; Yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiülerden, Allah'a ve Âhiret gününe hakıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rab'leri katında mükâfatlar vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”* (Bakara 2/62).

Kur'ân'a göre “insanların farklı ırklardan gelmeleri ve ayrı topluluklar oluşturmaları, kendilerine verilen nimetler hususunda bir imtihan, insanlığın ortak ideal ve hedefleri için bir yarışma ve işbirliği vesilesidir.” (Özel, 1997, 15). Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.”* (Rûm 30/22), *“... Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik, Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi sınamak için (böyle yaptı). Öyleyse hayır işlerine birbirinizle yarışın, hepinizin dönüşü Allah'adır, O size ayrılığa düştüğünüz şeyler(in hakikatin)i haber verecektir.”* (Maide 5/48).

Şüphesiz ideal bir toplum için en güzel örnek, Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu ve başkanlığını yaptığı toplumdur. O, Medine'ye varır varmaz ilk iş olarak, Ensar-Muhacir kardeşliğini (muâhât) tesis etti. Hz. Peygamber bunun akabinde bütün dînî ve kültürel topluluklara, yapmış olduğu vatandaşlık anlaşması (Hamidullah, 1987, 59-62) ile İslam devletinin birer üyesi olma imkânını sağlamıştır. Bir site devleti mahiyetindeki bu devlet, müsamahanın en güzel tatbikatını sergilemiştir. İbn Hişam'a göre (ö:213/828) “Müslümanlar sayıca az olmalarına rağmen, teşkilatlı olmaları sebebiyle

yapılan anlaşma ve anayasa sayesinde hâkim konuma gelmişlerdir. Bununla birlikte putperest ve yahudi olan Medine halkı da adeta azınlık durumuna düşmüştür." (İbn Hişam, 1990, II/148-149).

Anayasa, müşterek yaşamının ve devlet olmanın bir gereğidir. Hz Peygamber (sav) de dînî ve hukukî özerklik temelinde dayalı çoğulculuğu esas alan bir anayasa ile Müslüman, Yahudî, Hristiyan ve Müşriklerden oluşan farklı dînî toplulukların bir arada yaşayabilmesini sağlamıştır. "*Medine Vesikası*" da denilen ve Muhammed Hamidullah'a göre "İlk İslâm devletinin anayasası olmasından başka, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vaz' ettiği ilk yazılı anayasa olma hususiyetine de sahip" (Hamidullah, 1980, I, 204) olan bu yasa; 2 ve 25. maddeler ile siyasi bir birliktelik anlamındaki "*ümme*"i öngörmektedir (Hamidullah, 1987, 59-62). Yani İslâm toplumunda bulunan her dînî ve etnik gurup, bu toplumun bir parçasıdır ve diğer insanlardan ayrı olan bir ümmeti oluşturmaktadır. "Gayri müslim tebaanın itaatını ve devleti tanımalarını sağlayan idari prensipleri getiren bu Anayasa, devletleşme yönünde mühim bir adım olarak kabul edilmektedir" (Önkal, 1987, 104).

İslâm toplumunda topluluklar arası ilişkilerde, genel ahlakî kurallar geçerlidir. Aynı anayasa her topluluğun vicdan hürriyeti ve din özgürlüğüne sahip olacağını ilan eder. "*Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir, buna gerek mevlaları ve gerekse kendileri dâhildirler.*" (bkz. 25. madde, Hamidullah, 1987, 59-62). Buna göre, Yahudiler kendi dinlerini, Müslümanlar kendi dinlerini tatbik edeceklerdir. Karşılıklı dînî müsamaha, özellikle şu hususları kapsamaktadır: Her topluluk, sadece dînî uygulama ve ibadet bakımından hür olmayacak, ama aynı şekilde, sadece mensubu bulunduğu dînî cemaatin yasalarına boyun eğme konusunda da hür olacaktır; böylece Yahudiler, "Yahudî yasasına" göre, Hristiyanlar, "Hristiyan kanununa" göre, vb. yargılanacaklardır." (Hamidullah, 1986, 14). Görüldüğü gibi bu anayasaya göre, İslâmî yasalar Müslüman olmayanlara tatbik olunmamaktadır. Kur'ân bu mevzuda şöyle der: "*İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler...*" (Maide 5/47). Hamidullah'a göre Gayri Müslimler davalarını temyiz niyetiyle bile olsa İslâm mahkemelerine götürmek zorunda değildirler (Hamidullah, 1986, 14).

Diğer taraftan, İslâm toplumu çoğulcu bir karakter taşır. Buna bağlı olarak da, tek bir hukuk sistemi değil, birçok hukuk sistemi aynı anda geçerli olabilir. Farklı hukukların mevcudiyetinden doğan ihtilaflar ise, geçmişte olduğu gibi, bütün hukuk topluluklarının temsilcilerinden oluşan yüksek mahkemelerce halledilir (Bulaç, 1994, II, 191). Kur'ân, İslâm toplumundaki farklı unsurlara davalarını kendi hukukları doğrultusunda çözümlene hakkı vermektedir (Maide, 5/47).

Kur'ân, gücün değil, hakkın ve hukukun üstün tutulduğu bir sistemi ve toplumu öngörür. "Kur'ân'da bir insanı öldürmenin, bütün insanları öldürmeye denk tutularak hayattan mahrumiyetle cezalandırılması (Maide 5/32); inanç konusunda baskı yapılmasının (Bakara 2/256), malların gayri meşru

yollarla yenilmesinin (Bakara 2/188; Nisa 4/29), ırza tecavüzün yasaklanması ve bu konudaki ihlallerin ağır şekilde müeyyidelere bağlanması (İsra 17/32); düşman bile olsa insanlar arasında adalet ile hükmetmenin (Maide 5/8), kendi aleyhine bile olsa doğru şahitlikte bulunmanın (Nisa 4/135), ahde vefa göstermenin emredilmesi (İsra 17/34), başka insanlara karşı üstünlük taslamamanın kınanması, tevazu (Nûr 24/30; Furkân 25/63; Lokman 31/18), afv ve bağışın (Bakara 2/173, 182, 185; Âli İmran 3/28; Nisa 4/16; Maide 5/3) tavsiye edilmesi, insanın insanca yaşayabilmesi için gerekli hak ve hürriyetlerin hukukî ve ahlakî çerçevesini oluşturmaktadır.” (Özel, 1997, 15).

İslâm hukukunun temel hedefi, *Makasidü's-Şerîa* denilen; can, mal, nesil, akıl ve dinin korunmasıdır. Bu hedefi tahakkuk ettirmek İslâm devletinin ve yönetiminin varlık ve meşruiyet sebebidir. İnsan hakları da denilen bu temel hak ve hürriyetlerin yanında, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (sav)'in Veda Hutbesinde ifadesini bulan talimatlarının ışığında, İslâm hukukçuları bir takım genel kurallar ortaya koymuşlardır. Bunlar, “kanlarda asıl olan masumluktur”, “insanda asıl olan hürriyettir”, beraat-ı zimmet asıldır”, “zarar karşılığında zarar vermek yoktur” vb. kurallardır. Bütün bu konularda mü'min-kâfir, kadın-erkek ayrımı söz konusu değildir. İslâm toplumunda sosyal ilişkiler, ilâhî iradeye uygun olarak düzenlenir. İşte devlet, toplum adına bunu düzenleyecek olan en üst organizasyondur.

İslâm toplumunda yönetim meşruiyetini İslâm toplumunun ortak tasvibinden alır ve Allah'ın koyduğu esaslara uyduğu sürece bu meşruiyetini korur: “*Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...*”, “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûl'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin, eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; -Allah'a ve Ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûl'e götürünüz. Bu, hem hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir.*”, “*Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik. Hainlerden taraf olma!*” (Nisa 4/ 58, 59, 105). Siyasal iktidarın görevi, insanın dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak ilâhî hükümlerin uygulanması için gerekli ortamı sağlamaktır. Yönetim otoritesini bunun dışında herhangi bir maksatla kullanamaz. Fertler gibi o da ilâhî iradeye uymakla yükümlüdür (Özel, 1997, 15).

İslâm toplumunun fertleri istisnasız olarak İslâm devletinin sosyal güvenlik kapsamındadırlar. Nitekim Hz. Peygamber bunu, Medine İslâm Devleti'nin anayasasında yer alan 12. madde ile tatbik etmiştir (Hamidullah, 1987, 60). Buna göre bir fert, bizzat kendisinin ödemesi imkânsız olan malî ağır vergiler ödemek zorunda kalmışsa, toplum onu himaye edecek ve destekleyecek; bu masrafları üstlenen onun yerine toplum olacaktır (Hamidullah, 1986, 14).

1. Hak Kavramı

1.1. Lügat ve Terim Anlamı

"Hak" lügatte uygunluk (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 125; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289; Yazır, 1968, IV/2675) ve doğruluk (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Manzûr, 1300h, X/49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) anlamına gelir. Aynı zamanda pay, hisse, kısmet (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75), kudret, yetki, ruhsat, (Ali el-Hafif, 1990, 12) layık, müstehak, münasip (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) gibi anlamlara gelen bu lafız; Allah, Kur'ân, İslâm, adâlet, tevhid, ölüm ve mal (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73-74; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) anlamlarını da ihtiva eder. "hak" batıl ve dalaletin zıddı olup çoğulu hukuk ve hikâktır (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289; İbn Manzûr, 1300h, X/49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129).

"Hak" mastar, isim ve sıfat olarak çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Mastar olarak; var olmak, uygun olmak, aykırı olmayıp muvafakat etmek, vâcib ve sabit olmak (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 126; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289; İbn Manzûr, 1300h, X/49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) ve mülk edinmek (Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) gibi anlamlara gelir. Ayrıca "Hak", Allah Teâlâ'nın isimlerinden-
dir (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Rağıb el-İsfahânî, tsz, 126; İbn Manzûr, 1300h, X/50; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129). İsmi fail ve sıfat-ı müşebbehe olarak, zatıyla vâcibü'l-vücûd olan Allah'a delalet etmesinin yanında haricen mevcut olan varlıklara da delalet eder. Bunun dışında o batılın zıddıdır. Vâcibü'l-vücûd mutlak hak olandır. Zira mümteniü'l-vücûd mutlak manada batıldır. Mümkünü'l-vücûd nefsi itibariyle batıl olsa da mucidi dikkate alınırsa vâcib olduğu görülür (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289).

Râğıb el-İsfahânî (ö:502/1108)'ye göre bu lafız; bir şeyi hikmete binâen îcad eden mücide denir. Bu yüzden Allah'a "Hak" denmiştir. Yine ona göre hak, hikmetin gereği îcad edilen şeyler için de kullanılır. Bu bakımdan Allah'ın her söz ve fiiline hak denir (Râğıb el-İsfahânî, tsz, 125-126).

Elmalılı Hamdi Yazır (ö:1942)'a göre "hak" birçok anlamlarda kullanılmaktadır. O bu hususta şöyle der: "En umumi olarak mastar manası kullanılan hak; sübut ve tehakkuk-ı vücûd anlamına gelse de, bunun esas mefhumunda bir mutabakat manası vardır ve bu ezhân ile a'yânın ilim ile malumun mutabakatını ifade eder. Bu sebeple bazen ezhâna bazen de a'yâna ıtlak edilir. Frenkler evvelkine verite, ikinciye realite derler. Evvelki süjenin, diğeri objenin vasfıdır. Burada gerekli olan birinin diğesine mutabakat etmesidir. İşte hakkın hakikati bu iki vechin intibak ve cem'iyeti olduğundan dolayı hak; manen ve sureten her durumda mevcut olmak diye manalandırılır. Bu da vücûb-i vücûd anlamına gelir. Vücubü vücûd ise ya lizatîhi ya da liğayrihi olarak tezahür eder. Lizatîhi vücubü vücûd; varlığı zatından kaynaklanıp hiç bir vec-hile başkasına muhtaç olmayan, hiç bir noksan kabul etmeyen, ezeli ve ebedi bütün kemal sıfatları kendinde toplayan demektir, O da Allah Teâlâ'dır ve el-Hak İsmi şerifi O'nun Esmâ-i Hüsnâ'sındandır. *Vâcib lizâtîhi* manasına gelen

el-Hak isminin çoğulu yoktur. Diğer anlamlarda kullanılan hak kavramının çoğulu ise hakâyıktır.” (Yazır, 1968, IV/2675-2676).

Bu lafız; mevcut olan sabit iş, Şârî'nin hükmü ve ikrarı, insanın hak ettiği şey, kanunun sahibi için koruduğu maslahat, şeriatın korumaya karar verdiği değerler (Ali el-Hafif, 1990, 9), hükme uygunluk ve vakıaya uygun hüküm, söz, din ve mezhep (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289) anlamlarını da taşır. Yukarıda ifade ettiği manaları tespiti çalıştığımız “hak” kavramı çeşitli ihtisas erbabı tarafından muhtelif anlamlarda kullanılmıştır.

“Filozoflara göre hak; değeri haiz üç şeyden biridir. Bunlar; hak, hayır ve güzelliştir. Fıkıhçılara göre, aynı ve şahsi hakkı şumulüne alan bir kavramdır. Hatta bütün dallarıyla kanunu öğrenmeğe de hukuku öğrenmek denir. Ahlak bilginleri onu insanın başkasına karşı borçlu olduğu şeyler hakkında kullanır.” (Yusuf el-Kardâvî, 1968, 5-6).

Hak, şeriatın sahibi adına himaye ettiği, İslâm şeriatının öngördüğü haklardan ve menfaatlerden tümüne uyan ve kanunların koruma altına aldığı mali değeri haiz maslahattır. Müste'cirin icâra verdiği maldan faydalanma hakkı, mal sahibinin malından faydalanma hakkı ve varisin vasiyet edilen maldan faydalanma hakkı bunlardandır (Ali el-Hafif, 1990, 11). Daha şümulü ve tatminkâr bir ifade ile hakkı: “*Hukukun bir yetki veya yükümlülük olmak üzere benimsediği bir aidiyettir (ihtisas).*” şeklinde tarif etmek mümkündür (Demir, 1986, 69). İslâmî literatürde mücerret haklar için hürriyet tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu daha çok şahsi haklarda belirginleşir. Buna göre Hukuku şahsiyye, anayasanın vatandaş olsun, yabancı olsun, bütün fertler için eşit şekilde garanti ettiği umumi hürriyetleri temsil eden bir lafızdır. Bunlar, seyahat ve göç hürriyeti, toplantı hürriyeti, fikir hürriyeti ve mesken hürriyeti gibi insana doğumundan ölümüne kadar lazım olacak haklardır (Ali el-Hafif, 1990, 15). İslâm hukukuna göre hak: Allah hakkı, kul hakkı ve karma nitelikli haklar olmak üzere üç ana gurupta incelenmektedir (Demir, 1986, 80).

“Hak”, dilimizde de yaygın halde kullanılan bir kavramdır. Şöyle ki: 1- Adalet: “Haktan ayrılmamalıyız” derken bu anlam kastedilmiştir. 2- Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç. 3- Davada gerçeğe uygunluk, doğruluk. (Bu davada hak görmüyorum.) 4- Harcanmış emek. (Ana hakkı ödenmez.) 5- Pay. (Komşu hakkı, makas hakkı.) 6- Emek karşılığı ücret. 7- Doğru, gerçek. “Sözüm haktır” ifadesi bu anlama gelmektedir.” (Mollaibrahimoğlu, 1996, 24).

1.2. Kur'ân'da Hak Kavramı

Yüce Kur'ân'ın 221 âyetinde 235 defa tekrarlanan bu kavram genellikle Mekkî âyetlerde geçmekte ve tevhîdi insanların kalplerine yerleştirmede önemli bir görev yapmaktadır. “Hak” kavramı genellikle Kur'ân'da şu anlamlarda kullanılmaktadır:

1.2.1. Allah (cc) Anlamında "Hak"

Elmalılı Hamdi'ye göre; Allah Teâlâ varlığı kendinden olan ve var olmada başkasına muhtaç olmayan tek varlıktır. Yani Allah Teâlâ vücub-u vücûddur. Allah'ın dışındakiler var olmada O'nun icabına muhtaçtırlar. Bu bakımdan hak olan ancak Allah Teâlâ'dır. Ondan başka her şey var olmada Allah'a muhtaç olduklarından batıl olsalar da, Allah'ın yaratması ve Allah için sabit olmalarından dolayı hak sayılırlar. Yani "*Hak li ğayrihi*"dirler (Yazır, IV, 2676). Bunlar, Allah Teâlâ'nın hak kitabı Kur'ân'ı Kerîm'in birçok sûre ve âyetlerinde ilan ettiği gerçeklerdendir. Bu âyetlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

"İşte O, sizin hak (gerçek) rabbiniz olan Allah'tır. Hak'dan sonra da dalaletten başka ne vardır? Öyleyse nasıl (haktan sapıklığa) döndürüyorsunuz!" (Yunus 10/32) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 125; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 288); *"Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O'nun dışında taptıkları ise hiç şüphesiz batıldır..."* (Lokman 31/30) (Zemahşerî, 1318h, II, 416; Yusuf el-Kardâvî, 1968, 7), *"Sonra Allah'a, hak olan mevlalarına döndürülürler..."* (En'âm 6/62) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 125; Yazır, III, 1952); *"Şayet hak (Allah) onların hevalarına uysaydı, gökler ve yeryüzü ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi."* (Mü'minûn 23/71) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Fîrûzâbâdî, 1987, II, 485).

Bu âyetlerin dışında Nûr 24/25, Hac 22/6 ve 62, Kehf 18/44, Meryem 19/34, Tâhâ 20/114, Sâd 38/84, Muhammed 47/3 ve Asr 103/3. âyetlerde "hak" lafzının Allah anlamında kullanıldığını görmekteyiz (Mollaibrahi-
moğlu, 1996, 26).

1.2.2. Kur'ân Anlamında "Hak"

Kur'ân'ın hak olması, hak olan Allah'ın kelâmı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira O'ndan sadır olan her şey haktır ve Kur'ân da Allah'dan sadır olmuştur. Zuhuf Sûresi 43/29 ve 30. âyetlerde hak kavramı Kur'ân anlamında kullanılmaktadır:

"Doğrusu bunları da atalarını da kendilerine hak (Kur'ân) ve onu açıklayan bir peygamber gelinceye kadar geçindirdim. Fakat kendilerine hak (Kur'ân) gelince; Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz dediler." (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Zemahşerî, 1318h, III, 77); *"Doğrusu biz seni hak (Kur'ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"* (Bakara 2/119). (Yazır, V, 3742).

Mukâtil b. Süleyman (ö:150/767), Kasas Suresi 48. ayette bulunan ve daha çok Hz. Peygamber olarak tefsir edilen "Hak" lafzını Kur'ân anlamında tefsir etmiştir (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73). "Hak" lafzının Kur'ân anlamında kullanıldığı bu Kur'ân âyetlerinden başka, Bakara 2/91, En'âm 6/5, 66, Enfâl 8/32, Yunus 10/94, 108, Hûd 11/17 ve daha birçok ayette de aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz (Mollaibrahimoğlu, 1996, 27).

1.2.3. İslâm Anlamında “Hak”

Din, insanlığın olmazsa olmaz ihtiyaçlarının başında gelir. Bu bakımdan Allah Teâlâ her topluma bir din ve bir Peygamber göndermiştir: “*Andolsun ki biz, “Allah’a kulluk edin, tağût (a tapmak) tan sakının” diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik...*” (Nahl 16/36); “*Biz bir elçi göndermedikçe (hiç bir kavme) azab edecek değiliz.*” (İsrâ 17/15).

Meallerini arz ettiğimiz bu âyetlerde işaret edildiği üzere, Hz. Âdem (a.s.)’den bu yana gelmiş geçmiş bütün toplumlara aynı özellikleri muhtevi dinler gönderilmiş, zaman içerisinde prensipleri tahrif edilip, bidat ve hurafelerle karıştırılmış bu dinler, İslâm ile ilga edilip nesh edilmişlerdir. Allah Teâlâ’nın insanlığa son mesajı niteliğini taşıyan İslâm dini ise O’nun kıyamete değin tanıyıp razı olduğu yegâne din olma özelliğini taşımaktadır:

“*...Sîze din olarak İslâm’ı beğendim.*” (Maide 5/3), “*Allah katında din İslâm’dır.*” (Âli İmrân 3/19).

İslâm’ın hak olması, hak olan Allah’tan gelen hak Kur’ân ile çerçevesinin çizilmiş olmasındandır. Nitekim bazı Kur’ân âyetlerinde geçen “*hak*” lafzının İslâm anlamına geldiği görülmektedir:

“*Yine de ki: Hak geldi batıl yıkılıp gitti. Zaten batıl yıkılmaya mahkûmdur.*” (İsrâ 17/81) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Zemahşerî, 1318h, II, 196); “*(Bunlar) günahkârlar istemese de hakkı (İslâm’ı) gerçekleştirmek ve batılı da ortadan kaldırmak içindi.*” (Enfâl 8/8) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Zemahşerî, 1318h, II, 5); “*Öyleyse Allah’a tevekkül et, çünkü sen apaçık hak (İslâm) üzerindesin.*” (Neml 27/79) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73).

Bu âyetlerin dışında Enfâl 8/7, Nisa 4/170, Tevbe 9/29, 33, Yunus 10/35, Şûrâ 42/24, Zuhuruf 43/78, Ahkâf 46/30, Fetih 48/28, Sâf 61/9 ve benzeri âyetlerde de geçen “*hak*” lafızları İslâm anlamında kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 30).

1.2.4. Hz. Peygamber (sav) Anlamında “Hak”

Hz. Peygamber (sav), Allah’ın son Peygamberi ve Müslümanların tek önderidir. O, bir toplumun değil, bütün toplumların Peygamberidir. Kur’ân’ın açıklayıcısı ve insanlığı zulmetten aydınlıklara çağırان müstesna bir davetçidir. Yeryüzünde yaşanabilir bir sosyal düzen tesis eden ve böylece gelecek nesillere yol gösteren bir kılavuzdur.

“*Muhammed Allah’ın elçisidir*” (Feth 48/29); “*Muhammed sadece bir elçidir.*” (Âli İmrân 3/144); “*Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değil fakat Allah’ın Rasûlü ve Peygamberlerin sonuncusudur.*” (Ahzâb 33/40); “*Andolsun Allah’ın elçisinde sizin için Allah’ı ve Âhireti arzu eden Allah’ı çok anan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır.*” (Ahzâb

33/21); "Ey Peygamber!, hakikat biz seni bir şahid, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik ve izniyle Allah'a bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak (gönderdik)." (Ahzâb 33/45-46).0

Allah Teâlâ'dan gelen her şey hak olduğu için, O'nun gönderdiği Hz. Peygamber (sav) de haktır. Kur'ân âyetlerinde geçen hak lafzının Hz. Peygamber anlamında kullanıldığını da görmekteyiz. Aşağıdaki âyetler buna örnek olarak verilebilir:

"Fakat onlara tarafımızdan o hak (Peygamber) gelince "Musa'ya verilen (mucizeler) gibi ona da verilmeli değil miydi?" dediler. Peki daha önce Musa'ya verileni de inkar etmemişler miydi?..." (Kasas 28/48) (Zemahşerî, 1318h, II, 384); "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Hz. Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Ama yine de onlardan bir gurup bile-bile hakkı (Hz. Peygamberin gerçek peygamber olduğunu) gizlerler." (Bakara 2/146) (İbn Kesîr, 1984, I, 281); "Kitap sahiplerinden çoğu hak (Hz. Peygamber) kendilerine besbelli olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imânınızdan sonra küfre döndürmek istediler..." (Bakara 2/109) (Taberî, 1954, I, 90; İbn Kesîr, 1984, I, 220).

Bu âyetlerin dışında, Bakara 2/42, Maide 5/83 gibi âyetlerde yer alan hak lafzının da Hz. Peygamber anlamında olduğu kaydedilmektedir. kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 28).

1.2.5. Adâlet Anlamında "Hak"

Adâlet; adl mastarından Türkçeye adâlet olarak geçmiş bir lafızdır. Manası: "Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak ve eşit kılmaktır". Adl ise, doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek, eşitlemek (Topaloğlu, 1988, I, 387), orta yol, istikamet, eş, benzer, misil ve bir şeyin karşılığı anlamına gelir (Çağırıcı, 1988, I, 343).

Adâlet insana yöneliktir ve gayesi onun dünya ve âhiret saadetini temin etmektir. Kur'ân'a göre adâletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hi-dayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de Hakk'a uymakla sağlanır (A'raf 7/159, 181).

Âyetlerde yer alan hak lafzı bazen adâlet anlamında kullanılmıştır. Şimdi bu âyetlerden birkaçını inceleyelim:

"O gün Allah onlara âdil olan cezalarını verecek ve onlar Allah'ın apaçık hak olduğunu bilecekler." (Nûr 24/25) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; İbn Kesîr, 1984, VI, 34); "...Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasını hak ile aç (aramızda adaletle hükmet)..." (A'raf 7/89) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73); "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık o halde İnsanlar arasında hak ile (adâlet) hükmet..." (Sâd 38/26) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73).

Bu âyetlerin dışında A'raf 7/8, Enbiyâ 21/112, Sâd 38/22, Zümer 39/69, 75. âyetlerde geçen *hak* da bu manaya gelmektedir (Mollaibrahimoğlu, 1996, 32).

1.2.6. *Tevhîd Anlamında “Hak”*

Tevhîd; “birmek” demektir. İslâmî literatürde tek Allah inancını ifade eder. Hz. Âdem (as) ile başlayan ve bizim Peygamberimiz (sav) ile kemale erip tamamlanan İslâm'ın tahakkuk ettirmeye çalıştığı iki ana gaye vardır. Bunlardan birincisi; yeryüzünde şirki ortadan kaldırmak, diğeri de yeryüzünde adâlete dayalı bir sosyal düzen kurmaktır.

Tevhîd inancı hak olan Allah'tan sadır olduğu ve O tevhîdi arzu ettiği için haktır. Bu sebeple bazı âyetlerde geçen hak lafzı, “dîn veya İslâm” anlamına gelebileceği gibi tevhîd anlamına da gelir.

“Hayır, O (ne şâirdi ne mecnûn, O) tevhîdi getirmiş ve Peygamberleri de doğrulamıştı.” (Sâffât 37/37) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “Yoksa onda bir cinnet olduğunu mu söylüyorlar!? Hayır, O kendilerine hakkı (tevhîdi) getirmiştir. Fakat onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar.” (Mü'minûn 23/70) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “(O gün) her ümmetten bir şâhit çıkarır (kâfirlere): kesin delilinizi getirin deriz. O zaman bilirler ki hak (tevhîd) Allah'ındır. Ve uydura geldikleri şeyler (putlar) da kendilerinden ayrılıp kaybolmuşlardır.” (Kasas 28/75) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Kesîr, 1984, VI, 263).

Yukarıda arz ettiğimiz âyetlerden başka, A'raf 7/53, Zuhuf 43/86, Mü'min 40/25. âyetler de “hak” tevhîd anlamında kullanılmıştır. (Mollaibrahimoğlu, 1996, 32).

1.2.7. *Doğruluk Anlamında “Hak”*

Hak olan Allah'tan sadır olan her şey doğrudur. Kur'an'da yer alan bütün haberler, Allah'ın vaatleri, müjdeleri, inzârları, Cennet'i, Cehennem'i hepsi doğrudur, gerçektir.

“Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu Allah'ın gerçek olarak verdiği sözdür. O, yaratmaya başlar, sonra inanıp iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirir” (Yunus 10/4) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “Gökleri ve yeri hak ve (hikmetle) yaratan O'dur. Ol dediği gün oluverir. Sözü haktır.” (En'âm 6/73) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “O (azap) doğru mudur?” diye senden haber soruyorlar...” (Yunus 10/53) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Yazır, 1968, IV, 2729).

Bu âyetlerden başka, Bakara 2/176, Maide 5/38, En'âm 67/30, A'râf 7/169, Enfâl 8/4, Yunus 10/51, 100, Mü'minûn 23/62, Ahzâb 33/4 ve diğere bazı âyetlerde yer alan *hak* lafzı, doğruluk anlamında kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 30).

1.2.8. Vâcib Olmak Anlamında "Hak"

Hak lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de, vâcib olmak, sabit olmak, gerekmek (İbn Manzûr, 1300h, X, 49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129), vâcib, lazım ve câiz (Rağîb el-İsfahânî, tsz, 126) anlamlarında kullanılmıştır. Genel olarak cezalandırma söz konusu olan âyetlerde geçmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"*Biz dileseydik, elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat 'Cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır.*" (Secde 32/13) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Rağîb el-İsfahânî, tsz, 126); "*İnkâr edenlerin cehennem ehli olduklarına dair rabbinin sözü böylece gerçekleşti.*" (Mü'min 40/6) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Manzûr, 1300h, X, 49 vd.); "*İşte onlar da kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında azabın gerçekleştiği kimselerdir...*" (Ahkâf 46/18) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Sâbûnî, tsz, III, 197).

Bunların dışında Bakara 2/241, A'râf 7/30, Yunus 10/33, Nahl 16/36, İsrâ 17/16 ve benzeri âyetlerde hak lafzı aynı anlamda kullanılmıştır. (Molla-ibrahimoğlu, 1996, 34).

1.2.9. Batıl'ın Zıttı Anlamında "Hak"

Kur'ân-ı Kerîm, "hak" kelimesini, batıl ve dalâl mukabilinde kullanır. "Hak", değişmeyen daima bâki kalan şeydir; "bâtıl" ise değişen ve zevâli bulunan şeydir. Kısaca sebât ve bekâ hak'ta, fena ve yokluk batıldadır.

Kur'ân'da otuz altı defa tekrarlanan bâtil lafzı, *yalan* (Mü'min 40/78), *boşa çıkan amel* (Bakara 2/264), *faydasız iş* (Âli İmran 3/191), *put* (Lokman 31/20), *hakki örten perde* (Âli İmran 3/71) gibi anlamlara gelir (Olguner, 1992, V, 147).

Hakkın, batılın zıddı olduğuna delâlet eden âyetlerden bazıları şunlardır:

"*...Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır? Öyleyse nasıl (haktan sapıklığa) döndürülüyorsunuz!'*" (Yunus 10/32) (İbn Kesîr, 1984, IV, 203; Yazır, 1968, IV, 2710; Yusuf el-Kardâvî, 1968, 6); "*...Artık onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülmüşlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler (batıl tanrıları) da onları terk edip kaybolmuştur.*" (Yunus 10/30) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Zemahşerî, 1318h, II, 61; Yazır, 1968, III, 1952); "*(Böyledir), çünkü Allah hakkın ta kendisidir. O'ndan başka taptikları ise hiç şüphesiz batıldır. Gerçekten Allah çok yüce, çok uludur.*" (Lokman 31/30) (Zemahşerî, 1318h, II, 416; İbn Kesîr, 1984, VI, 353).

Bu âyetlerden başka, Bakara 2/42, En'âm 6/62, 73, Ra'd 13/17, İbrahim 14/19, Hicr 15/85, Ankebût 29/44, Zümer 39/5, Duhân 44/39 ve Ahkâf

46/3. âyetlerdeki “hak” da “batılın zıddı” anlamında kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 33-34).

1.2.10. Mal, Zekât ve Sadaka Anlamında “Hak”

Mal; meşru ölçüler içerisinde kendisinden faydalanılan maddî bir dünyalıktır. Aslen Allah’a ait olup, tasarruf hakkı belirli bir süre belirli şahıslara tahsis edilen meta’dır. Zekât da fakirin hakkıdır. Çünkü mülkün sahibi Allah’tır ve dilediğine verilmesini emreder. Sadaka da böyledir. “Hak”kın mal, zekât ve sadaka anlamında kullanıldığı âyetlerden bazıları şunlardır:

“...Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, rabbi (olan) Allah’tan korksun, borcunu asla eksik yazdırmasın...” (Bakara 2/282) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Kesîr, 1984, I, 497); “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin, hasat günü de hakkını (zekâtı) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O israf edenleri sevmez.” (En’âm 6/141) (İbn Kesîr, 1984, III, 341; Yazır, 1968, III, 2070-2071); “Bir de akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. (malını) Haksız yere de saçıp savurma.” (İsrâ 17/26) (Zemahşerî, 1318h, II, 186). Bu âyetlerin dışında Zâriyât 51/19 ve Meâric 70/24. âyetler aynı anlama gelmektedir (Mollaibrahimoğlu, 1996, 35).

“Hak” lafzı, Kur’ân’da buraya kadar arz ettiğimiz anlamların dışında *evla/layık* (Bakara 2/247, Yunus 10/3, Tevbe 9/43, 62: Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75), *pay/hisse* (Zâriyât 51/19, Meâric 76/24: Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75), *gereği gibi/hakkıyla* (Bakara 2/121, Âl-i İmran 3/102, En’âm 6/91), *Vahiy* (Enfâl 8/5, Sebe 34/23, 48), *azab* (Yunus 10/36, Hicr 15/8, 64), *suç* (Bakara 2/61, A’râf 7/33), *doğru haber* (Âli İmran 3/60), *yeniden dirilme* (Kâf 50/42), *nitelik* (Bakara 2/71), *ciddiyet* (Enbiya 21/55), *çocuk* (Hicr 15/52, 53), *ihtiyaç* (Hûd 11/59), *kıyamet günü* (Enbiya 21/97), *cihâd* (Enfâl 8/6), *delil/âyet* (Yunus 10/76), *ölüm* (Kâf 50/19), *kesin* (Kehf 18/98), *beyan* (Hûd 11/120) ve *kâbenin kible olması* (Bakara 2/147) gibi anlamlara gelir (Mollaibrahimoğlu, 1996, 35-40).

1.3. Hukuk Kavramı

Hak kavramının çoğulu olan “Hukuk”, haklar anlamına gelmektedir. Terim olarak da; “Kişilerin birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü, bununla ilgili ilim veya sahip olunan haklar” anlamına gelmektedir.

Hukuk, literatüründe genellikle iki anlamda kullanılır. Birincisi, toplum hayatını ve dışı akseden şekliyle beşerî ilişkileri cebrî müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütünüdür. Hukukun Türkçe ‘deki yaygın kullanımı da bu yöndedir. Arapça’da ise kısmen hukuk, genelde ise fıkıh, şeriat, kanun, teşrî gibi kelimelerle ifade edilir. Ancak şeriat terimiyle Kur’ân ve Sünnet’te açıkça bildirilen kural ve hükümler, fıkıh terimiyle de bu öz etrafında oluşan, fert ve toplumun amelî hayatını bütün yönleriyle ele alan kural ve öneriler bütünü

kastedildiğinde hukukun şeriatı göre daha geniş, fıkha göre daha dar bir kap-
samının bulunduğu görülür. Hukuk kelimesinin ikinci anlamı, hak kelimesinin
çoğulu olarak "temelde şârîin, görünürde ise dînin, aklın ve hukuk düzenininin
tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar" demektir (Bardakoğlu, 1988, XV, 139).

Hukukun genel gayesi, toplumun düzenini korumak ve gerek fert ve
gerek toplum olarak bütün insanların hak ve yararlarını gözetmektir. Peygam-
berler, fesadı ortadan kaldırmak ve toplumu ıslah etmek üzere gönderilmişler-
dir. Toplum düzenini korumak sadece ahlâki telkinlerle gerçekleşmez. Bu ko-
nuda, bazen zorunlu kurallara ihtiyaç vardır. Hukuk kuralları bu zorunluluktan
ortaya çıkmıştır. Kur'ân'da hukukî meselelerle ilgili yüzlerce âyet vardır. Bu
âyetlerin bir kısmının meselelere delaletleri çok açık, bir kısmının ise kapalı-
dır. Özellikle, Medenî Hukuk alanına giren meseleler neredeyse ayrıntılarına
varıncaya kadar Kur'ân'da yer almaktadır. Diğer alanlarda bu denli ayrıntıya
girilmemiş; ana kurallar zikredilmekle yetinilmiştir (Şimşek, 2005, 294-295).

İmam Şâtıbî (ö: 790/1388) Hukukun (İslâm Hukukunun) bir kurum
olarak fert ve toplum açısından koruma altına aldığı/almayı hedeflediği hak-
ları şöyle tasnif etmiştir:

- 1- Hayat hakkı: Bu hak inanan inanmayan herkesi kapsar.
- 2- Mülk edinme hakkı: Hayat hakkının olmazsa olmaz bir gereğidir.
- 3- Din seçme hakkı: Bu hak kapsamında kişi hür iradesiyle dilediği
inancı/dini seçebilir. İnancı ile ilgili kurumlar tesis edip eğitim-öğretim faali-
yetlerinde bulunabilir. Mabetler açabilir.
- 4- Namus ve şerefini koruma hakkı: Bu hak da hayat hakkının ayrıl-
maz bir parçasıdır. Zira namus, şeref ve haysiyet olmadan yaşamak mümkün
değildir. Bu haklar İmam Şâtıbî tarafından, "şeriatın zaruri maksatları" kapsa-
mında; "dînin, nefsin, neslin, malın ve aklın korunması" şeklinde değerlendiri-
miştir (Şâtıbî, 1997, II, 20).

2. Adalet Kavramı

2.1. Lügat ve Terim Anlamı

Adalet, lügatte, eşitlik (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325), davranış ve hü-
kümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek ve Allah hakkında kullanıl-
dığında şirk koşmak gibi anlamlara gelen bir mastardır. Aynı kökten gelen adl
ise, orta yol, istikamet, eş, benzer misil, bir şeyin karşılığı (Çağırıcı, 1988, I,
341) ve fidye (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 465) anlamına gelir. "Adl" aynı zamanda
Allah'ın isimlerindedir.

Adalet, her şeyi tam yerine koymak, her hususta ölçülü hareket etmek
ve hakkı yerine getirmek demektir (Ateş, 1988-1991, V, 135). Adalet, zulmün
zıttıdır (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 265; Ateş, 1988-1991, V, 135). Râğıb el-İs-
fahânî'ye göre "العدل" den kasıt adalettir. Adalet ve muâdele, eşitliği (müsavât)

gerektiren ve kapsamı geniş olan bir lafızdır. “العدل” ve “العدل”, anlam bakımından birbirine yakın iki lafız olmakla birlikte “العدل”, hükümler gibi basiretle idrak edilebilen konularda kullanılan bir lafızdır. “...أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا...”: “...Yahut (hac ve umrede ihramlı iken avlanmanın cezası) onun dengi oruç tutmaktır...” (Maide 5/95) âyeti bunun delilidir. “العدل” veya “العدل” ise, tartılan, sayılan, ölçülen ve duyu organlarıyla idrak olunan mevzularda kullanılır. “العدل”, eşit şekilde bölmek ve taksim etmektir (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 466). Adalet iki çeşittir. Mutlak adalet, aklın iyi olduğuna hükmettiği adalettir ki bu, hiçbir zaman mensuh olmaz yahut hiçbir şekilde aşırılığı iddia edilmez. Mesela, sana iyilik yapana iyilik yapmak ve sıkıntını giderenin sıkıntısını gidermek bu cümledendir. Diğerinin adalet olduğu ise şeriat ile anlaşılır ve neshi; -kisas, cinayetlerin diyeti ve mürtedin malına el konulması gibi- bazı zamanlarda mümkün olabilir (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

Rağıb el-İsfahânî Kur'ân âyetleri ve hadislerdeki kullanımından yola çıkarak ve ihsan ile de mukayese ederek adaleti şöyle tarif eder: Adalet, karşılık vermede eşit davranmaktır, hayır ise hayır ile şer ise şer ile. İhsana gelince, hayra ondan fazlasıyla, şerre ondan daha aزیyla mukabele etmektir (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325). Ve yine O'na göre adalet, borcunu ödemek, alacağını istemektir. İhsan ise, borcunu fazlasıyla ödemek, alacağından daha azını almaktır (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 119). Adalet, istihkakların göz önünde tutulması, her hak sahibine hakkını hak ediş derecesini gözeterek vermek ve eşit istihkakı olana eşit davranmaktır (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 466; Mutahharî, 1988, 71).

2.2. Kur'ân'da Adâlet Kavramı

Kur'ân'da adalet “العدل”, “القسط” ve “الميزان” gibi üç kelimeyle ifade edilmiştir. Anahtar kelime “العدل” olmakla birlikte zaman zaman diğer iki kelime onun yerine kullanılmıştır. Şimdi adaletin Kur'an'da hangi anlamlara geldiğine temas edelim:

1) Fidyeye anlamında: “*Ve bir günden sakının ki, o günde kimse diğeri için bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaata fayda vermez...*” (Bakara 2/123) (Yazır, 1968, I, 490).

2) Eşitlik anlamında: “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder, ahlaksızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan meneder, öğüt almanız için size nasihat eder.*” (Nahl 16/90), “*...Aranızda adaleti gerçekleştirmekle (eşit davranmakla) emrolundum...*” (Şûra 42/15) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

3) Kısmet ve nafaka anlamında: “*... (Kısmet ve nafakada) Adalet yapmamaktan korkarsanız bir tanesiyle yetininiz.*” (Nisa 4/3) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

4) Denk anlamında: “*...Yahut onun dengi oruç tutmaktır.*” (Maide 5/95) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

5) *Şirk koştı* anlamında (el-ıdl): "... *Sonra kâfirler rablerini inkâr ediyorlar.*" (En'âm 6/1) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 326).

Adalet lafzı, Kur'ân'da, bunlardan başka, *düzen, denge, gerçeğe uygun hüküm, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık* gibi anlamlarda kullanılmıştır (Çağırıcı, 1981, I, 341).

2.3. Adâletin Mahiyeti

Adalet, Kur'ânî anlayışta her şeyin ekseni sayılır ve teşrinin felsefesi; yaratılışın hikmeti; toplumun binası; hukukun muhafazası ve ahlakî ilkelerin derinliği ona dayanır. Bundan dolayı Adalet, hale göre değişken değildir. Bilakis, bütün alanlarda talep edilen ve devrede olması gereken bir değerdir. Çünkü adaletin her konuda; siyasette, iktisatta, sosyal hayatta, kültürde, eğitimde ve hukukta genel-geçer bir değer olması iktiza eder. Yoksa toplumun saadet, güvenlik ve istikrardan istifadesi mümkün olmaz.

Adalet kavramı Kur'ân'da müştaklarıyla birlikte yaklaşık otuz kez tekrarlanmaktadır. Onun bu kadar tekrar edilmesi Kur'ân'ın adalete verdiği önemin açık bir göstergesidir (Ahmed eş-Şerbasî, 1985, 22). Kur'ân'ı tetkik ettiğimiz zaman, tevhitte meâda, nübüvvetten imâmet ve ziâmete (devlet başkanlığı), ferdî isteklerden ictimâî hedeflere bütün Kur'ânî düşüncelerin bir tek eksen etrafında döndüğünü görürüz ki o da adalettir. Adalet, Kur'ân'da tevhitin karini (dengi), meâdin rüknü, nebevî teşrin hedefi, imamet ve ziâmetin felsefesi, ferdî olgunluğun ve toplumun selametinin ölçüsüdür (Abdullah Ahmed, 2009, 50).

Adalet, ferdî ve ictimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan bir erdemdir (Çağırıcı, 1981, I, 341). Bu yaklaşımdan da anlaşıldığı gibi, adaletin kısa ve uzun vadeli hedefi, fert ve toplum huzurunu temin etmektir. Kur'ân'a göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir ki A'raf Sûresi 158 ve 181. âyetler buna işaret etmektedir: "*Musa'nın kavminden (insanları) Hak ile doğru yola ileten ve onunla adaletli davranan bir topluluk vardı*"; "*Yarattıklarımızdan, Hak'ka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.*"

Adalet, ahlakî boyutta hikmet, şecaat ve iffet gibi faziletleri içine alan bir erdemdir. Zira adalet bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılır (Çağırıcı, 1981, I, 342).

"*Andolsun, Biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde insanlar adaleti gerçekleştirdiler diye kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik...*" (Hadîd 57/27) âyeti delâlet etmektedir ki, Allah Teâlâ'yı Yaratıcı ve Rab olarak tanıtmalarından sonra Peygamberlerin en önemli gönderiliş gayesi insanlar arasında adaleti hâkim kılmaktır. Çünkü sosyal hayatta düzen, kanun ve eşitliğin tesisi ancak adaletin tahakkukuyla mümkün olabilir. Bundan dolayı adaletin tatbikinin zaruretine yönelik bir takım ilahî emirler gelmiştir. "*De*

ki Rabbim adaleti emretti...” (A’râf 7/29), “Gerçek şu ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya yardımı emreder...” (Nahl 16/90) gibi âyetler bunlardandır.

Adalet, İslâm’ın özü ve ruhudur. Dînin usul ve fîruununun tatbikinde ana eksendir. Beşeriyet, adaletin tatbikiyle ancak barış, güven ve refaha kavuşacaktır. Aksi halde hayatımıza onun zıttı olan zulüm ve cevr hâkim olacaktır ki zulüm, her şerrin esası, her şekâvetin sebebi, tüm rezillik ve fenalıkların membaı, ilerleme ve medeniyetten uzaklaşmanın temelidir: “*Halkı zulmetmekteyken helak ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılamaz kuyular ve nice muhteşem saraylar vardır!*” (Hac 22/45) âyeti bunun apaçık delilidir (Abdullah Ahmed, 2009, 51).

Bir toplumda ayakta tutulması gereken en önemli değer adalet olduğu muhakkaktır. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır bu hususu şöyle açıklamaktadır. “Dünyada ictimâî kesplerin kâr-u zararını adaletle tevzi etmeyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi hakkı kesbi olmayarak intifaa kalkışan ümmetler, çabuk munkarız olurlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete layık olamazlar.” (Yazır, 1968, I, 511).

Adalet kavramı hakkında yaptığımız bu mütalaalardan anlaşıldığı üzere adalet, insana yönelik ve tek gayesi insanın dünya ve âhiret saadetini temin etmek olan en üstün değerdir. Kısaca adalet, toplumu ayakta tutan, insanları bir arada ve barış içerisinde yaşatan -hayat için gerekli olan hava ve su mesabesinde- sosyal bir müessesedir.

2.4. Kur’ân’da Sosyal Adâlet ve Esasları

Ahlakçılar, hukukçular, fıkıhçılar, ictimâiyâtçılar ve filozoflar tarafından farklı şekillerde tarif edilen “sosyal adalet”i Kur’ânî açıdan şöyle tarif etmemiz mümkündür: “Sosyal adalet”, toplum ve fertlerin genel manada hak ve hukukuna riayet etmek, toplumdaki her bir ferde hak ve istihkaktan hak ettiğini vermek, servetin insanlar arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak, fırsat eşitliği tanımak, ana ihtiyaçların adilane çoğaltılıp dağıtılması ve maddî-manevî insan haklarına saygı göstermektir.

Ahlakçılara göre “Sosyal adalet”, başkalarının haklarına saygı göstermektir. Hukukçulara göre kanunları egemen kılmaktır. Fıkıhçılara göre imametın şartları ve şahitlik gibi bütün işlerin sıhhatinin şartıdır. İctimâiyâtçılara göre, toplumsal istikrarın ancak kendisiyle sağlanabildiği değerdir. Filozoflara göre ise, varlık/varoluş felsefesinin kendisiyle gerçekleştiği değerdir. Görüldüğü gibi her kesim sosyal adaleti kendi zaviyesinden tarif etmiştir. Doğru olan onun tüm bu tarifleri ve hatta daha fazlasını içeriyor olmasıdır. Kısaca adalet, hayatımızdaki her şeyin eksendir. Diğer bütün temel prensiplerin köküdür. (Abdullah Ahmed, 2009, 54).

Kur'ân'a göre insan hayatının bütün safhalarında adalet ve kıst ile hükmetmek, peygamberlerin gönderilişinin en öncelikli hedefi olmakla birlikte "sosyal adalet", ilâhî dinlerin tümünün nihaî gayesidir. Nitekim, "Andolsun, Biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde insanlar adaleti gerçekleştirsinler diye kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik..." (Hadîd 57/27) âyeti buna delâlet etmektedir.

"Bitkiler ve ağaçlar secde ederler. (Allah) göğü yükseltti ve ölçüyü (mizan) koydu. (sakın) ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın ve teraziyi eksik tutmayın." (Rahmân 55/6-9) âyeti de adaletin, "yaratma işinin planlanmasında yaratıcının en önemli nişan ve ölçüsü" olduğuna işaret etmektedir.

Kur'ânî perspektife göre adaletin tahakkuku, peygamberlerin vazifelerinden biridir: "(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heva ve heveslerine uyma ve şöyle de: "Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir..." (Şûrâ 42/15).

Allah'ın emirleri, adalet ve ihsan ile gerçekleşir: "Gerçek şu ki Allah, adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder. Fuşşiyâtı, kötülüğü ve haddi aşmayı yasaklar. (Allah Teâlâ) düşünüp taşınırsınız diye size bu şekilde nasihat ediyor." (Nahl 16/90).

Allah Teâlâ ne zaman bütün insanlara adaleti emretse, bunu Mü'minlerden daha çok talep eder: "Ey iman edenler! Kendiniz, ana-babanız ve en yakınlarınız aleyhinde bile olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah iki tarafa da daha yakındır (onları sizden daha çok kayırır). Öyleyse adaleti gerçekleştirirken nefsinize uymayın. Eğer (doğruları) çarpırsanız veya (şahitlikten) geri durursanız, biliniz ki Allah, şüphesiz yaptıklarınızdan tam anlamıyla haberdardır." (Nisâ 4/135).

Kur'ân, zulmü ortadan kaldırmak ve zalimleri yok etmek için savaşa (cihad) izin vermiştir ve adaletin tahakkuku düşmanla karşılaşmaya yol açsa bile vâciptir: "Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihada izin verilmiştir. Şüphesiz Allah'ın onlara yardıma elbette gücü yeter." (Hac 22/39); "...Bu gün kâfirler dininizi yok etmekten ümitlerini kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun..." (Maide 5/3).

Adalet, kıyamet günü mükâfatın da cezanın da esas/sebebidir: "Andolsun onlara Rabbinizin azabından hafif bir esinti dokunsa, "Eyvah bize! Gerçekten biz zalim kimselerdik" diyeceklerdir. Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Doğru olsun yanlış olsun yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz." (Enbiya 21/46-47).

Kur'ân'ın daha çok, adaletin toplumda uygulanmasının ehemmiyeti üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Kur'ân'da yaklaşık otuzaya yakın âyette adaletin farklı yönlerine işaret edilmesine rağmen, bunların yarısından fazlasında ictimâî adalet teşvik edilmiştir. Zira Kur'ân, ictimâî adaletle özel 16 ayeti ihtiva etmektedir. Bu bakımdan ictimâî adalet, Hanif İslâm'da adaletin en önemli unsur ve temelidir (Abdullah Ahmed, 2009, 54).

3. Toplumun İctimâî Değerleri

İctimâî adaletin kendisiyle gerçekleşebileceği olmazsa olmaz esas ve kaideler vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

3.1. Eşitlik Kavramı

Eşitlik, lügatte; “Her bakımdan aynı derecede olma, müsavilik, beraberlik ve farksızlık” anlamına gelir (Doğan, 1996, 813). Genel manada ise, insanlar arasında dil, renk, ırk, cinsiyet, düşünce ve din sebebiyle ayırım yapmamaktır. Kanun nazarında herkes insandır ve prensip itibarıyla eşit muameleye müstehaktır (Armağan, 1987, 20).

Eşitlik konusuyla ilgili şu ayetleri zikretmek mümkündür:

“Sizi bir tek candan (Âdemden) yaratan, gönlü ısınmış diye O'ndan da eşini var eden O'dur...” (A'raf 7/189); “Mü'minler ancak kardeşler...” (Hucurât 49/10); “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık, Allah yanında en üstün olanınız, (Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan) en çok korunanınızdır. Allah bilendir, haber verendir.” (Hucurât 49/13).

Aynı konuda Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır. “Elbette Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, O ancak sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.” (Ahmed b. Hanbel, 1992, II, 285, 539; Müslim, 1992, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9); “Ey insanlar! Dikkat edin! Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arabın aceme acemin araba, kırmızının siyaha, siyahın kırmızıya takvanın dışında bir üstünlüğü yoktur.” (Ahmed b. Hanbel, 1992, V, 411); “Sizden evvelkilerin helak olmalarına sebep şudur: İçlerinden şerefli bir kimse hırsızlık yapınca onu cezalandırmaz; zayıf birisi hırsızlık yapınca kanunu tatbik eder, onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık etse, elini keser, cezasız bırakmazdım.” (Buhârî, Enbiya, 54; Müslim, Hudud, 2).

Eşitlik, İslâmî idarede, bir ferdin diğer fertlere yahut zümreye, herhangi bir zümrenin diğer bir zümreye veya ferde, ister soy-sop bakımından, isterse başka bakımlardan olsun imtiyaz sahibi olmamasıdır (Mevdûdî, tsz., 516). Eşitlik, sosyal hayatta fertler arasında haklar ve imkânlar bakımından ayırım gözetilmemesi ve var olan ayrımların kaldırılmasını öngören temel bir ilkedir. Ahlakî anlamda, herkese hakkını verme, hak tanıma ve hakkaniyettir.

Hukukî bakımdan, kanunî emir ve yasakların bütün vatandaşlar için, onların kişisel ve toplumsal durum ve özelliklerine bakılmaksızın aynı olmasıdır. Sosyal anlamda ise, siyasal hakların ve kamu görevlerinin sınıf ve maddi durum gözetilmeksizin işin gerektirdiği teknik ve mesleki bilgiye sahip bütün vatandaşlara açık tutulmasıdır (Dursun, 1990, I, 482-483).

Tarihimizde batılı bir kavram olarak eşitlik, 1876 tarihli Kanun-u Esasî'de herkesin kanun önünde eşit olduğu, (madde 17) yetki ve kabiliyet esasına dayalı herkesin kamu görevi alabileceği (madde 19) şeklinde musavât adı altında ifade edilmiştir (Eryılmaz, 1996, VI, 265).

Eşitlik, Kurân'da ahlakî, hukukî ve ictimâî bir kavram olarak, "Adalet" ile yahut onun bir şubesi olarak ifade edilmiştir. "Adalet" kavramını daha önce müstakil bir başlık altında ele aldığımızdan dolayı, eşitlik kavramı üzerinde bu kadarıyla yetineceğiz.

3.2. İnsanlar Arasında Eşitlik

Kur'ân'a göre Allah tüm insanları topraktan ve bir tek nefisten yaratmıştır. Bundan dolayı arabın arab olmayana, beyazın siyaha takva ve amelî-salihin dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur: "*Sizi topraktan yaratması Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerindedir. Sonra bir de bakmışsınız beşer olmuş yeryüzüne yayılmışsınız.*" (Rûm 30/20); "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının...*" (Nisâ 4/1).

İslâm, topraktan ve aynı nefisten (Âdem) yaratılan insanların renk, ırk, cins, mezhep v.b. sebeplerle birbirinden ayırt edilmesini kabul etmez. İnsanlar arasındaki eşitlikten -ki ictimâî adaletin esaslarından en mühimidir- şeriat/kanun önünde eşitlik, fırsat eşitliği, kamu görevlerine alınmada eşitlik, kazanım ve ayrıcalıklardan faydalanmada eşitlik ve sorumluluklarda eşitlik kastedilmektedir. "*Ey İnsanlar! Gerçek şu ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boy ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstünüünüz O'ndan en çok sakınmanızdır (O'nu en çok hesaba katanınız). Şüphesiz Allah hakkıyla bilen ve haberdar olandır.*" âyeti bunun delilidir. (Abdullah Ahmed, 2009, 56).

Bunun dışındaki bazı farklılıklar bu kapsamın dışındadır. Örneğin; iş konusunda aciz bir kimse ile aktif bir kimsenin eşitliği adalet değil bilakis zulümdür. Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Allah, (şöyle) iki adamı da misal verdi. Onlardan biri dilsizdir. Hiçbir şeye gücü yetmez. Efendisine sadece bir yüküdür. Nereye götürse olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?*" (Nahl 16/76); "*Yoksa biz iman edip salih amel işleyenleri, yeryüzünü yaşanmaz hale getirenleri (müfsitler) gibi mi tutacağız!? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar (füccâr) gibi mi tutacağız!? (Elbette bir tutmayacağız).*" (Sâd 38/28).

3.3. Servetin/Zenginliklerin Âdil Dağıtılması

İctimâî adaletin tahakkuku ancak, zenginliklerin toplum üyelerinin tümüne eşit bir şekilde dağıtılması ve her şahsa hak ettiğinin verilmesiyle gerçekleşebilir. Ancak günümüzde bunun tam tersi bir durum söz konusudur ve bu büyük bir sorun oluşturmaktadır. Zira servet/zenginlik, genel olarak küçük bir azınlığın elinde bulundurulmakta, geri kalan büyük çoğunluk fakir-u zaru- ret içinde yaşatılmaktadır. Kapitalizm denilen bu sistem (anlayış ve uygulama), İslâm'ın reddettiği bir sistemdir.

Kur'ân, mal biriktirip bundan insanların ihtiyacı olan kadarını piya- saya sürmeyenleri elem verici bir azapla uyarmakta/korkutmaktadır: "...*Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanlar var ya işte onları elem verici bir azapla müjdele.*" (Tevbe 9/34).

Kur'ân'a göre batıl yollarla insanların malları üzerinde tasarrufta bu- lunmak haramdır: "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla ye- meyin. Ancak, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa müstesna. Ve ayrıca kendi canınıza kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*" (Nisâ 4/29); "*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mal- larından bir kısmını bilebile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüş- vet olarak) vermeyin.*" (Bakara 2/188).

Servet/zenginlik, şayet ticaret, sanayi/zenaat ve üretici çalışma gibi meşru yollarla elde edildiyse ne âlâ, değilse bu insanların mallarını batıl yol- larla yemektir. Bu, asrımızda, gayri meşru servet edinme, aklanmış gayri- meşru servet, gaspla başkalarının mallarını ele geçirme ve insanların mallarını haksız yere ele geçirme şeklinde ifade edilmektedir (Abdullah Ahmed, 2009, 60).

Üstelik Kur'ân, haksız servet edinmeyi yasaklamakla kalmamakta, Zengin ve servet sahiplerine "zekât"ı emretmektedir: "*(Zenginlerin) malla- rında yardım isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.*" (Zâriyât 51/19); "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevir- meniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle kitap ve peygamberlere inam edenlerin mala olan sevgilerine rağmen, onu yakın- lara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, ihtiyaç sebebiyle isteyenlere ve (serbest kalmak isteyen) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâti veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hasta- lıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davra- nışlarıdır...*" (Bakara 2/177). Zekâtın dışındaki haraç, sadaka, kefarete ve adaklar da bu kabildendir.

Kur'ân, servetin zenginlerden az bir gurubun elinde toplanmaması için infakı emretmiştir: "*Allah'ın (fethedilen) memleketlerin arazisinden sa- vaşılmaksızın Peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, Peygambere, onun*

yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)... " (Haşr 59/7).

Kur'ân cimriliği de israfı da yasaklamış ve her iki sınıfı da uyarmıştır: *"Akrobaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir."* (İsrâ 17/26-27); *"Elini boynuna asma (eli sıkı olma). Bütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın."* (İsrâ 17/29).

Kur'ân'a göre insan, mal kazanma yönteminden ve kazandığı maldan sorumlu olduğu kadar, bunu harcadığı yerlerden ve harcama yönteminden de sorumludur. Bu bağlamda malın âdil dağıtımının iki şartı vardır. Bunlardan ilki, zayıf ictimâî sınıflara öncelik tanımaktır: *"Sadakalar (zekâtlar) Allahtan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar, (serbest kalmak isteyen) köleler, borçlular, Allah Yolunda cihâd edenler ve yolda kalmış yolcular içindir..."* (Tevbe 9/60). Diğeri de eşit işe eşit ücret vb. konularda eşitliğe riayet etmektir.

3.4. İnsan Haklarına Saygı

Allah Teâlâ insanı üstün (mükerrem) yaratmıştır. İşte bu üstünlük, maddî- manevî onun tüm haklarına saygıyı gerektirir: *"Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* (İsrâ 17/70).

"Adalet" kapsamında Kur'an'ın insan için vaz' ettiği hakları kısaca şöyle ifade etmek mümkündür:

3.4.1. Hayat Hakkı

Hayat hakkı, Kur'ân'ın işaret ettiği en önemli insan haklarından biridir. Öncelikle Allah (cc), insanın kendi kendisini öldürmeyi haram kılmıştır: *"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa müstesna. Ve ayrıca kendi canınıza kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir."* (Nisa 4/29).

Kur'ân haksız yere başkasının canına kıymayı yasakladığı gibi; *"...Meşru bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın..."* (En'âm 6/151); *"Bundan dolayı İsrâiloğullarına (Tevrat'ta) şunu yazdık: "Kim bir insanı bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa, o da sanki bütün insanları yaşatmıştır..."* (Mâide 5/32) Kasten ve planlayarak (teammüden) bir mü'mini öldüreni ebedî cehennem ile tehdit etmiştir: *"Kim bir Mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde*

ebedî kalacağı cehennemdir. Allah (cc) ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.” (Nisa 4/93).

Çocukları açlık korkusuyla öldürmek de bu kabildendir: “...*Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyiniz...*” (En’âm 6/151); “*Yoksulluk korkusuyla evlatlarınızı öldürmeyiniz. Biz onları da sizi de rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.*” (İsrâ 17/31).

Kur’ân, insana yönelik haksız saldırıları önlemek için kısası öngörmektedir. Zira kısas başkalarına saldırmayı engelleyen caydırıcı bir müessesedir: “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.*” (Bakara 2/179); “*Onda (Tevrat’ta, İsrailoğullarının) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffâret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.*” (Mâide 5/45).

3.4.2. Din Hürriyeti Hakkı

Kur’ân’ın işaret ettiği diğer bir hak da mesuliyet hürriyeti (din seçme hürriyeti) hakkıdır. Zira insan, kıyamet günü seçiminden, fiil ve sözlerinden sorumlu tutulacaktır: “*Şüphesiz biz onu/insanı, (ömür boyu yürüyeceği yola) sevkettik. O, bu yolu, ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.*”; “*Dinde zorlama yoktur. Çünkü hak ile batıl birbirinden iyice ayrılmıştır. O halde kim tağûtu (batıl dîn ve yolları) tanımaz, Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa tutunmuş olur. Allah hakkıyla işiten ve bilendir.*” (Bakara 2/256). Bu son âyet, inanç hak ve hürriyetine delalet etmektedir. Çünkü inanç, başkalarının müdahale edemediği kalplere özel kılınmış bir değerdir. İnanç hak ve hürriyeti ayrıca düşünce, görüş sahibi olma, görüşünü beyan etme ve ifade hürriyetini de ihtiva etmektedir (Abdullah Ahmed, 2009, 65).

3.4.3. Mülkiyet ve Mal Edinme Hakkı

Mal sevgisi fitrîdir: “*Malı da pek çok seviyorsunuz.*” (Fecr 89/20). Bundan dolayı Kur’ân’ın işaret ettiği en önemli haklardan biri de mülkiyet ve mal edinme hakkıdır. Bu hak erkek-kadın herkesi kapsar: “*Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.*” (Kehf 18/46).

Kur’ân’a göre başkalarının mallarına saldırmak haramdır. “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir ceza olmak üzere hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesiniz...*” (Mâide 5/38). Aynı şekilde, faiz gibi meşru olmayan yöntemlerle mal/para kazanmak haram kılınmıştır: “*Faiz yiyenler kabirlerinden ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: “alış-veriş de faiz gibidir.” Demelerinden dolaydır. Oysa Allah (cc), alış-verişi helâl, fâizi haram kılmıştır...*” (Bakara 2/275). Yukarıda detayına

girdiğimiz kural, hüküm ve yöntemlerin tümü, insanların mallarını her türlü saldırıdan ve gasptan korumayı hedeflemektedir.

Kur'ân, hayat, hürriyet ve mülkiyet gibi bu üç hakka ek olarak diğer birçok insan hakkına daha işaret etmektedir ki özetle bunlar: emniyet, sosyal güvenlik, iş/işçilik, evlenme/çoğalma, saygın yaşama vb. haklardır. Sözün özü; Kur'ân'ın ön gördüğü bu hakları insan, ancak yaygın bir ictimâî adalet sayesinde elde edebilir.

3.5. *Gayri Müslimlere İyilik ve Adalet*

Kur'ân, kimi Gayri Müslimlere iyilik ve adaleti emretmektedir: *"Allah, sizin, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Ancak Allah (cc), sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir."* (Mümtetine 60/8-9).

Elmalılı Hamdi bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Kendileri hangi din ve milletten olurlarsa olsunlar, sizinle dininiz hakkında, dininizin hukukuna ve ahkâmına dokunmak garazıyla harp etmeyen, sizi öldürmeye kalkışmayanlar, yani ne din harbi, ne vatan harbi yapanlara adalet yapmanızdan Allah sizi alıkoymaz." (Yazır, 1968, VII, 4904-4906).

İslâm, bütünüyle sulh ve selamet dinidir. Kendisine karşı çıkmayan, saldırmayan, Müslümanlarla yaptığı anlaşmaları bozmayan ve Müslümanlara taaruz edenlere gizli-açık yardımda bulunmayanlara karşı iyi davranmayı ve adaletle muamele etmeyi emreder. Çünkü amaç, ıslah edip doğruya sevk etmek ve buna mukabil bozgunculuk etmemektir.

Sonuç

Hak, hukuk, adalet ve eşitlik gibi İslâm toplumunun ictimâî değerlerini ele aldığımız bu çalışmamızda öne çıkan kavram elbette "*Hak*" kavramıdır. Bu bakımdan "*Hak*" kavramına, "Kur'ân'ın anahtar kavramlarından biridir" diyebiliriz. *Hak* kavramı, Araplar tarafından İslâm'dan önce de kullanılmış olmasına rağmen -belki de sadece bir kısmına vakıf olabildiğimiz- bu zenginliğe kanaatimizce İslâm'la birlikte ulaşmıştır.

Müslümanlar ve İslâm toplumu, dünya ve ahiret saadetine ve de rızai ilâhîye, ancak hakkın, hukukun, adalet ve eşitliğin hâkim olduğu bir zeminde nail olabileceklerdir. Bu manada fert-fert her Müslüman, insanlara ve diğer mahlûkata, hak ve adalet ölçüleri dâhilinde davranmalıdır. Bunun yanında kardeşlik, dostluk ve sırdaşlık gibi değerler, sadece Müslümanlara özel olmak üzere İslâm toplumunu bir arada ve ayakta tutan diğer vazgeçilmez değerlerdir.

Kur'ân, ırk, renk ve benzeri herhangi bir ayırım gözetmeksizin din kardeşliği ortak paydasında, adalet ve hukuk karşısında eşitlik ekseninde oluşacak/oluşturulacak bir toplumu öngörmektedir. Müslümanların bu öngörüyle hayata geçirecek moral ve birikimleri vardır. Zira bu tarifi dışındaki bir toplum öngörüsü ve oluşumu, başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlık ailesine mutluluk getirmeyecektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, 1992. *el-Müsned*, (I-VI), İstanbul: Dâru Sahnun ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı.
- Abdullah Ahmed el-Yûsuf. 2009 (20. Yıl) “el-Adaletü'l-İctimâiyye Fî'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *Mecelletü'l-Basâir*, Beyrut, Sayı: 44, s. 50-68.
- Ahmed eş-Şerbasî. 1985, *Mevsüatü Ahlâki'l-Kur'ân*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut
- Ali el-Hafif. 1990. *el-Mülkiyetü Fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye* Dâru'n-Nehezati'l-Arabiyye, Beyrut
- Armağan, Servet. 1987. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ateş, Süleyman. 1988-1991, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (I-XII), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Bardakoğlu, Ali. 1988. “Hak”, *DİA*, (I-XLIV), TDV. Yayınları, İstanbul, XV, 139.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. 1992. *el-Camiu's-Sahîh* (I-VIII), İstanbul: Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı.
- Bulaç, Ali. 1994. “*Asr-ı Saadette Bir Arada Yaşama Projesi Medine Vesikası*”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadette İslâm* (I-IV), Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yayınları, II, 191.
- Çağırıcı, Mustafa. 198 “Adalet”, *DİA*, (I-XLIV), İstanbul: TDV. Yayınları, I, 341-343.
- Demir, Fahri. 1986. *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, D. Mehmet. 1996. *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık,
- Dursun, Davut. 1990. “Eşitlik”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (I-IV), İstanbul: Risale Yayınları, I, 482-483.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî el-Hanefî, 1287/1869. *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, Matbaatü'l-Âmire,
- Elmalılı, Hamdi Yazır. 1968. *Hak Dini Kur'ân Dili* (I-IX), İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 3. Baskı.

Eryılmaz, Bilal. 1996. "Osmanlılarda Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi* (I-VII), İstanbul: İz Yayıncılık.

Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. 1987. *el-Kâmûsu'l-Muhît, Müessesetü'r-Risale*, 2. Baskı, Beyrut

_____ 1996. *Besâir Zevi't Temyîz Fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz* (I-V), Kahire.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. 1985. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VII), thk: Dr. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Aşur, Abdül Azîz Ğanîm, İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. 1992. *Sünenü İbn Mâce* (I-II), thk: M. Fuat Abdülbaki, İstanbul: Dâru Sahnun ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukrim. 1300h. *Lisanü'l-Arab* (I-XV); Dâru Sadır, Beyrut.

el-Kardâvî, Yusuf. 1968. *en-Nas ve'l-Hak, (İnsan ve Hak Mefhumu)*, ter: Mustafa Ateş, İstanbul: İrfan Yayınevi.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *İslâm'da Hükümet*, ter: Ali Genceli, Ankara: Hilal Yayınları, 3. Baskı, tsz.

Molla İbrahimoğlu, Süleyman. 1996. "Kur'ân'da Hak Kavramı", *Diyanet Dergisi*, sayı: 32/1, s. 24-40.

Mukâtil b. Süleyman, İbn Beşîr, el-Azdî, el-Horasanî, 1993. *Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, haz: Ali ÖZEK, İstanbul: İlmî Neşriyat.

Mutahharî, Ayetullah Murtaza, 1988. *Adli İlâhî*, Çev: Hüseyin Hatemî, İstanbul.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî. 1992. *el-Camiu's-Sahîh* (I-III), nşr: Muhammed Fuat Abdülbâkî, şerh: İmam Nevevî, İstanbul: Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları.

Olguner, Fahrettin. 1992. "Batıl", *DİA* (I-XLIV), İstanbul: TDV. Yayınları, V, 147.

Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

Sâbûnî, M. Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* (I-III), Derseâdet, İstanbul tsz.

Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed. 1997. *el-Muvâfakât* (I-VI), Dâru İbn Affan, Suudi Arabistan el-Huber - el-Akrabiyye

Şimşek, M. Sait. 2005. *Kur'ân'ın Ana Konuları*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. 1954. *Câmiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (I-XXX), Mısır.

Topaloğlu, Bekir. 1988. “Adl”, *DİA* (I-XLIV), İstanbul: TDV. Yayınları, I, 387.

Yüksel, Nevzat. 1995. *Konularına Göre Kur’ân’ı Kerîm Fihristi*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 8. Baskı.

Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. 1318h. *el-Keşşâf an Hakaiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akavîl fî Vucûhi’t-Te’vîl* (I-III), Bulak, Mısır: el-Matbaatü’l-Kübra el-Emîriyye.

Mobbing ve Sonuçlarından Biri: Psikosomatik Belirtiler*

DOI NO: 10.5578/JSS.27594

Cemile ÇETİN¹
Nurgül BAĞCI KURT²

Geliş Tarihi: 02.03.2015

Kabul Tarihi: 21.07.2016

Özet

Bu araştırmada, mobbing ve psikosomatik belirtiler arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma kapsamında yapılan uygulamaya İzmir İli'nde bir kamu kuruluşunda çalışan 360 kişi dahil edilmiştir. Mobbing ölçeğinin Türkçe'ye çevrilip uygulanmasından sonraki aşamada güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Veriler pearson korelasyon analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde, mobbinge maruz kalma oranı %66 olarak tespit edilmiş; mobbing ve psikosomatik belirtiler arasında ileri düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Elde edilen bu bulgular ilgili literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Psikosomatik Belirtiler, Kısa Semptom Envanteri, Leymann Psikolojik Terör Çizelgesi (LIPT)

Mobbing and One of Its Results: Psychosomatic Symptoms

Abstract

The aim of this research was to observe the relationship between mobbing and psychosomatic symptoms. Three hundred and sixty workers from a public institution in İzmir were included into this research. After the Leymann's Inventory of Psychological Terror (LIPT) was translated into Turkish and the inventory was applied.

The data was analyzed by Pearson correlation analysis. The results showed, the rate of being subjected to mobbing was %66; and there was a significant correlation between mobbing and psychosomatic symptoms. The results were discussed, considering the current and relevant literature.

* Nurgül Bağcı KURT'un Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yüksek Lisans Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezinin sınırlı bir bölümüdür.

¹ Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, e-posta: cemile.gurcay@deu.edu.tr

² İnsan Kaynakları Bilim Uzmanı

Keywords: *Mobbing, Psychosomatic Symptoms, Brief Symptom Inventory, Leymann Inventory of Psychological Terror(LIPT)*

Giriş

Günümüzde farklı kültürlerde farklı biçimde ortaya çıkan mobbing, literatürde; “mobbing” veya “bullying” kavramları ile ifade edilmektedir. Mobbing terimi, dilimizde sıklıkla olduğu gibi kullanılmış ya da “yıldıрма, işyerinde psikolojik taciz” olarak karşılığını bulmuştur. Bunun yanında zorbalık, duygusal taciz, duygusal saldırı, psikolojik terör gibi kavramlar da literatürde bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. 1980’li yıllarda tanımlanan mobbing, bireyler ve örgütler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin fark edilmesiyle önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Her geçen gün iş yaşamındaki yaygınlığı anlaşılan mobbingin, bu davranışlara maruz kalan çalışanlarda fiziksel ve psikolojik sağlık problemleri yarattığı, bu nedenle işe devamsızlıkların ve istifaların arttığı vurgulanmaktadır. İlerleyen durumlarda ise mobbingin intihara kadar uzanan sonuçlar yaratabileceği kanıtlanmıştır. Mobbingin sağlıkla ilgili sonuçlarından biri psikosomatik bozukluklardır. Psikosomatik bozukluklar en temel anlamıyla psikolojik bozuklukların kendilerini bedende göstermesidir, bu nedenle somatizasyon (bedenselleştirme) ismiyle de anılmaktadır.

Günümüzde, zihin ve bedenin, birbiriyle etkileşim içindeki işleyişi, kısacası zihin-beden bağlantısı, büyük oranda kabul görmektedir. Psikosomatik sözcüğünü ilk kez JCA Heinroth (1818) kullanmıştır. Somatizasyon, yani duygusal çatışmaların bedene yansıtılarak bedensel belirtiler oluşturulması, hekimlikte aşağı yukarı yüz yıldır üzerinde durulan bir konudur (Babacan, 2003:520). Psikosomatik hastalıklar ise; psikolojik ve bedensel bulguların birbirini tamamlayıp bütünleştikleri, etiolojisinde psikososyal streslerle ruhsal çatışmaların önemli oranda rol oynadığı bazı bedensel hastalıklardır (Çevik, 2000:55).

Psikosomatik hastalıklarda, gerilime uğramış bir sistemde, beden, semptom çıkarmaya en yatkın organı seçerek, o organın çalışmasını bozarak boşalım bulup, artık hasta biçimde bile olsa dengesini yeniden başka bir biçimde kurmaya çalışır. Duygulanımlarını, çatışmalarını, psikolojik gereksinimlerini bedensel belirtilerle ortaya koyan ve iletişim biçimi olarak kullanan, psikolojik kaygı ve çatışmalarını beden diliyle ifade eden yani, “organ dili”ni kullanan hastalar psikosomatik bozukluk tanısı almaktadır.

Psikosomatik bozukluklar, belirti veren organların ait olduğu sisteme göre: deri, beslenme ve sindirim sistemi, solunum sistemi vb. ile ilgili hastalıklar olarak sınıflandırılır. Literatürde mobbinge maruz kalmanın olumsuz duygulanımla yüksek korelasyon gösterdiği ve psikosomatik

yakınmalarla mobbing arasındaki ilişkinin bu negatif duygulanım yoluyla kurulduğunu kanıtlayan veriler bulunmaktadır.

Bu nedenle çalışmada, mobbing ve psikosomatik belirtiler arasındaki ilişki önce literatür taramasıyla elde edilen bilgiler, sonra da yapılan araştırmanın sonuçları ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Mobbing Kavramı

Mobbing kavramının, yuvalarını korumak için saldırganın etrafında uçan kuşların davranışlarını betimlemek amacıyla ilk kez 19. yüzyılda biyologlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Davenport vd., 2003'ten aktaran Tınaz, 2008:10). Daha sonra 1960'lı yıllarda; hayvan davranışlarını inceleyen Avustralya'lı etholog Konrad Lorenz de, "mobbing" kelimesini benzer şekilde hayvanların bir yabancı hayvanı veya avlanmakta olan bir düşmanı kaçırmak için yaptıkları davranışları tanımlamak için kullanmıştır (Davenport vd., 2003:3). "Mobbing" kavramını, insanlar arasındaki bir etkileşim tarzını betimlemek amacıyla ilk kez kullanan kişi İsveç'li bilim adamı Peter Paul Heinmann'dır (Davenport vd., 2003'ten aktaran Tınaz 2008:4).

İş yaşamında mobbing kavramını ilk kez 1980'li yıllarda İsveç'te yaşayan Alman asıllı endüstri psikologu Dr. Heinz Leymann kullanmıştır (Davenport vd., 2003:3). Mobbing; işyerinde, bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, sistemli bir şekilde düşmanca ve ahlakdışı bir iletişim kullanılarak uygulanan bir psikolojik terördür (Leymann, 1996:167). Mobbing; iş yerinde, sistematik bir şekilde bir ya da daha fazla birey (nadiren dörtten fazla) tarafından, daha çok bir kişiye yönelik düşmanca ve etik dışı davranışları içermektedir. Birey mobbing hareketlerine bağlı olarak çaresiz ve savunmasız bir halde kalmaktadır. Bu hareketler, en sık (en az haftada bir) ve uzun bir süre içinde (en az altı ay) tekrarlanan bir temelde gerçekleşir. Bu düşmanca davranışların sıklığı ve uygulama süresinin uzunluğu, bireyde belirgin zihinsel, psikosomatik ve sosyal tükenmişliğe sebep olmaktadır.

Bir diğer tanımında "bir veya daha fazla çalışan tarafından tekrarlı, bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde uygulanan, gurur kırıcı, üzüntü ve sıkıntı verici, iş performansını düşüren/hoş olmayan bir iş çevresine neden olan, rahatsızlık verici davranışlardır" olarak ifade edilmektedir (Einarsen ve Raknes, 1997:248; Davenport vd., 2003:15; Field, 2004:1). Literatürde yer alan çalışmalar, en aşırı düzeydeki sosyal bir stres kaynağı olarak tanımlanan mobbing ile sağlık durumu arasında güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Mikkelsen ve Einarsen, 2002:398; Leymann ve Gustafsson, 1996:252, Niedl, 1996:240). Mobbing davranışı, mağdurunda ciddi hastalık belirtilerine ve psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara neden olmaktadır (Groeblichhoff ve Becker, 1996:279, Hoel vd., 2004:368).

Türkiye’de mobbingin görülme sıklığı ile ilgili yapılan araştırmalarda; Asunakutlu ve Safran (2006) kamu sektöründe bu oranı %41, Çakır (2006) sanayi sektöründe yaptığı çalışmada bu oranı %59, Bilgel vd. (2006) sağlık, eğitim ve emniyet sektöründe %55, Yılmaz vd. (2008) kamu sektöründe %29,8, Uluğ ve Beydoğan (2009) yine kamu kesiminde yaptıkları araştırmada, katılımcıların %60’ının iş yaşamları boyunca en az bir mobbing davranışına, en az altı ay süreyle maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir.

1996 yılında Avrupa Birliği’nin 15 üye ülkesinde alınan verilere göre çalışanların %82’sinin (en az 12 milyon çalışan) mobbing mağduru olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre İngiltere’de çalışan nüfusun %53’ü, İsveç’te %10’u, Fransa ve Finlandiya’da %9’u, İrlanda ve Almanya’da %8’i, İspanya, Belçika ve Yunanistan’da %5’i ve İtalya’da ise %4’ü mobbing mağdurdur (Tınaz, 2008:13). WHO’nun çalışmalarında, Brezilya’da çalışanların %39.5’inin, Bulgaristan’da %32.2’sinin, Güney Afrika’da %52’sinin -ki bu verilerin %60.1’inin kamu sektöründen-, Tayland’da %47.7’sinin, Lübnan’da %40.9’unun ve Avusturalya’da %67’sinin mobbing mağduru olduğu bildirilmektedir (2003:68).

Yurtiçi ve yurtdışındaki araştırmalar incelendiğinde mobbinge maruz kalma sıklığının değişken ve geniş aralıklı bir görüntü sergilediği anlaşılmaktadır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan %66’lık oran Türkiye’de kamu sektöründe yapılan diğer araştırmalardan daha yüksek bir orana işaret etmektedir. Bu oranın yüksekliğinin, araştırma için seçilen kurumun aşırı hiyerarşik yapıya sahip geleneksel yönetim anlayışına sahip, erkek egemen bir kurum olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Hoel ve Salin, otokratik yönetim tarzlarında sosyal ve örgütsel normların mobbinge neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Beswick vd., 2004:1). Archer, mobbing eylemlerinin daha çok askeri, sağlık ve polis örgütleri gibi aşırı hiyerarşik yapı ve köklü kültüre ve geleneğe sahip örgütlerde yönetim tarzlarının otokratik ve hiyerarşik olması nedeniyle çalışanların eğitimlerinin çok sıkı, cezalandırıcı ve baskıyla olmasının mobbinge neden olduğunu ortaya çıkarmıştır (1999:98)

2.Mobbinge Bağlı Psikosomatik Sonuçlar

Mobbing, buna maruz kalanlarda psikopatolojik, psikosomatik ve davranışsal hastalıkları tetikleyebilmekte ya da bu tür hastalıklara neden olabilmektedir. Mağdurun mobbing sonucu hastalanmasında, onun psikolojik durumu, yapılan davranışın sürekliliği ve iş ortamındaki stresin yoğunluğu da etkili olmaktadır (Cassitto,2003:16). Örgütte düşmanca davranışların sıklıkla ve uzun bir sürede gerçekleşmesi önemli ölçüde psikolojik, psikosomatik ve sosyal mutsuzluğa neden olmaktadır.

Leymann'a göre etik olmayan iletişim ve aşırı psiko-sosyal stres kaynakları göz önüne alındığında, mobbinge neden olan olumsuz davranışların geçici çatışmalar ile psikosomatik veya psikiyatrik durumlar yaratacak etkiye sahip olduğu görülmektedir. Leymann aynı zamanda mobbingin, örgütlerde büyütülmüş bir çatışma olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü mobbing, genellikle bir çatışmanın hemen ardından veya çatışmanın doğuşundan haftalar ya da aylar geçtikten sonra ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir çatışmanın ardından, işyerindeki ortamla ve sorumlu liderle ilgili ciddi stres doğabilmektedir. Bunu sinirlilik izler, mağdur duygularını dışa vurmaya başlar ve sonunda da mobbing ortaya çıkabilir. Mobbing, tetiklenmiş ve artmış ekstra sosyal stres kaynağıdır. Sonuçları itibariyle kişileri derinden etkilediği ve yaşanan aşırı stres sonrası kişilerin hastalandığı, birtakım ağır semptomlarla karşılaştıkları ve bu durumu dengelemekte zorlandıkları da saptanmıştır (Leymann,1996:166).

Westhues, yaptığı teorik çalışmada, mobbingin tüm stres yapıcılarının üzerinde bir stres nedeni olarak anlaşılması gereken ve sosyal etkileşim içeren bir kavram olduğunu, mobbing mağdurlarının aylar süren uzun bir dönem içerisinde hemen her gün kendisine yöneltilen baskı ve saldırılarla karşı karşıya kaldığını belirtmektedir (2002:31).

Hansena ve arkadaşları mobbinge maruz kalan ya da mobbing şahidi olan çalışanlar üzerinde yaptıkları bir çalışmada mobbingle karşılaşanların, karşılaşmayanlara göre üstleri ve iş arkadaşlarından düşük seviyede sosyal destek aldıklarını ve somatizasyonun (bedenselleştirme) hemen her belirtisi ile karşılaştıklarını, depresyon, anksiyete ve negatif duygulanım gösterdiklerini ortaya koymuştur (Hansena vd.,2009:343).

Namie göre ise, mobbinge maruz kalan işgörenlerin %82'si örgütten ayrılmaktadır. Bunların %34'ü mobbing sonucunda ortaya çıkan sağlık nedenlerine dayanmaktadır(1999:1). Mobbinge maruz kalma süresinin uzadığı durumlarda mağdurların sağlık durumunda belli bazı hasarlar oluşabilmekte psikolojik ve fiziksel belirtilerin yanısıra psikosomatik yakınmalar olarak terleme, göğüs ağrısı, huzursuz bacak sendromu, baş dönmesi, titremeler, soğuğa karşı aşırı duyarlılık, güçsüzlük hissi ve mide bulantısı yaşanabilmektedir (Leymann 1996:168, Groeblingoff ve Becker, 1996:293).

İspanya'da mobbing ile sağlık ve işe devamsızlık ilişkisi hakkında gıda sektöründe görevli 39 çalışan üzerinde bir araştırma yapılmış, mobbing ve işe devamsızlık arasında bir ilişki gözlenmezken, mobbing ve psikosomatik problemler arasında bir ilişki tespit edilmiştir (Meseguer de Pedro M. vd., 2008:219).Elvira ve arkadaşlarına göre, mobbing çalışanlar üzerinde; psikosomatik nedenlere bağlı astım, deri hassasiyeti, kronik ağrılı sendromlar, post-travmatik stres bozukluğuna neden olmaktadır (Elvira vd.,2003:20).

Cinsel tacizin, kendilik değerinin düşmesine, tecavüze uğrama korkusuna, kaygıya, depresyona, baş ağrılarına, kilo kaybına, cinsel işlev bozukluğuna (Fitzgerald, 1993:1073), kendini suçlamaya, kendilik güveninin düşmesine, konsantrasyon eksikliğine, kendini güvende hissedememeye, iş yerinde yalnızlık/izolasyon duygusuna ve alkol kullanımına (Barling vd. 2001:258), öfkeye, ağlama nöbetlerine, kendilik saygısının düşmesine, utanç duygusuna (Cortina ve Wasti, 2005:186) yol açtığı görülmektedir.

Zapf ve arkadaşlarının Almanya’da mobbing ile işin karakteristikleri, sosyal çevre değişkenleri ve psikolojik olarak sağlıklı ya da sağlıklı olmamak arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada mobbingin kötü iş ve sosyal koşullar ve psikolojik sağlık durumuyla yüksek bir korelasyon gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Mobbinge maruz kaldığını belirten çalışanların psikolojik değerlerinde anlamlı derece artış söz konusudur ve bunun yanında bu çalışanların psikosomatik yakınmaları dikkate değer bir şekilde yüksektir (1996:220).

Birçok araştırma, koroner kalp hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, yüksek tansiyon, gerginlik ve depresyon gibi sorunların kişinin işinden ve çalışma koşullarından memnun olmayışından kaynaklandığını ve bu tür eylemlerin şiddetli derecede yaşanmasının mağdur kişileri intihara kadar sürüklediğini ifade etmektedir (Pompili vd., 2008:237; Hansena vd., 2009:343; Marinoni vd., 2007:354; Davenport vd., 2003:3).

3. Araştırma

Araştırmanın temel amacı, mobbinge maruz kalma ve psikosomatik bozukluklar arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu kapsamda araştırmanın ana hipotezi “mobbing, psikosomatik bozuklukların görülme sıklığıyla aynı yönlüdür” şeklindedir.

Araştırmanın örnekleme, kolayda örneklem seçimi ile oluşturulmuştur. Örneklem hem çalışılan kurum olma özelliğini taşımasının yanı sıra kurumda çalışmayan bir araştırmacının herhangi bir konuda araştırma yapmasına izin vermeyen bir özelliktir. İzmir’de faaliyet gösteren bir kamu kuruluşudur. Orta ve alt kademe yöneticiler ile astlardan oluşmaktadır. Anket 370 çalışana uygulanmıştır. 10 çalışanın anketi, bazı cevapların boş bırakılması sebebiyle analize dâhil edilmemiştir. Çalışma 360 kişinin bilgileri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.1.Kullanılan Ölçekler

3.1.1. Leymann’ın Psikolojik Terör Çizelgesi (LIPT)

Mobbinge ilgili çalışmalarda ağırlıklı olarak kullanılan ölçek Leymann’ın LIPT (Leymann Inventory of Psychological Terror- Leymann’ın

Psikolojik Terör Çizelgesi) ile Einarsen ve Raknes'in geniş bir kullanım alanı olan NAQ (Negative Acts Questionnaire)'dur (Notelaers vd,2006:290).

Anket bataryasının ikinci bölümünde yer alan sorular, daha önce ayrıntılı olarak incelenen ve orijinali Leymann tarafından geliştirilen LIPT kataloğunun 45 maddesinin Türkçe'ye çevrilmesi ile oluşturulmuştur. Leymann çalışmasında, bu davranışlardan en az birine devam eden altı aylık bir sürede, en az haftada bir maruz kalmış çalışanların mobbing mağduru sayılabileceğini belirttiği için, ölçeğin başına eklenen yönergede örnekleme işyerlerinde yaşanabilecek bu problemleri, son altı ayı düşünerek cevaplandırmaları istenmiştir.

Ölçek 45 sorudan oluşan 5'li Likert tarzı bir ölçektir ve maddeleri 0=Hiçbir zaman'dan 5=Her zaman'a şeklinde puanlanmıştır. Ölçekten alınabilecek puanlar 0 ile 180 arasında değişmektedir.

LIPT'te, mobbing ölçeğinin alt ölçekleri:

Kendini gösterme ve iletişim oluşumuna saldırılar

Sosyal ilişkilere saldırılar

İtibara saldırılar

Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki duruma saldırılar

Kişinin sağlığına doğrudan saldırılar olarak belirtilmiştir. Alt ölçeklere ilişkin maddeler ölçek içinde seçkisiz olarak dağıtılmıştır.

Mobbing ölçeğinin Türkçe'ye çevrilip uygulanmasından sonraki aşamada güvenilirlik analizi yapılmış, Cronbach-alpha iç güvenilirlik puanı 0.75 olarak bulunmuş ve elde edilen puan 0.70 puanın üzerinde olduğu için ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmiştir. Araştırmada mobbing ölçeğinden alınan puanlar 'Toplam Mobbing Puanı' olarak isimlendirilmiştir (Bağcı Kurt, 2010).

3.1.2. Kısa Semptom Envanteri (KSE)

Kısa Semptom Envanteri (Brief Symptom Inventory), 1992 yılında Derogatis tarafından geliştirilmiş, 53 maddelik kendini değerlendirme türü bir envanterdir. Normal örneklemlerde olduğu gibi, çeşitli psikiyatrik ve medikal hastalarda da ortaya çıkabilecek bazı psikolojik semptomları yakalamak amacıyla geliştirilmiş çok boyutlu bir semptom tarama ölçeğidir. KSE, SCL-90 olarak bilinen 90 maddelik Semptom Belirleme Listesi'nin kısaltılmış, yaklaşık olarak 5-10 dakika içinde doldurulabilen bir formudur. Tıpkı SCL-90'da olduğu gibi 9 alt ölçekten oluşmaktadır. Bu kısa formun daha güçlü psikometrik özelliklere sahip olduğu ve 26 dile çevrilerek yaygın bir biçimde

kullanıldığı belirtilmektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Şahin ve Durak (1994) tarafından yapılmıştır.

KSE, 53 maddeden oluşan Likert tipi bir ölçektir. Maddeler hiç ve çok fazla ifadelerine karşılık gelen 1-5 değerleri arasında derecelendirilmiştir. Her madde için “Hiç yok”, “Biraz Var”, “Orta Derecede Var”, “Epey Var” ve “Çok Fazla Var” seçeneklerinden biri işaretlenmektedir.

Ölçeğin orijinalinde yer alan alt ölçekler:

- Psikosomatik semptomlar
- Obsesif-kompulsif bozukluk (OKB)
- Kişilerarası duyarlılık
- Depresyon
- Anksiyete
- Hostilite
- Fobik anksiyete
- Paranoid düşünceler
- Psikotizisizmdir.

KSE'nin Türkçe formunun güvenilirliğine ilişkin bulgular, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarının hesaplanmasıyla elde edilmiş, ölçeğin toplam puanından elde edilen Cronbach-Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.96, somatizasyon katsayısı 0.70'dir (Savaşır ve Şahin, 1997:118). Ölçekten alınabilecek puanların aralığı 53-265 arasında değişmektedir. Araştırmada KSE'den alınan puanlar 'Toplam Semptom Puanı' olarak isimlendirilmiştir.

3.2. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma verileri toplandıktan sonra, birtakım kısıtlılıkların farkında olunarak bu veriler yorumlanmıştır.

- Tek bir kurumdan veri toplanabilmiştir. Konu veri toplamanın kısıtı olmuştur. Nedeni ise, bu kurumda çalışılıyor olmasıdır.
- Araştırma için seçilen kurumun çalışanları erkeklerden oluşmaktadır. Kadın çalışan çok azdır. Sonuçlarda istatistiki olarak değerlendirilebilecek bir sayı oluşturamamaktadır. Örneklem dâhil edilmemiştir.
- Söz konusu kurumun çalışanlarından astlar ve alt düzey yöneticiler 2 yıllık, orta düzey yöneticiler ise 4 yıllık üniversite mezunudur. Bu nedenle eğitim düzeyi açısından karşılaştırma yapılamamıştır. Üst düzey yöneticiler araştırmaya katılmak istememiştir.
- Kurumda 9 ayrı biriminde çalışanlardan veri alınabilmiştir.
- Çalışanların % 14.4'üne anket uygulanabilmiştir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Betimsel İstatistik Bulguları

4.1.1. Demografik Bilgilere İlişkin Betimsel İstatistik Bulguları

Katılımcıların; kurumdaki görev süresi en fazla %33'lük dilimle 1 ila 5 yıl arasında çalışanlarıdır, 5-10 yıl arası çalışanlar %30, 0-1 yıl çalışanlar %11, 20 yıldan fazla çalışanlar ise %9, 10-11 yıl arası çalışanların %8, 15-20 yıl arası çalışanlar ise %7'lik dilimi kapsamaktadır. %64'ü evli, %36'sı bekârdır. Ayrıca, %49'u çocuk sahibidir. Katılımcıların %12,78'lik diliminin hala devam eden bir sağlık problemi var iken %87'si her hangi bir sağlık problemi yaşamadığını belirtmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Genel Demografik Özellikler

	Astlar		Alt düzey yöneticiler		Orta düzey yöneticiler		TOPLAM	%
	N	%	N	%	N	%		
Görev süresi								
0-1 yıl	34	12,14	2	4,26	4	12,12	40	11,11
1-5 yıl	91	32,50	11	23,40	17	51,52	119	33,05
5-10 yıl	88	31,43	14	29,79	6	18,18	108	30
10-15 yıl	26	9,29	2	4,26	4	12,12	32	8,9
15-20 yıl	21	7,50	4	8,51	2	6,06	27	7,5
20 yıldan fazla	20	7,14	14	29,79	0	0	34	9,44
TOPLAM	280		47		33		360	100
Medeni durumu								
Evli	166	59,29	46	97,87	18	54,55	230	63,9
Bekâr	114	40,71	1	2,13	15	45,45	130	36,1
Çocuk durumu								
Var	123	43,93	44	93,62	9	27,27	176	48,9
Yok	157	56,07	3	6,38	24	72,73	184	51,11
Tedavisi devam eden hastalık								
Var	36	12,86	9	19,15	1	3,03	46	12,78
Yok	244	87,14	38	80,85	32	96,97	314	87,2

4.1.2. Ölçek Puanlarına İlişkin Betimsel İstatistik Bulgular

Ölçekte belirtilen maddelerden en az birine maruz kaldığını belirtilen katılımcı oranı %66'dır. Bu durumda Leymann'ın mobbingle ilgili

kıstaslarına göre, katılımcıların %66'sının mobbing mağduru olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

KSE'den alınabilecek puanlar ise 53-265 aralığında değişmektedir ve araştırmada alınan en düşük puan 53, en yüksek puan ise 228 olarak analize yansımıştır. Mobbing Ölçeği ve KSE'nin alt ölçeklerinden alınan puanlar Tablo-8'de sunulmuştur.

Mobbing ölçeğinin alt ölçeklerinden alınan puanların ortalaması en yüksek olan kendini göstermeyi engelleyen faktörler ($X=4,91;S=4,961$) ve yaşam kalitesine saldırılar alt ölçeğidir ($X=4,22;S=4,364$). KSE alt ölçeklerinden alınan puanların ortalaması en yüksek olan psikosomatik semptom alt ölçeği ($X=9,24;S=3,383$) ve OKB alt ölçeğidir ($X=8,97;S=3,486$).

Tablo 2: Ölçek Puanlarının Betimleyici İstatistik Tablosu

	N	Range	Minimum	Maximum	X	S
Toplam Mobbing	360	135	0	135	15,57	18,155
Kendini göstermeye ve iletişim oluşumuna saldırılar	360	26	0	26	4,91	4,961
Sosyal ilişkilere saldırılar	360	17	0	17	1,11	2,026
İtibara saldırılar	360	49	0	49	3,53	5,363
Kişinin yaşam kalitesi ve mesleki durumuna saldırılar	360	29	0	29	4,22	4,364
Kişinin sağlığına doğrudan saldırılar	360	16	0	16	,79	1,485
(KSE) Toplam Semptom Puanı	360	175	53	228	75,17	26,947
Psikosomatik semptom	360	18	7	25	9,24	3,383
Obsesif-kompulsif bozukluk	360	18	6	24	8,97	3,486
Kişilerarası duyarlılık	360	16	4	20	5,66	2,423
Depresyon	360	24	6	30	8,69	4,010
Anksiyete	360	23	6	29	8,40	3,430
Hostilite	360	20	5	25	7,82	3,595
Fobik anksiyete	360	16	5	21	5,99	1,884
Paranoid düşünceler	360	20	5	25	8,19	3,595
Psikotizm	360	20	4	24	6,62	2,545

4.2. Çözümleyici İstatistik Bulguları

4.2.1. KSE ve Mobbing Ölçeklerinden Alınan Toplam Puanlara İlişkin Bulgular

Tablo 3: KSE ve Mobbing Ölçeği Sonuçlarının İlişkisel Analizi

Katılımcıların KSE'den aldıkları toplam semptom puanı ile mobbing

		TOPLAM MOBING	TOPLAM SEMPTOM PUANI
	Pearson Korelasyonu	1,000	,561**
TOPLAM MOBING	Anlamlılık (Çift Yönlü)		,000
	N	360,000	360

** . İki değişken arasında 0.01 düzeyinde pozitif korelasyon vardır (Çift Yönlü).

ölçeğinden aldıkları toplam mobbing puanı arasında ileri derecede anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur ($r=.561$; $p<.01$).

KSE, normal örneklemelerde olduğu gibi, çeşitli psikiyatrik ve medikal hastalarda da ortaya çıkabilecek bazı psikolojik semptomları yakalamak amacıyla geliştirilmiş çok boyutlu bir semptom tarama ölçeğidir. Araştırmada mobbing mağdurlarının psikolojik semptomlarının diğer çalışanlara oranla daha yüksek olduğu ortaya konmaktadır.

4.2.2. KSE Alt Ölçekleri ve Mobbing Puanlarına İlişkin Bulgular

Mobbing puanları ile 10 alt ölçeği bulunan KSE'nin tüm alt ölçekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. $p<.01$ düzeyinde mobbing ile paranoid düşünceler arasında $r=0.55$, anksiyete arasında $r=0.52$, hostilete arasında $r=0.51$, depresyon ve psikotizm arasında $r=0.50$, kişilerarası duyarlılık arasında $r=0.49$, OKB arasında $r=0.47$, psikosomatik semptomlar arasında $r=0.43$ ve fobik anksiyete arasında $r=0.42$ düzeylerinde anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Çalışma sonucuna göre; mobbing mağdurlarında psikosomatik semptomlar, OKB, kişilerarası ilişkilerde duyarlılık, depresyon, anksiyete, hostilete, fobik anksiyete, paranoid düşünceler ve psikotizm görülme oranı diğer çalışanlara kıyasla daha yüksektir.

Tablo 4: KSE Alt Ölçekleri ve Mobbing Ölçeği Sonuçlarının İlişkisel Analizi

	PSİKOSOMATİK SEMPTOM	OKB	KİŞİLERARASI DUYARLILIK	DEPRESYON	ANKSİYETE	HOSTİLİTE	FOBİK ANKSİYETE	PARANOİD DÜŞÜNCELER	PSİKOTİZM	EK MADDELER	TOPLAM SEMPTOM PUANI
Pearson Korelasyonu	0.43**	0.47**	0.49**	0.50**	0.52**	0.51**	0.42**	0.55**	0.50**	0.49**	0.56**
Toplam Mobbing Puanı											
Anlamlılık (Tek Yönlü)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
N	360	360	360	360	360	360	360	360	360	360	360

4.2.3. Mobbing Alt Ölçekleri ve KSE Puanlarına İlişkin Bulgular

KSE'den alınan toplam semptom puanı ile 5 alt ölçeği bulunan mobbing ölçeğinin tüm alt ölçekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Toplam semptom puanı itibara saldırılar arasında $r=0.590$ ($p<.01$) düzeyinde, toplam semptom puanı ile kendini göstermeyi engelleyen faktörler arasında $r=0,529$ ($p<.01$) düzeyinde, toplam semptom puanı ile yaşam kalitesine saldırılar arasında $r=0,524$ ($p<.01$) düzeyinde, toplam semptom puanı ile sosyal ilişkilere saldırılar arasında $r=0.489$ ($p<.01$) düzeyinde, toplam semptom puanı ile kişinin sağlığına doğrudan saldırılar arasında $r=0.443$ ($p<.01$) düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Mobbing ölçeğinin, itibara saldırılar, kendini göstermeyi engelleyen faktörler, yaşam kalitesine saldırılar, sosyal ilişkilere saldırılar ve kişinin sağlığına doğrudan saldırılar olmak üzere beş alt boyutu vardır ve araştırmada tüm alt boyutların KSE sonuçlarıyla anlamlı ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Bu ilişkilerden en güçlüsü itibara saldırılar, ardından kendini göstermeyi engelleyen faktörler ve yaşam kalitesine saldırılardır. Sosyal ilişkilere saldırılardan sonra, anlamlı ama en düşük korelasyon kişinin sağlığına doğrudan saldırılar boyutundadır

Tablo 5: Mobbing Alt Ölçekleri ve KSE Sonuçlarının İlişkisel Analizi

		KENDİNİ GOSTERMİYİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER	SOSYAL İLİŞKİLERE SALDIRILAR	İTİBARA SALDIRILAR	YAŞAM KALİTESİNE SALDIRILAR	KİŞİNİN SAĞLIĞINA DOĞRUDAN SALDIRILAR
	Pearson Korelasyonu	0,529**	0,489**	0,590**	0,524**	0,443**
Toplam Semptom Puanı	Anlamlılık (Tek Yönlü)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	N	360	360	360	360	360

** İki değişken arasında 0.01 düzeyinde pozitif korelasyon vardır (Tek Yönlü).

4.2.4. Mobbing Alt Ölçekleri ve Psikosomatik Semptomlar Arasındaki İlişkiye Ait Bulgular

Psikosomatik semptomlar ile toplam mobbing puanı arasında ileri düzeyde anlamlı ve pozitif ilişki saptanmıştır ($r=0,433, p<.01$).

Bununla birlikte, KSE 'nin alt ölçeklerinden biri olan Psikosomatik semptomlar ile 5 alt ölçeği bulunan Mobbing ölçeğinin tüm alt ölçekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Psikosomatik semptomlar ile itibara saldırılar arasında $r=0,446$ ($p<.01$) düzeyinde, psikosomatik semptomlar ile yaşam kalitesine saldırılar arasında $r=0,407$ ($p<.01$) düzeyinde, psikosomatik semptomlar ile kendini göstermeyi engelleyen faktörler arasında $r=0,399$ ($p<.01$) düzeyinde, psikosomatik semptomlar ile sosyal ilişkilere saldırılar arasında $r=0,343$ ($p<.01$) düzeyinde, psikosomatik semptomlar ile kişinin sağlığına doğrudan saldırılar arasında $r=0,324$ ($p<.01$) düzeyinde bir ilişki saptanmıştır.

Psikosomatik semptomlar ile toplam mobbing puanı arasında anlamlı ve pozitif ilişki saptanmış, bunun yanında mobbing ölçeğinin tüm alt ölçekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 6: Mobbing Alt Ölçekleri ve Psikosomatik Semptom Sonuçlarının Analizi

		KENDİNİ GOSTERMEYİ ENGELLEYEN FAKTÖRLER	SOSYAL İLİŞKİLERE SALDIRILAR	İTİBARA SALDIRILAR	YASAM KALİTESİNE SALDIRILAR	KİŞİNİN SAĞLIĞINA DOĞRUDAN SALDIRILAR	TOPLAM MOBBING
Psikosomatik Semptomlar	Pearson Korelasyonu	0,399**	0,343**	0,446**	0,407**	0,324**	0,433**
	Anlamlılık (Çift Yönlü)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	N	360	360	360	360	360	360

**İki değişken arasında 0.01 düzeyinde pozitif korelasyon vardır (Çift Yönlü)

Sonuç

Mobbing; işyerinde, bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, sistemli bir şekilde düşmanca ve ahlak dışı bir iletişim kullanılarak uygulanan bir psikolojik terördür. Mobbing, sistematik bir şekilde bir ya da daha fazla kişi tarafından, daha çok bir kişiye yönelik düşmanca ve etik dışı davranışları içerir. Birey mobbing hareketlerine bağlı olarak çaresiz ve savunmasız bir halde kalır. Bu hareketler, sık ve uzun bir süre içinde tekrarlanan bir temelde gerçekleşir. Bu düşmanca davranışların sıklığı ve uygulama süresinin uzunluğu, bireyde belirgin zihinsel, psikosomatik ve sosyal tükenmişliğe sebep olur.

Tek bir nedene bağlanamayacak kadar karmaşık bir süreçte gerçekleşen mobbing uygulayıcısının psikolojisi ve koşulları, örgütün yapısı ve kültürü, mağdurun koşulları gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşmekte sadece örgüt içindeki bireyi ya da örgütün kendisini değil aynı zamanda mobbing mağduru kişilerin hayatlarındaki diğer insanları da etkileyebilmektedir. Mobbing nedenleri gibi sonuçları da çok boyutludur.

Literatür, en aşırı düzeydeki sosyal bir stres kaynağı olarak tanımlanan (Leymann ve Gustafsson, 1996:251) mobbing ile sağlık durumu arasında güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Mikkelsen ve Einarsen, 2002; Leymann ve Gustafsson, 1996; Niedl,1996). Mobbing davranışı, mağdurunda ciddi hastalık belirtilerine ve psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara neden olmakta (Groeblichhoff ve Becker, 1996, Hoel vd., 2004) ve bireyin psikolojik durumu diğer bir deyişle psikopatolojik görünümünü deyişime uğratmaktadır. Bireyin psikolojik görünümünü deyiştirmesi açısından araştırmanın bulguları literatürü destekler yöndedir ve araştırmanın ana hipotezi doğrulanmıştır. Bulgular neticesinde mobbing ve psikosomatik

bozukluklar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ve “*mobbinge maruz kalanlarda psikosomatik bozuklukların görülme sıklığında artış gözlenmektedir*” dir denebilmektedir.

Diğer yandan çalışma sonucuna göre; mobbing mağdurlarında psikosomatik semptomlar, obsesif-kompulsif özellikler, kişilerarası ilişkilerde duyarlılık, depresyon, anksiyete, hostilite, fobik anksiyete, paranoid düşünceler ve psikotizm görülme oranı diğer çalışanlara kıyasla daha yüksektir. Niedl (1996), mobbingin çalışanlar üzerinde; depresyon, anksiyete, saldırganlık, TSSB, depresyon, irritasyon ve psikosomatik şikâyetlere neden olduğunu belirtmiştir. Tehrani'nin 2000-2002 yılları arasında profesyonel bakım çalışanları ile gerçekleştirdiği işyerinde mobbing temalı çalışmasının sonuçlarından biri 67 çalışanın mobbinge maruz kaldığı ve bunların %44'ünde TSSB görüldüğü şeklindeki tespitleridir (2004:363).

Aynı zamanda literatürde mobbingin davranışsal sonuçları arasında kendi cinsine ve karşı cinsine saldırganlık, sosyal yalıtım, uykuya dalmada zorluk, sosyal fobi, olayları hatırlamada güçlük çekme de sıralanmaktadır (Einarsen, 1999:18, Leymann ve Gustafsson, 1996:225, Rayner ve Hoel, 1997:185). Nitekim, Carnero ve Martinezy'in 2005 yılında İspanya 'da gerçekleştirdikleri bir çalışmalarında ulaştıkları sonuçlardan biri işyerinde mobbinge maruz kalan bireylerin uyku bozukluğu ve mide ağrıları şikâyetlerinin mobbinge maruz kalmayanların üç ila beş katı daha fazla gerçekleştiğidir (Carnero ve Martinezy 2005'ten aktaran Yavuz, 2007:46).

Girardi, Paolo ve arkadaşlarının çalışmalarında elde edilen sonuçlara göre, mobbing kişiler üzerinde stresi ve strese bağlı psikolojik ve fiziksel şikâyetleri arttırmaktadır. Mobbinge karşı karşıya kalan bireylerde başağrısı, taşikardi, mide problemleri, kemik ağrıları, tansiyon yüksekliği, uyku problemleri, fiziksel şikâyetler, konsantrasyon bozukluğu, endişe, bir faaliyete başlama güçlüğü (atalet), sosyal izolasyon, ağlama nöbetleri ve iştahta değişiklik gibi bulgulara rastlanmaktadır (Girardi, vd.'den aktaran Acar ve Dündar, 2008:114).

Araştırmada mobbing ve KSE alt ölçeklerinden psikosomatik semptomlar, anksiyete, kişilerarası ilişkilerde duyarlılık, depresyon, paranoid düşünceler arasında çıkan ilişki mobbing sürecinin birey üzerindeki etkileri incelendiğinde anlaşılabilir. Bunun yanında OKB ve psikotizmin mobbingle ilişkisi literatürde yer almamaktadır. Mobbing mağdurlarında OKB ortaya çıkması için taciz olaylarının hangi aşamada olduğunun önemli olduğu düşünülmektedir. Düzenli şekilde rahatsız edilen birey ilk dönemde işyerinde düzen, tekrar tekrar kontrol etme konusunda saplantı geliştirebilir.

Devam eden tacizin ileriki aşamalarında yaşanan umutsuzluk, vazgeçmişlik hisleri, enerji düşüşü, saplantılı düşüncelerde bir azalmaya sebep verebilecek iken; bireyde altta yatan bir OKB eğilimi varsa yaşadığı

stres kendini bu şekilde açığa çıkarıp psikopatolojik görünümü kaplayabilir. Ancak psikotizm gibi orta yaştan sonra başlangıç sıklığı düşük olan ve genetik temeli güçlü olan bir rahatsızlıkla mobbing ilişkisi bağdaştırılamamıştır.

Analizler sonucu elde edilen önemli bilgilerden biri de mobbing eylemlerine maruz kaldığını belirtilen katılımcı oranının %66 olarak tespit edilmesidir. Bu oran ülkemizde kamu ve özel sektörde daha önce yapılmış çalışmalardaki oranlardan yüksektir. Bu oranın yüksekliğinin, araştırma için seçilen kurumun aşırı hiyerarşik yapıya sahip geleneksel yönetim anlayışına sahip, erkek egemen bir kurum olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Çalışkan ve Tepeci'nin 3-4-ve 5 yıldızlı 12 otelde 328 işgören ile gerçekleştirdikleri ararımda mobbinge uğradığını ifade eden oranı %30,2 olarak tespit edilmiştir (2008:142). Yüksel ve Tunçsiper'in Balıkesir'de özel bir hastanede 120 çalışan ile gerçekleştirdikleri ararımda katılımcılardan 5'inde yüksek düzeyde mobbinge maruz kalmaya ilişkin bulgu elde edilmiş iken 20'sinde (%17) orta düzeyde mobbing puanı elde edilmiştir (2011:60). Bilgel vd. (2006) tarafından, Bursa ilinde sağlık ve eğitim sektörleri ile emniyet teşkilatında beyaz yakalı çalışanlarla gerçekleştirilmiş bir ararımda çalışanların %55'inin mobbinge maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (Bilgel vd., 2004: s.44-54). Özdemir ve Açıkgöz tarafından Aydın ilinde alışveriş merkezlerinde mobbing konusunda gerçekleştirilen ararımda katılan 300 kişiden 61'i (%20) mobbing mağduru olduklarını, fizyolojik, psikolojik ve sosyal birçok sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir (Özdemir ve Açıkgöz, 2007'den aktaran Kırel, 2007:320).

Ararımda sonucunda, psikosomatik semptomlar ile toplam mobbing puanı arasında anlamlı ve pozitif ilişki saptanmış, bunun yanında mobbing ölçeğinin tüm alt ölçekleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Namie'ye göre, mobbinge maruz kaldığını belirten çalışanların psikosomatik yakınmaları dikkate değer bir şekilde yüksektir (Zapf vd. 1996:217, Meseguer de Pedro M. vd., 2008:218). Mikkelsen ve Einarsen mobbingin; psikolojik rahatsızlıkları %27 oranında, psikosomatik rahatsızlık düzeyini ise %10 oranında artırdığını rapor etmişlerdir(2002:399). 2009 yılında Hansena ve arkadaşlarının mobbinge maruz kalanlar üzerinde yaptıkları bir çalışmada somatizasyonun hemen her belirtisini karşıladıklarını (Hansena vd., 2009:343) bildirmişlerdir. Bu noktada, araştırma sonuçları literatürü destekler yönde çıkmıştır. Nitekim, mobbing mağdurlarının psikolojik semptomları mobbing mağduru olmaya çalışanlara oranla daha yüksek çıkmıştır.

Ülkemizde mobbing ve sonuçlarına ilişkin çok sayıda makale, araştırma ve tez çalışması bulunmaktadır. Çalışmalarda, mobbing ve farklı değişkenler ilişkisi ile etkileşimleri kamu ve özel sektör ayırımında detaylı olarak ele alınmıştır. Mobbing ile psikosomatik sonuçlar ilişkisini doğrudan ve ana konu olarak ele alan çalışmaya rastlanılmamıştır. Çünkü, mobbing

mağduru olan çalışmada ortaya çıkabilecek sağlık sorunlarından biri olan psikosomatik hastalıklar, hem ruh sağlığı alanı çalışanlarının hem de tıp doktorlarının uzmanlık alanıdır. Mobbingin örgütsel ve bireysel olarak ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar ise endüstri-örgüt psikologlarının ve insan kaynakları uzmanlarının sorumluluk sahasına girmektedir. Bu noktada disiplinler arası çalışmalar yapılarak, sonuçları açısından çok boyutlu bir durum ortaya çıkaran mobbinge dikkat çekilmesi önemli bir çalışma olabilecektir. Koruyucu ruh sağlığı kavramının öneminin örgütler tarafından da anlaşıldığı, çalışanların konuyla ilgili eğitimi için büyük bütçeler ayrıldığı günümüzde, mobbing konusunda da bir bilinç oluşturulması, bu sürecin özellikleri hakkında çalışanları, yöneticileri ve eğitimcileri bilgilendirmek oldukça önemlidir. Aynı önem, tanı ve teşhis aşamasında görev yapan ve yapması gereken uzmanların eğitimi için de geçerlidir.

Diğer yandan, çalışma hayatında her davranışın ve ortaya çıkan olumsuz sonucun yalnızca mobbing olarak tanımlanmasının ve oluşabilecek karışıklığın önüne geçilebilmesi için;

- Mobbinge sıfır tolerans oluşturulmalı ve hangi tür davranışların mobbing olarak niteleneceği belirlenmeli,
- Mobbingin bugünkü ve gelecekteki, uzun ya da kısa vadeli, az yada çok olarak gerçekleşebilecek etkilerine yönelik farkındalık artırılmalı,
- Kişiler arası anlaşmazlıklar ve sonuçları ile ilgili olarak yöneticilerin yetenek, beceri ve sorumlulukları artırılmalı,
- İş ve iş davranışları ile ilgili sorumluluklar, kurallar ve yaklaşımlar açık olarak belirlenmeli,
- Kişiler arası anlaşmazlıklar erken aşamalarda ele alınmalı,
- Farklı kademelerde çalışanlar ile bağlantı kurulacak çalışanlar ile sorumlulukları belirlenmeli,
- Sağlık sorunu bağlantılı raporlar ve izinler dönemsel, içeriksel olarak analiz edilmeli ve raporlanmalıdır.

Olası sorunları önlemenin çözmekten daha az maliyetli olduğu gerçekliğinde organizasyonların proaktif davranıp hem organizasyonu hem de çalışanları dinleyerek anti-mobbing uygulamalarını kurum kültürlerine entegre çözümlerle hayata geçirmeleri ve sürekliliğini sağlamaları gerekmektedir.

Son söz olarak, ekonomistler mobbingin maliyeti, mobbingi önlemek için yapılan programların maliyetinden çok daha yüksektir (Resch, Schubinski, 1996'dan aktaran Kirel, 2007) demektedir.

Kaynakça

- Acar, A.B. Dündar, G. 2008. *İşyerinde Psikolojik Yıldırmaya (mobbing) Maruz Kalma Sıklığı ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 37 (2) :111-120
- Archer, D. 1999. *Exploring Bullying Culture in the Para-Military Organization*. International Journal of Manpower, 20 (1/2) : 94-105.
- Asunakutlu, T. Safran, B. 2006. *Örgütlerde Yıldıрма Uygulamaları (Mobbing) ve Çatışma Arasındaki İlişki*. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 11, Nisan, 111-129.
- Babacan,S.S. 2003. *Hastalıkta Ruh ve Beden Etkileşimi*, Kastamonu Eğitim Dergisi, 11(2), Ekim, 519-524.
- Barling, J., Rogers, A. G. ve Kelloway, E. K. 2001. *Behind Closed Doors: In-home Workers' Experience of Sexual Harassment and Workplace Violence*, Journal of Occupational Health Psychology, 6 (3): 255-269.
- Beswick, J., Gore, J. ve Palferman, D. 2004. *Bullying at Work: A Review of the Literature*. *Healty and Safety Laboratory*, http://www.hse.gov.uk/research/hsl_pdf/2006/hs/0630.pdf (03.07.2006).
- Bilgel, N., Aytaç, S. ve Bayram, N. 2006. *Bullying in Turkish Whitecollar Workers*. Occupational Medicine, 56: 226–231.
- Cassitto, M. G. 2003. *Raising awareness of Psychological Harassment at Work*. Albany, NY, USA: World Health Organization. http://e-ms.cilea.it/archive/00000554/01/BOOK_OF_ABSTRACTS.pdf (13.03.2010)
- Cortina, L. M. ve Wasti, S. A. 2005. *Profiles in Coping: Responses to Sexual Harassment Across Persons, Organizations, and Cultures*, Journal of Applied Psychology, 90 (1): 182-192.
- Çakır, B. 2006. *İşyerindeki Yıldıрма Eylemlerinin (Mobbing) İşten Ayrılmalara Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalışkan, O.ve Tepeci,M. 2008. *Otel İşletmelerinde Ortaya Çıkan Yıldıрма Davranışlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyetlerine Etkileri*. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 19(2), Güz, 135-148.
- Çevik, A. 2000. *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları*. Ankara: ANTIP A.Ş. Yayınları. Derleyen: Işık Sayı 1.
- Davenport, N., Schwartz, R.D.ve Elliott, G. P. 2003. *Mobbing: İşyerinde Duygusal Taciz*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, Çev.: Osman Cem Önertoy.
- Einarsen, S. ve Raknes, B.I. 1997. *Harassment in the Workplace and the Victimization of Men*. Violence and Victims, 12, 247-263.

Einarsen, S. 1999. *The Nature and Causes of Bullying at Work*. International Journal of Manpower, 20 (1/2): 16-27.

Elvira, K, Pavo, F., Muzıncı, L., Matek, M. ve Vandracek, S.2003. *Mobbing*. Rid Sigur, 7 :1-20.

Field, T. 2004. *Bullying in a Public Sector Organisation Being Privatised*. <http://www.bullyonline.org/personal.htm>. (25.05.2008)

Fitzgerald, L. F. 1993. *Sexual Harassment*, American Psychologist, 48 (10): 1070-1076.

Groebningoff, D. ve Becker, M. 1996. *A Case Study of Mobbing and the Clinical Treatment of Mobbing Victims*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5(2):277-294.

Hansena, A.M., Hogha, A., Perssonb, R., Karlsonb, B., Gardea, A.H. ve Orbaekab, P. 2009. *Bullying at Work, Health Outcomes, and Physiological Stress Response*. Journal of Psychomatic Research, 66(4): 343-351.

Hoel, H., Faragher, B., ve Cooper, C. L. 2004. *Bullying is Detrimental to Health, bul All Bullying Behaviours are not Necessarily Equally Damaging*. British Journal of Guidance and Counselling, 32: 367-387.

Kurt Bağcı, N. 2010. *Mobbing ve Psikosomatik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Kamu Kuruluşu Örneği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Leymann, H. 1996. *The Content and Development of Mobbing at Work*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5 (2):165-184.

Leymann, H. ve Gustafsson, A. 1996. *Mobbing at Work and the Development of Post-Traumatic Stress Disorders*. European Journal of Work and Organizational Psychology, 5(2):251-275.

Marinoni B., Minelli C.M., Franzina B., Martellosio V., Scafa F., Giorgi I., Mazzacane F., Stancanelli M., Mennoia N.V. ve Candura S.M. 2007. *Analysis of a Case Series of Workers With Mobbing Syndrome*. G Ital Med Lav Ergon. 29(3):354-356. http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18409722?itool=EntrezSystem2.PEntrez.Pubmed.Pubmed_ResultsPanel.Pubmed_RVDocSum&ordinalpos=1 (09.01.2010)

Meseguer de Pedro, M., Soler Sánchez, M.I., Sáez Navarro, M.C. ve García Izquierdo, M. 2008. *Workplace Mobbing and Effects on Workers' Health*. Spanish Journal Psychology, 11(1):218-27.

Mikkelsen, E. ve Einarsen, S. 2002. *Relationships Between Exposure To Bullying at Work and Psychological and Psychosomatic Health Complaints: The Role of State Negative Affectivity and Generalized Self-Efficacy*. Scandinavian Journal of Psychology, 43.397-405.

- Namie, G. (1999). *The Workplace Mobbing*. <http://www.bullyonline.org/personal.htm>. (18.12.2008)
- Niedl, K. 1996. *Mobbing and Well-being: Economic and Personnel Development Implications*. European Journal Of Work And Organizational Psychology ,5(2):239-249.
- Notelaers, G., Einarsen, S., Witte, H. ve Vermunt, J.K. (2006). *Measuring Exposure to Bullying at Work: The Validity and Advantages of Latent Class Cluster Approach*, Work and Stress, 20 (4):288-301.
- Pompili, M., Lester, D., Innamorati, M., De Pisa, E., Iliceto, P., Puccinno, M., Fiori Nastro, P., Tatarelli, R. ve Girardi, P. 2008. Suicide Risk and Exposure to Mobbing. *Work*.31(2):237-43 <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/sites/entrez> (09.01.2010).
- Rayner, C. ve Hoel, H. 1997. *A Summary Review of Literature Relating to Workplace Bullying*. Journal of Community and Applied Psychology, 7:181-191.
- Savaşır, I. ve Şahin, N.H. 1997 *Bilişsel Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler*. Ankara, Türk Psikologlar Derneği Yayınları. Derleyen: Işık Savaşır ve N. Hisli Şahin.
- Şahin, N.H., Durak Batıgün, A., ve Uğurtaş, S. 2002. *Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin Kullanımının Geçerlik, Güvenilirlik ve Faktör Yapısı*. Türk Psikoloji Dergisi, 13(2): 125-135
- Tehrani, N. 2004. *Bullying: A Source Of Chronic Post Traumatic Stress?*. British Journal of Guidance & Counselling, 32(3): 357-366.
- Tınaz, P. 2008. *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*. İstanbul, Beta Basım A. Ş. (2.baskı).
- Uluğ, F. ve Beydoğan, B. 2009. *Kamu Örgütlerinde Psikolojik Taciz*. Amme İdaresi Dergisi, 42(1):55-86.
- Westhues, K. 2002. At the Mercy of the MOB. *Occupational Health & Safety Canada*,18(8):30- 34.
- WHO 2003. *Raising Awareness of Psychological Harassment at Work Prevalence of Psychological Violence in the Health Sector*, World Health Organization Occupational and Environmental Health Department of Protection of the Human Environment Geneva, Switzerland.
- Yavuz, H. 2007. *Çalışanlarda Mobbing(Psikolojik Şiddet) Algısını Etkileyen Faktörler: SDÜ Tıp Fakültesi Üzerine Bir Araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, A. Özler, D.E. ve Mercan, N. 2008. *Mobbing ve Örgüt İklimi ile İlişisine Yönelik Ampirik Bir Araştırma*. Dumlupınar Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(26):334-357.

Yüksel, M. ve Tunçsiper, B. 2011. *The Relationship Between Mobbing and Organizational Commitment in Workplace*. International Review of Management and Marketing, 1(3): 54-64.

Zapf, D. Knorz, C. ve Kulla, M. 1996. *On the Relationship Between Mobbing Factors, and Job Content, Social Work Environment, and Health Outcomes*. European Journal of Work and Organizational Psychology 5 (2):215-237.

Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanması*

DOI NO: 10.5578/JSS.27604

Şaban ORTAK¹

Geliş Tarihi: 25.01.2016

Kabul Tarihi: 26.07.2016

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında İstanbul basınının bir kısmının takındığı, yeniliklere tam destek vermeme şeklindeki tavır TBMM Hükümetini rahatsız etmiştir. İnkılap niteliğindeki her önemli olayda, İstanbul basınında destekleyen yayıncılar olduğu gibi aleyhte tutum takınanlar da olmaktadır. Hilafet tartışmaları esnasında Emir Ali ve Ağa Han'ın Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri mektubun İstanbul'da bazı gazetelerde yayınlanması sonrasında TBMM İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi görevlendirme gereğini duymuştur. Bu mahkemenin baktığı davalar içerisinde genç bir vaizin konuşma ve eserinin içeriği dolayısıyla hapis cezasına çarptırılması da bulunmaktadır.

Ankaralı Hacı Dedezade Hasan oğlu İbrahim Edhem "Devletin emniyet-i dahiliyesini ihlal ile kavanin ve nizâmât-ı devlete halkı adem-i itâ'ata sevk" cürmünden dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Suçlamalara sebep olan "İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli bir risale yazması ve Ayasofya ve Fatih Camilerinde konuşmalar yapmasıdır. Bu vaazlarda; kadınların örtünmeleri ve içki konularından bahseden İbrahim Edhem Efendi, kadınların yükseltilmesi için açılan İnas Mekteplerinde bazı kız çocuklarının hamile kaldıkları şeklinde ifadelerle halkın zihnini bulandırdığı iddia edilmiştir. Kadınların tiyatro sanatçılarının giyim tarzlarıyla dışarıda gezmelerini eleştirmiştir.

Yargılama sonucunda; "milletin hürmet ettiği muhterem kisvenin bahşettiği manevi nüfuz ve kudreti sui istimal ile halkı yanlış yollara sevk eden" İbrahim Edhem Efendi'nin suça uyan Ceza Kanunu'nun 66. maddesi gereğince bir yıl hapis cezası ile cezalandırılmasına karar verilmiştir (7 Ocak 1923). Bu cezasının affedilmesinden sonra Şeyh Said İsyanı dolayısıyla Şark İstiklâl Mahkemesi'nde de yargılanmış ve idam cezası ile cezalandırılmıştır (7 Temmuz 1925). Makalede TBMM Arşivinde yer alan belgeler ve diğer kaynaklardan da yararlanılarak bu dava ayrıntılı bir şekilde ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul İstiklâl Mahkemesi, Ankaralı İbrahim Edhem Efendi, "İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür", İnas Mektebi.

* Bu makale, 10-11 Aralık 2015 tarihlerinde Adıyaman'da düzenlenen "İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu"nda sunulan bildiri genişletilerek hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: sortak@aku.edu.tr

The Prosecution of Preacher İbrahim Edhem Efendi at the Independence Tribunal

Abstract

The attitude of Istanbul press, not promoting attitudes towards reforms of republic, during foundation phase of Turkey Republic annoyed the administration of TBMM (Grand National Assembly of Turkey) in every single reform, there were always many publications against the reform and there were some supporter publications also. After that some newspapers in Istanbul had published the letter written by Emir Ali and Ağa Han and sent to Prime minister İsmet Pasha, TBMM decided that they should have charged an Independence Tribunal in Istanbul.

A case in which a young preacher was sentenced due to his speeches and works is in the cases handled by this Independence Tribunal. İbrahim Edhem, from Ankara and son of Hacı Dedeze Hasan, was brought into Independence Tribunal due to "endaming the internal affairs of government and encouraging people to violate the laws". One of his works, "Morality in Islam and Dressing for Women", and his speeches in Aghia Sophia and Fatih Mosques caused charges. In these speeches, he talked about the dressing way of women and consuming liquors. He claimed that rumors about getting pregnant of some girls in "Inas Schools", which had been established in order to enhance women in society, misled the public. He criticized the women being in community with the dressing way of actresses.

In the conclusion of his trial, the committee decided to sentence İbrahim Edhem Efendi with one-year imprisonment according to the 66th article of Turkish Criminal Law and they resolved him as "He misled the people with using the venerable guise for which people have great respect." (January 7th, 1923) In notification this trial will be discussed deeply with the documents of archive of TBMM and also using other sources.

Keywords: *Independence Tribunal in Istanbul, İbrahim Edhem Efendi, "Morality in Islam and Dressing for Women", "Inas Schools".*

Giriş

İstiklâl Mahkemeleri Kurtuluş Savaşı ve inkılaplar döneminin önemli kurumlarından birisidir. İlk olarak 11 Eylül 1920 tarihinde TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)'nde kabul edilen 21 sayılı "Firariler Hakkında Kanun"un birinci maddesi ile; firar edenler, bunlara yardım ve yataklık edenlerle firarilerin yakalanması ve sevk işlemlerinde yasal emirleri yerine getirmeyenlerin yargılanması için "İstiklâl Mahkemeleri" kurulması kararlaştırılmıştır. TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilecek üçer kişiden oluşacak İstiklâl Mahkemelerinin görev bölgeleri Heyet-i Vekile'nin teklifi ve TBMM'nce belirlenecek ve kararları kesin olup bütün görevliler tarafından infazı zorunludur (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt*

Ceridesi, D: I, c. 4: 84-89. Bu kaynak sonraki dipnotlarda *TBMM.ZC.* şeklinde kısaltılarak verilecektir). Başlangıçta sadece firariler için kurulmuş olan İstiklâl Mahkemelerinin görev alanı 26 Eylül 1920 tarihli ve 28 Sayılı “İstiklâl Mahkemeleri Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun” ile genişletilerek; vatanın kurtuluşu ve tam bağımsızlık için çalışan TBMM’nin amaç ve faaliyetlerine fiili, yazılı ve sözlü olarak karşı gelmek, düşmana yardım, casusluk yapanlar ve 29 Nisan 1920’de kabul edilmiş olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamındaki suçlar da eklenmiştir (*TBMM.ZC.*, D: I, c. 4: 361-373). Daha sonra Saltanatın kaldırılması, Hilafetin kaldırılması kararlarına karşı gelmek, Şeyh Said İsyanı’ndan sonra dini siyasete alet etmek ve Takriri Sükun Kanunu’nun kapsamına giren “*irtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâlâ bâis bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyat*” gibi suçlar da İstiklâl Mahkemelerinin görev alanına eklenmiştir (*Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 3: 108; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 4: 81; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 107; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 144).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında alınan bazı kararlar ve yapılan inkılâplar İstanbul basınında gerekli desteği bulmak bir yana bazen Hükümete karşı bir tavır alınmasına yol açmıştır. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa; 16-17 Ocak 1923’te İzmit’te İstanbul’da yayınlanan gazetelerin temsilcilerini (Vakit, Tevhid-i Efkâr, İleri, Tanin, İkdâm, Akşam ve İleri) toplamış ve onlara Kurtuluş Savaşı sürecini, Lozan görüşmeleri, seçimler, Saltanatın kaldırılması ve benzeri konulardaki düşüncelerini anlatmıştı (İnan, 1996: 41-87). İlerleyen süreçte özellikle de Ankara’nın başkent olması, Cumhuriyetin İlanı ve Halifeliğin kaldırılacağına dair belirtiler İstanbul basınının tepkisini daha da arttırmıştır. Ayrıca Cumhuriyetin İlanı süreciyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa ile Milli Mücadelenin diğer liderlerinden Kâzım Karabekir, Rauf Bey ve Refet Paşa arasında yaşanan görüş ayrılıkları İstanbul basınına yansımış ve muhalif havayı daha da güçlendirmiştir (Atatürk, 1994: 559-567; Çulcu, 1992: 28-101). Bardağı taşıran damla ise; İngilizlerin hâkimiyetindeki Müslümanlar arasında etkin olan Emir Ali ve Ağa Han’ın “hilafetin muhafazası” isteğini içeren mektuplarının muhatapları olan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa’ya ulaşmadan İstanbul’da yayınlanan Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması olmuştur (5-6 Aralık 1923) (Satan, 2013:182, 225-230).

Gelişmelerin seyri bu aşamaya geldiğinde ve özellikle de işin içinde yabancı parmağının olduğu kanaati, konunun TBMM’ne taşınmasına neden olmuştur. Başvekil İsmet Paşa (Edirne) Meclisin 8 Aralık 1923 tarihli ikinci oturumunda gizli celse olarak yapılan toplantıda; olayın içinde bir tertibat olduğu şüphesinin güçlü olduğunu anlatan İsmet Paşa, yaşananların Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda 15 Nisan 1923 tarihli değişikliklerle getirilen “saltanatın kaldırılması kararının aksine TBMM’nin meşruiyeti aleyhine isyan, sözle

veya yazıyla karşı gelmek” hükmü kapsamına girdiğinden dolayı vatana ihanet olarak değerlendirilmesi gerektiğini izah etmiştir. İngilizlerin Türkiye'nin iç işlerine müdahale amacıyla Rodos'ta bastırılan propaganda broşürlerinin dağıtıldığını ve Kürt ileri gelenler ve diğer muhaliflere telkinlerde bulduklarını anlatan İsmet Paşa, bu tür faaliyetlere karşı İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi'nin gönderilmesini ve olaya el koymasını önermiştir. Yapılan görüşmelerden sonra İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi kararlaştırılmıştır. (TBMM Karar No: 50) (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. 4, 1985: 314-328; *TBMM.ZC*, D: II, c. 4; 128; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5: 463). Bu mahkemenin yetkileriyle ilgili bazı iddialar üzerine, Antalya Mebusu Râsih Bey'in teklifi üzerine TBMM'nin aldığı 52 sayılı kararla, İstiklâl Mahkemesi Kanunu'nda sayılan bütün yetkilerle yetkilendirilmiştir (13 Aralık 1923) (*TBMM.ZC*, D: II, c. 4: 309, 329; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5: 501).

Daha sonra açık celseye geçilmiş ve mahkeme üyelikleri için seçim yapılmıştır. Yapılan oylamada; Cebelibereket Mebusu İhsan Bey mahkeme başkanlığına, Saruhan Mebusu Vasıf Bey müdde-i umumiliğe (savcılık), Konya Mebusu Refik Bey, Hakkâri Mebusu Âsaf Bey ve Kütahya Mebusu Cevdet Bey mahkeme üyeliklerine seçilmişlerdir (8 Aralık 1923) (*TBMM.ZC*, D: II, c. 4, s.121).

İstanbul İstiklâl Mahkemesi; gazeteciler davası, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast davası, Dedezâde İbrahim Edhem Efendi'nin davası gibi davalara bakmıştır. Yargılamalar sonucunda Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey'in beş yıl kürek cezası ve İbrahim Edhem Efendi'nin bir yıl hapis cezasına çarptırılması dışında ağır bir ceza vermemiş olması ve asıl kuruluş sebebi olan gazetecilerin beraat etmesi, mahkemenin gereksiz yere kurulduğu tartışmalarına neden olmuştur (*İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c. 2: 4-8; Aybars, 1995: 234-249). Şunu da unutmamak gerekir ki, ağır cezalar vermemiş olması gereksiz yere kurulduğu sonucunu vermez, bilakis gerektiğinde inkılaplara karşı hareketlerin üzerine gidileceği ve gözdağı vermek şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Zaten inkılaplar konusunda daha sonraki süreçte İstanbul basınından bu tür tepkilerin gelmemiş olması bu yorumu haklı çıkarmaktadır.

1. Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin Hayatı

Vaiz İbrahim Edhem Efendi'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle hayatı ile ilgili bilgiler, yargılama sırasında verdiği bilgilerden derlenmiştir. Buna göre; Ankaralı Gençoğullarından Dedezâde Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Vaiz İbrahim Efendi 1903 yılında Ankara'da doğmuştur. 22 Aralık 1923 tarihinde İstanbul Bidayet Mahkemesi'nde yapılan sorgulamayla ilgili tutanakta İbrahim Edhem Efendi'yle ilgili olarak; orta boylu, kara saç ve kaşlı, küçük alınlı, ela gözlü, çekme burunlu, buğday benizli, 20 yaşında olduğuna dair bilgiler

verilmektedir. Bu sorgulama sırasında hüviyetiyle ilgili soruya verdiği cevaptan; Babasının adının Hacı Hüseyin, annesinin adının Fatıma, Ankara'nın Mevcud (Mucbut?) Mahallesi'nden olup Nur-ı Osmaniye Medresesi'nde 6 nolu odada ikamet eden talebe-i ulümdan ve bekâr birisi olduğu bilgilerini öğrenmekteyiz².

İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama sırasında; Ankara Sultanisi'nde dokuzuncu sınıfa kadar öğrenim gördüğünü belirten İbrahim Edhem Efendi, ayrıca Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, Kozmoğrafya dersleri aldığını, yabancı dil olarak Almanca, Farsa ve Arapça bildiğini ifade etmiştir. Sultani tahsilini yarım bırakan İbrahim Edhem Efendi, Ankara'da Sultan Alaaddin Camii Hatibi Vaiz Mustafa, Ankaralı Müderris Kemaleddin, Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendilerin derslerine dinleyici olarak katılmıştır. Yani yaklaşık olarak 3-4 yıl dini ilimleri tahsil ile meşgul olduğu anlaşılmaktadır.

Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin Efendi'yi Bursa'da ziyaret ve onun ilminden istifade eden İbrahim Edhem Efendi, ilmi yeterliliği ile onun takdirini kazanmış ve onun teşvikiyle vaaz vermeye Halep, Şam, Diyarbakır, Urfa, Malatya, Maraş ve son olarak da İzmir'e gitmiştir. Her tarafta olduğu gibi İzmir'deki vaazlarına halkın rağbet göstermesi nedeniyle vaazlarını risale halinde bastırmaya karar vermiştir. Risalesinin bir formasını İzmir'de bastırılmışsa da pahalı olması nedeniyle eserini bastırmak üzere 1923 yılı sonbaharında İstanbul'a gelmiştir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 82; *İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c.2: 205).

Makalenin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatılacağı üzere; İstanbul'da Fatih, Ayasofya ve Yeni Cami'deki vaazları ve Matbaa-ı Osmaniye'de bastırıldığı "Hayat-ı Beşer, İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" Risalesi nedeniyle 15 Kasım 1923 tarihinde ifadeye çağrılan İbrahim Edhem Efendi, 3 Aralık 1923'te Bidayet Mahkemesi Mustantıklığı'nda (Sorgu Hâkimliği) sorgulanmıştır. 22 Aralık 1923'te işlediği iddia edilen suçların Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına girdiği kararı ile İstinaf Mahkemesi'nce dosyası İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilen İbrahim Edhem Efendi, Savcı Vasıf Bey'in sorgulamasından sonra bu mahkemece 30 Aralık 1923 tarihinde verilen kararla tutuklanmıştır. İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki ilk duruşma, 6 Ocak 1924 Pazar günü eskiden Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılan Fındıklı Sarayı'nda yapılmış ve karar bir sonraki güne bırakılmıştır. 7 Ocak 1924 Pazartesi günü İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde ikinci duruşması yapılan davada İbrahim Edhem Efendi, bir yıl hapis cezasına çarptırılarak hapishaneye gönderilmiştir.

² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi*, İM.T-8, Klasör: 3, Dosya: 7, Gömlek: 2, Vesika: 64, 82. İstanbul İstiklâl Mahkemesi adlı eserde (s. 24-25) baba adı Hasan olarak geçmekte ve bugünkü harflerle çevirisinde de bu şekilde verilmekle birlikte Mahkeme dosyasındaki diğer kayıtlarda Hüseyin olarak kaydedilmektedir.

13 Şubat 1924 tarihinde çıkarılan kanunla affedilen İbrahim Edhem Efendi, 43 günlük bir hapisten sonra tahliye edilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra çeşitli maksatlarla (kendisine göre ticaret ve ziyaret, savcının iddiasına göre irticai faaliyet ve isyana teşvik) İzmir, Konya, Adana, Mersin, Antep, Besni, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve son olarak Urfa'ya giden İbrahim Edhem Efendi ihbar üzerine tutuklandıktan sonra kefaletle serbest bırakılmışsa da kısa bir süre sonra tekrar tutuklanacaktır.

4-5 Temmuz 1925 tarihlerinde Urfa'da mahkeme binası olarak kullanılan İdadi (Lise) binasında yargılanan İbrahim Edhem Bey'e isyana teşvik, tahrik ve fiilen iştirak suçlarından dolayı idam cezası verilmiş ve bu hüküm, Urfa Hükümet Konağı önünde 7 Temmuz 1925 tarihinde asılarak infaz edilmiştir.

İbrahim Edhem Efendi vaazlarında işlediği konuları içeren ve yazar olarak "Hulefâ-yı Sünusiye'den Ankaralı Hacı Dedezaade İbrahim Edhem" unvanıyla "Hayat-ı Beşer: İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" isimli bir risale kaleme almış ve bir kısmını İzmir'de bastırmıştır. Burada eserin tamamını bastırmanın pahalı olacağı düşüncesiyle İstanbul'a gelen İbrahim Edhem Efendi eserini "Matbaa-ı Osmaniye"de 1923 yılında bastırmıştır. 59 sayfadan oluşan risalede; toplumun dini yaşantısında meydana gelen olumsuz değişiklikler, içki yasağının sert bir şekilde uygulanması (buna dair 567 imza ile İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi'ye sunulan bir mazbatada yer almaktadır), kadınların eğitimi ve örtünmesi, şapka, dans vesaire konular vaaz üslubu ile anlatılmıştır.

2. İbrahim Edhem Efendi'nin İstinaf ve Bidayet Mahkemesi'nde Sorgulanması

İbrahim Efendi'nin kitabını dağıtması ve va'azları nedeniyle hakkında adli çalışma başlatıldığı ve izlenmesi için polis memurlarından oluşan bir ekip görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bununla ilgili ilk belge 13 Kasım 1923 tarihli ve ikisi taharrî (arama, araştırma) memuru ve biri taharrî memur namzedi üç polis tarafından hazırlanan "Zabıt Varakası"dır. Bu varakada; Sünusi tarikatı halifelerinden Ankaralı Vaiz İbrahim Efendi 13 Kasım 1923 tarihinde ikindi namazından sonraki va'azı sırasında kadınların süslenme ve örtünmelerinden bahsederken "kadınlarımızın yükseltilmesi için açılan inas (kız) mekteplerinde hadd-i kemâle (ergenlik) gelmiş kızlardan onaltısının hamile kaldığından bahis ve tab' ettirmiş olduğu kitaplarda İstanbul Valisi'nin müsaade vermemesine rağmen tevzi' ettiğini ve va'az esnasında ulemaya ve genç fikirlere ta'rîz (saldırı) eylediği" kaydedilmektedir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 63).

Hazırlanan bu zabıt varakası ve İbrahim Edhem Efendi tarafından bastırılan risalenin bir nüshası, İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şubesi'nce

hazırlanan ve “İstanbul Valisi namına” imzalanan müzekkire ile “İstanbul İstinaf Müddei-i Umumiliği”ne gönderilmiştir (15 Kasım 1923). Bu müzekkirede; Ankara eski Müftüsü’nün oğlu ve Sünusî Tarikatı halifelerinden olup Beyazıt Medresesi talebelerinden Dağıstanlı Cemal Efendi’nin yanında ikamet eden Ankaralı Hacı Dedezâde Vaiz İbrahim Efendi’nin Fatih ve Ayasofya Camilerinde “tesettür ve müskirat (içki)” meselelerinden bahsederken kadınların yükseltilmesi için açılan İnas Mekteplerinde hadd-i kemâle (ergenlik) ermiş kızlardan on altısının hamile kaldığını söyleyerek halkın zihnini bulandırdığı kaydedilmektedir. İbrahim Efendi’nin bastırduğu “İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” isimli risalesinde yer alan ve suç unsuru görülen hususlar sıralanmıştır (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 62).

Polis Müdüriyeti’nin hazırladığı dosya İstanbul Birinci İstinaf Mahkemesi’ne ulaştıktan sonra bu mahkeme, 26 Kasım’da İbrahim Edhem Efendi’ye Celbname göndermiştir. Zanlının kimlik bilgileri kısmında “Bayezit Medresesi’nde talebe-i ulumdan Dağıstanlı Hacı Efendi’nin nezdinde mukîm Ankaralı Hacı Dedezade Vaiz İbrahim Edhem Efendi” yazan Celbnamede; 3 Aralık 1923 Pazartesi günü saat birde Birinci İstinaf Dairesi’nde hazır bulunması gerektiği belirtilmekte ve gelmediği takdirde gıyabında hüküm verileceği uyarısı yapılmaktadır (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 80).

Hükümet şekline karşı isyan mahiyetinde ve halkı Hükümet aleyhine teşvik edecek şekilde neşriyatta bulunduğu iddiasıyla suçlanan Vaiz İbrahim Edhem Efendi’nin Dersaadet Birinci İstintâk Dairesi’nce sorgulanmıştır. (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 64-78).

Bidayet Mahkemesi Mustantıklığı’nda yapılan bu sorgulamadan sonra İbrahim Edhem Efendi’nin evrakı Müddei-i Umumiliğe sevk edilmiştir. Bu işlem sırasında yine Mustantıklık tarafından hazırlanan “Kararname”de; sorgulama sırasında Valiliğin yasaklamasına rağmen izin almaksızın risale bastırıldığını ikrar eden zanlı İbrahim Edhem Efendi “Asrî yiğitlerin çıkardığı kanunu ecdadımın ervahından (ruhlarından) sordum ki, buna inkıyad (uymak) reva mı? Asla dedi” cümlesi Hükümet şekline karşı isyan ve halkı Hükümet aleyhine teşvik olarak değerlendirilmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun birinci maddesi kapsamına giren bu fiille ilgili olarak tahkikat icrası Müstantıklığın yetkisi dışında olduğu için İbrahim Efendi’nin dosyası yetkili mercie gönderilmek üzere Bidayet Müddei-i Umumiliğine havale edilmiştir. Müddei-i Umumi de dosyayı ve tutuklu olarak İbrahim Edhem Efendi’yi yetkili mercie olan İstanbul İstiklâl Mahkemesi’ne sevk etmiştir (22 Aralık 1923) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 78-79).

3. İbrahim Edhem Efendi'nin İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde Yargılanması

Yapılan hazırlık sorgulaması neticesinde zanlıya yöneltilen suçlama hıyanet-i vataniye mahiyetinde ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen fiillerden olduğundan dolayı Mustantıklığın (Sorgu Hâkimliği) görev alanının dışında olduğuna karar verilmiş ve dosya İstanbul İstiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumiliği'ne (Savcılık) gönderilmiş ve İbrahim Edhem Efendi de tutuklu olarak İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir (22 Aralık 1923)³.

İstiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumiliği'nde (Savcılık) yapılan sorgulama sonucunda; Ankaralı Hacı Dedezâde İbrahim Edhem Efendi'nin "Hayat-ı Beşer, İslâmiyette Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür" ismiyle yayınladığı kitapta "*halkı kavanîn-i hâzıraya muhalefete ve yekdiğerleriyle mücadeleye teşvik ve tahriki tazammun eden birçok fikarâtı derç ettiği ve 23 Kasım 1923 tarihinde camide verdiği vaazda aynı tahrikâtı muhtevi sözler*" söylediği kanaatine varılmıştır. Dolayısıyla Savcı devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlal eden ve Ceza Kanunu'nun 66.maddesi ikinci zeyli hükümlerine tamamen muhalif olan böyle bir harekete cesaret etmesinden dolayı zanlının yargılanmasını talep ederek evrakı Mahkeme Başkanlığı'na göndermiştir (28 Aralık 1923). İstiklâl Mahkemesi 30 Aralık 1923 tarihinde İbrahim Edhem Efendi'nin tutuklanmasına oybirliği ile karar vermiş ve bu karar 30/31 Aralık'ta Tevkifhane Müdiriyeti'ne Müddei-i Umumi Saruhan Mebusu Vasıf Bey imzalı bir yazı ile bildirilmiştir (TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 2-4; TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 2; TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 81).

İbrahim Edhem Efendi'nin İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamasına 6 Ocak 1923 Pazar günü öğleden sonra saat 2'de İstiklâl Mahkemesi'nin çalışmalarını yürüttüğü Fındıklı Sarayı'nda başlanmıştır. Bu duruşmada Mahkeme Başkanlığı'nı İhsan Bey, üyelik görevlerini Refik Bey ve Cevdet Bey yaparken Savcılık görevini Vasıf Bey yürütmüştür. Gazetecilerin ve Lütü Fikri Bey'in yargılanması sırasındaki gibi dinleyicilerin sebep olduğu kalabalık ve izdiham yaşanmamıştır. Mahkeme salonunda yaklaşık yirmi civarında erkek ve 4-5 kadın dinleyici olarak bulunmaktaydı. 6-7 gazeteci de duruşmayı izlemek üzere kendilerine ayrılan yerde bulunuyorlardı. Avukat tutmayan İbrahim Edhem Efendi iki jandarma arasında mahkeme salonuna getirildikten sonra Mahkeme Heyeti yerini

³ TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 1. İbrahim Edhem Efendi'nin İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan yargılamalarına dair dosyada bulunan evrak şunlardır: 1) İddi'aname (29 Kanunuevvel 1339 tarihli), 2) Kitap (Matbaa-i Osmaniye, 1339), 3) İstanbul Vilayeti'nin Tezkeresi (15 Teşrinisani 1339), 4) Zabıt Varakası (13 Teşrinisani 1339 tarihli), 5) Evrak-ı İstintakiye (22 Kanunuevvel 1339), 6) Celbname (26 Teşrinisani 1339). Bkz: TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 1.

almıştır. Duruşma İhsan Bey'in zanlının hüviyetini sorması ile başlamıştır. İbrahim Edhem Efendi, Ankaralı Hacı Dedeade, 20 yaşında ve ilmiyeden olduğu cevabını vermiştir. Bundan sonra yargılama soru-cevap şeklinde ilerlemiştir. Daha önce Bidayet Mahkemesi'ndeki sorgusunda verdiği cevapları İstiklâl Mahkemesi'nde de tekrar etmiştir. Bidayet Mahkemesi'ndeki yargılama dolayısıyla bir önceki bölümde yazılanları burada da tekrar etmeye gerek olmadığından, farklı soru ve cevapları özetle aşağıda verilmiştir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 81- 92 ; İstanbul İstiklâl Mahkemesi, c.2: 205-208; *Tanin*, 7 Ocak 1924: 1; *Vakit*, 7 Ocak 1924: 1-2):

Soru: Tahsiliniz nedir?

Cevap: Ankara Sultanisi'ndeki eğitimini yarım bıraktıktan sonra dini ilimleri tahsil etmeye ağırlık veren İbrahim Edhem Efendi, birçok kişiden ve bu arada Bursa'da ikamet eden Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin Efendi'den de ders almıştır. Burada iken Ulu Cami'de vaaz etmiştir. Onun da teşviki ile Şam, Halep, Diyarbakır, Urfa ve Maraş'ta vaazlar verdikten sonra daha aydın ve yenilikçi bir şehir olduğunu duyduğu İzmir'e gitmiştir. Buradaki vaazlarına İzzettin Paşa ve Vali Aziz Bey de katılmıştır. Ününü duyanlar onu vaaz için köy ve kasabalarına davet etmişlerdir. Bu davetlere yetişemeyeceğini anlayan İbrahim Edhem Efendi, vaazlarda bahsettiği konuları içeren bir risale yazmaya karar vermiştir. Risaleyi İzmir'de bastırmak istemiş ve hatta bir formasını (8 yaprak, 16 sayfa) orada bastırılmışsa da orada baskı masrafının daha pahalı olmasından dolayı, eserini daha ucuza bastırabilmek için İstanbul'a gelmiştir.

Soru: Servetiniz var mı, ihtiyaçlarınızı nasıl karşıladınız?

Cevap: Vaizlerin kendi paralarıyla değil, ekseriyetle halkın yardımlarıyla hayatlarını devam ettirdiği cevabını veren İbrahim Edhem Efendi, kendisinin hiç kimseden zekât ve yardım almadığını, ancak kitabını bastırmak için İzmir'de kaldığı süre içinde ücretsiz olarak konakladığı Tevfik Paşa Oteli sahibi Kulalızade Hüseyin Efendi'nin kendisine verdiğini kaydetmiştir. Ailesinin orta derecede servete sahip olduğunu ve babasının Ankara'da birkaç parça tarlası bulunduğunu anlatan İbrahim Edhem Efendi, Ankara'dan 50 lira ile yola çıktığını, Bursa ve Mudanya üzerinden İzmir'e gittiğini, orada iki ay kaldıktan sonra Hüseyin Bey ile birlikte İstanbul'a geldiğini ve bu süre içinde ailesinden para istemediğini söylemiştir.

Soru: Hangi dini ilimleri okudunuz?

Cevap: (Molla) Cami, Arapça, Mantık dersleri aldığını belirten İbrahim Edhem Efendi, Arapça ibareyi ve manasını zamanın şartlarına göre tefsir ederek çağın ihtiyaçlarına göre vaaz ettiğini ifade etmiştir.

Soru: Vaazlarınızda maarif mekteplerini eleştirdiniz mi?

Cevap: İstanbul'da bulunduğu süre içinde Fatih, Bayezit, Ayasofya ve Yeni Cami'de vaazlar verdiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi, vaazlarında geçen “kız mekteplerinde on altı kızın hamile kaldığı” şeklindeki sözleri kendisinin söylemediğini ve giyim-kuşamıyla Anadolu'lu olduğunu tahmin ettiği, fakat tanımadığı cemaatten birisinin kendisine söylediğini belirtmiştir.

Maarifperver birisi olarak halkı cehaletten ve cahillerin propagandasından korumak için bu konudan bahsettiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi; “bakınız maarifi sevmeyenler, neler söylüyorlar, mekteplerde kızların bikrinin izale edildiğini söylüyorlarsa da bunu akıl ve mantığın kabul edemeyeceğini ve mekteplerde böyle şeyler olamayacağını” ve maarife bağlılığın Allah'ın emri olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca on altı gibi bir rakam söylenmemiştir.

Bunun üzerine risaleden ilgili bölümü ve zanlının önceki ifadesini okuyan Mahkeme Başkanı, zanlının bu sözleri kendisine mal ederek söylediğini iddia etmişse de İbrahim Edhem Efendi eski ifadesini reddederek, görüşünde ısrar etmiştir.

Soru: Risaleyi bastırmak için Valilikten izin aldınız mı?

Cevap: Risaleyi bastırmak için Valiliğin İstihbarat İdaresi'nden bir ruhsat alıp matbaaya verdiğini söyleyen İbrahim Edhem Efendi, Bidayet Mahkemesi'ndeki ifadesi ile çelişmektedir.

Soru: Bazı mecmuaların matbaalarının hâk ile yeksan etmekle neden tehdit ettiniz?

Cevap: Sebilürreşad'a hitaben “biz laikler...” diye başlayıp tehdit ifadesiyle devam eden ibare ile halkı din aleyhine tahrik eden Karagöz gibi mizah gazete ve dergilerini hedef aldığını kaydeden İbrahim Edhem Efendi, risaleyi yazarak bu tür yayınlara cevap vermek istediğini, “böyle bir neşriyat Anadolu'da olsa...” ifadesi için “kimsenin hürriyetine tecavüz edilmemesi ve böyle halkı dinden uzaklaştıran ekalliyetin bu gibi cür'etkârlıklarına mani' olunması... bu gibi neşriyatta bulunanlara hücum edin...” demekle Hükümetin bu gibi yayınları yapanlara sansür uygulaması ve matbaalarını kapatmasını kastettiğini anlatmıştır.

Böyle yanlış anlaşılmalara sebep olacağını bilseydim bunları yazmazdım diyen İbrahim Edhem Efendi, şapka ile ilgili soruyu cevaplarırken çantasından çıkardığı Karagöz'ün “Asıl çirkin şey işte budur” başlıklı haberini okuyarak; Tarsus gibi Anadolu'nun bazı yerlerinde entari ile gezilmesini eleştirip, Mısır ve Hindistan'da bazı Müslümanların şapka giymelerinin övülmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir. Yani asıl amaç; bu gibi yayınlarla halkı şapka giymeye ve barlarda dansa teşvik edilmesinin eleştirilmesidir.

Bu sırada Mahkeme Başkanı, “vaaza ihtiyacımız yoktur, siz herkesin ahlâk muallimi misiniz? mahkemede bile Türkiye’nin en necip bir unsuru olan matbuatı teçhil ediyorsunuz. Şer’i şerifte mü’mini tekfir hakkınız var mıdır? Adamın camiye gidip gitmemesinden veya Kur’an okuyup okumamasından size ne?” diyerek İbrahim Edhem Efendi’yi azarlamıştır. Bunun üzerine kimseyi kâfirlikle suçlamadığını ve sözlerinin hedefinin basının tümü değil, sürekli olarak dine hücum etmeyi meslek haline getiren bazı mizah yazarları olduğunu ifade eden İbrahim Edhem Efendi, örnek olarak 26 Aralık 1923 tarihli ve 1644 (doğrusu 1646 olacak) nolu Karagöz Gazetesi’nin 3. sayfasındaki “Beyler, Hanımlar” başlıklı yazıyı göstermiştir. Bu yazıda kadınların, kızların fena yollara sapmaması için kanun teklif edilmesi ve bizde kızların bekâretinin bozulmasının fazla önemsenmesi eleştirilmekte, batıda ise bunun önemsenmemesinden bahsedilmektedir.

İbrahim Edhem Efendi, Karagöz’ün din aleyhindeki neşriyatına başka bir örnek olarak da yukarıda bahsedilen, İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi’nin evinin sarık ve cübbe giyen birisi tarafından soyulması olayından dolayı “İmam” imajına yönelik yayını (bakınız hocalar neler yapıyor?) göstermiştir.

Kadınların barlarda şarkı söylemeleri ile ilgili yapılan ankete verilen cevaplardan halkın çoğunluğunun muhafazakâr ve dini değerlerine bağlılığı sonucunun anlaşıldığını belirten İbrahim Edhem Efendi, bu tür olayların zamanla yaygınlaşması tehlikesine karşı tedbirler alınmasını savunmuştur.

Bu cevap üzerine halkın muhafazakâr olan yüzde sekseninin diğerlerinden müsait bir zamanda intikam alacağı hususuyla ilgili soruya muhatap olan İbrahim Edhem Efendi, amacının Hükümetin dini ve milli değerler aleyhine yayın yapanlar hakkında kanun çıkartılması olduğunu savunmuştur.

“Palabıyıklı ve asrî beyler” ayrımı ile ilgili soruyu, palabıyıklıların değerlerine bağlı olan ecdad ve asrîlerin ise dönemdekiler olduğu şeklinde cevaplandırılan İbrahim Edhem Efendi, “ervah ile konuşma” ifadesinden din adamlarının eserlerinde yazdıklarını kastettiğini izah etmiştir.

“Asrî yiğitlerin koyduğu kanunlara uyulmaması” yönündeki sözde geçen kanun kelimesiyle “kadınların açık-saçık gezmelerine dair yayınlar yapan Karagöz, Akbaba, Resimli Gazete gibi basın telkin ettiği prensipler hedef aldığını ifade eden İbrahim Edhem Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun çıkardığı kanunlara uygun davranmak herkesin görevi olduğunu savunmuş ve Hoca Rasih Efendi ve Abdullah Azmi Efendi gibi tanıdıklarının olduğunu belirtmiştir.

İbrahim Edhem Efendi’ye yönelik soru ve cevapların tamamlanmasından sonra Mahkeme Başkanı İhsan Bey, Savcı Vasıf Bey’den esas hakkındaki görüşünü sormuştur. Başına sarık saran Vaiz İbrahim Edhem

Efendi'nin bu dini kisveyi kötüye kullanarak camilerde vaaz vermek suretiyle halkı devletin kanunlarına karşı gelmeye teşvik ve tahrik ettiği, bu konuda bir risale yazarak teşvik ve tahriklerini daha ileriye götürdüğü, ecdadın ruhuna sorarak çağdaş kanunlara uymanın doğru olmadığını propaganda ettiği ve Maarif mektepleri aleyhinde beyanatta bulunduğu ve özetle halkı devletin kanunlarına uymamaya teşvik ve tahrik eylediği muhakeme sırasındaki beyan ve itiraflarından ve mezkûr risalenin kendisine ait olduğunu kabul ve ifade etmesinden anlaşılmıştır. Memleketimizde yenilik ve ilerleme konusundaki her adıma karşı çıkan softa zümresinin bulunduğu bir gerçek olup yalnız ibadet ve taat mekânı olması gereken Camilerde bu tür teşvik ve tahrikin yapılması cezanın şiddetini arttıran hususlardan olması da dikkate alınarak İbrahim Edhem Efendi'nin teşvik ve tahriklerine dini ve dini kisveleri âlet ederek halkı devletin kanunlarına karşı gelmeye teşvik ile memleketin emniyet ve asayişini tehlikeye düşürecek harekette bulunmasından dolayı Ceza Kanunu'nun 66. maddesinin ikinci zeyli mucibince cezalandırılması talep edilmiştir.

Savcının iddialarıyla ilgili savunması istenen İbrahim Edhem Efendi, İddianamedeki suçlamaları reddetmiş, kendisinin kanunlara itaatkâr, maarifperver ve çağdaş bir İlmiye mensubu olduğunu, vaazlarının da bunu ispat etmekte olduğunu anlatmış ve çağdaşlaşma konusunu işlediği Maraş'taki vaazını dinlemek için halkın Ulu Camii'nin içini ve dışını doldurmasını örnek vermiştir. Eski vaizlerin aksine kendisinin vaazlarında çağa ve fenne uygun konuşmalar yaptığını savunan İbrahim Edhem Efendi, abdesti anlatırken bu mecburiyetin insanların sağlığı için faydalarından bahsettiğini örnek vermiş ve bu şekilde dinin emirlerini fen ve çağın gereklerine göre anlatmasından dolayı Maraş'taki bazı hocalar tarafından tehdit ve tekfir (dinden çıkmakla suçlamak) edildiğini anlatmıştır. Hatta Fatih Camii'ndeki vaazından sonra bir hocanın kendisini çağırarak "sana nasihat edeceğim, sakal bırakmalısın, parmağından altın yüzüğü çıkarmalısın, pantolon ve lastiği çıkarmalı, şalvar, pabuç giymelisin" dediğini kaydeden İbrahim Edhem Efendi, giyim ve vaaz yöntemi olarak kendisinin "Yeniye", yukarıda bahsedilen örnekteki hocaların da "eskiyi ve irticai" temsil ettiğini savunmuştur. Sarığı halkın hüsnü rağbetini temin için sardığını, yoksa kalpaklı veya fesli birinin de dini anlatabileceğini belirten İbrahim Edhem Efendi, Abdülhalim Çelebi'den aldığı tavsiyename ile gittiği Halep'te Mevlevihane'de misafir kaldığını, burada ve camilerdeki Arapça vaazlarında vurguladığı ittihad-ı İslam fikrinin halkın Fransızlara karşı isyanına sebep olduğunu ve bundan dolayı Fransızlar tarafından idama mahkûm edildiğini Kilis'e geldiğinde öğrendiğini söylemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Maraş, Malatya, Elazığ ve İstanbul camilerinde halkı Milli Hükümeti tanımaya ve ona itaat etmeye davet ettiğini savunan İbrahim Edhem Efendi, Mütareke yıllarında Taksim'de bir Fransız askerinin bir hocanın sarığını yere attığına şahit olduğu için savaş kazanıldığında Ayasofya

Camii'ndeki vaazında "Ey millet Türk'ün yere atılan fesini, sarığını çamurdan çıkaran Hükümetimizle ordularını ve Türk(iye) Cumhuriyeti'ni takdis ediniz" dediğini ve Milli Mücadele'nin başlarında aldığı özel izinle, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar, Hoca Rasih ve Abdullah Azmi Efendilerden oluşan bir heyetle birlikte cephedeki askerlere konuşmalar yaptığını anlatmıştır. Pazarcık'ta Ahi Dağı'nda zaferin kazanılmasında konuşmalarıyla askerlere moral vererek emek veren ve zekât kabul etmediği için "Kuva-yı Milliye'nin maaşlı propagandacısı" diye hakaretlere uğrayan birisinin "Mürteci" olamayacağını savunan İbrahim Edhem Efendi, kendisinin gönülden Cumhuriyet taraftarı olduğunu, İmalat-ı Harbiye'de (Ankara'da silah yapım atölyesi) çalışan kardeşlerini, anne ve babasını geçindirmek için çalışacağı yerde onları bırakarak, millet ve memleketin ihyası için uğraştığından dolayı mahkûm edileceğine hayıflanmıştır. Casusluk için Anadolu'ya gelen Mustafa Sağır olayı ve diğer yargılamaları ile tanıdığı ve adaletine güvendiği İstiklâl Mahkemesi'nin huzuruna çıkmaktan endişe değil şeref duyduğunu vurgulayan İbrahim Edhem Efendi, kendisini teceddüpperver, cumhuriyetperver, maarifperver, millet ve memlekete hâdim, ulema kıyafetinde Avrupa'ya aşık, memleketi için canını fedaya hazır, asrî bir ilmiyeciyi (mahkemenin) mahkûm değil, takdir edeceğine emin olduğunu ve bu şekilde adaletin tecelli edeceğine inancını belirtmiş ve bera'etini talep etmiştir.

Mahkeme Başkanı İhsan Bey, Savcı Vasıf Bey'den müdafaname ile ilgili olarak sözü olup olmadığını sormuş ve "hayır" cevabını almıştır. Bundan sonra Mahkeme Heyeti, dosyanın görüşülmesi ve karar için duruşmayı sonraki güne yani 7 Ocak 1924 Pazartesi gününe tehir etmiş (6 Ocak 1924) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 81-92; *İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c.II: 205-208; *Tanin*, 7 Ocak 1924: 1; *Vakit*, 7 Ocak 1924: 1-2; *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Ocak 1924: 4; *Vatan*, 7 Ocak 1924: 1-2).

7 Ocak 1924 günü saat öğleden sonra 3.20'de başlayan ve 20-25 kişilik dinleyici grubunun olduğu duruşmada İhsan Bey, Zabıt Kâtibine Savcı Vasıf Bey'in iddianamesini ve İbrahim Edhem Efendi'nin bu iddialara karşı son savunmasını içeren kararnameyi okutturmuştur. Kararnamenin yarısını Zabıt Kâtibi, son kısmını da Başkâtip okumuştur. "Milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisi namına icra-yı muhakeme ve i'ta-yı hükme mezun heyetimiz" şeklindeki ifade ile başlayan Kararnamedeki satır başları şu şekilde özetlenebilir:

- Zanlı İbrahim Edhem Efendi'nin Fatih ve Ayasofya Camilerinde vaaz esnasında kadınların örtünmesi ve içki yasağından bahsederken kadınların yükseltilmesi için açılan maarif mekteplerinde ergenliğe ermiş 16 kızın hamile kaldığını söyleyerek halkın zihnini bulandırdığı,

- Bastırdığı “İslâmiyet’te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” isimli risalesinde Anadolu ve İstanbul ahalisi arasında dini bir gerginlik çıkaracak kıyaslamalar yaptığı,

- “İmam” lafzının bazı İstanbul Matbuatı tarafından kullanımından bahsederken Sebilürreşad’a hitaben yazılmış olduğun söylediği “biz laikler ekseriyeti teşkil ediyoruz, aleyhimizde fazla söyler ve yazarsanız bir gün gelir matbaanızı parçalarız” sözlerini kullandığı,

- “Hâlbuki böyle bir cemiyet Anadolu’da olsa derhal hâk ile yeksan edilir” sözleriyle Anadolu halkının dini taassubunu tahrik ve İstanbul halkının dini konulardaki aldırış etmezliğini teşhir ve ifşa eylediği,

- Medeniyet ve şapka meselesiyle ilgili olarak “borusuz, çansız, kilisesiz, havrasız, İncil’siz, Tevrat’sız, İsa’sız ve Musa’sız herifler daha şapka giymezken camiye veda etmiş, Kur’an ve Ezan-ı Muhammedi’den uzaklaşmış”, “çok memleketlerde bütün halk; Muhterem Meclis ahvali görmüyor mu? biz kadınlarımızı tiyatro artistleri gibi meydanda gezdirmek istemiyoruz” şeklindeki heyecan verici sözlerle halkı tahrik ettiği,

- “Bizde halkın yüzde yetmiş mutaaşır ve şiddetle muhafazakâr buldukları cihetle (bu çoğunluğun) İslami hassasiyetleri az olanların söz ve hareketlerine karşı şiddetli ve sürekli nefret hisleri besledikleri ve belki müsait bir zamanda bunlardan intikam alacakları...” sözleriyle millet arasında intikam ve infiale sebep olduğu,

- İzmir halkının bu konudaki isteklerini içeren imzalı bir dilekçenin TBMM’ne sunulacağı ve başka yerlerde de bu yönde hazırlıklar olduğu şeklindeki ifadenin bazı gizli hazırlıkların yapılmakta olduğunu ima ettirdiği,

- “Neslimizin palabıyıklı delikanlıları sağlam kanlarını bozmadılar” imalı ifadesinden sonra “asrî yiğitlerin çıkardığı kanuna ecdadımın ruhlarından sordum ki, buna inkıyad reva mıdır? Asla, dedi” sözleriyle halkı mevcut kanunlara uymamaya teşvik ettiği,

- Risalesinde “Ulu neslimin şiarına aykırı giden dünyalığı yıkmak için ne lazımsa yapmak isterim” “hayat-ı ictimaiyemizi şer’a ve adaba muvafık bir şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları ve mütefekkirleri müttehiddirler” tarzında tahrik içeren ifadeler bulunduğu,

- “İsyankâr zümrelere karşı artık harp hali ile muamele ederek ıslah-ı âlem yolunda” tehdit ifadesiyle halkı germekte ve yargılanması sırasındaki ifade ve beyanlarını risalesi ve vaazlarındaki sözleri teyit ettiği anlaşılmıştır.

Milletin hürmet ettiği dini bir kıyafeti giyerek bu kıyafetin verdiği manevi nüfuz ve kudreti suiistimal ile halkı yanlış yollara sevk eden zanlının fiil ve hareketlerine uyan Ceza Kanunu’nun 66. maddesi ikinci zeyline göre; tevkif edildiği tarihten başlamak üzere bir sene müddetle hapis cezası ile cezalandırılmasına oybirliği ile karar verilmiştir (7 Ocak 1924).İmzalar: Reis

İhsan (Cebelibereket Mebusu), Aza Refik (Konya Mebusu), Aza Cevdet (Kütahya Mebusu) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 99-107; *İstanbul İstiklâl Mahkemesi*, c.2: 25-27, 208-209; *Tanin*, 8 Ocak 1924: 1; *Vakit*, 8 Ocak 1924: 1-2; *Vatan*, 8 Ocak 1924: 2).

Kararın okunmasından sonra Mahkeme Başkanı İhsan Bey, mahkûm İbrahim Edhem Efendi'ye yönelik olarak şu konuşmayı yapmıştır: “*Bu milletin san’at sahasında, irfan sahasında, iktisat sahasındaki kabiliyetlerinin inkişafına mani’ ve esasat-ı İslamiyeye muğayir tehlikeli bir zihniyeti taşıyorsunuz. Masum ve mazlum halkı, dini âlet vesile ittihaz ederek, selamet ve saadet-i memleket namına muvafık addedilemeyecek nâ-becâ (yersiz, uygunsuz) harekâta teşvik-kâr bir yol takip ediyorsunuz. Ef’âlinizle irtikâp ettiğiniz cürüme nazaran cezanızın daha pek çok icap edebilirdi. Yalnız sinninizin (yaşınızın) küçük olması ve ıslah edeceğiniz hakkında Hey’et-i Hâkimede bir kana’atin tahassülü cezanızı bir sene olarak tayine sevk etti. Cenab-ı Hakktan temennimiz ıslah-ı hâl etmenize ma’tûftur.*” Bu sözler üzerine mahkeme heyeti yerinden kalkarken İbrahim Edhem Efendi; “bir çift söz söylemek isterim Reis Bey...” demişse de milletvekilleri mahkeme salonunu terk etmekte oldukları için onlara sesini duyuramamıştır. Merkez Komiseri onu sakinleştirmeye çalışırken hâlâ “Ankara’da başka, İzmir’de başka, İstanbul’da başka türlü olamaz, İzmir’de biz bunu yazdığımız halde bir şey icap ettirmedi...” şeklinde itirazlarına devam ediyordu. O sırada gelen otomobil ile yargılamanın yapıldığı Fındıklı Sarayı’ndan Hapishane’ye götürülmüştür (*Vakit*, 8 Ocak 1924): 2; *Tanin*, 8 Ocak 1924: 1; *Vatan*, 8 Ocak 1924: 2).

Yargılama sonucunda Ceza Kanunu’nun 66. maddesi ikinci zeyli hükümlerine göre bir sene hapis cezasına çarptırılan İbrahim Edhem Efendi’nin mahkûmiyet kararının hüküm özeti 7 Ocak 1924 tarihinde İstiklâl Mahkemesi Savcılığı’na gönderilmiştir. Bu hüküm özetinin metni şu şekildedir (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 5-6):

“*Devletin emniyet-i dâhiliyesini ihlâl ile kavanîn-i devlete halkı adem-i itâ’ate sevk cürmünden dolayı maznunen mahkemeye sevk edilen ve fi 30 Kanunuevvel sene 1339 tarihinde taht-ı tevkife alınan Ankaralı Hacı Dedezâde İbrahim Efendi hakkında vicâhen ve alenen icra kılınan muhâkeme neticesinde maznûn-ı mumaileyhin fi’l-i müdde’a-bih cür’eti sabit olarak hareketine tevâfuk eden Kanûn-ı Umûmî-i Ceza’nın altmışaltıncı maddesi ikinci zeyline tevfikân ve tarih-i tevkifinden itibaren bir sene müddetle hapsine karar verildiğini mübeyyin hulâsa-i hükm müzekkiresidir. Fi 7 Kanunusani sene 340. Hey’etten Hakkâri Mebusu Asaf*”

Bu hüküm özeti 8 Ocak 1924 tarihinde Polis Müdüriyeti ve Tevkifhane Müdüriyeti’ne gönderilmiştir. İbrahim Edhem Efendi’nin bu tarihte hapishaneye konulduğu, İstanbul Tevkifhaneler Müdüriyeti’nden

İstiklâl Mahkemesi Savcılığı'na gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır (10 Ocak 1924) (*TBMM Arşivi*, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 7-8).

4. İbrahim Edhem Efendi'nin Şark İstiklâl Mahkemesi'nde Yargılanması ve İdamı

İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin mahkûm ettiği kişilerin (Lütfi Fikri, Vaiz İbrahim Edhem Efendi, Ali Osman Kahya) affı için çıkarılan 13 Şubat 1924 tarih ve 412 sayılı kanun (*TBMM. ZC.*, D: II, c.6:10, 14-18; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5: 623) ile diğer mahkûmlar gibi İbrahim Edhem Efendi de affedilmiş ve 43 gün (30 Aralık 1923'te tutuklandığı tarihten itibaren) hapis yattıktan sonra tahliye edilmiştir.

Şeyh Sait isyanını önlemek amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan 578 sayılı "Tahrîri Sükûn Kanunu" ile irtica ve isyana, memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükununu, emniyet ve asayişini bozmaya yönelik çabaları önlemek için Hükûmete yetki verilmiştir (*TBMM. ZC.*, D: II, c.15: 136-160, 166; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 144). Yine aynı gün TBMM'nce alınan 117 Sayılı kararla biri isyan bölgesinde ve biri Ankara'da olmak üzere iki İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur (*TBMM. ZC.*, D: II, c.15: 160-166, 218, 253, 258-259, 499, 619, 623, 664; *Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 6: 146). 7 Mart 1925 tarihinde yapılan seçimde İsyân Bölgesi (Şark) İstiklâl Mahkemesi başkanlığına Hacim Muhittin Bey (Giresun), Savcılığa Ahmet Süreyya Bey (Karesi), üyeliklere Ali Saip Bey (Kozan), Avni Bey (Bozok) ve Müfit Bey (Kırşehir) seçilmişlerdir (*TBMM. ZC.*, D: II, c.15, s.198, 226). Daha sonra mahkeme heyetinde değişiklikler olacaktır.

Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla oluşturulan Şark İstiklâl Mahkemesi Diyarbakır başta olmak üzere bölgedeki çeşitli illerde yargılamalar yapmıştır. Bu çerçevede isyan sırasında oldukça hareketli bir dönem geçiren Urfa'da da yargılamalar yapacaktır. Burada yargıladığı kişilerden birisi de Vaiz İbrahim Edhem Efendi'dir. İbrahim Edhem Efendi burada gözaltına alınmış ve kefaletle serbest bırakılmış ise de daha sonra tutuklanıp İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilmiştir (*Vatan*, 6 Temmuz 1925: 3).

İbrahim Edhem Efendi'nin muhakemesine 4 Temmuz 1925'te mahkeme faaliyetleri için tahsis edilen Urfa Lisesi'nde hazırlanan salonda başlanmıştır. Mahkeme Başkanlığını Mazhar Müfit Beyin ve Savcılık görevini Bozok (Yozgat) Mebusu Avni Bey'in yaptığı bu mahkemede Ali Saip Bey üye olarak bulunmuştur. Avni Bey iddianamesinde; bu isyanın aniden gelişmediğini ve birçok kişinin Türkiye'nin siyasi yapısını bozmaya ve bağımsız bir Kürt devleti kurmaya çalıştıklarını ve bunlar arasında isyanın tertipçileri arasında Hoca İbrahim Edhem Efendi'nin de yer aldığını belirtmiştir. Bundan sonra Mahkeme Başkanı Mazhar Müfid Bey'in soruları

ve İbrahim Edhem Efendi'nin cevapları ile yargılama devam etmiştir. Bu soru-cevap kısmı özetle aşağıdaki gibidir:

- Tahsili ile ilgili soruya, Ankara Sultanisi'nden ayrıldıktan sonra Konya Müftüsü ve eski mebus Vehbi Efendi ile İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi'den Arapça dersleri aldığı cevabını veren İbrahim Edhem Efendi, sarık sarıp sarmadığı sorusunu “taktım, şimdi çıkardım, canım öyle istedi” şeklinde cevaplandırmış ve Bayramilik tarikatına mensup olduğunu belirtmiştir.

- Cumhuriyetin ilanından üç ay önce bastırılmış olduğu kitap dolayısıyla bir yıla mahkûm edildiğini, 43 gün hapis yattıktan sonra Af Kanunu'ndan yararlanarak hapisten çıktığını anlatan İbrahim Edhem Efendi, İzmir (Ramazan ayında Hisar ve Sahhebcioğlu Camilerinde ders vermiş), Ankara, Konya (burada biraderi varmış) ve pamuk ticareti için Adana'ya gittiğini, ancak pamuk mevsimi geçtiği için parasını alamadığını, sonra fıstık almak için Antep'e gittiğini ve burada 200 kilo fıstık aldığını Urfa'daki ilk tutuklanmasından sonra serbest kalınca gidip Ankara'da sattığını söylemiştir.

- Antep'te Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi'de misafir olduğunu ve Pazarbaşızade Nuri Bey'le görüştüğünden sonra Behisni (Besni)'ye gittiğini ve burada Mebus Reşid Ağa ve Belediye Başkanı ile görüştüğünü kaydeden İbrahim Edhem Efendi “Sen böyle dünyayı dolaşıyorsun, seyahat etmek için parayı nereden buluyorsun? Yoksa milyoner misin?” sorusuna ise; 12 yaşından beri gezdiği, kendisinin bir miktar parası olduğu, Elazığ'da bir İmamdan aldığı 400 altın ile Diyarbakır ve Urfa'ya geldiği cevabını vermiş ve onun kızıyla evleneceğini de sözlerine eklemiştir.

- Mazhar Müfid Bey'den sonra Saib Bey soru sormaya başlamıştır. Bunun “sana hangi mebuslar tahsil için Mısır'a git dedi?” sorusunu “Antalya Mebusu Râsih, Menteşe Mebusu Es'ad Efendilerle Ankara Kadısı İsmail Efendi” diye cevaplandıran İbrahim Edhem Efendi; Şeyh Sünusi'den Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye “kendisinin tahsiline yardım etmesini isteyen” bir mektup götürdüğü iddiasını ise “mektubun muhteviyatını bilmiyorum” şeklinde cevaplandırmıştır. İbrahim Edhem Efendi, Savcının “siz Mısır'a gitmek için mektup aldığınızda, Mehmed Selim Efendi Şam'da bulunduğunu biliyorsunuz” şeklindeki hitabına yeterli cevap verememiştir.

- Paraları nerede harcadığına dair soruya, 60 lirasını Katırcı Abdullah ile Antep'e gönderdiğini ve Urfa'ya geliş sebebi olarak Çolak Vaiz'in Kur'an okumasını dinlemek olduğunu İbrahim Edhem Efendi, neden Mebus Ali Bey'in evinde misafir olduğu şeklindeki soruya Diyarbakır'da iken Ali Bey'in evinin müsait olduğunu duyduğu için ona misafir olduğunu anlatmıştır.

- Diyarbakır'dan araba ile Urfa'ya gelirken Yedikapı Köyü'nde arabanın kırılması sonucunda orada kaldığını ve Ahmed Ağa ile görüştüğünü belirten İbrahim Edhem Efendi, aşarın kaldırılmasının yararlı olduğu gibi konulardan bahsettiğini ve yol boyunca birlikte seyahat ettiği eskiden polislik

yapmış olan Arnavud Celal Efendi'nin (hilafet lehinde konuştuğu gerekçesiyle) kendisini ihbar ettiğini ve bundan dolayı tutuklandığını anlatmıştır.

- Urfa'da Mebus Siverekli Ali Bey'de misafir olduğunu kaydeden İbrahim Edhem Efendi, beraber yolculuk yaptığı kişinin "hilafet lehinde söz söylediği" şeklindeki ihbarı neticesinde tutuklandığını anlatmış ve artık Hilafetin gereği kalmadığına inandığı için Halifelik lehinde konuşma yapmadığını savunmuştur.

- Mürteci birisinin Milli Mücadelede çok emeği olan bir Mebusun evinde misafir kalmasının doğru olmadığı ve yalan söylememesi yönündeki uyarıya Ali Bey'e durumun sorulabileceği şeklinde karşılık veren İbrahim Edhem Bey, Urfa'da bulunduğu süre içinde Ali Bey, Vali Fuad Bey ile görüşüğünü söylemiştir.

- Bunun üzerine dinleyiciler arasında bulunan Fuad Bey, Mebus Ali Bey'in evine misafir olan Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'e hoş geldin demek için gittiğinde İbrahim Edhem Efendi'yi de orada görünce şaşırıldığını ve kefaletle tahliye olduğunu öğrendiğini ifade etmiştir.

- Savcı Avni Bey'in Şeyh Sünusi ile irtibatıyla ilgili sorusuna Peygamber soyundan gelen ve herkesin hürmet ettiği bir kişi olan Şeyhi ziyaret ettiğini anlatan İbrahim Edhem Efendi; Avni Bey'in şu sorusuna muhatap olmuştur: "Peygamber sülalesinden olduğunu söylüyorsun, böyle birisi yalan söyler mi? Bak mektubunda; biz Edhem'in fikirlerini öğrendikten sonra sizin yanınıza gitmesini muvafık bulduk, siz de tanımış olursunuz yazıyor. Buna ne dersin?"

- Bunun üzerine kendisine Arapça aslı gösterilen mektuba bakan İbrahim Edhem Efendi, şeyhin yalan söylemeyeceği cevabını vermiştir.

- Daha sonra söz alan Savcı Avni Bey, "Maznun İbrahim Edhem'in halkı yekdiğeri aleyhine isyana teşvik etmiştir. Hoca, Kürdistan istiklâlini istihdaf eden hareket-i isyaniye ile alâkadârdır. Binaenaleyh kendisinin Vilayet ve Adliye'de mevcut evrakının celbini talep ederim" şeklindeki talebi üzerine Mahkeme Heyeti evrakın getirilmesine ve davanın sonraki güne (5 Temmuz) ertelenmesine karar vermiştir (*Vakit*, 6 Temmuz 1925: 3; *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1925: 1-2; *Vatan*, 6 Temmuz 1925: 1,3; *İkdam*, 6 Temmuz 1925: 3; *Vakit*, 15 Temmuz 1925: 1-2).

5 Temmuz 1925 tarihinde istenilen evrakın gelmesinden sonra İbrahim Edhem Efendi'nin muhakemesine devam edilmiştir. Bu duruşmada en önemli konu; Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye gelen ve 1925 yılında Mersin'de ikamet etmekte olan Şeyh Sünusi'nin Mısır'da bulunan Osmanlı Hanedan üyelerinden Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye ulaştırılmak üzere İbrahim Edhem Efendi'ye verdiği mektup olmuştur. İbrahim Edhem Efendi mektubun içeriğini bilmediğini, kendisinin Mısır'da eğitimine devam etmesi

konusunda Şehzade Selim Efendi'den yardımda bulunmasıyla ilgili olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme heyetinin ve özellikle Savcılık görevini yürüten Avni Bey'in mektupla ilgili soruları karşısında İbrahim Edhem Efendi te'vile çalışsa da başarılı olamamıştır. Soru-cevap kısmının tamamlanmasından sonra Avni Bey; İbrahim Edhem Efendi'nin isyanın âmil ve tahrikçilerinden olduğunu söylemiş ve buna göre cezalandırılmasını talep etmiştir. Kendi aralarında müzakere eden Mahkeme Heyeti oybirliği ile aldığı idam kararını açıklamıştır. Sanık İbrahim Edhem Efendi'nin yüzüne karşı okunan mahkeme kararı özetle şu şekildedir: İsyân ile ilgili olduğu iddiasıyla suçlanan Ankara'nın Mucbut Mahallesi'nden Hacı Hüseyin oğlu Hoca İbrahim Edhem Efendi (21 yaşında)'nin yapılan yargılaması neticesinde; Milli Hükümet'in kuruluşundan sonra bu hükümet şekline karşı bir tavırla meydana atılarak Hükümetin icraatını tenkit ve zayıflatmak için irticai fikirlerini sözlü olarak açıkladığı gibi yayınlamış olduğu "İslâmiyet'te Ahlâk ve Tesettür" eseriyle bu fikirlerini yaymasından dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilip daha sonra affedilerek tahliye edilmiş olan ve bu mahkûmiyetinden bir ders almamış olan İbrahim Edhem Efendi, benzer faaliyetlerine devam etmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine yaptığı seyahatlerinde kendi fikirler ve emellerine yardımcı olabileceğini düşündüğü kişilerle temas etmiş ve son olarak isyan öncesinde ticaret ve ziyaret görünümü altında gerçekte ise bozguncu fikirlerini yaymak ve halkı isyana teşvik için Ankara'dan ayrılarak Konya, Adana ve Mersin'e gitmiş ve burada Hükümetin misafiri olarak hayatını devam ettirmekte olan Şeyh Sünusi ile görüşmüş ve fikirlerini ona da anlatmıştır. Şeyh Sünusi tarafından Mısır'da ikamet etmekte olan Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye hitaben yazılan ve "bu zat geldi, arzu ve gayesi fikrimize uygundur, kendisine gereken yardımın ve desteği yapınız..." ifadelerini de içeren bir mektubu aldıktan sonra Adana, Urfa, Besni, Malatya, Elaziz ve Diyarbakır'a giderek halkı isyana teşvik içeren konuşmalar yapan İbrahim Edhem Efendi, Hükümetin yıkılması, vatanın parçalanarak bir kısmında Kürdistan kurulmasını hedefleyen isyanı kolaylaştıran telkinlerde bulunmak suretiyle isyana maddeten ve fiilen alâkadar bulunduğu, kendisinin sorgusunda ve yapılan aramada üzerinde bulunan Şeyh Sünusi tarafında yazılan ve Hükümeti yıkmayı hedefleyen mektup ile halkı etkilemek için tedarik ettiği agel ve kefiye gibi elbise ve başkası adına düzenlenmiş bir nüfus tezkeresinin çıkması bu suçlara iştirak ettiği kanaatini vermektedir. Yaptığı seyahat güzergâhının dikkat çekici olması ve bu seyahatleri sırasında kıyafet değiştirerek çeşitli yerlerde konuşmalar yapmasının yanında, yaptığı temaslara ilgili olarak icra edilen takip ve tahkikat evrakının içeriği yargılama sırasındaki ifade ve beyanlarını destekler mahiyette olmasından dolayı İbrahim Edhem Efendi'nin iddia edilen suçları işlediğine dair vicdani kanaati oluşturmuştur. Sonuç olarak; doğu bölgesinin ayrılarak vatanın bölünmesini amaçlayan isyan hareketine maddeten ve fiilen katılmış olduğu anlaşılan İbrahim Edhem Efendi'nin "Ceza Kanunu'nun 45.maddesinin bu tür fiillerle

ilgili fıkrası delaletiyle birinci babının birinci faslına müzeyyel madde-i kanuniye ahkâmına tevfikân idamına müttefikân karar verilmiştir” (*Vakit*, 7 Temmuz 1925: 1, 2; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1925: 1-2; *Vatan*, 7 Temmuz 1925: 1; *İkdam*, 7 Temmuz 1925: 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Temmuz 1925: 1; Akyürekli, 2014: 355-356).

Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından idam cezasına çarptırılan İbrahim Edhem Efendi, 7 Temmuz 1925'te sabahleyin Hükümet Konağı önünde asılarak idam edilmiştir. Öğleye kadar teşhir edilen (*Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1925: 2; *Vakit*, 11 Temmuz 1925: 1; *Vatan*, 11 Temmuz 1925: 1). İbrahim Edhem Efendi'nin cenazesi Şanlıurfa Bediüzzaman Mezarlığı'na defnedilmiştir (Albayrak, 2013: 79).

5. İbrahim Edhem Efendi'nin “Hayat-ı Beşer: İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür” Risalesi

İbrahim Edhem Efendi'nin vaazlarında bahsettiği konulara dair yayınlamış olduğu risalenin özetini vermek yerinde olacaktır. Risalede özetle şu görüşler yer almaktadır (İbrahim Edhem, 1339: 1-59):

- Din baştan başa ahlâktır. Ahlâk bütün varlıklar hizmetine verilmiş olan insanda bulunan fitrat, hilkat ve tabiattır. Her insan güzel ahlâkı elde etmeye mecburdur.

- Ahlâksız bir millet yaşayamaz. Ahlâksız bir hükümet pâyidâr olamaz. Ahlâksız bir memleket mamur olamaz (s.3).

- O halde bazı sınırlı gerçekleri idrakten aciz cahillerin zannettiği gibi “Din terakkiye mani” değil, terakkiyi emreder. Din her ferde güzel ahlâk sahibi olmayı (hem de aynı zamanda yaşamayı, yeryüzünde payidar olmayı, dünya nimetlerinden istifade ile mamurane ve mesrurane yaşamayı) emreder.

- İnsan bütün yaratılmışların en üstünüdür. En önemli vazife olan ibadet, hilafet (insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi), istikâmet ve imaret vazifeleri insana verilmiştir. Yoksa insanlıktan murat, yalnızca yemek içmek, hayvanlar gibi ihtiyaçlarını karşılamak, uyumak için değil, yaratıcıyı ve yaratılanları idrak etmeye çalışmak ve iyilik yolunda mücadele etmek için yaratılmıştır.

- Allah insanların dünyada ve ahirette mutlu olmaları için sorumluluklarını bildirmiş ve onları uyarmıştır. Bunun için peygamberler göndermiş ve onların yolundan gidecek âlimler yaratmıştır (s.4).

- Âlim; bütün ilim, fen, sanayi, diller ve sair alanlarda herhangi bir şeyi bilendir. İnsan bildiği şeyin âlimi, bilmediklerinin cahilidir. Ulema, dini ve şer'i ilimlerin muallimleridir. Dış görünüşe göre değerlendiren halkı göre sarıklı cübbeli adamdır. Başına her sarık saran ve sırtına her cübbe giyen hoca olur mu? Kişisel çıkarlardan ve nefsanî kinlerden temizlenmiş olarak hayat

mücadelesine atılmış, milletin müptela olduğu manevi hastalıklara çare arayanlara “din âlimi” denir. Yoksa, kişisel çıkarları için dini ve dini kisveleri alet ederek “ben vaaz edeceğim” diye kürsülere çıkıp insanları tembelliğe iterek dünya nimetlerinden mahrum bırakan insafsızlar değildir. Mektep medrese görmemiş halka “hocaya zekât ve fitre verenlere kıyamet kopuncaya kadar istiğfar eyler” diyenler hoca değil, “cerad-ı münteşire: yağmacılar”dırlar (s.5-6).

- İnsanlara Allah’ın emirlerini anlatmak, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak, bu milleti kızıl tehlikelerden koruma çarelerine girişmek gerekir. Bu asırda başa beş-on arşın Avusturya tülbendi ulamak, sırtına da içine beş kişi, koluna üç kişi sığacak kadar bol binişler, cübbeler giymekle hoca olunmaz. Elden geldiği kadar ulema fen ilimleri de tahsil etmeli, akıl ile nakli birbirine mezc ederek, halka mantıklı cevaplar vermelidir. Haklı delillerle gençlerimizin imanları sağlamlaştırmak gerekir. Amerika’da çeşitli mesleklerden (felsefeci, doktor, matematikçi vs.) 128 kişinin İslam’a geçtiğine dair gazetelerde haberler çıktı. Böyle durumlar için iyi bir tebliğ metodu lazımdır (s.7).

- Batı medeniyetinin gayesini ve icatlarını batılı mucitlerden hayranlıkla anlatan değil, asırlarca önce bunları keşfeden doğulu bilim adamlarından bahseden, dinin hikmet ve felsefesinden haberdar olanlar gerçek âlimlerdir.

- “Bir milleti irşad ve ikaz eden de dalalete düşüren ve saptıranlarda ulemadır” derler. Bu sözün ilk kısmı doğrudur, “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel mev’izelerle davet et” emrini yerine getiren âlimler vardır. Âlimler tebliğ ederler, halk da onu yerine getirir. Eğer yapmazlarsa, resmen ve dinen Hükümet -ümera ki yürütme gücüdür- icraata mecburdur. Âlimler tebliğ ve ümera icraat yaparsa o millet iyiye gider, aksi olursa fesada sürüklenir.

- Ulemadan bazıları; “zaman bozuldu insanlar söz dinlemiyor, herkes fena yollara sapmış, böyle zamanda insanlar doğru söyleyeni dinlemezler, sen mi ıslah edeceksin, başına kaza-belalar gelir” diyorlar. Ben de, tebliğ görevimi yapayım da semeresi Allah’tandır. Allah doğrunun yardımcısıdır” (s.7-9).

- İstanbul’da yayımlanan Karagöz Gazetesi’ne: 10 Teşrinievvel 1339 (10 Ekim 1923) tarihli ve 1624 sayılı nüshanızda “Entarili Erkekler” ve “Denizli’de Türk Sahnesi’nin Şikâyetnamesi” başlıklı yazılarınızda safсата ve İslam-Türk ahlâkına uymayan ifadeler yer almaktadır. “Entarili Erkekler” monoloğunda; Mısır ile Hindistan’da ve diğer bazı İslam ülkelerinde şapka giyen erkeklerden bahsedilmekte ve şapka giymekle insanların dinden çıkmadıkları övülmekte, Tarsus’ta bazı erkeklerin entari ile dolaşmaları eleştirilmektedir. Bu düşünceler Türklük ve İslamlık açısından kabul edilemez. Şapka giymek dine aykırı bir hareket olup, siyasi bir mecburiyet olmadan onu kullanmak milliyetine karşı bir saygısızlıktır. Her milletin

başlığı o milletin dini ve milli inanç ve şiarını gösterir. Bundan dolayı şapkayı kullanmak dinen ve milliyeten bir cinayet teşkil eder. İslam ve Türk'ün giydiği başlık medeni değilse, Efrencinin başlığını almak yerine kendine özgü yeni bir başlık seçilebilir. Biz Avrupa'nın şapkasını, birahanesini, dansını değil, sıfat ve marifetini alalım (s.10-11)

- Denizli Türk Sahnesi Müdürü'nün şikâyetine gelince; tiyatrolar edep sahnesi olmalı, gençlerin ahlâkını bozmamalıdır. Karagöz Gazetesi, milletin menfaatine ve yararına yayın yapmamaktadır. Bu konuda Milli Hükümet'in dikkatini çekiyoruz (s.11-12).

- Bu millete söylenecek sözler, baştan ayağa ahlak sözleri, ahlak dersleri, ahlak risale ve makaleleridir. İzmir'de bunların etkisiyle bir uyanış oldu. Müftü Mehmed Rahmetullah Efendi önderliğinde 567 (Gümrük memurları ve esnaftan 300, tüccar ve muteberandan 143, ikinci seçmenlerden 124) imzalı bir arzuhal hazırlandı. Men'-i Müskirat Kanunu'nun daha sıkı uygulanması amacıyla hazırlanan mazbata TBMM'ne takdim edilecektir. 23 Ekim 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr'da da yayınlanmıştır. Bu haberde, mazbatanın Vaiz İbrahim Efendi'nin vaazlarının mahsulü olduğu ve İzmir mebusları ve Kastamonu Mebusu Ahmed Mahir Efendi' tarafından Meclis'e takdimi kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Bunun diğer beldelere örnek olacağı ümit edilmektedir (s.19-25'te Meclise sunulacak mazbata, İzmir halkının arzuhali, Müftü Rahmetullah Efendi'nin mektubuna yer verilmiştir).

- Bugünkü ulemanın bazıları bilmedikleri bir soru sorulduğunda “sus gâvur olursun”, “hikmetinden sual olunmaz” gibi bahanelerle insanların düşünme ve sorgulamalarına engel oluyorlar (s.16-17).

- Bundan dolayı da halkın hürmet göstereceği lafızlarla (imam lafzı gibi) tahkir ediliyor, alay ediliyor. Karagöz, Güleriyüz, Yeni Mecmua, Zümrüd-ü Anka, Akbaba gibi paspal, ahlak bozucu yayınlar yapan gazete ve dergiler “İmam” lafzı gibi dini değerleri yanlış tanıtmaktadırlar. Kendilerini eleştiren Sebilürreşad gibi dergileri “biz laikler, çoğunluğu teşkil ediyoruz, aleyhimizde fazlaca söyler ve yazarsanız, bir gün gelir matbaanızı parçalarız” diye tehdit ediyorlar. Böyle yayınlar Anadolu'da olsa derhal yerle bir edilir (s.17).

- Çağdaşlaşmak demek, serbestlik demek milli ve dini değerlerinden uzaklaşarak başkalarının giydiği şapkayı giymek demek değildir. Çansız, borusuz, kilisesiz, havrasız, İncilsiz, Tevratsız, İsasız, Musasız herifler şimdi daha şapka giymezken camiye veda etmiş, Kur'an ve Ezan-ı Muhammedî'den uzaklaşmış, dilde sözle bir itikat kalmış. Ya onlar şapkayı da, Allah korusun, giyerlerse ne olurlar?

- Bugün birçok memleketlerde hal “Muhterem Meclis durumu görmüyor mu? Biz kadınlarımızı tiyatro artistleri gibi meydanda gezdirmek istemiyoruz. İrfanımız yüksek olmadığından bunu da Hükümet zorla

yasaklamalıdır” diyerek kadınların tesettüre uymalarını Hükümetten beklemektedirler (s.17-18).

- Hakiki İslamlık ve İslam’da Tesettür: Taassup ve serbestlik, biraz muhafazakâr, çok fazla asrîciyiz. Sosyal yapımızda çok kıskanç, pek çok kıskancız. Biz Türk nesli Altaylardan, Karakurumlardan, Malganlardan, Yeşilyurtlardan gelen ırkın nezih evlatlarını temiz sütle emzirmek istiyoruz. Yoksa abdestsiz anadan emzirek yetiştirmek istemiyoruz. Ezelden aşılı Türk neslinin, yoz aşıllara ihtiyacı mı var? Neslimizin palabıyıklı delikanlıları sağlam kanlarını bozmadılar. Biz bozalım reva mıdır? Kitap bize emretmiyor mu? Şecereni bozma! Müfsidattan, bozuk süten emme... Asrî yiğitlerin çıkardığı kanuna, ecdadımın ervahından sordum, ki buna inkıyad (boyun bükme, uyma) reva mı? Asla dedi (s.26-27).

- Ecdadımın aşiret hayatında birlik, vahdet vardı, fakat şeref vardı, hayâ vardı, kitap ve sünnete tapmak vardı. Büyük hemşirenin kapalı elini belki kardeşi görmezdi... saçlarının bir teli kazara görünse kesilir atılırdı. Misk sürünmezdi, sürünürse ehline (kocasına) sürünürdü... Tanrı misafirleri ile görüşürdü, fakat görülmezdi. Benim neslimin kadınları inek sağar, tezgâh dokur, koyun güderdi, şimdiki de, sinemalarda gezer, erkek meclislerinde kelebek kadar şuh yaşıyorlar, bunlar yoksa neslimin hatunlarından daha mı asillerdir. Anadolu’nun Ayşeleri de pazara gelir, fakat bunlar gibi değil, Ayşelerin kadınlığıdır ki, bu vatanı ölümden kurtardı, lakin bunlar... Kadınlığı yükseltelim Âmennâ, fakat böyle değil. Yükseltmek için namus lazım, hayâ lazım, sonra da kitabıma, sünnetime inkıyad lazım... Ulu neslimin şiarına aykırı giden dünyalığı yıkmak için ne lazımsa yapmak isterim (s.27-28).

- İslam ve Türk İçtimaiyatı ve Hanımlarda Tesettür: Kadın bir taife-i latifedir ki, onu kıskanmamak kâbil olmaz... Kadınlar kendi erkeklerinden başka erkeklerle ve erkekler de kendi kadınlarından başka kadınlarla ilişkilerinde sakınmalıdırlar... Sinemalarda yan yana, gazinolarda yüz yüze, piyeslerde kol kola, erkekli kadınlı, senli benli gezmeler dini açıdan tehlikeleri duçar olabilir (s.29-33).

- “Anadolu kadınları açık geziyor, çarşıda pazarda alış-veriş yapıyor, Peygamberimiz zamanında kaçkaç yoktu” gibi sözler söyleniyor. Anadolu kadınları açık gezmüyor, yerel kıyafeti ile tesettürlü bir şekilde alacağını alır, satacağını satar, gazino, sinema, tiyatro bilmez, bilse de tenezzül etmez. Peygamberimiz zamanında kadınlar yüzü açık dolaşırlardı, ancak saçlar ve eller gibi haram olan yerler örtülü idi. Vücutlarını sergilemezlerdi, sadece eşlerine yardım ederlerdi. Peygamberimiz kadınların ayaklarına altın ve gümüş halkalar takmalarını, fitneye sebep olur diye yasaklamıştı (s.33-34).

- Ahlâk, beşerin yaratılışında olan bir eğilimdir ki, iyi veya kötü olarak adlandırılır. Ahlâkın seyri, eğitim ve öğretimden çok, iklime ve havaya, suya, içtimaiyata göre şekillenir. Genel ahlâkın birinci derecede koruyucusu ve

tamamlayıcısı Kanun-ı İlahi olan Kur'an'dır, ondan sonra sırasıyla ulema, hatipler ve onlara yardım etmekle yükümlü olan Hükümettir. Dini hükümlerden ve bağlardan ve geleneklerinden uzaklaşan halkların sapıtıp, çöküşe sürükleneceği bir gerçekliktir. Son zamanlarda bu tür gidişat aleni bir şekilde yaygınlaşmaya başladı. Toplum hayatımız için başka toplumların hayatından örnek alacak ve taklit edecek değiliz, Türk-İslam toplum hayatı bizim için yeterlidir. Avrupalı aydınların önemli bir kısmı bile toplumsal çöküşün sebeplerinden birisi olarak kadınların aşırı serbestliklerini kaydederler (s.35-37).

- Kadınlarımızı yükseltelim. Bu sözden kasıt; kadınların süslenerek, açık-saçık bir şekilde sokaklara çıkması, sinema ve tiyatrolara gitmesi ise, bu durum kadınları yükseltmez, tam tersine alçaltır ve olumsuzluklara kapı açar. Ne kadar eğitim-öğretim verilirse verilsin kadınlarla erkeklerin sosyal hayatta birliktelikleri fesada ve tehlikelere davetiye çıkarabilir.

- O halde kadınlarımızı nasıl yükseltelim? Peygamberimiz "ilim her Müslim ve Müslime üzerine bir farîzadır" buyuruyorlar. Kadınlarımızı okutmak, ilim ve fününu öğretmek farzdır. Kadınların talim ve tedrisi İslam ve Türk içtimaiyatının ruhu, İslam ve Türk varlığının esasıdır. Bunun için 12 yaşına kadar olacak ilkokul eğitiminde karma eğitim olmalı ve öğretmenleri kadınlardan olmalıdır. Rüşdiye yani ortaöğretimden itibaren erkek ve kız öğrenciler ayrı okullarda eğitim almalıdır.

- Tahsilin her kademesini alacak kadınlar mesleklerini (doktorluk, dişçilik, terzi vs.) usulü dairesinde icra edebilmelidir (s.38-41).

- Peygamberimiz buyuruyorlar ki; ahlâk dinin rükünlerinden bir cevherdir. İslam'ın farz olan diğer emirleri ahlâkın varlığına bağlıdır. Dinin emirlerini yerine getirmeyen Müslüman'ın ahlâkında fesat vardır, tam halûk (iyi huylu), tam hayâlî, tam vefakâr, tam sâdık, tam namuslu, tam vatanperver değildir.

- Şer'î sınırları aşan veya şer'î sınırlar içinde olsa bile fesada karışma ihtimali olan bir durumu men'etmek siyaset ve toplum için yerinde olur. Böyle bir davranışı yapanlar ve yapılmasına müsaade edenler sorumludurlar. Kadınlığı fesada uğramış bir milletin erkekleri de fesada meyleder, genel ahlâkın koruyucusu kadınlardır, bu intizamı bozanlar da kadınlardır. Bu gidişata 9 Eylül (1923) gece ve gündüz kutlamalarda yaşananlar örnek verilebilir (s.42-43).

- Zavallı dul Ayşe, şehit Mehmetçiğin çocuklarına tarhana çorbası bulamazken, ayağına giyecek çarığın derisini bulamazken, bazı hanımların "kadınlığı yükseltiyorum" diye süslenmek ve eğlenmek için israf derecesinde para harcamaları, kadınlığı yükseltmez, tam tersine çirkefe batırır.

- Düşmanın süngüsü altında inleyen, evleri malları, ismetleri harap edilen ak saçlı dede ve ninelerimizden beşikte yatan yavrulara kadar ifritlerin

bıçak ve bombaları ile şehit edilen İslam ve Türklerin intikamlarını almak ve vatanın istiklalini kurtarmak için Anadolu'nun öz evlatları can ve kan feda ederken; yüzünden pudrasını, gözünden sürmesini eksik etmeyen, göğüs açık, baldır çıplak zevk ve sefadan asla geri durmayan hanımlara, meyhanelerde, gazinolarda dolaşan beyefendilere sormak lazım: Hayâ bu mudur? Edep bu mudur? (s.44-45).

- Bir milletin içinde azim ve iman sönmeğe, dine hürmet azalmaya, İslamiyet'e ve onun adabına riayetsizlik artmağa başladığı dakikadan itibaren o milletin izmihlali yakınlaşmış demektir.

- Dinin emirlerine ve sünnete aykırı bir şekilde israfın artması ve kadınlık âleminde yaşananlar yükselmeye doğru değil, alçalmaya doğru, çöküşe doğru bir adımdır. Hayat-ı içtimaiyemizi şer'e ve adaba muvafık bir şekilde tesviye etmek hususunda vatanın imanlı insanları, mütefekkirleri müttehittirler. Her bir ferдин hakiki bir Müslüman ve Türk vaziyetine girmeleri varlığımız ve hatta devletimiz için vaciptir. (s.46-47).

- İslam Dini'ne ve milli terbiye ve an'neye karşı yapılan her bir mâkûs hareket vebal-i azim tevliid eder. Cenab-ı Hakkın emirlerine aykırı hareket beşeriyeti azaba müstahak kılar. Bir Hükümetin kanununa itaat milletin görevlerindedir. Aksine davrananlar hakkında yapılacak muamele cezalandırmaktır. Bazıları idare-i memleket ve inzibat için, hikmet, funun ve sanayi için Avrupa düşünürlerinin düsturlarını değişmez ilke kabul edenler vardır. Bu doğru değildir. Avrupalılardan alacaklarımız vardır ancak toplum hayatımızı onlara uydurmak zorunda değiliz (s.49-50).

- Kur'an-ı Kerim'de "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" buyruluyor. Peygamberimiz de "ilmi talep etmek her Müslüman kadın ve erkek için farzdır, Çin'de bile olsa" diyerek ilim öğrenmeye teşvik ediyor. İslam Dini cehaletin en büyük düşmanıdır.

- Ayet-i Celilede; "Sen güzel ahlak ile yaratıldın" buyrulurken insanlara da onun güzel ahlakını örnek almayı tavsiye ediyor.

- "Ben insanları ve cinleri ancak ibadet etsinler diye yarattım" ayeti insanları çalışmaya ve ibadet etmeye sevk ederken, boş işlerden ve tembellikten sakındırıyor. Dünyanın nimetlerinden yararlanmayı ve faydalı işler yaparak dünyayı imar etmeyi tavsiye ediyor (s.52-54).

- İslam Dini erkek ve kadınları çalışmağa teşvik ediyor. Hazret-i Peygamber "ip eğirmek için bir kadının elindeki alet, düşmanla çarpışan bir mücahidin kılıcından hayırlıdır" diyerek toplum hayatında kadınların faaliyetlerini takdir etmiştir.

- Ayet ve hadis bilmedikleri halde batılı bilim adamlarının söz ve faaliyetlerine tabi olmak isteyenlere acımamak elden gelmiyor. Batının sanayi ve ticaret alanındaki bilgilerini ülkemizde tatbik edebiliriz. Fakat sosyal hayatını taklit etmemeliyiz.

- Bin küsur yıl önce vücuda zararı olduğu için İslam Dini içkiyi yasaklamıştır. Şimdilerde bu yasağın hikmetini fark eden Amerikalılar içki kullanımının azaltılması için çareler arıyorlar (s.55-56).

- Avrupa toplumlarının sosyal hayatında önemli değişiklikler beklenebilir. Namaz, abdest ve oruç gibi ibadetlerin maddi ve manevi hikmetleri fark edildikçe Batılılarda uyanış başlar.

- Her milletin dini, kültürel, gelenek görenek ve yaşam tarzı olarak kendilerine özgü farklılıkları vardır. Avrupalı toplumların hepsinin bu alanlarda farklılıkları görülmektedir. Onlar bile birbirlerini taklit etmezken Müslümanların onları taklit etmeleri doğru olmaz.

- Müslümanların dinin emirlerine uygun hareket etmeleri mecburidir. Bu noktadan, bu yoldan inhiraf ederek şaşırılmış ve alabildiğine koşmağa başlamış olan isyankâr zümrelere karşı darb-ı âlî ile muamele ederek islah-ı âlem yolunda çalışması hususunda Hükümetin uhdesine dini ve vazife-i mukaddese terettüp etmektedir.

- Âgâh (uyanık) olunuz, bekleyiniz ey insanlar! Ey akıl ve mantığın hududunu aşan hanımlar! Yakın bir âfide Hükümet şehametini gösterecek ve ledel'icab darb-ı âlî ile kitap ve sünnetin emrini tamamen İslam ve Türk diyarında şa'şa'alandıracaktır (s.57-59).

Sonuç

İstiklâl Mahkemeleri, Milli Mücadele ve inkılâplar döneminin önemli kurumlarından birisidir. Günümüze kadar da kararları ile çok tartışılan bu mahkemelerle ilgili olarak sağlıklı bir sonuca ulaşılamamıştır. Özellikle de ya tam savunma ya da tam saldırı mantığı ile konuya yaklaşıldığı için uygun bir tartışma zemininin oluşmadığı da bir gerçektir. Her iki yaklaşımın da doğru olmadığını belirtmek gerekir.

İstiklâl Mahkemeleri hukuk mahkemeleri olmayıp, dönemin şartlarının bir neticesi olarak kurulan siyasi mahkemelerdir. Dolayısıyla bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Verdiği kararların çabuk yargılamanın sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Neticede verdiği kararlar içerisinde haklı kararlar olduğu gibi hakkaniyete uymayan kararlar da vardır. Günümüzde yıllarca süren soruşturma ve yargılamaların arkasından verilen kararlarda bile yanlışlıkların olduğu düşünülürse o dönem şartları içerisinde hatalı kararların olmasını yadırgamamak gerekir.

İbrahim Edhem Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgiler maalesef kısıtlıdır. Herhangi bir resmi görevde bulunmamış olması nedeniyle hayat hikâyesi ile ilgili sicil, özgeçmiş ve emeklilik evrakı gibi belgeler mevcut değildir. İbrahim Edhem Efendi'nin hayatıyla ilgili bilgilere, yargılamalar sırasındaki beyanlardan ve mahkeme kayıtlarından ulaşabilmektedir. İlerleyen

zamanlarda bununla ilgili yeni bilgi ve belge ortaya çıkarsa başka bir akademik çalışmada değerlendirilebilir.

İbrahim Edhem Efendi, Sultaninin 9. sınıfına kadar mektep tahsilinden sonra kendi gayretleri ile çeşitli isimlerden dini dersler almıştır. Sistemli bir medrese eğitiminden geçmemiştir. Almış olduğu mektep ve medrese eğitiminin de bir sonucu olarak vaazlarında ve yazmış olduğu risalede dini, günün şartlarını da yorumlayarak/örneklendirerek anlatmaya çalışmıştır. Burada klasik medrese ve ulema ekolü ile de ters düşmüş ve hatta onları eleştirmekten çekinmemiştir.

Ciddi bir medrese eğitimi almamasına rağmen, İbrahim Edhem Efendi'nin öğrendiği az bilgiyi, hitabet yeteneğinin de desteğiyle, düşük eğitim seviyesinde olan bir topluma aktarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Halk nezdinde gördüğü itibarı, yeterli donanıma sahip ehil din adamlarının eksikliğine bağlamak mümkündür.

Vaaz ve risalesinin içeriği günlük hayattan seçilen konular (içki, kadın-erkek ilişkileri, giyim-kuşam vb.) dönemin batılılaşma/çağdaşlaşma ve geleneksel değerleri koruma tezlerinin mücadele alanlarını oluşturmaktadır. Bu konular aynı zamanda toplumsal dönüşümün de kırılma noktalarını ve hatta sinir uçlarını oluşturuyor denilse yanlış olmaz.

Makalede, İbrahim Edhem Efendi'nin 59 sayfalık risalesinin özeti verilmiştir. Bunun sebebi yargılamalar sırasında bu risaledeki yazılanlara atıf yapılmış ve sorular sorulmuş olmasıdır. Bu risalenin dini ve ilmi açıdan tenkidi ve diğer dini eserlerle mukayesesini bir makalenin hacmini aşacağı için böyle bir yöntem tercih edilmemiştir.

Yargılamalar sırasında sıkça gündeme gelen “kız mekteplerinde okuyan kızlardan on altısının bekâretinin bozulduğu” şeklindeki ifadeler, netlik kazanmamıştır. İbrahim Edhem Efendi, bu sözü kendisinin söylemediğini, vaazlarını dinlemeye gelen birisi tarafından kendisine aktarıldığını belirtmiş, ama kim olduğunu söylememiştir. Kendisinin de bu sözü, vaazlarında “maarifin aleyhinde olanların böyle akıl ve mantıkla bağdaşmayacak ifadeleri uydurdukları” manasında dile getirdiğini vurgulamış ve kızların okula gitmelerine karşı olmadığını söylemiştir. İbrahim Edhem Efendi, kızların karma eğitim veren okullarda değil, ayrı okullarda eğitim almalarını savunmuştur.

Genç ve ateşli bir ilmiyeli olarak vaazları ve risalesindeki ifade tarzı yeni kurulmakta olan rejimi/yönetimi rahatsız edecek boyuttadır ki, kendisi de İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamaları sırasında “yanlış anlaşılacağını bilseydim o ifadeleri yazmazdım” diyecektir.

Her iki İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar sırasında avukat tutmayan ve kendi savunmasını kendisi yapan İbrahim Edhem Efendi, söz

ustalığı konusunda yetenekli olsa bile Mahkeme Heyetlerini ikna edememiştir.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde hapis cezasına çarptırıldığı duruşmanın sonunda İhsan Bey'in "mahkeme heyetinin kendinizi ıslah edeceğinize olan kanaati" İbrahim Efendi'de tam olarak karşılık bulmamıştır. Affedildikten sonraki faaliyetleri, küçük bir izden çok önemli kanaatlere varıldığı ve birçok tavır ve hareketle ilgili hassasiyetin yüksek olduğu bir dönemde İbrahim Edhem Efendi yine kendi yolunda ilerlemeye devam etmiştir. Hiç alışık olmadığı ticari faaliyetlere dalması, Şeyh Sünusi ile görüşükten sonra kendine göre; Mısır'daki Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye verilmek üzere tavsiye mektubu (Mahkemeye göre isyan hareketiyle bağlantılı) almış, ancak doğrudan Mısır'a gitmek yerine isyanın/karmaşanın hüküm sürdüğü illeri dolaşmıştır. "İlim tahsili için Mısır'a gidecektim" demesi bu şüpheli seyahat ve ziyaretler nedeniyle çok da inandırıcı bulunmamıştır. Buna bir de mektubun muhatabı Şehzade Mehmed Selim Efendi'nin Şam'da bulunduğunu İbrahim Edhem Efendi'nin biliyor olması da eklenince durum aleyhine gelişme göstermiştir. Belki de Mısır'a gitmiş olsaydı kader çizgisi farklı ilerleyebilirdi.

Mahkeme Heyetlerinin hassas oldukları konularda, hiç de İbrahim Edhem Efendi'ye mal edilemeyecek suçlamaları da dikkat çekmektedir. Mesela; Karagöz Dergisi'nin Sebilürreşad'a hitaben yazdığı "matbaanızı yıkarız" gibi ifadeyi sanki İbrahim Edhem Efendi naklen aktarmamış ve kendisi yazmış gibi algılanıp bundan dolayı suçlanması ilginçtir. İbrahim Edhem Efendi'nin özellikle de risalesindeki bu aktarmalar, bir konuşma ve vaaz havasında verildiği için kendisinin bu ifadeleri benimseyip benimsemediği çok net olarak anlaşılammaktadır. İstiklâl Mahkemelerindeki yargılamaları sırasında sorulara verdiği cevaplarda bazılarında açıklık getirmiş ve yanlış anlaşıldığını vurgulamıştır. Ancak, "böyle yayınlar Anadolu'da olsa yerle yeksan edilir" ifadesi İbrahim Edhem Efendi'ye ait ve kastını aşan bir ifadedir. Bundan dolayı suçlamak yerinde olabilir ancak yukarıda belirtilen ifadeden dolayı suçlamak pek de doğru olmayacaktır.

İbrahim Edhem Efendi aslında zeki ve dini hassasiyeti dolayısıyla keskin bir bakış açısına sahiptir. Gençliğin ve bu fütursuzluğun neticesi olarak, yanlış anlaşılacak ifadeler kullanması ve yine idamına giden süreçte şüphe çekebilecek hareketlerden kaçınmaması belki de bu sonu hazırlamıştır. Hele Mahkeme Heyetince, isyanla ilgili olduğu değerlendirilen bir mektubun çıkması ve konuşmalarında hilafeti savunur şekilde ifadeler kullanması idam cezası gibi ağır bir cezayı getirmiştir.

Burada en kritik konu, Şeyh Sünusi'nin Şehzade Mehmed Selim Efendi'ye yazdığı Arapça mektubun içeriğidir. Gerçekten bu mektupta isyanı teşvik ve tahrikle ilgili bir husus varsa, verilen cezanın -ağır da olsa- haklılığını güçlendirecektir. Eğer tam tersi bir durum var ise verilen idam

cezası haksız bir ceza olarak tarihteki yerini alacaktır. Bu da ancak üç mahkemeye (Ankara, Elcezire ve İstanbul) ilgili belgelerin tasnif ve açıklandığı gibi Şark İstiklâl Mahkemeleri evrakının da açıklanmasıyla ortaya çıkacaktır.

Olayların ve mücadelelerin sonucunu sadece taraflardan birinin diğerine göre fazla gayret göstermiş olması belirlemez, çoğunlukla diğer tarafın hataları belirleyici olur. Buradan hareketle kendisi hakkında delil arayan İstiklâl Mahkemelerine oldukça fazla koz veren İbrahim Edhem Efendi, gençliğinin ve tecrübesizliğinin kurbanı oldu demek de yanlış olmaz. Genç bir yaşta ve az bir eğitimle yaptığı faaliyetler, gezdiği yerler ve yazdığı risale, İbrahim Edhem Efendi'nin gizli siyasi bir oluşuma üye olabileceği şüphesini akla getirmekle birlikte, bunu destekleyecek yeni bilgi ve belgenin ortaya çıkmasını beklemek gerekecektir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 1, V: 1-8.

TBMM Arşivi, İM.T-8, K: 3, D: 7, G: 2, V: 1-107.

Resmi Yayınlar

Düster, Üçüncü Tertip, c. 3.

Düster, Üçüncü Tertip, c. 4.

Düster, Üçüncü Tertip, c. 5.

Düster, Üçüncü Tertip, c. 6.

İstanbul İstiklâl Mahkemesi (Kararlar ve Mahkeme Zabıtları), c.II, TBMM Yay., Ankara, 2015.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 4, Türkiye İşbankası Yay., Ankara, 1985.

TBMM.ZC., D: I, c. 4.

TBMM.ZC., D: II, c. 4.

TBMM.ZC., D: II, c. 6.

TBMM.ZC., D: II, c. 15.

Sürelî Yayınlar: Cumhuriyet, Hâkimiyeti Milliye, İkdâm, Tanin, Vakit, Vatan

Araştırma Eserler

Akyürekli, Mahmut. 2014. *Gerekçe ve Hükümleriyle Şark İstiklâl Mahkemesi Kararları*, C.I, İstanbul: Nûbihar Yay.

Albayrak, Sadık. 2013. *İstiklâl Mahkemesi Kurbanı 22 Yaşında Bir Hoca*, Derin Tarih Yay.

Kemal, Atatürk. 1994. *Nutuk 1919-1927*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Aybars, Ergün. 1995. *İstiklâl Mahkemeleri*, C. I-II/1920-1927, İzmir: İleri Kitabevi Yay.

Çulcu, Murat. 1992. *Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütüfî Fikri Davası*, İstanbul: Kastaş Yay.

İbrahim Edhem. 1339. *Hayat-ı Beşer: İslâmiyet'te Ahlâk ve Kadınlarda Tesettür*, İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1-59.

İnan, Arı. 1996. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara: TTK Yay.

Satan, Ali. 2013. *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, İstanbul: Ufuk Yay.

Ek: İbrahim Edhem Efendi İstanbul İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama sonrası Fındıklı Sarayı'ndan çıkarken.

Vakit, No: 2166 (7 Kanunusani 1340/7 Ocak 1924), s.1.

Fındık Mamulü İhracatı Yapan İşletmelerin Lisanslı Depo Yer Seçimine Yönelik Algılarının Faktör Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi*

DOI NO:10.5578/JSS.27864

Salih Memiş¹
H. Dilara Keskin²

Geliş Tarihi: 30.01.2015

Kabul Tarihi: 07.10.2016

Özet

Çalışma, fındık mamulleri için depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve işletme yöneticilerinin Lisanslı Depoculuk Sistemi ile ilgili algılamalarının araştırılmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla yapılan literatür taramasında, Lisanslı Depoculuk Sistemi'ni konu alan ve fındık mamulü için lisanslı depo yeri seçiminde etkili olan faktörleri araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla araştırma modelinde yer alan depo yeri seçim faktörleri, bir işletmenin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörleri konu alan ve araştırmayla kısmen ilgili olan çalışmalara yer verilerek oluşturulmuştur. Lisanslı Depoculuk Sistemi ile ilgili algılamalara yönelik ifadeler, yetkili kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak tespit edilerek literatür kısmında belirlenen yer seçim değişkenleriyle birleştirilip çalışmanın anket soruları oluşturulmuş ve Karadeniz Bölgesi'nde fındık mamulü ihracatı yapan 44 işletme üzerinde uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda fındık mamulleri için depo yeri seçimini etkileyen değişkenler; finansal, pazar/tedarik, devlet/çevresel ve doğal faktörler olarak belirlenmiş ve ifade edilen bu faktörler içerisinde depo yeri seçimini etkileyen en önemli faktörün finansal faktör olduğu tespit edilmiştir. Lisanslı Depoculuk Sistemi algılamalarını etkileyen değişkenler ise; üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörleri olarak saptanmıştır. Ayrıca, Lisanslı Depoculuk Sistemi algılamalarını etkileyen faktörlerden maliyet faktörlerinin depo yeri seçimini etkileyen finansal faktörler üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Depolama, Fındık Mamulü Depoları, Lisanslı Depoculuk Sistemi, Factor Analizi

* Bu çalışma Salih Memiş tarafından hazırlanan ve KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilen "Lisanslı Depo Yer Seçimini Etkileyen Faktörlerin Fındık Mamulü İhracatı Yapan İşletme Yöneticileri Tarafından Algılanması" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, e-posta: salih.memis@giresun.edu.tr

² Doç. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, e-posta: dkeskin@ktu.edu.tr

Determining the Perceptions of the Businesses, Exporting the Huzelnut Product, towards Selection of the Licensed Warehouse Location with the Factor Analysis Method

Abstract

This study aims to determine the factors affecting warehouse site selection for nut products and to research the perceptions of companies on Licensed Warehouse System. In the literature review carried out for this purpose, no study was found researching the factors focused on Licensed Warehouse System and affecting licensed warehouse site selection for nut products. Therefore, the factors of warehouse site selection given in the research model have been created by including the studies on the factors affecting foundation site selection of an enterprise which are partially related with the research. The expressions regarding the perceptions on Licensed Warehouse System were determined by having detailed interviews with authorized persons, they were combined with the site selection variables, and the survey questions created in this way and they were applied on 44 enterprises which export nut products in the Black Sea Region. As a result of the factor analysis conducted, the variables affecting warehouse site selection for nut products were found to be financial, market/supply, governmental/environmental and natural factors and it was determined that the financial factor is the most significant factor among these factors affecting warehouse site selection. The variables affecting Licensed Warehouse System perceptions were found to be production/marketing, system operation and cost factors. It was found that the cost factor affecting Licensed Warehouse System perceptions also affects financial factor which has a significant impact on warehouse site selection.

Keywords: Storage, Nut Product Warehouses, Licensed Warehouse System, Factor Analysis

Giriş

İşletmelerin rakipleri karşısında rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri etkin bir fiziksel dağıtım sistemiyle mümkün olabilmektedir. Etkin bir fiziksel dağıtım sistemi oluşturabilmek için sistemin fonksiyonlarının doğru bir şekilde planlanması gerekmektedir. Fiziksel dağıtımın en önemli fonksiyonlarından birisi depolamadır. Depolama fonksiyonun etkili bir şekilde işleyebilmesinde deponun kurulduğu yerin önemi büyüktür. Çünkü uygun olmayan bir depo yeri seçimi işletmenin yok olmasına ya da rekabet dışı kalmasına neden olabilmektedir.

İşletmelerin üretmiş oldukları mamullerin özelliklerine göre depo yerlerinin ve depo şartlarının belirlenmesi gerekmektedir. Özellikle tarımsal mamullerin fiziksel dağıtımı ile uğraşan işletmelerin depo yeri ve şartlarını mamulün özelliğine göre oluşturması zorunlu bir durumdur. Zira tarımsal mamuller çok çabuk bozulabilen mamuller olması nedeniyle depolama

koşullarının buna dikkat edilerek yapılması gerekmektedir. Çünkü mamulde meydana gelecek bozulma, çürüme vb. durumlar işletmelerin zarar etmesine, alıcıların memnuniyetsizliğine, mamullerin iade edilmesine ve bir daha siparişlerin verilmemesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda lisanslı depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla fındık mamulü ihracatı yapan işletme yöneticileri tarafından mevcut depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin LDS'ye yönelik algılamaları araştırılmıştır. Böyle bir çalışma, fındık mamulü ihracatı yapan işletmelerin lisanslı depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesini ve LDS'ye yönelik algılamalarının ortaya çıkarılması sağlayacaktır.

Literatürde, LDS'yi konu alan ve fındık mamulü için lisanslı depo yeri seçiminde etkili olan faktörleri araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla araştırma modelinde yer alan depo yeri seçim faktörleri, bir işletmenin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörleri konu alan ve araştırmayla kısmen ilgili olan çalışmalara yer verilerek oluşturulmuştur. LDS ile ilgili algılamalara yönelik bilgiler yetkili kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak tespit edilmiş, literatür kısmında belirlenen yer seçim değişkenleriyle birleştirilerek bu çalışmanın anket soruları oluşturulmuş ve Karadeniz Bölgesi'nde fındık mamulü ihracatı yapan işletme yöneticileri üzerine uygulanmıştır. Araştırma kapsamında mevcut depo yeri seçimini etkileyen finansal, pazar/tedarik, devlet/çevresel ve doğal faktörlerinin, LDS ile ilgili olan üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörleri üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Fındık Mamullerinin Depolanması Aşamasında Dikkat Edilmesi Gereken Koşullar

Fındık mamulü çerez olarak tüketildiği gibi, mamul (fındık ezmesi, fındık püresi vb.) hale dönüştürülerek de tüketilebilmektedir. Çerez olarak sadece nihai tüketiciler tarafından tüketilen fındık, mamul şeklinde hem tüketiciler hem de çeşitli sanayi dalları (çikolata, bisküvi, şekerleme, dondurma vb.) tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (Usta, 2007:156). Doğal koşullarda belirli bir mevsimde hasat edilen ve ülkemiz tarımında önemli bir yeri olan fındığın tüketilmesi veya pazara ulaştırılmasına kadar geçen sürede depolanması gerekmektedir. Fındığın depolanmasındaki amaç, başlangıçtaki mamulün özelliğini olabildiğince korunabilmesi ve özellik üzerinde olumsuz etkiye bulunan değişmelerin minimum düzeyde kalabilmesi için depolama koşullarının denetlenmesidir (Okuroğlu ve Örüng, 2000:43) Depolamada dikkat edilmesi gereken koşulları fındığın ve depoların özelliklerine göre ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

1.1. Fındık Mamulünde Olması Gereken Koşullar

Depoya getirilecek fındık mamulünde olması gereken özellikler:

- TS 3074 Kabuklu Fındık Standardında “kabuklu fındıkların nem muhtevası %12’den fazla olmamalıdır. Fındık içinin nem muhtevası ise %7’den fazla olmamalıdır” şeklinde; TS 3075 İç Fındık Standardında “iç fındıklar kuru olmalı, aşırı dış nem taşımamalı, nem muhtevası %6’dan fazla olmamalıdır” şeklinde belirtilmektedir (TS/3074 Kabuklu Fındık ve TS/3075 İç Fındık Standartlarının Dış Ticarete Zorunlu Uygulamaya Konulmasına İlişkin Tebliğ, 2004/14).
- Fındık jüt (fanile) çuvallar içerisinde depoya konulmalıdır (Özdemir, 2005: 119).
- Erken toplanmış, iyi kurutulmamış ve fazla nemli fındıkların muhafazası oldukça güç olup bu gibi fındıklarda küflenme, acılaşıma ve kızılaşma olur. Bu nedenlerden dolayı fındıklar zamanında mümkünse yerden toplanmalıdır.
- Depolamadan önce fındıkta nem, gizli çürük, toplam küf ve aflatoksin analizleri yapılmalıdır (Fındık Depoları (2009), www.gidacilar.net).

1.2. Depolarda Olması Gereken Koşullar

Fındıkta bulunan yağlar, fındığın iyi bir şekilde depolanmaması durumunda değişikliğe uğrayarak oleik asit (%71-85), palmitik asit (%5-7,9) ve az miktarda da stearik asit (%1,1) gibi serbest yağ asitlerine dönüşmekte ve fındığı acılaştırmaktadır. Bu durumla karşılaşmamak için depo yerlerinin belirli koşullar altında düzenlenmesi gerekmektedir. Depolarda olması gereken koşullar:

- Fındığın uzun süre muhafazası isteniliyorsa fındığın konulduğu ortamın nisbi nemi %50-70 arasında olmalıdır. %50’nin altındaki nem fındığın kurummasına ve %70’in üstündeki nem de fındığın küflenmesine ve çürümesine dolayısıyla kalitesinin bozulmasına neden olmaktadır. Fazla nemin fındıkta bayatlama, ekşime ve küflenmeye neden olması fındıkların mutlaka istenilen oranlara kadar kurummasının zorunlu olduğunu göstermektedir (Karadeniz ve diğerleri, 2009:119).
- Fındığın uzun süre muhafazası isteniliyorsa fındığın konulduğu ortamın sıcaklığı 0-10°C arasında olmalıdır. 10°C ile 40°C arasındaki sıcaklıklarda küf mantarları faaliyet gösterebilmektedir (Fındıklarda Aflatoksin (2005), <http://www.ftg.org.tr/>).
- Depolar doğrudan güneş ışığı almamalı, az aydınlık ve hava ceryanına elverişli ve havalanması iyi olmalıdır.

- Depolar temiz, serin ve kuru olmalıdır.
- Depolar kokulu veya bulaşıcı maddelerden arınmış olmalıdır.
- Deponun kapı, pencere ve diğer kısımları her türlü zararlının girmesini önleyecek uygun donanıma sahip olmalıdır.
- Depoların tabanı su geçirmez maddelerden yapılmalıdır.

Depoların tabanında ızgara bulunmalı, fındıklar çuvallanmış olarak depoya konulacaksa 6 çuvaldan fazla üst üste konulmamalı, istifler arasında boşluk bırakılmalıdır. İstiflenen çuvalar depo duvarından 10 cm uzaklıkta olmalıdır. Fındıklar dökülerek depolanacaksa depodaki fındıkların havalanması için boşluk bırakılmalıdır. Tavan ile fındık yığının üzerine arasında bir boşluk ve hava dolaşımını sağlayacak şekilde pencere boşluğu bırakılmalıdır.

2. Fındık Mamulü Depolarının Planlanması ve İnşasında Dikkat Edilmesi Gereken Unsurlar

Fındığın besin değeri ve diğer özellikleri gerektiği gibi projelenmiş ve inşa edilmiş depolarda korunabilir. Fındık mamulünü belirli birtakım şartlar altında uzun süreli olarak muhafaza etmek söz konusudur. Bu şartları sağlayabilmek için ise fındığın depolanacağı alanların planlanması ve inşası aşamalarında dikkat edilmesi gereken unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurları (Tutar, 2010:25-26):

- İklim koşulları (dış ve iç iklim şartları),
- Çevre ve arazi yapısı (arazinin topografyası),
- Depolanan mamulün kurutulmasının zorunlu olduğu durumlarda gerekli önlemlerin alınmış olması,
- Rüzgâr ve güneşin yönü,
- Bina yalıtımının yapılması ve yeterli özelliklere sahip olması,
- Yeterli havalandırma sistemine sahip olması,
- Yapıların depolanan mamulün düşey ve yatay basıncına karşı dayanıklı olması,
- Depodaki mamulü zararlılardan koruyabilmek için fümigasyona (böcek ve zararlı etmenleri yok etme işlemi) uygun olması,
- Doldurma ve boşaltma işleminin kolayca yapılması,
- Arazinin zemin yapısı,
- Yer altı ve yağmur sularından kaynaklanacak sorunların giderilmesi (drenaj),
- Yasalar ve yönetmelik,
- Maddi durum ve bütçe,

- Özel muhafazalı ve toza karşı korumalı teçhizata sahip olması,
- Toz emme sistemine sahip olması,
- Herhangi bir duvarın toprakla temas etmemesi,
- Depo tabanının mamule yabancı madde karışmasını ve kirlenmeyi önleyecek, nemi geçirmeyecek; duvarlarının iç ve dış yüzeylerinin hububatı her türlü nem ve hava etkisinden koruyacak nitelikte olması,
- Depo çatısının, mamullerin her türlü hava etkisinden koruyacak nitelikte ve şekilde olması,
- Depo inşa edilirken doğru malzemelerin seçimi şeklinde sıralamak mümkündür.

3. Lisanslı Depoculuk Sistemi

Lisanslı depolar, “iç ve dış ticarete konu olan uzun süreli depolanmaya uygun nitelikteki tarım mamullerinin depolanmasına yönelik hizmet veren kuruluşlar” olarak tanımlanmaktadır. Lisanslı depoculuk, tarım mamullerine dayalı yapılan ticareti kolaylaştıran, pazar alanını genişleten, mamul piyasalarının gelişmesine ve bu piyasalarda fiyat istikrarına yardımcı olmayı sağlayarak, sanayinin üretim için ihtiyaç duyduğu hammaddeyi tedarik etmesini kolaylaştıran önemli bir kurumsal alt yapıyı meydana getirmektedir (Hekimoğlu ve Altındağ, 2006:2).

Lisanslı depolar, depolanmaya uygun nitelikteki hububat, fındık, pamuk v.b. standardize edilebilen ham ve işlenmiş mamulleri standartlara ve mamul özelliklerine göre koruma altına alarak depolamaktadır. Lisanslı depolama sistemi, tarımsal mamullerde belli bir standardı yakalamayı sağlayarak, mamul alıcı ve satıcılarının daha geniş bir alan içerisinde mamullerinin kalite ve gerçek değerleri ölçütüne göre fiyatlandırma yapabilmelerine imkân vermektedir. Bir yandan LDS, Türk tarım piyasalarındaki mevcut mamullerin finans piyasalarına ve tarım mamulleri borsasına açılımını sağlayarak, lisans makbuzunun bankalara teminat verilerek çiftçilerin rahatlıkla kredi almasını sağlamaktadır. Diğer yandan ise LDS ile tarımsal mamulleri kullanan kuruluşlara standardize edilerek kalite sorunu ortadan kalkmış uygun nitelikte hammadde ya da mamul garantisi verilmiş olmaktadır (Albayrak ve diğerleri, 2010:1308).

3.1. Fındık Mamulünde Lisanslı Depoculuk Sistemi

Lisanslı depoların hayata geçirilmesi ve buna paralel olarak da fındık pazar yerlerinin (spot borsalar) kurulması halinde, arz ve talep dengede tutulabilmesi söz konusu olacaktır.

Lisanslı depoculuk aynı zamanda mamulün iç ve dış etkenlerden korunmasını sağlayıcı özelliği olmaktadır. Fındıkta raf ömrünü kısaltan etkenlerden en önemlisi küflenmedir. Fındıkta küf gelişmesi ve dolayısıyla aflatoksin oluşumunun en önemli nedeni yüksek su aktivitesi ve sıcaklıktır. Lisanslı depoculuk sayesinde fındıkta aflatoksin oluşumunun engellenmesi, küfün mamule girme ve toksin (zehir) oluşumu, renk bozukluğu, acılaşıma, tat, lezzet ve aroma kaybını önlemektedir. Depolarda sağlanan düşük hava nemi ve düşük sıcaklıkla küflerin üremesi durdurulmakta ve fındığın nemi, depo sıcaklığı ve depo nemi kontrol altına alınmaktadır.

3.1.1. Fındık Mamulünde Lisanslı Depoculuk Sisteminin İşleyişi

Fındık mamulünde LDS'nin işleyiş süreci aşağıda verilmiştir (Başkan, 2010: 9):

- Lisanslı depolara verilmek istenilen fındık mamulleri ilgili kişiler tarafından kantara getirilerek tartılmaktadır. Tartma işleminden sonra, yetkili tartıcı tarafından numune alma aracı ile belirli oranlarda numune alınır. Alınan numuneler numune kabına alınarak yetkili sınıflandırıcı kuruma (akredite laboratuara) gönderilir. Numuneleri alınan tankların üzerine "Analiz sonucu bekliyor" ifadesiyle birlikte mamul giriş sıra numarası konarak, analiz sonucuna kadar bekletilir. Yetkili tartıcıya gelen analiz sonuçlarının bir kopyası mamul sahibine verilir. Mamul sahibi sonuçları kabul ederse, tanktaki fındık mamulleri randımanlarına göre ayrılan depolara gönderilir. Lisanslı depoda 48-49-50-51-52-53-54-55 ve üstü randımanlar her bir randıman ayrı depoda olmak üzere depolara yerleştirilir.
- Analiz sonuçları kabul edilen mamule ait çeki listesi bilgisayara kaydedilerek bir kopyası mamul sahibine verilir. Mamul sahibi lisanslı depo işletmesi müdürlüğündeki mamul işlem bankosuna giderek, tartım ve analiz sonuçlarına göre düzenlenmiş ürün senedini imza karşılığında teslim alır. Lisanslı depo işletmesi ürün senedi alakalı bütün bilgileri bilgisayar ortamında işleyerek, ulusal fındık borsası işlem ağına kaydeder.
- Analiz sonuçlarını ve tartım işlemlerini kabul etmeyen mamul sahipleri, itirazlarını yazılı olarak lisanslı depo işletme müdürlüğüne iletir. Lisanslı depo müdürü, yetkili sınıflandırıcı sorumlusu ile itiraz başvurusunu inceler. İtirazın haklı bulunması halinde tartım ve analiz işlemleri tekrardan yapılır.
- Mamul sahibi analiz sonuçlarına göre, mamulü lisanslı depoya tesliminden vazgeçerse, tekerlekli tanktaki mamul forklift aracılığı ile çuvallama yerine getirilerek mamul sahibinin çuvallarıyla teslim tutanağı karşılığında teslimi yapılır.
- Borsalarda ya da fındık piyasasında işlem gören ürün senetleri karşılığında mamul tescil işlemi borsada gerçekleştirildikten sonra, alıcıya fındık ürün

senedi üzerindeki randıman ve kalite niteliklerine göre ürün senedi üzerindeki miktardan fire miktarı düşülerek teslim edilir. Teslim işlemi alıcının isteği doğrultusunda ister jüt çuvallarda, isterse big-bag çuvallarda gerçekleşir. Ambalaj malzemesini alıcı getirmek veya bedelini ödemek durumundadır. Teslim işlemleri yapılmış ürün senedi üzerine teslim edildi ifadesi belirtilerek, oluşabilecek şikâyetlere karşın 5 yıl arşivde saklanır.

3.1.2. Fındık Mamulünde Lisanslı Depoculuğun Yapısı ve Fiziksel Özellikleri

Fındık mamullerinin depolanması sürecinde lisanslı depolarda bulunması gereken fiziksel özellikler:

- Girdi araç tartım ve kayıt yeri,
- Yetkili tartıcı tartım ve numune alma yeri,
- Mamul bekleme istasyonu,
- Seans salonu ve alıcı ile satıcıların seansı takip edebileceği oturma yerleri ve bekleme salonu,
- Alıcıların seans arası dinlenme ve bekleme salonu,
- Mamul işlem ve tescil bölümü,
- Vadeli işlem ve tescil bölümü,
- Yönetim bölümü,
- Bilgi işlem bölümü,
- Muhasebe bölümü,
- Vezne bölümünden oluşmaktadır.

Ayrıca depoya alınması planlanan mamullerin laboratuvar ortamında denetiminin yapılabilmesi için yetkili sınıflandırıcı olan akredite laboratuvar ortamı için gereken fiziksel özellikler:

- Numune kabul ve kayıt bölümü,
- Randıman kontrol bölümü,
- Fiziksel analizler bölümü,
- Kimyasal analizler bölümünden oluşmaktadır.

Laboratuvara teslim edilen numune kaplarında bulunan bilgiler numune kayıt defterine işlenir. Numune harmanlanarak 1kg kadarı Numune Randıman Kontrol bölümüne gönderilmektedir. Yapılan ilk işlem, çatlak fındık oranı, yabancı madde oranı ve eski mahsul fındık oranının saptanmasıdır. 250 gr kabuklu fındık kırılarak randıman tespit işlemi yapılır. Kalan numune ile birlikte kabuklu fındık mamulleri fiziksel analizler bölümüne ulaştırılır. Bu bölümde kalan kabuklu fındıklar da kırılarak çıkan iç fındıklardan aşağıda belirtilen çeşitli

analizler yapılmaktadır. Analiz işlemleri bittikten sonra analiz edilen bütün iç fındıklar ve kesilen iç fındıklar ayrı ayrı torbalara konularak numune numarası yapılandırılır. Torbalar yetkili tartıcıya ulaştırılmak üzere numune kayıt yerine gönderilir. Yapılan analizlerin neticesi numune fişindeki bilgiler doğrultusunda bilgisayara işlenir. Yetkili sınıflandırıcı kurum, Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) onaylı bir işletme tarafından akredite edilmesi gerekir. Ayrıca, diğer lisanslı depo işletmeleriyle beraber test sonuç doğrulama işlemleri yapılarak sonuçların güvenliği karşılaştırılmalıdır.

3.1.3. Lisanslı Depolarda Bulunması Gereken Asgari Nitelikler

Bu yönetmeliğe konu olan fındık mamullerinin depolanacağı lisanslı depoların (Fındık Lisanslı Depo Yönetmeliği [FLDP], 2006: madde 5);

- a) Taban, iç ve dış duvar yüzeyleri ile çatısının, mamule yabancı madde karışmasını ve kirlenmesini önleyecek ve nemi geçirmeyecek, fındığı her türlü koku ve hava etkisi ile iç ve dış zararlardan koruyacak şekil ve özellikte olması,
- b) Kapalı depo olması, mamulün depolara aktarılması ya da depodan tahliyesi amacıyla ihtiyaç duyulan nakil ve diğer araç ve gereçlerin rahatça çalışabileceği genişlikte boş alanların bulunması,
- c) Lisanslı depo işletmesinin merkez ve şubelerindeki lisansa tabi toplam kapalı mamul depo kapasitesinin asgari 10.000 ton, müstakil her bir ünitenin ya da şubenin kapalı depo kapasitesinin asgari 1.000 ton mamul kapasitesine sahip olması,
- d) Farklı yıl mamulü fındık ile çeşitli grup, sınıf, boy, derece ve ambalajlardaki fındığın karışmasını, niteliklerinin bozulmasını, fazla basınç altında bulunmasını önleyecek önlemlerin alınmasına elverişli büyüklükte ve nitelikte olması,
- e) Yeterli nem alma ve havalandırma sistemine sahip olması,
- f) Yeterli yangın söndürme sistemine sahip bulunması,
- g) Özel muhafazalı ve toza karşı korumalı elektrik sistemine sahip bulunması,
- h) Depolama hizmetleri ve depolamayla ilgili ihtiyaç duyulan diğer yan hizmetleri yerine getirebilecek uygun ve yeterli alet, ekipman ve cihazlarla donatılması, depoda ihtiyaç duyulan teknik donanım ile bunları kullanacak yeterli ve nitelikli personel istihdamının sağlanması,
- i) İhtiyaç duyulması halinde; depolanmak üzere getirilen mamulün özelliğine göre şartlandırma, eleme, kurutma, yabancı maddelerden ayıklama, ön işleme tabi tutma ve benzeri hizmetlerin sağlanabilmesi amacıyla lisanslı depo bünyesinde veya yakın civarında, uygun kapasite ve tipte makine, cihaz, ünite ve tesislerinin bulunması ya da lisanslı depo

işletmesinin bu hizmeti, başka işletmelerle anlaşma yaparak sağlaması ve depolanmak istenen mamulü depolarına nakledecek gerekli altyapı ve nakil sistemini kurması, anlaşmalı olduğu bu tür işletmeleri depoda kolayca görünebilecek şekilde teşhir etmesi gereklidir.

4. Literatür Taraması

LDS'yi konu alan ve fındık mamulü için lisanslı depo yeri seçiminde etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında, konuyla doğrudan ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla araştırma modelinde yer alan depo yeri seçim faktörleri, bir işletmenin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörleri konu alan ve araştırmayla kısmen ilgili olan çalışmalara yer verilerek oluşturulmuştur.

Kuruluş yeri seçiminde birçok yöntem kullanılmaktadır. Bunlara kendi aralarında matematiksel yöntemler, sezgisel yöntemler, finansal yöntemler, simülasyon yöntemi ile son zamanlarda öne çıkan ve hiyerarşiyi dikkate alan MCDM tekniklerinden AHP, ANP, TOPSIS, Fuzzy TOPSIS, Fuzzy AHP vb. yöntemler örnek olarak verilmektedir (Eleren, 2006:407). Bütün bu yöntemler yer seçimi üzerinde etkisi bulunan nicel ve nitel faktörleri ortaya koyarak karar vermeye yardımcı olmaktadır.

Geçmişte yapılan araştırmalar, işletmenin yer seçiminde çeşitli faktörlerin olduğunu göstermektedir. Bu faktörler içerisinde tedarikçilere ve pazarlara uzaklık, işlemlerin boyutu, ulaşım hususları yer almaktadır. Bu seçenekler, işletmenin yer seçimini destekleyen iki büyük etki tarafından yönetilir. Bunlardan ilki, Hesse (2008) tarafından belirtildiği gibi en önemli etkisi bölgenin işgücü piyasalarına, tedarikçilere ve pazarlara erişim konusunda bölgenin sağladığı avantajlardır. İkinci etki ise, mikro düzey hususlarını içeren arazi maliyetleri ve 7/24 işlemler yapılabilirliğinin sorgulanmasıdır.

Mamul dağıtımı işletmelerinin yer seçimi, geleneksel olarak tedarikçiler ve müşteriler arasındaki mesafelerin en aza indirilmesi şeklinde olmuştur. Thunen gibi araştırmacılar taşıma maliyetlerinin önemine dikkat çekerek, işletmenin kuruluş yerini hammaddelerin üretim merkezine ve nihai mamulün tüketim merkezine kadar olan taşıma masraflarının minimum olduğu yer olarak saptamıştır (Krugman, 1999:146).

Krugman (1991) tarafından tanımlanan merkez-çevre modeli, yeni ekonomik coğrafyanın açıklayıcı çerçevesini oluşturan bir modeldir. Bu çerçeve, işletme düzeyindeki artan getiriler, taşıma maliyetleri ve faktör hareketliliği arasındaki etkileşimin mekânsal ekonomik yapının ortaya çıkışına ve değişmesine nasıl sebep olduğunu açıklamaktadır.

Fiziksel dağıtım ile uğraşan işletmeler için işgücü ve ulaşım altyapılarına yakınlık, taşıma maliyetleri gibi faktörler ekonomik coğrafya

literatürü içinde kullanılan ve aynı zamanda bu doktora çalışmasının geliştirilmesine rehberlik etmede yararlı olan açıklayıcı değişkenlerdir.

Konuk ve Saraç (1986) çalışmalarında, taşıma maliyeti optimizasyonu için bir matematiksel model geliştirmiş, modelin bilgisayar programını yapmışlardır. Model, kuyu yeri seçiminde alternatif noktaların değerlendirilmesi amacıyla uygulanmıştır. Bu çalışmada kuruluş yeri seçiminde, birçok faktöre göre alternatif yer özelliğini kazanan yerlerin değerlendirilmesinde kullanılabilir en etkin yöntemin, taşıma maliyeti optimizasyonu olduğu belirtilmiştir.

Kişoğlu (2004) yapmış olduğu çalışmada, giyim sektöründe faaliyet göstermek isteyen bir işletmenin yer seçimini boyutsal analiz yöntemiyle belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada, 2 alternatifi olan (A ve B illeri) işletme kuruluş yerini belirlemek amacıyla işletme yetkilileri ile birlikte 12 etki faktör (arsa fiyatı, elektrik masrafı, su masrafı, ulaşım, iş gücü niteliği, ücretler, alana yönelik okullar, kültür alanları, sektöre karşı bölge halkının tutumu, vergi avantajları, belediyenin finansman gücü ve komşu işletmeler) belirlenerek boyutsal analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda A ili özellikle ulaşım, iş gücü niteliği ve ücret faktörleri açısından B iline göre çok daha yüksek değer olarak kuruluş yeri olarak belirlenmiştir.

Can ve diğerleri (2006) çalışmalarında, Türkiye piyasasına yeni girecek bir süper market zinciri ana depo ve merkez üssün coğrafi konumunun belirlenmesi amacıyla dışbükey programlama yöntemini önermişlerdir. Çalışmada, depo yeri seçiminde baz alınan faktörler; ulaşım, iletişim hatlarına sahip, iş gücüne ve barınma olanaklarına yakın, sanayi ve ticaret kuruluşlarına olan ve devlet tarafından ticari yerleşke kurulmasına izin verilmesi olarak ifade edilmiştir. Bu faktörler doğrultusunda dışbükey tekniği kullanılarak yapılan araştırmada en uygun yer olarak Eskişehir-Bilecik arasında bulunan Bozüyük ilçesi bulunmuştur.

Eleren (2006) klasik yöntemlerden farklı olarak MCDM tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemini kullanmıştır. AHP yöntemi ile bir dericilik işletmesi için alternatif altı kuruluş yeri incelenmiş ve öncelik sıralaması yapılmıştır. Yapılan değerlemede, ilk iki sırayı pazar, ulaşım, altyapı, işgücü v.b. avantajlarıyla İstanbul ve İzmir illeri almıştır. Bu iki ilin öne çıkmasında bir diğer etken ise karayolu, demiryolu, hava ve deniz yollarına ve limanlarına yakınlıkları oldukları belirlenmiştir.

Ashrafzadeh ve diğerleri (2012) İran'da beyaz eşya sektöründe faaliyet gösteren Entekhab sanayi işletmesinin yeni bir depo kurmaya karar verme sürecinde MCDM yöntemlerinden bulanık AHP yöntemini kullanarak depo yeri seçimini belirlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla 7 tane ana kriter (maliyetler, iş gücü özellikleri, coğrafi konum, alt yapı, pazar, makro çevre ve ekonomik faktörler) ve bu kriterlere bağlı 20 tane alt kriter belirlenmiştir.

Kriterler belirlendikten sonra Entekhab sanayi işletmesinde çalışmakta olan 6 uzman kişi yardımıyla yeni bir deponun nerede kurulacağıyla ilgili 3 alternatif (A1, A2 ve A3) yer belirlenmiştir. Daha sonra uzmanlar tarafından kriterlerin önceliği ağırlıkları ile alternatiflerin ağırlıkları, alt kriterler ve alternatifleri depo yeri için en iyi alternatif seçmek için birleştirilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, alternatifler arasında A3 en iyi depo yeri olarak saptanmıştır.

Akyüz ve Soba (2013) çalışmalarında, MCDM metodlarından ELECTRE metoduyla bir tekstil fabrikası için Uşak ilindeki Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) arasında optimal kuruluş yerini belirlemeye çalışmışlardır. Alternatifleri etkileyen kriterlerin ağırlıklı ortalamalarına bakarak bir tekstil işletmesinin kurulmasını etkileyen en önemli kriterleri sırasıyla teşviklerden yararlanma durumu, altyapı varlığı, elektrik satış fiyatı, nüfus, ortalama arsa satış fiyatı, tahsis edilecek alan (m²), limana uzaklık, OSB'de çalışan sayısı, merkeze uzaklık ve müdürlükte çalışan sayısı olarak ifade etmişlerdir.

Uludağ ve Deveci (2013) çalışmalarında, Bulanık VIKOR ve Bulanık TOPSIS yöntemlerinin kuruluş yeri seçim problemlerinin özel bir türü olan havalimanı kuruluş yeri seçimi probleminde uygulanabilirliğini araştırmışlardır. Havaalanı kuruluş yeri için beş alternatif ve dokuz kriter (coğrafi özellikler, iklim şartları, altyapı olanakları, ulaşım, genişleme potansiyeli, maliyet, yasal sınırlandırmalar, talep ile çevresel ve sosyal etkiler) belirlenmiştir. Her iki yöntemle ulaşılan sonuçlar, alternatifler arasındaki sıralamada bir değişiklik olmadığını ortaya koymuştur.

Ömürbek ve diğerleri (2013) MCDM yaklaşımını Isparta ilindeki 7 ilçe 5 farklı kritere göre (konum, çevresel faktörler, işgücü, yatırım maliyetleri, yasalar) uyarlayarak optimum kuruluş yerine karar vermişlerdir. AHP yöntemine göre kriterler arasında çevresel faktörler (ulaşım, iklim, jeolojik yapı ve su) kuruluş yerini etkileyen en önemli kriter olarak saptanmıştır.

Targa ve diğerleri (2006) çalışmalarında, büyük ölçüde ulaşım altyapısının işletmenin yer seçimine etki ettiğini ifade etmişlerdir. Çalışmalarında, bölgesel ve yerel pazarlara erişim ile iş özellikleri gibi diğer değişkenler arasında bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, ekonomik faaliyet ve karayolu tesislerine erişim arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Araştırmaya dâhil olan yer seçimi faktörlerini; taşıma eğilimi, yerel erişilebilirlik özellikleri, bölgesel erişilebilirlik özellikleri, yığılma ekonomisi özellikleri, işletmeye özgü özellikler, işe özgü özellikler, bir işletmenin ilk iş yerini etkileyen faktörler ve bölgesel hususlara yönelik algılar ya da tutumlar olarak sıralamışlardır.

Barkley ve McNamara (1994) çalışmalarında imalat işletmelerinin yer seçeneklerini araştıran anket araştırmaları sonucunda, bölgesel özellikler açısından küçük işletmelerin daha büyük işletmeleri etkilediği bulgusuna

ulaşmışlardır. Yazarların dahil ettiği yer seçimi faktörleri; nitelikli işgücü durumu ve maliyetleri, vasıfsız işgücü durumu ve maliyetleri, teknik eğitim programlarının durumu, inşaat ve genişleme için arazi durumu, boş tesisin durumu, eyaletler arası otoyola yakınlık, mamul pazarlarına veya malzemeye yakınlık, ticari hava hizmeti ile havaalanına yakınlığı, metro alanına yakınlık, su temini ve atık bertaraf tesislerinin yeterliliği, yerel yönetim teşvikleri/hizmetleri, konut durumu, ilk ve orta öğretim kalitesi, eğlence olanakları/kültürel kaynakların durumu ve diğer faktörler olarak ele alınmıştır.

Aytekin ve Kaygın (2005) tarafından Batı Karadeniz Bölgesi'nde yatırım yapmayı düşünen müteşebbislere yatırım yapacağı bölgeyi seçmede yardımcı olacak, fabrika kuruluş yerini belirleyecek bir bilgisayar paket programı hazırlanmıştır. Bunun için bölgede faaliyet gösteren 87 Orman Endüstri İşletmesi'nde anket çalışması yapılmıştır. Bu işletmelerin kuruluş yeri seçimindeki öncelikleri analiz edilmiştir. Analiz sonucunda faktörlere (arsa maliyetleri, taşıma maliyetleri, işgücü temini ve maliyetleri, vergiler, su ve elektrik temin edilebilirliği ve maliyeti, iklim koşulları, teşvikler, pazara yakınlık, rakip işletmelere yakınlık ve sosyo-kültürel olanakları) verilecek değerler hesaplanmış ve program içerisine girilmiştir. Bilgisayar programı ile yapılan örnek değerlendirme sonucunda Kereste üretimi yapacak bir fabrika için Bolu ilinin diğer aday illere nazaran daha avantajlı olduğu sonucuna varılmışlardır.

Demirdöğen ve Bilgili (2004), Erzurum ilinde mevcut Organize Sanayi Bölgesi'ne ek olarak yeni bir II. Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması aşamasında, alternatif bölgeler arasından yapılan yer seçimi kararını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin önem düzeylerinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Buradan hareketle, Erzurum Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren 33 KOBİ ile anket yapılarak, sonuçlara göre çözüm önerilerini sunmaya çalışmışlardır. KOBİ'lerin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörlerin en önemlisi yatırım maliyetleri olup; bunu yatırım finansmanı, pazarlama, talep, kuruluş yeri ve rakip işletmelerin takip ettiği sonucuna varmışlardır.

Keskin ve Abdioğlu (2011) yaptıkları çalışmalarında, Türkiye'deki 26 alt bölge için 2004-2008 dönemine ilişkin demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel değişkenlerin banka şube yeri seçimi üzerindeki etkisi incelenerek, bölgeler itibarıyla banka şubelerinin dağılımına ilişkin ön plana çıkan değişkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Türkiye'de banka şubelerinin coğrafi dağılımlarını etkileyen ekonomik değişkenlerden özellikle bölgenin gayri safi katma değeri ve nüfus yoğunluğunun banka şube dağılımları üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Melo ve diğerleri (2009) çalışmalarında yer seçiminde verilecek kararların bir stratejik düzeyde olması gerektiği, taktik veya operasyonel düzeyde, son kuruluş yeri seçimini etkileyeceğini savunmuşlardır.

Bhatnagar ve Sohal (2005), tedarik zinciri performansının verimli olması açısından tesis yeri seçimini incelemişlerdir. Bu analiz tesislerin yer seçiminde işletmelerin rekabetçi tedarik zincirleri oluşturmaları ve böylece daha rekabetçi bir işletme olma eğiliminde dikkat etmesi gereken ölçütleri ortaya koymuşlardır. Endekste yer alan değişkenler:

Sivitanidou (1996), Los Angeles'ta depolar üzerinde kirayı etkileyen faktörleri incelemiştir. Sivitanidou'nun araştırması depoların yapısının fiziksel özellikleri ve ulaşım altyapısı ve işgücü piyasalarına göre depo yerinin etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca Sivitanidou (1996), küçük ve büyük depo kullanıcıların ihtiyaçları arasında önemli farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Büyük işletmeler operasyonlarını daha bölgesel veya ulusal olduğu için yerel pazarlara uzaklık etkilemezken küçük yerlerde işletmeler perakende pazarlarına erişim noktasında etkilenmektedir. Liman ve demiryoluna olan uzaklık önemli değil iken, otoyollardan, otoban ve havaalanlarına mesafe, büyük ve küçük ambarları etkileyen değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Sivitanidou tarafından regresyon modelinde kullanılan yer faktörleri; net kira, tesis büyüklüğü, binanın yaşı, tüketici pazarlarına uzaklık, bölgede karayolu mil sayısı, otoban varlığı, havaalanına uzaklık, ilçe demiryolu ile hizmet, sınır kapılarına uzaklık, limana uzaklık, büyük mavi yakalı işçi havuzlarına uzaklık ve bölgesinde kişi başına düşen gelir olarak ifade edilmiştir.

2000 yılında Kanada Urban Institute Mississauga (Mississauga Kent Enstitüsü), depolama hizmeti sunan işletmelerin ihtiyaçlarını daha iyi anlayabilmek için bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmaya dâhil işletmelerin yer seçim faktörleri; genel konumsal faktörler, havayoluna yakınlık, karayollarına yakınlık, benzer işletmelere yakınlık, müşterilere yakınlık, tedarikçilere yakınlık, mevcut yapı ihtiyaçlarının karşılanması, yeni inşaat için uygun alan, rekabetçi kira/ arazi maliyetleri, işgücüne erişim, rekabetçi vergi ve diğer konumsal gereksinimler olarak sıralanmıştır.

Warffemius (2007) tarafından Amsterdam Schiphol Havaalanı'nda yapılan çalışmada, depo yeri seçiminde etkili olan faktörler; deponun bulunduğu şehir, deponun türü (özel depo, genel depo, işletmenin kendi deposu vb.), depoda ana Avrupa dağıtım merkezlerinin sayısı, depoda sağlanan katma değer, depo sektörü, çalışan sayısı, depo büyüklüğü, depo binasına yatırım sermayesi olarak ele alınmıştır.

Tablo 1: Çalışmada Yer Alan Değişkenler

Nicel Değişkenler	Değişkenleri Yer Seçim Faktöründe Kullananlar
Genişlemeye uygun arazi	(Barkley ve McNamara, 1994; Canadian Urban Institute, 2000; iTrans Consulting, 2004)
Müşterilere yakınlık	İncelenen tüm yer seçimi çalışmaları bu değişkeni kullanmaktadır.
Önemli tedarikçilere uzaklık	(Holl, 2004; Sivitanidou, 1996; Bhatnagar ve Sohal, 2005; Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
Hammaddeye yakınlık	İncelenen tüm yer seçimi çalışmaları bu değişkeni kullanmaktadır.
İşgücüne yakınlık	İncelenen tüm yer seçimi çalışmaları bu değişkeni kullanmaktadır.
Profesyonel iş düzenleyici ortam	(Barkley ve McNamara, 1994; Hesse, 2008)
Arazi maliyeti	(Canadian Urban Institute, 2000; iTrans Consulting, 2004; Yap ve Rene, 2003; Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012; Kişoğlu, 2004; Aytekin ve Kaygın, 2005)
Diğer benzer işletmelere yakınlık	(Hesse, 2008; Warffemius, 2007)
Ulaşım yollarına yakınlık	İncelenen tüm yer seçimi çalışmaları bu değişkeni kullanmaktadır.
Yer işleme maliyeti	(McKinnon, 1999; Hesse ve Rodrigue, 2004)
Yer özellikleri ihtiyacı	(Yap ve Rene, 2003)
Devlet teşvikleri	(Aytekin ve Kaygın, 2005; Eleren, 2006; Akyüz ve Soba, 2013; Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
Devlet Sınırlamaları	(Nuri Ömürbek ve diğerleri, 2013; Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
Yatırım maliyeti	(Warffemius, 2007; Nuri Ömürbek ve diğerleri, 2013; Demirdöğen ve Bilgili, 2004)
Ulaştırma maliyetleri	İncelenen tüm yer seçimi çalışmaları bu değişkeni kullanmaktadır.
İklim	(Aytekin ve Kaygın, 2005; Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
İletişim olanakları	(Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
Pazara yakınlık	İncelenen tüm yer seçimi çalışmaları bu değişkeni kullanmaktadır.
Toplumun tutumu	(Kişoğlu, 2004; Targa ve diğerleri, 2006)
Enerji ve su maliyetleri	(Kişoğlu, 2004; Demirdöğen ve Bilgili, 2004; Aytekin ve Kaygın, 2005)
Arazi yapısı	(Ömürbek ve diğerleri, 2013)
Üniversitelerin varlığı	(Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
Teknoloji kullanımı	(Ashrafzadeh ve diğerleri, 2012)
Sınır kapılarına yakın olma	(Sivitanidou, 1996)

Literatür araştırması sonucunda araştırmanın mevcut depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik kullanılan değişkenlerin hangi çalışmalardan alındığına ait bilgilere Tablo 1'den ulaşmak mümkündür.

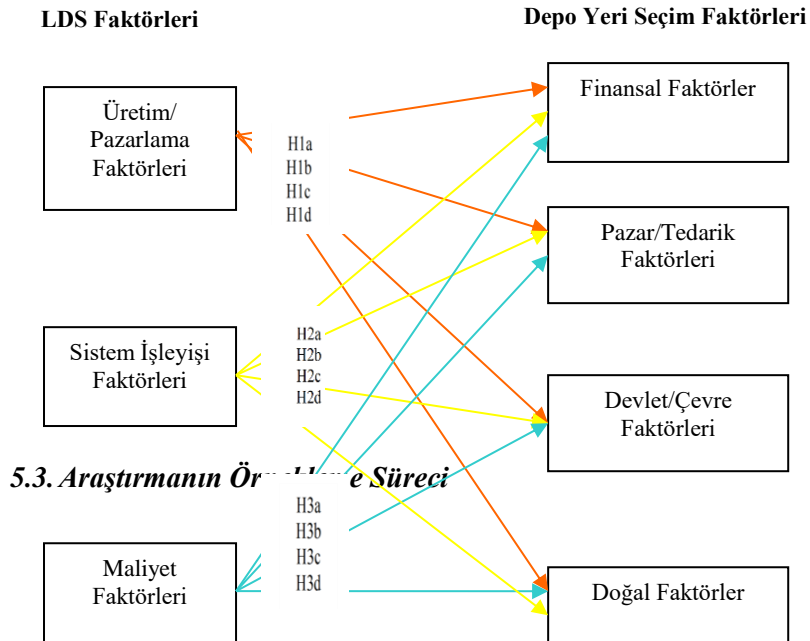
5. Araştırmanın Metodolojisi

5.1. Araştırmanın Amacı

Tarımsal mamullerle ilgili olarak LDS'nin oluşturulmasında önemle üzerinde durulması gereken konulardan biri depo yeri seçimidir. Depo işletmelerinin uygun olmayan bir yerde kurulduktan sonra başka bir yere nakledilme olanağının olmadığı düşünülmeli ve ona göre depo yeri kararı verilmelidir. Bu çalışma, lisanslı depo işletmelerinin kuruluş yeri seçimi ve seçim faktörlerinin analizinde bir kaynak oluşturma ve rehber olma özelliği taşımaktadır. Araştırmanın amacı, fındık mamulleri için depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve işletme yöneticilerinin LDS ile ilgili algılamalarının belirlenmesidir. Ayrıca, LDS ile depo yeri seçim faktörleri arasındaki karşılıklı doğrusal ilişkiler incelenmesi araştırmanın bir diğer amacıdır.

5.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modelinde yer alan depo yeri seçimini etkileyen değişkenler literatür araştırması sonucunda yapılan çalışmalardan elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. LDS ile ilgili algılamaları içeren değişkenler ise yetkili kişilerle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda elde edilerek modele koyulmuştur. Araştırmanın modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmanın evreni, Türkiye’de findık mamulü depolayan işletmeleri kapsamaktadır. Malum olduğu üzere findık mamulü üretimi Türkiye’de büyük bir çoğunlukla Karadeniz Bölgesi’nde gerçekleştirildiğinden dolayı örnekleme çerçevesi, bu bölgede faaliyet gösteren findık mamulü ile uğraşan işletmelerden oluşturulmuştur.

Türkiye’de üretilen findık mamulünün %15-20 civarı iç pazarlarda tüketilmekte olup, %80-85’i ise yurtdışı pazarlara ihraç edilmektedir (Findık Sektör Raporu, 2012, www.tmo.gov.tr/). Dolayısıyla Türkiye’deki findık mamulü işletmeleri yurtiçindeki pazarlardan ziyade büyük bir çoğunlukla yurtdışı pazarlara yönelmektedirler. Bu bağlamda çalışmanın örnekleme çerçevesi, Karadeniz Bölgesi’nde findık mamulü ihracatı ile uğraşan işletmelerden oluşturulmuştur.

Karadeniz İhracatçıları Birliği (KİB) ile görüşülerek, Karadeniz Bölgesi’nde findık mamulü ihracatı yapan işletmeler belirlenmiştir. Bu birliğe kayıtlı findık mamulü ihracatı yapan toplam 82 işletmenin olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen 82 işletmenin iletişim bilgileri KİB’in veri tabanından alınmıştır.

5.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın verilerini elde etmekte yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma anketi 09.09.2013 ile 09.12.2013 tarihleri arasında, toplam 82 işletmeden 44 işletme yöneticisi üzerinde uygulanmıştır.

Anketin ilk kısmını oluşturan sorular, araştırma modelindeki faktörleri belirlemeye yöneliktir. Bu faktörler finansal, pazar/tedarik, devlet/çevresel ve doğal faktörlerden oluşmaktadır. Araştırmanın ikinci kısmını oluşturan LDS ile ilgili faktörler findık mamulünde LDS’yi kuran iki işletme ve LDS’yi kurmak üzere olan bir işletmenin yetkilileriyle yapılan yüz yüze görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Bu faktörler üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörlerinden oluşmaktadır. Ankete katılanlardan, sorulan her bir ifadeye işletmenin durumuna uygun cevap vermeleri istenmiş ve 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne katılıyorum/Ne katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum şeklinde Likert Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın üçüncü kısmını oluşturan sorular, ankete katılan işletmelerin genel özelliklerini belirlemeye yöneliktir.

6. Araştırma Bulgularının Analizi ve Yorumlanması

Araştırma, Karadeniz Bölgesi’nde findık mamulü ihracatı yaptığı belirlenen toplam 82 işletmeden 44 işletme yöneticisi üzerinde uygulanmıştır. Analizler SPSS 17.0 programı kullanılarak yapılmıştır.

Araştırmaya katılan fındık mamulü üreten işletmelerin genel özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 2- Tablo 8 arasında sırasıyla sunulmuştur.

Tablo 2: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Toplam Çalışan Sayısı Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Toplam Çalışan Sayısı</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>1-10 kişi arası</i>	11	25,0
<i>11-50 kişi arası</i>	13	29,5
<i>51-100 kişi arası</i>	7	16,0
<i>101 kişi ve üstü</i>	13	29,5
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin toplam çalışan sayısı değişkenine göre dağılımları Tablo 2'deki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerin 11'i (%25,0) 1-10 arası, 13'ü (%29,5) 11-50 arası, 7'si (%16,0) 51-100 arası, 13'ü (%29,5) 101 ve üstü kişi çalıştırmaktadır.

Tablo 3: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Toplam Faaliyet Alanı Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Toplam Faaliyet Alanı</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>1000 m² ve altı</i>	9	20,5
<i>1001 m² -5000 m² arası</i>	16	36,3
<i>5001 m² -15000 m² arası</i>	9	20,5
<i>15001 m² ve üstü</i>	10	22,7
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin toplam faaliyet alanı değişkenine göre dağılımları Tablo 3'deki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerin 9'u (%20,5) 1000m² ve altı, 16'sı (%36,3) 1001m²-5000m² arası, 9'u (%20,5) 5001m²-15000m² arası, 10'u (%22,7) 15000m² ve üstü faaliyet alanına sahiptir.

Tablo 4: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Aylık Brüt Ciroyu Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Toplam Aylık Brüt Ciroyu</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>100.000 TL ve altı</i>	9	20,5
<i>100.001TL- 200.000 TL arası</i>	9	20,5
<i>200.000 TL ve üstü</i>	26	59,0
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin aylık brüt ciroyu değişkenine göre dağılımları Tablo 4’deki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerin 9’u (%20,5) 100.000 TL ve altı, 9’u (%20,5) 100.001 TL-200.000 TL arası, 26’sı (%59,0) 200.000 TL ve üstü aylık brüt ciroya sahiptir.

Tablo 5: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Kuruluş Tarihi Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Kuruluş Tarihi</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>1980 ve daha önceki yıllar</i>	13	29,5
<i>1981-1990 yılları arası</i>	13	29,5
<i>1991-2000 yılları arası</i>	13	29,5
<i>2001 ve sonrası yıllar</i>	5	11,5
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin kuruluş tarihi değişkenine göre dağılımları Tablo 5’deki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerin 13’ü (%29,5) 1980 ve daha önceki yıllar, 13’ü (%29,5) 1981-1990 yılları arası, 13’ü (%29,5) 1991-2000 yılları arası, 5’i (%11,5) 2001 ve sonrası yıllarda kurulmuştur.

Tablo 6: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Hukuki Statüsü Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Hukuki Statüsü</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>Şahıs Şirketi</i>	3	6,8
<i>Limited Şirket</i>	27	61,4

<i>Anonim Şirket</i>	14	31,8
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin hukuki statüsü değişkenine göre dağılımları Tablo 6'daki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerin 3'ü (%6,8) Şahıs şirketi, 27'si (%61,4) Limited şirket, 14'ü (%31,8) Anonim şirket statüsüne sahiptir.

Tablo 7: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Yetkililerinin Görevi Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Yetkili Kişinin Görevi</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>Müteşebbis</i>	9	20,5
<i>İşletme Müdürü</i>	9	20,5
<i>Pazarlama Müdürü</i>	4	9,1
<i>Şef</i>	17	38,6
<i>Diğer</i>	5	11,3
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin yetkililerinin görevi değişkenine göre dağılımları Tablo 7'deki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerden anketi cevaplandıranların 9'u (%20,5) Müteşebbis, 9'u (%20,5) İşletme Müdürü, 4'ü (%9,1) Pazarlama Müdürü, 17'si (%38,6) Şef, 5'i (%11,3) Diğer olarak görev yapmaktadır.

Tablo 8: Fındık Mamulleri Üreten İşletmelerin Sermaye Yapısı Değişkenine Göre Dağılımı

<i>Sermaye Yapısı</i>	Frekans (n)	Yüzde (%)
<i>Yerli Sermaye</i>	42	95,5
<i>Yabancı Sermaye</i>	2	4,5
Toplam	44	100,0

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletmelerin sermaye yapısı değişkenine göre dağılımları Tablo 8'deki gibidir. Araştırmaya katılan işletmelerin 42'si (%95,5) yerli sermaye, 2'si (%4,5) yabancı sermaye yapısına sahiptir.

6.1. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırma kapsamında yer alan depo yeri seçim ve LDS faktörleri için faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

6.1.1. Depo Yeri Seçim Faktörleri Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri

Depo yeri seçim faktörleri ölçeğindeki 20 maddenin güvenilirliğini hesaplamak için iç tutarlılık katsayısı olan “Cronbach Alpha” hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını olumsuz etkileyen “Enerji ve su kaynaklarının kullanım maliyeti depo yeri seçimini etkiler”, “Devlet teşvikleri depo yeri seçimini etkiler”, “Devlet sınırlandırmaları depo yeri seçimini etkiler”, “Teknoloji kullanımı depo yeri seçimini etkiler”, “Ulaştırma olanaklarının maliyeti depo yeri seçimini etkiler” ifadeleri araştırmadan çıkartılmıştır. Ölçeğin genel güvenilirliği $\alpha=0.814$ olarak çok yüksek bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğini ortaya koymak için açıklayıcı (açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p=0.000<0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO=0.609>0,60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı %59.615 olan 4 faktör altında toplanmıştır. Güvenirliğine ilişkin bulunan alpha ve açıklanan varyans değerine göre “Yer seçim faktörleri” ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 9’da görülmektedir.

Tablo 9: Depo Yeri Seçim Faktörleri Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Finansal Faktörler (Özdeğer=5.043)	F1	0,697	20,795	0,855
	F2	0,822		
	F3	0,803		
	F4	0,663		
	F5	0,661		
	F6	0,728		
	PTI	0,626		

Pazar/Tedarik Faktörler (Özdeğer=3.515)	<i>PT2</i>	0,506	18,496	0,806
	<i>PT3</i>	0,674		
	<i>PT4</i>	0,573		
	<i>PT5</i>	0,547		
	<i>PT6</i>	0,635		
	<i>PT7</i>	0,747		
	<i>PT8</i>	0,555		
	<i>PT9</i>	0,607		
	Devlet/Çevresel Faktörler (Özdeğer=1.850)	<i>DÇ1</i>		
<i>DÇ2</i>		0,783		
<i>DÇ3</i>		0,636		
Doğal Faktörler (Özdeğer=1.516)	<i>D1</i>	0,812	10,022	0,734
	<i>D2</i>	0,857		
Toplam Varyans %59.615				

Yer seçim faktörleri ölçeğinin faktör analizi değerlendirilmesinde özdeğeri birden büyük faktörlerin ele alınmasına, değişkenlerin faktör içerisindeki ağırlığını gösteren faktör yüklerinin yüksek olmasına, aynı değişken için faktör yüklerinin birbirine yakın olmamasına dikkat edilmiştir. Ölçeği oluşturan faktörlerin güvenilirlik katsayıları ve açıklanan varyans oranlarının yüksek olması ölçeğin güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermiştir. Birinci faktörde yer alan maddeler “Finansal faktörler” olarak ele alınmıştır. “Finansal faktörler” faktörlerini oluşturan 6 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.855$ olarak, açıklanan varyans değeri %20.795 olarak saptanmıştır. İkinci faktörde yer alan maddeler “pazar/tedarik faktörler” olarak ele alınmıştır. “Pazar/tedarik faktörler” faktörlerini oluşturan 9 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.806$ olarak, açıklanan varyans değeri %18.496 olarak saptanmıştır. Üçüncü faktörde yer alan maddeler “Devlet/çevresel faktörler” olarak ele alınmıştır. “Devlet/çevresel faktör” faktörlerini oluşturan 3 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.545$ olarak, açıklanan varyans değeri %10.302 olarak saptanmıştır. Cronbach Alpha değerinin ölçekteki madde sayısına (on maddeden az ölçekler) duyarlı olması nedeniyle ölçeğin “mean inter-item korelasyon katsayısı (korelasyon katsayısı 0,2 ile 0,4 arasında değişmektedir) temel alınır (Pallant, 2005: 90) ve 0,278’lik değer ölçeğinin

güvenilir olduğunu göstermektedir. Dördüncü faktörde yer alan maddeler “Doğal faktörler” olarak ele alınmıştır. “Doğal faktörler” faktörlerini oluşturan 2 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.734$ olarak, açıklanan varyans değeri %10.022 olarak saptanmıştır. Ölçekteki faktörlerin puanları hesaplanırken faktördeki maddelerin değerleri toplandıktan sonra madde sayısına bölünerek (aritmetik ortalama) faktör puanları elde edilmiştir.

6.1.2. LDS Faktörleri Ölçeğinin Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizleri

LDS faktörleri ölçeğindeki 8 maddenin güvenilirliğini hesaplamak için iç tutarlılık katsayısı olan “Cronbach Alpha” hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını olumsuz etkileyen “LDS’nin kurulmasında devletin sağladığı vergi muafiyetleri yeterli düzeydedir”, “LDS daha çok büyük miktarlarda üretim yapan çiftçilerin yararlanabileceği bir sistemdir” ifadeleri çıkartılmıştır. Ölçeğin genel güvenilirliği $\alpha = 0.796$ olarak yüksek bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğini ortaya koymak için açıklayıcı(açımlayıcı) faktör analizi yöntemi uygulanmıştır. Yapılan Barlett testi sonucunda ($p = 0.000 < 0.05$) faktör analizine alınan değişkenler arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan test sonucunda ($KMO = 0.752 > 0.60$) örnek büyüklüğünün faktör analizi uygulanması için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Faktör analizi uygulamasında varimax yöntemi seçilerek faktörler arasındaki ilişkinin yapısının aynı kalması sağlanmıştır. Faktör analizi sonucunda değişkenler toplam açıklanan varyansı %72.773 olan 3 faktör altında toplanmıştır. Güvenirliliğine ilişkin bulunan alpha ve açıklanan varyans değerine göre “LDS faktörleri” ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe ait oluşan faktör yapısı Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10: LDS Faktörleri Ölçeği Faktör Yapısı

Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach’s Alpha
Üretim/Pazarlama Faktörleri (Özdeğer=3.470)	ÜP1	0,867	31,888	0,832
	ÜP2	0,860		
	ÜP3	0,762		
Sistem İşleyişi Faktörleri (Özdeğer=1.311)	Sİ1	0,897	20,631	0,740
	Sİ2	0,835		
Maliyet Faktörleri (Özdeğer=1.040)	M1	0,798	20,254	0,568
	M2	0,630		

	M3	0,582		
Toplam Varyans %72.773				

“LDS faktörleri” ölçeğinin faktör analizi değerlendirilmesinde özdeğeri birden büyük faktörlerin ele alınmasına, değişkenlerin faktör içerisindeki ağırlığını gösteren faktör yüklerinin yüksek olmasına, aynı değişken için faktör yüklerinin birbirine yakın olmamasına dikkat edilmiştir. Ölçeği oluşturan faktörlerin güvenilirlik katsayıları ve açıklanan varyans oranlarının yüksek olması ölçeğin güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermiştir. Birinci faktörde yer alan maddeler “Üretim/pazarlama” olarak ele alınmıştır. “Üretim/pazarlama” faktörlerini oluşturan 3 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.832$ olarak, açıklanan varyans değeri %31.888 olarak saptanmıştır. İkinci faktörde yer alan maddeler “Sistem işleyişi” olarak ele alınmıştır. “Sistem işleyişi” faktörlerini oluşturan 2 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.740$ olarak, açıklanan varyans değeri %20.631 olarak saptanmıştır. Üçüncü faktörde yer alan maddeler “Maliyet” olarak ele alınmıştır. “Maliyet” faktörlerini oluşturan 3 maddenin güvenilirliği $\alpha = 0.568$ olarak, açıklanan varyans değeri %20.254 olarak saptanmıştır. Cronbach Alpha değerinin ölçekteki madde sayısına (on maddeden az ölçekler) duyarlı olması nedeniyle ölçeğin “mean inter-item korelasyon katsayısı (korelasyon katsayısı 0,2 ile 0,4 arasında değişmektedir) temel alınır (Pallant, 2005: 90) ve 0,347’lik değer ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçekteki faktörlerin puanları hesaplanırken faktördeki maddelerin değerleri toplandıktan sonra madde sayısına bölünerek (aritmetik ortalama) faktör puanları elde edilmiştir.

6.2. Hipotezlerin Testi

Araştırmaya katılan fındık mamulleri üreten işletme yöneticilerinin LDS ile ilgili algılamalarına göre depo yeri seçim faktörleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığı regresyon analizi ile test edilmiş ve Tablo 11- Tablo 14 arasında sunulmuştur.

Tablo 11: LDS Faktörlerinin Finansal Faktörler Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	T	P	F	Model (p)	R ²
<i>Finansal Faktörler</i>	Sabit	2,063	2,489	0,017	5,626	0,003	0,595
	Üretim/Pazarlama Faktörleri	-0,066	-0,419	0,677			
	Sistem İşleyişi Faktörleri	0,055	0,290	0,773			
	Maliyet Faktörleri	0,551	3,489	0,001			

Üretim/pazarlama, sistem işleyişi, maliyet ile finansal faktörler arasındaki ilişki belirlemek üzere yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (F=5,626; p=0,003<0.05). Finansal faktörler düzeyinin belirleyicisi olarak üretim/pazarlama, sistem işleyişi, maliyet değişkenleri ile ilişkisinin (açıklayıcılık gücünün) olduğu görülmüştür (R²=0,595). Fındık mamulleri üreten işletmelerin maliyet düzeyi finansal faktörler düzeyini arttırmaktadır (β =0,551). Dolayısıyla hipotezlerden;

H3a: Maliyet faktörleri, finansal faktörler üzerinde etkilidir. (Kabul Edildi)

Fındık mamulleri üreten işletmelerin üretim/pazarlama düzeyi finansal faktörler düzeyini etkilememektedir (p=0.677>0.05). Fındık mamulleri üreten işletmelerin sistem işleyişi düzeyi finansal faktörler düzeyini etkilememektedir (p=0.773>0.05). Dolayısıyla hipotezlerden;

H1a: Üretim/pazarlama faktörleri, finansal faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H2a: Sistem işleyişi faktörleri, finansal faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

Tablo 12: LDS Faktörlerinin Pazar/Tedarik Faktörler Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	P	F	Model (p)	R ²
<i>Pazar/Tedarik Faktörler</i>	Sabit	3,318	3,688	0,001	0,753	0,527	0,018
	Üretim/Pazarlama Faktörleri	-0,122	-0,713	0,480			

	Sistem İşleyişi Faktörleri	- 0,13 6	- 0,65 4	0,51 7			
	Maliyet Faktörleri	0,23 5	1,36 9	0,17 9			

Üretim/pazarlama, sistem işleyişi, maliyet ile pazar/tedarik faktörleri arasındaki ilişki belirlemek üzere yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F=0,753$; $p=0,527>0,050$). Dolayısıyla hipotezlerden;

H1b: Üretim/pazarlama faktörleri, pazar/tedarik faktörleri üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H2b: Sistem işleyişi faktörleri, pazar/tedarik faktörleri üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H3b: Maliyet faktörleri, pazar/tedarik faktörleri üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

Tablo 13: LDS Faktörlerinin Devlet/Çevresel Faktörler Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
<i>Devlet/Çevresel Faktörler</i>	Sabit	4,10 3	4,48 3	0,00 0	1,13 3	0,347	0,00 9
	Üretim/Pazarlama Faktörleri	- 0,25 4	- 1,45 6	0,15 3			
	Sistem İşleyişi Faktörleri	- 0,06 6	- 0,31 0	0,75 8			
	Maliyet Faktörleri	0,04 5	0,25 8	0,79 8			

Üretim/pazarlama, sistem işleyişi, maliyet ile devlet/çevresel faktörleri arasındaki ilişki belirlemek üzere yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($F=1,133$; $p=0,347>0,050$). Dolayısıyla hipotezlerden;

H1c: Üretim/pazarlama faktörleri, devlet/çevresel faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H2c: Sistem işleyişi faktörleri, devlet/çevresel faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H3c: Maliyet faktörleri, devlet/çevresel faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

Tablo 14: LDS Faktörlerinin Doğal Faktörler Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	T	P	F	Model (p)	R ²
<i>Doğal Faktörler</i>	Sabit	4,124	2,500	0,017	0,932	0,434	0,005
	Üretim/Pazarlama Faktörleri	0,227	0,722	0,475			
	Sistem İşleyişi Faktörleri	- 0,549	- 1,442	0,157			
	Maliyet Faktörleri	0,149	0,475	0,638			

Üretim/pazarlama, sistem işleyişi, maliyet ile doğal faktörleri arasındaki ilişki belirlemek üzere yapılan regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (F=0,932; p=0,434>0,050). Dolayısıyla hipotezlerden;

H1d: Üretim/pazarlama faktörleri, doğal faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H2d: Sistem işleyişi faktörleri, doğal faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

H3d: Maliyet faktörleri, doğal faktörler üzerinde etkilidir. (Red Edildi)

7. Sonuç ve Öneriler

LDS'nin Türkiye'de fındık mamulleri üreten ve depolayan işletmeler üzerinde uygulanabilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışma durum tespiti niteliğindedir. Fındık mamulü için lisanslı depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla fındık mamulü ihracatı yapan işletmelerin mevcut depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin LDS'ye yönelik işletme yöneticilerinin algılamaları araştırılmış ve oluşturulan model yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle LDS algılamalarını etkileyen üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörlerinin, mevcut depo yeri seçimi belirleyicileri olan finansal, pazar/tedarik, devlet/çevresel ve doğal faktörler üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu faktörlerin (üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet) depo yeri seçimi üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin yönlerini belirlenmesi araştırma modelinin ikinci kısmını oluşturmaktadır. LDS'de işletme algılamalarını etkileyen üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörlerinin, mevcut depo yeri seçimi belirleyicileri olan finansal,

pazar/tedarik, devlet/çevresel ve doğal faktörler üzerindeki etkileri ve bu etkilerin yönlerinin belirlenmesini kapsayan araştırma hipotezleri ise Regresyon Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar aşağıdaki gibi elde edilmiş ve yorumlanmıştır:

- Fındık mamulü üreten işletmelerin yöneticileri tarafından depo yeri seçimini etkileyen değişkenler yapılan Faktör Analizi sonucunda finansal, pazar/tedarik, devlet/çevresel ve doğal faktörler olarak 4 gruba ayrılmıştır. Çalışmada elde edilen bu sonuç literatürdeki kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörlerle ilgili pek çok çalışma ile desteklenmektedir. Finansal faktör belirleyicileri ile ilgili; Ömürbek ve diğerleri (2013); Demirdöğen ve Bilgili (2004); Aytekin ve Kaygın (2005); Warffemius (2007); Ashrafzadeh ve diğerleri (2012); Uludağ ve Deveci (2013) v.b. çalışmalarda finansal faktörleri, işletmelerin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler olarak ele almışlardır. Pazar/tedarik faktör belirleyicileri ile ilgili; Barkley ve McNamara (1994); Sivitanidou (1996); Eleren (2006); Aytekin ve Kaygın (2005); Targa ve diğerleri (2006); Canada Urban Institute Mississauga (2010); Ashrafzadeh ve diğerleri (2012) v.b. çalışmalarda pazar/tedarik faktörleri, işletmelerin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler olarak ele almışlardır. Devlet/çevresel faktör belirleyicileri ile ilgili; Barkley ve McNamara (1994); Kışoğlu (2004); Bhatnagar ve Sohal (2005); Aytekin ve Kaygın (2005); Can ve diğerleri (2006); Ashrafzadeh ve diğerleri (2012); Akyüz ve Soba (2013); Uludağ ve Deveci (2013); Ömürbek ve diğerleri (2013) v.b. çalışmalarda devlet/çevresel faktörleri, işletmelerin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler olarak ele almışlardır. Doğal faktör belirleyicileri ile ilgili; Aytekin ve Kaygın (2005); Uludağ ve Deveci (2013); Ömürbek ve diğerleri (2013) v.b. çalışmalarda doğal faktörleri, işletmelerin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler olarak ele almışlardır.
- Fındık mamulü üreten işletme yöneticilerinin LDS algılarını etkileyen değişkenler Faktör Analizi sonucunda üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörler olarak 3 gruba ayrılmıştır. Bu durumda LDS'nin kurulmasını etkileyen algısal faktörleri; üretim/pazarlama, sistem işleyişi ve maliyet faktörler olarak sınıflandırmak mümkündür.
- Fındık mamulü üreten işletmelerin yöneticilerinin depo yeri seçiminde dikkate aldıkları en önemli belirleyicinin finansal faktörler olduğu saptanmıştır. Bu durum LDS'yi kurmak isteyen işletmelere bir takım finansal zorluklar çıkarabilir. Özellikle LDS'nin ilk yatırım maliyetinin yüksek olması ve yapılan bu yatırımın finansal dönüşümünün uzun süreyi alması nedeniyle fındık mamulü üreten işletmelerin LDS'yi kurmaları konusunda çekinceli davranmalarına neden olabilir. Devlet, özel sermayenin LDS'ye dahil edilmesi için gerekli çalışmalar yapması gerekir. Yapılan araştırmada depo yeri belirleyicileri içerisinde en önemli unsur olarak finansal faktörler

saptanmıştır. Dolayısıyla özel sektörün fındık mamulünde LDS'ye dahil edilebilmesi için devletin vergi avantajı, işveren sosyal güvenlik prim desteği, yatırım yeri tahsisi gibi kamu desteklerinde bulunması gerekmektedir.

- Fındık mamulü üreten işletmelerin, LDS belirleyicilerinden maliyet faktörlerinin depo yeri seçimi belirleyicilerinden finansal faktörler üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Bu durum LDS'yi kurmak isteyen işletmeler için LDS belirleyicilerinden maliyet faktörlerinin, depo yeri seçimi belirleyicilerinden finansal faktörler düzeyini arttırdığını göstermektedir. LDS'nin kuruluş maliyetleri yüksek olmakla birlikte bu maliyetleri karşılayabilmek için gerekli finansal yapıyı sağlamak gerekir. Dolayısıyla LDS belirleyicilerinden maliyet faktörleri depo yeri seçiminde yer alan finansal faktörler üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle LDS'nin fındık mamullerinde uygulanabilmesi noktasında fındık mamulleri üreten işletmelerin depo yeri seçimini etkileyen faktörler konusu ele alınarak incelenmiştir. Bu çalışma sonucunda ortaya koyulan LDS algılamalarını etkileyen faktörler ölçek geliştirme konusunda ileride yapılacak çalışmalarda kullanılabilir. Gelecekteki çalışmalarda, devletin yönetmelikte düzenlediği diğer tarımsal mamuller üzerinde de incelemeler yapılarak işletmelerin LDS algılamalarını ve depo yeri seçimini etkileyen faktörlerin tarımsal mamullere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılabilir. LDS'nin uygulanabilmesine yönelik olarak sistemde yer alan diğer paydaşlar üzerinde de araştırmalar yapılarak sonuçlar karşılaştırılabilir.

Kaynakça

Akyüz, Y. ve Soba, Mustafa. 2013. "Electre Yöntemiyle Tekstil Sektöründe Optimal Kuruluş Yeri seçimi: Uşak İli Örneği", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 185-198.

Albayrak, M. vd. 2010. "Küresel Rekabet Açısından Türkiye'de Tarım ve Gıda Ürünleri Pazarlama Sistemlerine Bakış: Mevcut Yapı, Sorunlar, Fırsatlar, Hedefler", *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi*, 1305-1320, Ankara.

Ashrafzadeh, M. vd. 2012. "The Application of Fuzzy Analytic Hierarchy Process Approach for The Selection of Warehouse Location: A Case Study", *International Journal of Business and Social Science*, February, 3(4), 112-125.

Barkley, D. L. ve Mcnamara, K. T. 1994. "Manufacturers' Location Decisions: Do Surveys Provide Helpful Insights?", *International Regional Science Review*, 17(23), 23-47 Aytekin ve Kaygın (2005).

Başkan, E. S. 2010. *Fındık Borsaları ve Lisanslı Depoları Nasıl Olmalıdır?*, Giresun Ticaret Borsası AB Proje Geliştirme ve Uygulama Merkezi.

Bhatnagar, R. ve Sohal, A. S. 2005. "Supply Chain Competitiveness: Measuring The Impact of Location Factors, Uncertainty and Manufacturing Practices", *Technovation*, 25(5), 443-456.

Can, T. vd. 2006. "Dışbükey Programlama ile Lojistik Merkezi Tespiti", *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 54, 17-25.

Canadian Urban Institute. 2000. *Industrial Sector Study: Warehousing and Distribution*, Toronto: Canadian Urban Institute.

Demirdöğen, O. ve Bilgili, B. 2004. "Organize Sanayi Bölgeleri İçin Yer Seçimi Kararlarını Etkileyen Faktörler: Erzurum Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 305-324.

Eleren, A. 2006. "Kuruluş Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Belirlenmesi; Deri Sektörü Örneği", *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 405-416.

Fındık Lisanslı Depo Yönetmeliği. 2006. *T.C. Resmi Gazete*, 26247, 02.08.2006.

Karadeniz vd. 2009. *Fındık Yetiştiriciliği*, 1. Baskı, Giresun: Giresun Ziraat Odaları Başkanlığı Bilimsel Yayınları.

Keskin, H. D. ve Abdioğlu, Z. 2011. "Factors Affecting the Geographical Distribution of Bank Branches in Turkey", *European Journal of Social Sciences*, 19(4), 573-587.

Kişoğlu, S. 2004. "Kuruluş Yeri Seçiminin Boyutsal Analiz Yöntemi İle Belirlenmesi; Giyim Sektörü Örneği", *Mühendis ve Makine Dergisi*, 530 (45), 43-47.

Konuk, A. ve Saraç, S. 1986. "Tesis Yeri Seçiminde Taşıma Maliyeti Optimizasyonu ve Kuyu Yeri Seçimi Uygulaması", *Madencilik Dergisi*, 15(1), 29-38.

Krugman, P. 1991. "Increasing Returns and Economic Geography", *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.

Krugman, P. 1999. "The Role of Geography in Development", *International Regional Science Review*, 22(2), 142-161.

Melo, M. T. vd. 2009. "Facility Location and Supply Chain Management - A Review", *European Journal of Operational Research*, 196, 401-412.

Ömürberk, N. vd. 2013. “Kuruluş Yeri Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) Kullanımı: Isparta Bölgesinde Bir Uygulama”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 101-116.

Özdemir, M. 2005. *Fındık ve Yetiştiriciliği*, Trabzon: Sakarya Matbaacılık.

Pallant, J. 2005. *SPSS Survival Manual*, 2th Ed., Buckingham: Open University Press.

Sivitanidou, R. 1996. “Warehouse and Distribution Facilities and Community Attributes: An Empirical Study”, *Environment and Planning A*, 28(7), 1261-1278.

Targa, F. vd. 2006. “Influence of Transportation Access on Individual Firm Location Decisions”, *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, 1977, 179-189.

TS/3074 Kabuklu Fındık Ve TS/3075 İç Fındık Standartlarının Dış Ticarete Zorunlu Uygulamaya Konulmasına İlişkin Tebliğ’de Değişiklik Yapılmasına İlişkin Tebliğ, (2004), *T.C. Resmî Gazete*, 24818, 12.03.2004.

Tutar, B. 2010. Adana İli ve İlçelerindeki Yatay Betonarme Hububat Depo Yapılarının Mevcut Durumu, Geliştirme Olanakları, Planlanması ve Lisanslı Depoculuk, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Hekimoğlu ve Altındağ, 2006: 2.

Uludağ, A. S. ve Deveci, M. 2013. “Kuruluş Yeri Seçim Problemlerinde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Kullanılması Ve Bir Uygulama”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 257-287.

URL, “Fındık Depoları”, (t.y.), <http://www.gidacilar.net/tahillarindepolanmasi/findik-depolama-ve-depo-kosullari-1540.html>, (14.11.2012).

URL, “Fındıklarda Aflatoksin Oluşumuna Etki Eden Faktörlerin ve Önleyici Tedbirlerin Belirlenmesi Projesi”, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, Sonuç Raporu Mayıs 2002 - Mayıs 2005, <http://www.ftg.org.tr/Aflatoksin-SONUC-rapor-2005-1.pdf>, (10.11.2012).

URL, “Fındık Sektörü Raporu” (2012) <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/raporlar/FindikSektorRaporu.pdf>, (24.01.2013).

Usta, R. 2007. “Türkiye’nin Fındık İhracatında Pazar ve Mamul Geliştirme Çalışmalarının 1996-2005 Dönemi İtibariyle İncelenmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(1), 155-171, Okuroğlu ve Örüng, 2000: 43.

Warffemius, P. M. J. 2007. *Modeling the Clustering of Distribution Centers Around Amsterdam Airport Schiphol*, Erasmus Universiteit Rotterdam.

Öğretmen Rollerini ve Öğrenci Etkililiği Bakımından Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Metin Çözümleme Süreci*

DOI NO: 10.5578/JSS.34231

Ali GÖÇER¹

Geliş Tarihi: 23.11.2015

Kabul Tarihi: 10.11.2016

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, liselerde verilen Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin öğrenci merkezli eğitim ortamlarında yürütülmesinin önemini vurgulamaktır. Bu amaçla, çalışmada ortaöğretim kurumlarında verilen Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminin, programların felsefesi doğrultusunda tasarlanarak yürütülmesinin önem ve gereği ele alınmıştır. Çalışmada literatür taraması yapılarak konu ile ilgili bilgilerin uygulanabilirliğini sağlayacak açıklamalara yer verilmiştir. Bu çerçevede öğretmenlerin Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde gerçekleştirdikleri metin çözümleme çalışmaları sürecinde takip etmeleri gereken yöntem ve tekniklere değinilmiştir. Öğretmenlerin metin çözümleme çalışmaları çerçevesinde öğrenci kazanımlarının sağlanmasında etkinliklerde işlenen metnin bağlamından hareket etmelerinin ve öğrencileri tartışma ortamına çekerek süreçte etkin tutmalarının önemi üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, metnin çözümlemelerinde öğrencilerin tartışmalara etkin katılmaları, bütüncü etkinliklerle ve yeniden yaratım çalışmalarıyla özgün düşünceler üretmelerine imkân verilmesinin gereği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili ve Edebiyatı Dersi, Metin Çözümleme Süreci, Katılımcı Öğrenci, Rehber Öğretmen, Eğitim ve Öğrenme.

The Text Analysis Process in Turkish Language and Literature Education in Terms of Roles of Teachers and Students Efficiency

Abstract

The main purpose of the study to emphasize the importance of student-centered learning environment in the course of execution the Turkish language and literature education in high schools. For this purpose, in this study focused on the

* Bu çalışma, 01-03 Ekim 2015 tarihlerinde İstanbul Ü. Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi'nde düzenlenen 8. Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı'nda sunulan bildiri temel alınarak oluşturulmuştur.

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, e-posta: gocer@erciyes.edu.tr

execution of the programs designed in line with the philosophy of the Turkish language and literature teaching in secondary schools be given. In this study, the explanation is given to ensure the applicability of the relevant information by literature. In this context it has been indicated teaching methods Turkish Language and Literature teachers are required to follow the process of textual analysis and technical studies. It has focus on the importance of analysis studies of teachers in the text frame for the provision of student achievements, focus in the context of the text of analyzes and being effective of students pulling the debate in the process. As a result, it was emphasized the importance of students' active participation in discussions of the text analyzes. Again, it should be given the opportunity to produce original ideas of complementary events and re-creation work is emphasized.

Keywords: *Turkish Language and Literature lessons, text analyzes process, participating students, guidance teachers, teaching and learning.*

1. Giriş

Nitelikli öğretmen denildiği zaman, öğretmenin sınıf içinde ve dışında bir organizatör olarak rolleri, öğrenme/öğreşme² ortamlarını tasarlayarak etkili ve dinamik uygulamalar gerçekleştirebilme yeterlikleri akla gelir. Günümüzde lider öğretmenin temel nitelikleri mesleğinin gerektirdiği donanımı simgeleyen yeterlikler akla gelmektedir. Donanımlı öğretmen, mesleğini anlamına ve amacına uygun bir şekilde yürütme amacını taşıyan ve hedef kitesini hangi açılardan donanımlı kılacağı konusunda bilinçli olan öğretmendir.

Bursalıoğlu'na (1994) göre, öğretmenlerin çevrede ve okulda rolleri vardır. Öğretmenlerin okuldaki rollerinin en önemlisi bilgi paylaşımının ortamlarını oluşturmaktır. Böylece öğrencilerinde toplumca değer verilen değişimleri meydana getirir (s. 42). Öğretmenler öğrencileriyle gerçekleştirdikleri bilgi paylaşımlarıyla daha da önemlisi yaptıkları rehberlik ve yönlendirmelerle öğrencilerinin bilgiye bizzat ulaşmalarını, ulaştıkları bilgilerin davranışa dönüştürülmesi ve beceri olarak sergilemelerinin ortamlarını oluşturma işlevini yerine getirmiş olmaktadır. Bu bir bakıma öğrencilerin içinde yaşadıkları toplumun ve çağın gerektirdiği becerileri kazandırmaktır. Bu tür bir eğitimi verebilecek öğretmenin her şeyden önce kendisinin gelişim ve değişim döngüsü içerisinde kendini yenileyen bir yapıda olması gerekir.

Eğitim süreçlerinde gerçekleştirilen etkinliklerle bireyin gerçek yaşama hazırlanması hedeflenir. Bu süreçte birey yeni bilgi ve beceriler kazanırken duygu, düşünce, algı, bilgi vb. açılardan değişim/dönüşüm yaşar, sahip olduğu bakış açısının sunduğu imkânlar ölçüsünde yaşantılar geçirir,

² Öğreşme, öğretmenin öğretmesinden çok öğrencinin öğrenmesini temele alan fakat öğretmenin de öğrenen ortağı olduğu, öğretmenin öğrencilerle birlikte karşılıklı etkileşime dayalı yürütüp gerçekleştirdiği eğitim sürecidir.

tecrübe kazanır. Eğitimin işlevini yerine getirmesinin en önemli göstergesi, bireyin gelişim ve değişim döngüsü içinde yer alabilmesidir. Bu döngü içerisinde dinamik bir konumda yer alan birey, bir yandan sahip olduğu bilgi ve birikimi artırırken bir yandan da bakış açısında kazandığı değişim/genişlemenin sağladığı fırsatlar doğrultusunda yaşam kalitesini artırır.

Eğitimle bireyin ait olduğu toplumun dinamiklerine yabancılaşmadan, kazandırılması hedeflenen üst düzey dilsel, zihinsel, duyuşsal ve sosyal becerilerin kazandırılması, verilecek edebiyat eğitimi ile mümkün olabilir. Çözümlemeleri yapılan edebiyat metinleri, ortaöğretim öğrencilerine dil bilgilerini kavratma ve dil becerilerini kullanma yeterlikleri kazandırma yanında evrensel değerlerle birlikte içinde yaşadığı toplum değerlerine de duyarlı davranabilecek bir anlayışla yetiştirilmesine zemin olabilecek içerik ve yeterlidir. Yeter ki, çözümlemesi yapılacak metinlerin seçimi bilinçli yapılsın ve eğitim etkinlikleriyle metin çözümlemeleri yapacak Türkçe ve Edebiyat öğretmenleri, ders işleyiş tasarımlarını iyi kurgulayabilsin.

Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde öğrenci merkezli eğitim etkinlikleriyle öğrencilerin bilgi sahibi olmaları yanında bilgiyi beceriye dönüştürebilen bireyler olarak yetiştirilmesi hedeflenmelidir. Kısacası öğrencilerin;

- İdeal davranış örnekleri sergileyebilmeleri için ahlakî ve felsefi boyutlarda düşünebilen,
- Edindiği, öğrendiği bilgiyi özümseyerek dönüştürebilen, beceri olarak sergileyebilen,
- Soran, sorgulayan, eleştiren, öz eleştiri yapabilen, özgür davranabilen,
- İnsanı seven, her insana değer veren, hoşgörü sahibi, diğer insanlarla iyi iletişim kurabilen bireyler olarak yetiştirilmesi gerekir. Bu ve benzer yeterliklerle donanımlı bireyler yetiştirilmesi için Türkçe ve Edebiyat derslerinde metin işleme ve çözümleme süreçlerine tüm öğrencilerin aktif katılımlarının sağlanması gerekir.

Edebiyat dünyasına yolculuk yapan herkesin ilk karşılaştığı birikim edebî metinlerdir. Yazar ve okur arasındaki ilişki ‘metin’ üzerinden kurulup sürdürülmektedir. Bu bakımdan Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı’nda, metinleri anlama, çözümleme, değerlendirme ve bunlardan yola çıkarak yeni ürünler ortaya koymayı esas alan ‘metin merkezli’ bir yaklaşım benimsenmiştir (MEB, 2015: 1).

Bireylerin dili işlevsel kullanabilmeleri için okullarda dil öğretiminin ilk aşamasından itibaren doğal iletişim ortamları hazırlanmalıdır. Dil yaşam içinde öğrenilir, bu nedenle kurumsal dil öğretim ortamları olarak okullarda

da yaşamı derse taşıyacak araçlara gereksinim vardır. Öğrencilerin günlük yaşamlarını sürdürürken karşılaştıkları ve kullandıkları özgün metinler yaşamı okula taşıyabilecek en önemli araçlardır. Öğrencilerin metinleri anlayabilmeleri, metin üretebilmeleri ve doğru iletişimde bulunabilmeleri ve gerekli donanımı edinmeleri için iyi metin örnekleriyle karşılaştırılmalarına bağlıdır (Dilidüzgün, 2014: 106).

Öğrencilerin birey olma nitelikleriyle yaşama hazırlanmaları için ortaöğretim 9-12. sınıflar Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında birtakım üst düzey becerilerin kazandırılması hedeflenmiştir. Daha da önemlisi metin çözümlemeleri sırasında yapılacak çalışmalarla kazandırılacak yeterlikler 'kazanım' ifadeleriyle belirtilmiştir.

Aşağıda 9-12. sınıflar Türk Edebiyatı ile Dil ve Anlatım dersi öğretim programlarında yer verilen beceriler yer almaktadır (MEB, 2011_a: 121-123; MEB, 2011_b: 114-116): 'Eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, iletişim becerisi, araştırma becerisi, problem çözme becerisi, karar verme becerisi, bilgi teknolojilerini kullanma becerisi, Türkçeyi doğru ve etkili kullanma becerisi, sanat eserinden zevk alma.' Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi dersleri çerçevesinde öğrencilerin bilgi birikimleri bakımından zenginleştirilmesinden çok bu üst düzey becerilerin kazandırılıp geliştirilmesine zemin olacak etkinliklerin tasarlanmasına ve gerçekleştirilmesine önem vermek gerekir. Bu öğrencilere üst düzey becerilerin kazandırılarak daha donanımlı hâle getirilmesinde edebiyat eğitiminin önemi ve işlevi büyüktür (Göçer, 2015, s. 795).

Öğretmenlerin ellerinde böyle ayrıntılı bir yol haritası varken neden istenilen sonuçlara ulaşamamakta; öğrenciler üst düzey dilsel, zihinsel, kişisel ve sosyal becerileri kazanarak olması gereken yeterliklerle gerçek yaşama hazırlanamamaktadır? Bu sorunun cevabı genelde öğretmen rollerinde özeldir de öğretmenlerin derslerinde kullandığı yöntemlerde gizlidir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için derslerini öğrencilerini ön planda tutarak tasarlayan, öğrencilerin aktif katılımlarının sağlandığı etkileşimli öğreşme süreçlerinde öğrenim fırsatı sunan yöntemleri işe koşan lider öğretmen profiline ihtiyaç vardır.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, edebiyat eğitiminde metin işleme sürecinin Türk Dili ve Edebiyatı dersinin öğretim programı doğrultusunda yürütülmesinin önemine dikkatleri çekmektir. Bu çerçevede metin çözümleme çalışmalarında öğretmen rehberliğine dayalı ve öğrenci merkezli metin çözümleme çalışmalarının yürütülmesine yönelik açıklamalarla Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin verimliliğinin nasıl artırılabilirliğinin tartışılması amaçlanmaktadır.

3. Kuramsal Alt Yapı

Dil eğitiminde temel araç olarak kullanılan edebiyat metinleri bir dilin niteliklerinin, inceliklerinin ve imkânlarının sergilenip ortaya konulduğu önemli bir zemindir. Dil, edebiyat ürünleri, edebiyatın önemli bir imkân olarak yazarlara sunduğu edebî türlerin seçenekleri aracılığıyla kendini gösterme şansını yakalar. Bu açıdan edebiyat dilin gelişip serpilme alanıdır. Dil de sunduğu imkânlarla edebiyat ürünlerinin okurlara cazip bir şekilde sunulmasını sağlaması açısından etkili ve vazgeçilmez bir araçtır. Kısaca söylemek gerekirse dil, edebiyat için önemli bir araç, edebiyat da dilin imkânlarının gösterildiği vazgeçilmez bir sahadır. Şu hâlde, dil ile edebiyat birbirini bütünüleyen ayrılmaz bir ikili, iç içe geçmiş bir bütündür.

Bugüne kadar ortaöğretim kurumlarında dil ve edebiyat eğitimi; Dil ve Anlatım, Türk Edebiyatı, Türkçe, Metin Bilgisi, Kompozisyon gibi temel ve seçmeli derslerle verilmiştir. Polat'a (2006) göre, dil ve edebiyat eğitimi birbirlerine bağlı, birbirlerini tamamlayan ve bu nedenle de sürekli etkileşim içinde olan iki alandır (s. 18). MEB yetkilileri bu durumu göz önünde bulundurmuş olmalı ki 2015-2016 eğitim ve öğretim yılından itibaren liselerde dil ve edebiyat eğitimi, Dil ve Anlatım dersi ile Türk Edebiyatı dersi öğretim programlarının birleştirilmesiyle yeni Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programı hazırlanmış ve liselerde Türk Dili ve Edebiyatı, adı altında tek ders olarak verilmesi planlanmıştır.

Türkçe/Türk Dili ve Edebiyatı dersleri bir bilgi dersi olmaktan çok ifade ve beceri dersidir. Bu derslerde gerçekleştirilen etkinliklerde temel amaç, -dersin öğretim programı doğrultusunda- ders kitapları ve yardımcı materyaller kullanılarak öğrencilerin buldukları sınıf seviyesine ait kazanımlara sahip olmalarını sağlamaktır. Ortaöğretim kurumlarında öğrencilerin Türk Dili ve Edebiyatı konularına yönelik belirlenen kazanımlara sahip olabilmeleri için, metin çözümleme etkinliklerinin öğrenen merkezli yürütülmesi gerekmektedir. Bu çerçevede dil bilgisi konu, kavram ve kurallarını kavratılmasında; okuma, yazma ve sözlü iletişim becerilerinin geliştirilmesinde metin temelli ve öğrencilerin etkin katılımlarının sağlandığı öğrenen merkezli öğreşme ve öğrenme süreçlerinin uygulamaya konulması gerekmektedir. Bu süreçte öğrencilerin, soru sorma, sorgulama, yorumlama, metinle ilgili tartışmalara katılma vb. rolleriyle öne çıkması; metin çözümleme etkinliklerinde metni anlayarak çıkarımlarda bulunması, metni anlamlandırarak yeni düşünceler üretmesi amaçlanmalıdır.

4. Yöntem

Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde hem dersin öğretim programları hem de ilgili alanyazında yapılan çalışmalar doğrultusunda metin

çözümleme çalışmalarının nasıl yapılacağına dair açıklamaların ortaya konulduğu bir derleme çalışmasıdır.

5. Durum, Tartışma, Sonuç ve Öneriler

5.1. Uygulama ile İlgili Genel Görünüm

Türk Edebiyatı dersi öğretim programında öğrenme-öğretme süreci; Hazırlık, Çözümleme/İnceleme, Anlama-Yorumlama, Değerlendirme aşamaları (MEB, 2011_a: 117) ile Dil ve Anlatım dersi öğretim programında öğrenme-öğretme süreci ise; Hazırlık, İnceleme-Uygulama, Anlama-Yorumlama, Değerlendirme aşamaları ile gerçekleştirileceği (MEB, 2011_b: 111) belirtilmişti. Türk Edebiyatı ile Dil ve Anlatım dersi öğretim programları birleştirilerek Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programı hazırlanmıştır (MEB, 2015).

Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde ders işleme veya metin çözümleme sürecine yönelik şu aşamalardan söz edilmektedir (MEB, 2015: 14-17³):

Ünite başında yapılacak çalışmalar: Her ünite başında ele alınan metin türünün özellikleri, yapı unsurları, tarihî gelişimi vb. hakkında bilgi verilir.

Metin üzerinde yapılacak çalışmalar: Metin üzerinde *hazırlık, anlama ve çözümleme, eleştirel okuma* çalışmaları yapılır.

A. Hazırlık: İşlenecek metne dikkat çekmek, okuma çalışmalarıyla ulaşılabilecek bilgi ve becerilere yönelik olarak öğrencilerde bir beklenti ve merak oluşturmak amacıyla kısa bir çalışma planlanır ve uygulanır.

B. Metni Anlama ve Çözümleme: İncelenen metinler üzerinde ‘Metni Anlama ve Çözümleme’ kazanımlarına yönelik çalışmalar yapılır. Metnin öğrenciler ve/veya öğretmen tarafından okunması, metinde öğrencilerin ilk kez karşılaştıkları, anlamını bağlamdan çıkarmakta zorlandıkları söz ve sözcük grupları üzerinde etkinlik gerçekleştirilir.

Daha sonra metnin anlamını (metindeki duygu, düşünce, bilgi, olay, durumlar, kişiler, mekânlar vb.) kavratmaya yönelik çalışmalar yapılır. Bu çalışmalarda (*öğrenci merkezli eğitimin bir gereği olarak öğrencilerin metne yoğunlaşmalarını ve derse aktif katılımlarını sağlamak için*) daha çok *soru-cevap tekniği* kullanılır.

Bu aşamada incelenecek metni çözümlenmeye yardımcı olacak bilgiler (dönem özellikleri, akımlar, yazar/şair, anlatım teknikleri, edebî sanatlar, ahenk unsurları vb.) verilir. (*Metni çözümlenmeye yardımcı olacak bilgiler verilirken doğrudan anlatım yerine üzerinde durulan dönemin özellikleri, akım özelliği, yazar/şairin diğer çalışmaları, anlatım teknikleri, edebî sanatlar, ahenk unsurları vb. üzerinde öğrencilerin dikkatleri çekilir ve ön*

³ Programdan alınan bu kısımda uygulamalara yönelik parantez içinde ve italik olarak verilen açıklamalar yazar tarafından yapılmıştır.

bilgiler harekete geçirilerek tartışma yapılır. Bu yolla öğrencilerin bilgiyi zihinlerinde yapılandırarak kavramaları ve ilerleyen süreçte kullanmalarının alt yapısı oluşturulmuş olur.) Burada verilen bilgiler ünite başında verilen genel bilgilerden farklı olarak incelenecek metne özgü bilgiler olmalıdır.

Okunan metin, ünite başında ve bu aşamada verilen bilgiler (ve kazandırılması hedeflenen kazanımlar) doğrultusunda çözümlenir. Örneğin incelenen şiir; kullanılan mazmunlar, edebî sanatlar, nazım türü, ahenk unsurları vb. açısından değerlendirilir.

C. Eleştirel Okuma: Bu aşamada incelenen metin, ilgili “Eleştirel Okuma” kazanımlarına yönelik olarak edebî nitelikler, iletiler, kültürel değerler, düşüncelerdeki tutarlılık, başka metinlerle ilişkiler vb. açısından değerlendirilir.

D. Dil Bilgisi: Dokuz ve onuncu sınıfta dil bilgisi konuları ünitelerde belirtilen sıralamaya uygun biçimde, metinlerle ilişki kurularak ve metnin anlamını oluşturan, etkileyen, destekleyen yönleri öne çıkarılarak işlenir. Bir ünite de incelenen metinlerin dil bilgisindeki tüm konuları örneklendirmeye yetmediği durumlarda ek olarak başka kısa metinler kullanılabilir.

On bir ve on ikinci sınıfta incelenen metinler bir bütün olarak dil özellikleri bakımından değerlendirilir. Burada amaç ele alınan metindeki bütün dil özelliklerini incelemek değil, metnin yapısını ve anlamını etkileyen önemli dil özelliklerini vurgulamaktır. Örneğin bir hikâyede birleşik kiplerin, bir makalede edilgen çatılı fiillerin, bir romanda söz ve düşünce aktarımında kullanılan dil yapılarının metnin anlamına etkisi değerlendirilir. Aynı metinde birden fazla dil yapısının etkisi bir arada değerlendirilebilir. Dil bilgisi çalışmaları 9 ve 10. sınıfta belirlenen ünitelerde; 11 ve 12. sınıflarda ise her ünite de bir metin üzerinde yapılır.

E. Yazma Çalışmaları: Yazma çalışmaları; ‘Yazma Tür ve Tekniklerini Tanıma’, ‘Yazma Sürecini Uygulama’ şeklinde iki aşamada gerçekleştirilir. Yazma çalışmalarında her kazanım için ayrı etkinliklerin yapılması yerine, ünitelerde verilen açıklamalar doğrultusunda her öğrencinin metin üretmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. (Çözümlenen her metin üzerinde yapılan tartışma, tartışma sürecinde vurgusu yapıp dikkat çekilerek öğrencilere kazandırılan yeni sözcük ve söz grupları, tür özellikleri, cümle kurguları, anlatım teknikleri vb. bilgilerin beceriye dönüştürülmesi için yeniden yaratım çalışması yaptırılmalıdır. Yeniden yaratım çalışmalarında öğrencilerin çözümlenen metin üzerinde vurgusu yapılan sözcük seçimi, cümle kurgusu, paragraflar arası geçişler, anlam bütünlüğü vb. açılardan yazar veya şaire öykünmesinin / özenmesinin / örnek almasının yararları açıklanabilir.)

1. **Yazma Tür ve Tekniklerini Tanıma:** Yazma çalışmaları okuma çalışmalarıyla paralel biçimde yürütülmektedir. Ünitelerde metin türüne özgü

yapı unsurları, anlatım biçimleri, teknikleri vb. hakkındaki bilgiler ve örnekler çoğunlukla okuma çalışmalarında verilmektedir. Bu nedenle yazma çalışmaları, bu bilgilerle ilişki kurularak ve üniteye belirtilen açıklamalar doğrultusunda yapılır. Okuma çalışmalarında tartışma metni, araştırmaya dayalı metin, öz geçmiş ve senaryoda taslak öykü (sinopsis) türlerine ilişkin açıklama ve örnekler yer almamıştır. Bu türlere ilişkin bilgiler ve örnekler yazma çalışmalarında sunulur.

2. Yazma Sürecini Uygulama: Yazma çalışmaları ünitelerde verilen açıklamalar doğrultusunda yazma sürecinin aşamaları uygulanarak gerçekleştirilir. Bu aşamaların ayrıntıları ve metin türüne göre uygulama farklılıkları ünitelerde (programda) verilmiştir. Aşamalar uygulanırken öğrencilerin dikkat edeceği hususlar açıklanır. Öğretmen, aşamaların uygulanmasında öğrencilere rehberlik eder. Temelde okuma çalışmaları içinde gerçekleştirilen dil bilgisi öğretimi yazma çalışmalarındaki uygulamalarla geliştirilir.

F. Sözlü İletişim Çalışmaları: Sözlü iletişim çalışmaları; ‘Sözlü İletişim Tür ve Tekniklerini Tanıma’, ‘Sözlü İletişim Uygulamaları’ şeklinde iki aşamada gerçekleştirilir.

1. Sözlü İletişim Tür ve Tekniklerini Tanıma: Ünitelerdeki sözlü iletişim tür ve tekniklerine dair tanıtıcı bilgiler verilir, gerekli görüldüğünde konuyla ilgili örnek video ve uygulamalardan yararlanılarak öğrencilerin konuşma ve dinleme tekniklerini kavramaları sağlanır.

2. Sözlü İletişim Uygulamaları: Ünitelerdeki sözlü iletişim çalışmalarına ait açıklamalar dikkate alınarak konuşma ve dinleme uygulamaları aşamalı biçimde gerçekleştirilir. Her ünitenin başında, yapılacak sözlü iletişim çalışmaları planlanır, her öğrencinin bir dönemde en az bir sözlü iletişim uygulamasına katılması sağlanır.

G. Ölçme ve Değerlendirme Çalışmaları: Türk Dili ve Edebiyatı dersinde öğrencilere Türk edebiyatına ve türlere ait bilgiler verilmekte; okuma, yazma ve sözlü iletişim becerileri kazandırılmaya çalışılmaktadır. Yapılan çalışmalar sırasında öğrencilerin istenilen bilgi ve becerilere sahip olup olmadıklarının ya da ne ölçüde sahip olduklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu noktada öğrenmenin ayrılmaz bir parçası olan ölçme ve değerlendirme uygulamalarından yararlanılmalıdır.

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı; ölçme ve değerlendirmede öğrencilerin bilgileri ezberlemesini değil beceriye dönüştürmesini, değerlendirmede öğrenme süreçlerinin dikkate alınmasını, not vermenin yanı sıra etkili ve zamanında geri bildirimde ağırlık verilmesini hedeflemektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı dersinde, eğitim-öğretim süreçlerinde üç tür ölçme ve değerlendirme yapılır: tanılayıcı, biçimlendirici ve düzey belirleyici değerlendirme.

Tanılayıcı değerlendirme, öğrencilerin hedeflenen becerileri kazanmak için ön koşul niteliğindeki bilgi ve becerilere ne düzeyde sahip olduğu belirlenir. Elde edilen bilgiler öğrenme-öğretme sürecini planlamada kullanılır. Tanılayıcı değerlendirme ‘Okuma Çalışmaları’nda ‘Hazırlık’, ‘Yazma Çalışmaları: Yazma Tür ve Tekniklerini Tanıma ve ‘Sözlü İletişim Çalışmaları: Sözlü İletişim Tür ve Tekniklerini Tanıma’ aşamalarıyla gerçekleştirilir.

Biçimlendirici değerlendirme, öğrencilerin öğrendiklerini beceriye dönüştürme düzeyleri belirlenir. Bu değerlendirme, öğretim süreci devam ederken ve ünite sonlarında yapılır. Elde edilen bilgilerden hareketle gerekirse ek öğretim uygulamaları planlanır. Süreç içinde yapılan bu değerlendirme, öğrenme düzeyini artırıcı bir role sahiptir, not verme amaçlı kullanılmaz. Türk Dili ve Edebiyatı dersinde biçimlendirici değerlendirme; ‘Metni Anlama ve Çözümleme’ ve ‘Eleştirel Okuma’ çalışmalarında sorular ve etkinliklerle; ‘Yazma Sürecini Uygulama’ ve ‘Sözlü İletişim Uygulamaları’ aşamasında öğrencilere yönelik geri bildirimler ve değerlendirmelerle gerçekleştirilir.

Yazdıkları metinlerle ilgili geri bildirim verilmesi öğrencilerin yazma başarısını artırmada önemli bir etkidir. Yazma çalışmalarında geri bildirim verilirken aşağıdaki hususlara dikkat edilir:

- Yazma eğitiminde geri bildirim verilirken düşünce akışı, tutarlılığı, organizasyonu gibi metnin büyük yapısını ilgilendiren konulara öncelik verilir. Daha sonra anlatım bozuklukları, kelime tercihleri gibi hususlar ile yazım, noktalama, okunaklılık, sayfa yapısı gibi şekli unsurlara ilişkin düzeltmelere yönelik geri bildirimler verilir.

- Öğretmenin her öğrenciye ayrı ayrı geri bildirim vermesi mümkün olmayabilir. Bu durumda öğretmenin belirgin hataları içeren metinleri öğrencilerle birlikte değerlendirerek geri bildirim vermesi öğrencilerin ortak hatalarını görmeleri açısından yararlı ve zaman kazandırıcı bir yöntemdir.

- Öğretmen, öğrencilere bir yazının nasıl değerlendirileceği hususunda bilgiler verir. Öğrenciler zaman zaman akran geri bildirimi yoluyla birbirlerinin metinlerini değerlendirir.

Düzyer belirleyici değerlendirme ise, öğrencilerin dersle ilgili bilgi, beceri, tutum gibi özelliklere ne düzeyde sahip olduğunu ortaya koymak; bir anlamda başarı düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilir. Türk Dili ve Edebiyatı dersinde çok yönlü bilgi ve becerilerin kazandırılması, farklı ölçme ve değerlendirme yöntemlerini bir arada kullanmayı gerekli kılmaktadır.

Programda ders işleme süreci; okuma, yazma ve sözlü iletişim başlıkları altında ilerlemektedir. Ölçme ve değerlendirmede bu sürece dikkat edilmiş, her bir beceri alanı için farklı ölçme yöntemleri belirlenmiştir.

Metin Çözümleme Sürecinde Öğretmen ve Öğrencilerin Konumları

Öğretmenlik, öğrencilere kuru bilgileri aktarma ve bu bilgileri onlara ezberletme işi değildir. Öğrencilere, bilgiye ulaşma yollarını göstermek ve edinilen bilgileri kendi hayatlarını kolaylaştıracak şekilde kullanmalarının yollarını göstermek öğretmenlerin başta gelen görevidir (Göçer, 2008, s. 6).

Öğretmen, öğrencilerini dilsel, zihinsel, duygusal ve sosyal açıdan donanımlı yetiştirmeyi hedefleyen kişidir. Bu amacına ulaşabilmesi için öğreşme ve öğrenme etkinlikleri tasarlayıp gerçekleştirirken öğrencileri merkezde tutmayı hedefleyen bir anlayışa ve yeterliğe sahiptir. Bir başka ifade ile mesleğini amaç ve anlamına uygun, istenilen bir şekilde yürütmek isteyen bir öğretmenin bazı nitelik ve yeterliklere sahip olması gerekir.

Yeterlik, ‘belli bir iş ya da mesleğe karşı anıklık, kifayet, ehliyet (Öncül, 2000: 1192)’; öğretmenlik rollerini gerçekleştirmek için gereken bilgi, birikim ve becerilere sahip olma şeklinde açıklanabilir. Şişman (2006), yeterlik kavramını ‘Meslekî yönden, bir mesleğin başarılı biçimde yerine getirilebilmesi için sahip olunması gereken özellikleri (bilgi, beceri ve tutumlar) ifade eder (s. 219)’ şeklinde açıklamaktadır. Öğretmenliğin gerektirdiği görev ve sorumlulukları yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, beceri ve tutumlar vurgulanır. Öğretmen öz-yeterliği, öğretmen etkililiği ya da başarılı öğretim ile ilişkili bir kavramdır. Öğretmen öz yeterliği bir öğretmenin ‘görevlerimi yerine getirmek için gerekli düşünceleri ve eylemleri planlayıp uygulayabilir miyim?’ sorusuna verdiği cevaptır (Goddard, Hoy ve Woolfolk-Hoy, 2000, 2004, akt. Üstüner vd., 2009: 2-3)’.

Öğrenciler, öğretmenlerin koordinatörlüğünde hareket ederek eğitim etkinliklerinin etkin birer üyesi olarak öğrenme sürecinde yer alırlar. Böyle olduğu zaman gerçekleştirilen eğitim etkinliklerinin amaca hizmet ettiğinden söz edilebilir. Öğrencilerin eğitim ortamlarının aktif bir üyesi olmasında yine eğitimin lideri olan öğretmenin yaklaşım tarzı, pedagojik yeterliği ve kendi rollerinin bilincinde olması etkilidir. Ayrıca, öğrencilerin Türk Dili ve Edebiyatı dersinde buldukları sınıf düzeyine uygun yeterliklere ve bu dil becerilerine yönelik kazanımlara sahip olmasında öğretmenin metin çözümleme sürecinde takip ettiği yaklaşım, yöntem ve tekniklerin önemi büyüktür. Freeman ve Anderson’a göre, yöntem bilgisi, öğretim bilgisinin temel kısmıdır. Öğretmenler uygulamalara onunla katılırlar. Yöntem bilgisi öğretmenin tekniklerle ilgili birikiminin artmasına yardım eder. Yöntemler, öğretmenlerin eylemlerinin altında yatan düşünceyi bilinçli farkındalık durumuna getirmelerine yardım etmelerine hizmet eder (2014 s. XIX-XX). Bu konuda Çetin (2015) de şunları belirtmektedir: ‘Öğretmen hangi yöntemi uygulayacağını, hangi teknikleri kullanacağını şartlara göre belirlemek zorundadır. Bu açıdan öğretmenin dikkat etmesi gereken en önemli konu; öğrencinin eleştirel düşünceye sahip, sosyalleşmesine katkı sağlayacak edindiği bilgileri kalıcı hâle getirip davranışa dönüştürecek, bağımsız karar

verme yeteneği kazandıracak ve yaratıcı düşüncesi ön planda olacak biçimde strateji geliştirerek ona göre bir yol izlemesi gerektiğidir. Türk Edebiyatı, Dil ve Anlatım derslerinde sık kullanılan yöntem ve teknikler; grup çalışması, anlatım/takrir, soru-cevap, gözlem ve inceleme, oyunlaştırma, tümevarım, tüm dengelim, analiz, buldurma, sentez olarak sayılabilir (s. 81-82)'. Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde metin çözümleme etkinlikleri sürecinde öğretmenler, buluş yoluyla öğretim stratejisi, tümevarım yöntemi, tartışma yöntemi ve soru-cevap tekniği öncelikle ve özellikle takip edebilecekleri yaklaşıma sahip olmalıdırlar.

Sınıf içinde izlenen tümevarım yöntemi (parçadan bütüne yaklaşımı), öğrenci katılımını artırmaktadır. Öğrenciler, daha küçük dilsel birimlerden hareketle soyutlama yaparak bilgiye ve genel yargıya kendileri ulaşmaktadırlar. Böylece okuma sürecinde daha etkin olmaktadır (Kuzu 2004: 73). Kana'ya (2014) göre, öğrencilerin nitelikli sorular sormalarına yönelik uygulamaların yaygınlaştırılması derslerin verimliliğini arttırabilir. Derste tartışma sürecinin yaşanması, öğrencilerin derslere olan ilgisini arttırdığından dolayı derslerde öğrencilerin düşüncelerini ifade edebilecekleri tartışma ortamları oluşturulabilir (s. 123).

5.2. Tartışma ve Sonuç

Çalışmada geleneksel ve çağdaş anlayışla yürütülen edebiyat derslerinin ders işleyiş süreçleri; öğrenci yeterlikleri, eğitim kazanımları ve eğitsel değerler açısından karşılaştırması yapılarak ülkemizdeki edebiyat eğitiminin görünümü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

'Yazın terimi, düşünce, duygu ve imgelerin söz ya da yazı ile güzel, etkili anlatılması sanatını bildirir. Yazın, yazmak sonucu doğmuş ürün, yazılmış şey, edebiyat demektir. Yazın, resim ve başka güzel sanatlar gibi doğayı ve insanı olduğu gibi değil, yorumlayarak anlatır. Bu yönüyle yazınsal yapıt, hangi konuyu ele alırsa alsın, onun üzerinde insanın düşüncesini, duygusunu (beğeni, korku, sevgi...) anlatır. Başka bir deyişle insanın tepkisini yansıtır, özünde insan vardır (Göğüş, 1978: 85-86)'. Çözümlenen metinler insan odaklı olduğuna göre, metin çözümleme sürecinde öğrencilerin kendilerini birer özne olarak düşünerek derse katılmaları, metin üzerinden tartışma yapmaları, görüş belirtmeleri de daha kolay olacaktır. Metnin kahramanı yerine kendisini koyan öğrenciler olaya bakış açısını, tepkisini, beğenisini, isteğini, tasarısını, yaşantılarını, duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ortaya koyabileceklerdir. Burada önemli olan, öğretmenlerin, derslerini öğrenci merkezli tasarlayıp uygulamayı amaçlamalarıdır.

2006 yılında yapılan değişikliklerle Türkçenin eğitimi sürecinde tümleşik dört temel dil becerisinin öğretimi (kazandırılması ve geliştirilmesi) ön plana çıkarılmıştır. 'Okuma-dinleme-konuşma-yazmadan oluşan bu dört

temel dil becerisinin geliştirilmesine yönelik yaklaşımlar metin bilgisi öğretiminin önemini artırmıştır (Aylanç, 2012: 337). Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi derslerinde metin çözümlenmeleri çerçevesinde dil becerilerinin etkin kullanımına katkı verecek üst düzey bilişsel, duyuşsal ve sosyal becerilerin kullanıldığı bir eğitim süreci gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Öğrenme sürecinde gerçekleştirilecek etkinliklerle tümleşik temel dil becerilerinin öğretiminde okuma, yazma ve sözlü iletişim Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programında ön plana çıkarılmıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı öğretim programında dersi amaçlarına yönelik şu ifadeler yer almaktadır: ‘Edebî metinler aracılığıyla Türk kültürünü ve Türkçenin inceliklerini keşfetmeleri; Türkçeyi özenli ve bilinçli biçimde kullanmaları; Türk edebiyatının tarih içinde gösterdiği değişim ve gelişimi seçkin örnekler üzerinden tanımaları; Türk ve dünya edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlâki, kültürel ve evrensel değerleri tanımaları ve benimsemeleri, farklı dönemlerinde yazılmış önemli eserleri yapı, tür, dil, içerik, bakış açısı gibi yönlerden değerlendirerek estetik zevk düzeylerini geliştirmeleri; metinler aracılığıyla okuduğunu anlama ve eleştirel okuma becerilerini geliştirmeleri ve okuma alışkanlığı kazanmaları; duygu, düşünce ve hayallerini yazılı ve sözlü anlatım yoluyla doğru ve etkili biçimde ifade etme becerilerini geliştirmeleri ve yazma alışkanlığı kazanmaları amaçlanmaktadır (MEB, 2015: 3)’.

Bir öğretim programında ne kadar önemli amaçlar sıralanırsa sıralansın öğrencilerin amaçlar doğrultusunda kazanımlara sahip olmasında öğrenme sürecinin en önemli ögesi durumundaki öğretmenin uygulamaları belirleyici olacaktır. Öğretmenin uygulamalarındaki başarısı ise derslerini tasarlayıp gerçekleştirirken amacı, takip ettiği yaklaşım, uygulamaya koyduğu yöntem ve tekniklere bağlıdır. Göçer (2014_b), eğitimde belirlenen amaçlara ulaşmada kullanılan yöntem ve tekniklerin belirleyiciliği yanında şunların da önemli olduğunu belirtmektedir: Öğretmenler eğitim ve öğrenme sürecini biçimlendirip yön verirken ne programı harfi harfine uygulama anlayışıyla hareket etmeli ne de öğretimin disiplinini bozacak oranda informal kaynaklara göre hareket etmelidir. Öğretmen, süreçte öğrenen özellikleri, konunun içeriği, aile ilgisi, okul ve çevre imkânları gibi değişkenleri göz önünde bulundurarak öğrenme sürecini biçimlendirip yön vermelidir (s. 172).

Öğretim programında sıralanan bu oldukça önemli amaçların birer kazanım olarak öğrencilerin bilgi, beceri, tutum, davranış ve yaşantılarında gözlemlenebilmesi, öğretmenlerin öğrenme süreçlerinde takip ettiği yaklaşım, yöntem ve tekniklerle doğrudan ilgilidir. Alman edebiyat bilimci Baumgärtner’in tezleri ışığında Türkiye’deki edebiyat eğitimi eleştirel bir gözle değerlendiren Dilidüzgün (2004) bu konuda şu tespitlerini sıralamaktadır:

Herkes eğitimdeki ezbercilikten şikâyet etmektedir. Baumgärtner de kitabın (metnin) sanatsal ve estetik yanını görmezlikten gelerek öğretmenin söylediği anlamları öğrencilerin ezberlemesini eleştirmektedir. Bu durumu ülkemizdeki yazın eğitiminde de sıklıkla görüyoruz. Kitabın ne anlattığı, yani yazarın ilgili yapıyla anlattığı şey ya öğretmen ya da ders/yardımcı ders kitabında yazdığından, derslerde yapının kendisi üzerine canlı ve öğrencilerin alımlamalarını ortaya koyacak çalışmalar yapılmadığından, ister istemez yapıt adı, dönem özellikleri gibi şeyler ezberletilmektedir. Böylece yazın kitabı sıradan bir metne dönüşmekte, kitabın estetik yanı ölmekte ve bunları okumanın zevk veren değil, not alma kaygısıyla ezberlenmesi ve zorla öğrenilmesi gereken birer nesneye dönüşmektedir. Yazın metninin çokanlamlılığı, yazın eğitimi dersleri için karmaşa yaratan bir durum değil, yararlanılması gereken bir özelliktir. Türkiye'deki edebiyat derslerinde ezbercilik, derste sıkılma, öğretmenin söylediklerinin önemli olduğu vurgusu yerine, öğrencilerin etkinliklerde tartışmalara katılma, yorum yapma, çıkarımlarda bulunma gibi beceriler sergilemelerinin önemli olduğu ön planda tutulmalıdır. Yöntem sorunu bu alanda yeterli verimin alınmasını engellemektedir. Çünkü metinler üzerinde yapılan çalışmalarda bir eleştirinin, bir yorumun ortaya konulması gerekirken, eleştirel düşüncenin canlandırılması bir yana, yazın eğitimimiz henüz ezberciliği aşamamıştır. Oysa akılcı, işlevsel bir anlayışla gerçekleştirilecek yazın eğitimi ile okuma zevki ve alışkanlığı, edebiyat duyarlılığı, bilgi birikimi, yazınsal metin çerçevesinde yapılan düşünce antrenmanı ile daha sağlıklı düşünebilme (yeteneği) kazanılacaktır (s. 35-38).

Bir metin çözümleme etkinliği olarak edebiyat eğitimi, merkezinde edebî metin bulunan bir metin işleme yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre metinden soyutlanmış bir edebiyat eğitimini bir çeşit edebiyat tarihi, edebiyat sosyolojisi, edebî biyografi veya edebiyat kuramı öğretiminden başka bir şey olmayacaktır (Çetişli, 2011, akt. Solak, 2014: 92). Edebiyat eğitimi, bazı temel edebiyat bilgilerinin kazandırılması yanında, öğrencileri özgün edebiyat metinleriyle tanıştırmak, bu şekilde onlarda edebiyat sevgisinin ve zevkinin uyanmasını sağlamaktır. Bu anlamda 'metin okuma' sevgisi, alışkanlığı ve zevki kazandırılırken bir yandan da insanlığın önemli yapıtlarıyla buluşturulmuş olur. Bütün bunlar, öğrencide yalnız bir metin okuma zevki ve edebiyat sevgisi kazandırmakla kalmaz, duygu ve düşüncelerini ifade etmede sözlü ve yazılı anlatımın gelişmesini de sağlayarak ona 'üretme', bir sanat eseri oluşturma sevincini ve heyecanını da kazandırır (Taşdelen, 2006: 51).

Metin çözümleme süreci öğrencilerin aktif katılımlarıyla ve onların çok yönlü gelişimlerini hedefleyen bir yöntemle ilerletildiğinde, okunan metin aracılığıyla öğrenciler bilgi, beceri, tutum ve anlayış kazanmaları mümkün olabilmektedir. Öğrenme sürecinde öğrencileri merkezde tutarak yöntemi buna göre seçmek ve süreçte öğrenci etkililiğini sağlayabilecek bir ortam

tasarlamak gerekir. Öğrenci merkezli eğitim süreçlerinde öğrenciler tartışma içine çekilecek, soru sorup sorulan sorulara özüksedikleri metin üzerinden cevap verebilecektir. Bu şekilde ilerleyen bir metin çözümleme sürecinde öğrenciler yazarın ne demek istediği dayatmasına cevap vermekten öte kendilerinin bir okur olarak ne anladıklarını ortaya koyma fırsatı yakalamış olacaklardır. Dahası, özüksedikleri metinden alımlamalarını, yaptıkları çıkarımları ve kurdukları özgün anlamları ifade etme şansını da yakalamış olacaklardır. Öğrencilerin aktif olduğu bir öğrenme ortamında gerçekleştirilen metin çözümlenmeleri süreci, öğretmenin, istenmeyen öğrenci davranışlarıyla karşılaşmasını önlediği gibi, hedef kitesinin buldukları sınıf düzeyine uygun donanım kazanmasını da sağlamış olacaktır.

Liselerde verilen Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi kapsamında edebî değer taşıyan metinlerin incelenmesi, araştırılması ve değerlendirilmesi çalışmaları ile öğrencilerin dil, edebiyat, sanat ve estetik açıdan gelişmelerine ortam oluşturulmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde verilen Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminde derslerin işlenmesinin önemi daha da iyi anlaşılabilir. Metin aracılığı ile gerçekleştirilen edebiyat eğitiminde metin seçimi gibi metin çözümlenmeleri de önemlidir (Göçer, 2014_a, s. 183).

‘Metin tahlili (çözümlemesi), herhangi bir edebî eserin, bütünlüğü içinde, ama o bütünü oluşturan her türlü unsurun (mânâ, yapı, dil, üslup vb.) en ince ayrıntılarına varıncaya kadar belli bir metoda bağlı olarak ele alınıp incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Edebiyat eğitimi, ne tamamıyla metotsuz, pedagojik kurallardan uzak, keyfî ve rastgele bir öğretim faaliyeti ne büsbütün soyut birtakım bilgilerin ezberletilmesi ne de sadece ahlak, tarih, sosyoloji ve dil dersidir (Çeşitli, 2006: 81-83)’.

Bir metni anlama ve çözümlemenin ilk basamaklarından biri metnin ait olduğu türü belirlemektir. Çünkü metin türleri, edebî geleneği nesilden nesile taşıyan, okur ve yazar arasında ortak beklentiler oluşturan formlardır. Metnin dili, muhtevası, yapısı, kompozisyonu büyük oranda metin türüne göre şekillenir. Örneğin bir göç olayı romanda farklı, haber metninde farklı bir yapıda sunulur. Metin türleri edebî gelenekteki değişimi değerlendirmek açısından önemlidir. Çünkü metin türü, hem kendine uymaya zorlayan hem de yeri geldiğinde yazar tarafından yeni bir düzenlemeye tabi tutulan estetik bir formdur. Yani metin türü yazarın gelenekten aldığı, fakat her seferinde yeniden kurguladığı bir yapıdır. Bu açıdan metin inceleme ve çözümlemeyi esas alan bir öğretim programının ‘tür merkezli’ olması doğal bir sonuçtur. Tür merkezli edebiyat eğitimi, her türün kendine özgü niteliklerinin kolayca tespit edilmesini ve edebiyat incelemelerinde edebiyat dışı unsurlar yerine edebiyat estetiğini merkeze yerleştirmeyi sağlar (MEB, 2015: 1-2).

5.3. Öneriler

Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde öğrencilere buldukları sınıf düzeyine uygun kazanımlara sahip olmaları için;

Metin temelli dil ve edebiyat eğitimi yaklaşımıyla hareket edilmelidir.

Metin çözümleme süreci öğrenci merkezli eğitim ortamlarında yürütülmelidir.

Metin çözümleme sürecinde verilecek dil ve edebiyat eğitiminin istenilen bir şekilde yürütülmesi ve beklenen sonuca ulaşılabilmesi için; buluş yoluyla öğretim stratejisi, sezdirme, tümevarım yöntemi, tartışma yöntemi ve soru-cevap tekniği öncelikle ve özellikle uygulanmalıdır.

Sürece (tartışmalara katılma, kişisel görüş ve önerilerini belirtme, soru sorma, sorulan sorulara cevap verme vb.) aktif bir şekilde katılarak yaratıcı düşünceler ortaya koyan öğrencilerin becerilerinin gelişmesi, öğrenmelerinin kalıcılığının sağlanması için metin çözümleme sürecinin sonunda yeniden yaratım çalışmaları yaptırılmalıdır. Bu şekilde öğrenciler özgün görüşlerini etkili bir şekilde ortaya koyma, öğrendikleri bilgileri beceriye dönüştürme, en önemlisi de verimli geçen okuma-düşünme-üretme döngüsü içinde okuma ve yazmayı yaşam biçimine dönüştürerek edebiyat zevkini tadacak, edebiyat sevgisi kazanmış olacaklardır. Edebiyat eğitiminin başta gelen amacı da bu olmalıdır.

Kaynakça

Aylanç, M. 2012. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Özel Öğretim Yöntemleri Dersi Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlar: Bilgilendirici ve Öğretici Metinler Örneği. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 333-350.

Bursalıoğlu, Z. 1994. *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*, Pegem Yayınları, Ankara, 9. Baskı.

Çetin, İ. 2015. Öğretim Yöntem ve Teknikleri (ss. 81-94), *Dili ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri* (Ed. İsmet Çetin), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Çetişli, İ. 2006. Edebiyat Eğitiminde Edebî Metnin Yeri ve Anlamı, *Millî Eğitim*, 169, 75-84.

Dilidüzgün, S. 2004. *İletişim Odaklı Türkçe Derslerinde Çocuk Kitapları*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Dilidüzgün, Ş. 2014. *Metindilbilim ve Türkçe Öğretimi*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Freeman, Diana L. ve Anderson, M. 2015. *Dil Öğretiminde Teknik ve İlkeler* (Çev. Mehrali Calp), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları (3. Baskı), Ankara.

Göçer, Ali. 2008. Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Türkçe Öğretimi Bakımından Öğretmenlik Mesleğine Hazır Bulunuşluk Düzeyleri (Niğde Üniversitesi Örneği). *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 33(358), 5-13.

Göçer, A. 2014_a. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme (ss. 183-227), *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi* (Pedagojik Formasyon Öğrencileri İçin; Editörler: M. D. Erdem ve A. Akkaya). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Göçer, A. 2014_b. Öğretmen Roller, Öğrenci Etkililiği ve Eğitim Kazanımları Bakımından Türkçe Dersi Metin İşleme Süreci. *Millî Eğitim*, 204, 167-198.

Göçer, A. 2015. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme Uygulamalarına Genel Bir Bakış. *EKU - Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 11(3), 787-815.

Göğüş, B. 1978. *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*, Kadioğlu Matbaası, Ankara.

Günday, R. 2012. *Edebî Metinlerin İncelenmesi ve Öğretimi*, Elhan Kitap Yayın Dağıtım, Ankara.

Kana, F. 2014. Argümantasyona Dayalı Dil Öğrenme Yaklaşımının Türkçe Öğretmeni Adaylarının Özel Öğretim Yöntemleri Dersine Yönelik Tutumlarına Etkisi, *International Journal of Language Academy*, 2(1), 107-125.

Karakuş, İ. 2000. *Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi Öğretmen El Kitabı*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara.

Kuzu, T. Sarar. 2004 Etkileşimsel Modele Uygun Okuma Öğretiminin Türkçe Bilgilendirici Metinleri Anlama Düzeyine Etkisi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 55-77.

MEB. 2011_a. *Ortaöğretim Türk Edebiyatı Dersi 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar Öğretim Programı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. 2011_b. *Dil ve Anlatım Dersi 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar Öğretim Programı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. 2015. *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara.

- Öncül, R. 2000. *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Polat, T. 2006. Okur Odaklı Bir Yaklaşımla Yazın Eğitimi, *Millî Eğitim*, 169, 18-24.
- Solak, Ö. 2014. *Edebiyat Biliminde Kuram ve Yöntem*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Soysal, M. O. 2004. *Türk Dili ve Edebiyatı ile Türkçe Öğretmeninin El Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.
- Şişman, M. 2006. *Eğitim Bilimine Giriş* Pegem Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- Taşdelen, V. 2006. Edebiyat Eğitimi: Hermeneutik Bir Yaklaşım, *Millî Eğitim*, 169, 42-56.
- Üstüner, M.; Demirtaş, H.; Cömert, M. ve Özer, N. 2009. Ortaöğretim Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Algıları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 1-16.

Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açıları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Örneği

DOI NO: 10.5578/JSS.36303

Tuğrul Kandemir¹
Zafer Kardeş²
Ender Baykut³

Geliş Tarihi: 11.12.2015

Kabul Tarihi: 24.11.2016

Özet

Muhasebe mesleği için gerekli nitelikli eleman ihtiyacının önemli bir bölümü ülkemizde meslek yüksekokulları tarafından karşılanmaktadır. Meslek yüksekokullarının, işletme, muhasebe, muhasebe ve vergi uygulamaları bölümleri nitelikli muhasebe elemanı yetiştirilmesinde aktif görev alan bölümlerdir. Bu çalışmanın amacı, meslek yüksekokullarında muhasebe dersi alan öğrencilerin, muhasebe eğitime bakış açılarını incelemektir. Araştırmada Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ) meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebeye bakış açıları ele alınmıştır. Öğrencilerin demografik yapısının belirlenmesi ve muhasebe ile ilgili görüşlerini tespit etmek için anket çalışması yapılmıştır.

Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bolvadin, Çay, Bayat ve Şuhut meslek yüksekokullarında muhasebe dersi almakta olan ve daha önce almış olan öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi ile tespit edilen 272 öğrencinin katıldığı anket çalışması, Mayıs 2014 tarihinde yapılmıştır. Çalışmada öğrencilerin anket sorularına verdiği yanıtlar; Frekans Analizi, T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi teknikleri kullanılarak sonuçlar elde edilmiştir. Araştırma bulguları öğrencilerin muhasebeye bakış açılarının %52'sinin olumlu, %24'ünün kararsız ve %24'ünün de olumsuz olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Alanı, Muhasebe Dersleri, Muhasebecilik Mesleği.

Jel Kodları: M40, M49

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: kandemir@aku.edu.tr

² AKÜ SBE Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: zafer_kardes@hotmail.com

³ Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: ebaykut@aku.edu.tr

An Overview of Vocational School Students to the Accounting Education: A Case Study for Vocational Schools of Afyon Kocatepe University

Abstract

Significant amount of qualified accounting professions is educated by vocational schools in Turkey. Accounting, Business Administration and other kinds of departments are actively involved in this process. The purpose of this study is to assess the perspective of the students who attend the accounting class in vocational schools, on accounting education. In this study, Afyon Kocatepe University (AKU) vocational school students' perspectives on accounting are discussed. The survey was carried out to determine the demographics of the students and to ascertain their views on the accounting.

The research is worked on the students who take or has taken the accounting class in Afyon Kocatepe University Bolvadin, Çay, Bayat and Şuhut vocational schools. Survey was applied to the students in May 2014. Frequency analysis, T-tests and One Way ANOVA analyses are performed. By using a simple random method, the survey has been applied to the students who take the education of accounting in the related vocational schools. According to the research findings, it is seen that the 52% of students' perspective on accounting is positive, 24% is indecisive and 24% is negative.

Keywords: Accounting, Accounting Education, Field of Accounting, Accounting Lectures, Accountancy Profession.

Jel Classification System: M40, M49

Giriş

Günümüzde her alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişim süreci kendisini eğitim alanında da göstermiştir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte eğitim alanında da yaşanan değişimler şüphesiz muhasebe ve muhasebe eğitimi de etkilemiştir. Ayrıca küreselleşme kavramı ile birlikte şirketlerin kendi ülke sınırlarından çıkarak, diğer ülkelerde de faaliyette bulunmasının muhasebe ve muhasebe eğitimi üzerine de etkisi olmuştur. Ticaretin küreselleşmesi ile ortaya çıkan çok uluslu şirketler ve uluslararası şirketler beraberinde muhasebe alanında da bir takım yenilikleri ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin sahip olduğu farklı muhasebe sistemleri, ileri derecede muhasebe bilgisinin yanında ortaya çıkan bu farklılıkların da uyumlaştırılmasını gerekli kılmıştır. Artık işletmeler için hayatta kalmak sadece kar elde etme ve fiziki sermayeye değil aynı zamanda iyi yetişmiş insan gücüne de bağlı bir durum

haline gelmiştir. İyi yetişmiş eleman sınıflarından birinin de muhasebe elemanı olduğu ortaya çıkan bir gerçektir.

Bireylerin yaşamlarında en önemli kararlarından birisi meslek seçmektir. Bireylerin mevcut bilgi birikimlerinin, kişisel ilgilerinin, sahip oldukları değerlerin, elde edecekleri tatmin ve kişisel özelliklerin meslek seçiminde bireyleri etkilediği görülmektedir (Gökgöz ve Zeytin, 2012: 68). O halde, kişinin aldığı eğitimin de bu süreci etkileyeceği açıktır.

Genel anlamıyla eğitim, bireyin kişiliğinin gelişmesine yardımcı olan, ona bilgi ve beceri kazandıran, bireyin ilgi ve yeteneklerine göre meslek sahibi yapan, topluma, çevreye ve yeniliklere duyarlı olmasını sağlayan bir süreçtir (Çelik ve Serinkan, 2011:290). Mesleki eğitim ise, bireye belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve bakış açısı kazandırmak onu çeşitli yönleri ile geliştirmeye yönelik eğitimidir.

İşletme yönetiminde muhasebe fonksiyonun çağdaş gelişime açık bir yapıya ulaştırılabilmesi konusunda muhasebe eğitiminin etkisi oldukça önemli bir yere sahiptir (Erol ve Erkan, 2008:2). Bu derece önemli olan muhasebe eğitiminin temel amacı ise; muhasebe mesleğini seçen öğrencinin, işletme kararlarına yararlı bilgilerin saptanması, toplanması, ölçülmesi, işlenmesi, kaydedilmesi, raporlar halinde sunulması, incelenmesi ve sonuçların karar almada kullanılması konusunda bilgilendirilmesi ve bu bilgilerin uygulanması için öğrenci yeteneğinin geliştirilmesi biçiminde tanımlanabilir (Yardımcıoğlu ve Büyüksalvarcı, 2007:174).

Sürekli yenilenen kanun ve kurallar, yeni üretilen teknik ve bilgisayar programları nedeniyle muhasebe eğitim sürecinde değişimler meydana gelmektedir. Bu nedenle nitelikli muhasebe eğitimi kaçınılmaz olmaktadır. Muhasebe eğitiminin paydaşlarından biri olan ve eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten akademisyenlerin de bu sürekli değişim/gelişim ortamına ayak uydurması, öğrencilerin eğitime olan tutumlarını etkilemektedir. Dolayısıyla öğrencilerin muhasebeye bakış açıları da olumlu veya olumsuz etkilenebilmektedir. Öğrencilerin muhasebe dersine bakış açıları ayrıca sınıfa, öğrenim türüne, cinsiyete ve bölümlere göre bazı farklılar göstermektedir.

Ülkemizde muhasebe eğitimi genel olarak, ticaret liselerinde, meslek yüksekokullarında ve ilgili fakültelerde verilmektedir. Bu çalışmada, Afyon Kocatepe Üniversitesi meslek yüksekokullarında öğrenim gören Muhasebe, İşletme, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları öğrencilerinin muhasebeye bakış açıları ölçülerek, öğrencilerin genel olarak muhasebeye nasıl baktıkları araştırılmıştır.

Çalışmanın amacı, meslek yüksekokullarında muhasebe eğitimi alan öğrencilerin, muhasebe eğitimine ve muhasebe derslerine karşı olan ilgi ve isteklerini tespit etmektir. Araştırma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bolvadin,

Çay, Bayat ve Şuhut Meslek Yüksekokullarında öğrenim gören 272 öğrenci üzerine uygulanmıştır.

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmanın metodolojisinden bahsedilmiş, üçüncü bölümde ise araştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Literatür taraması yapıldığında meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebeye bakış açılarını çeşitli boyutlarda inceleyen çalışmaların mevcudiyeti ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında öğrencilerin muhasebe ve muhasebe eğitimine olan bakış açıları pozitif olarak tespit edilmiş iken; bazılarında ise bu durumun negatif olduğu saptanmıştır.

Byrne ve Flood tarafından 2005 yılında yapılan çalışmada muhasebe öğrencilerinin motivasyon ve beklentileri ele alınmıştır. Başarılı bir muhasebe eğitimi için ders programının önemi kadar, muhasebe eğitimi verenlerin, öğrencilerin umut ve beklentilerini dikkate alarak motivasyon sağlamanın da önemli olduğu çalışmanın sonunda ortaya çıkmıştır.

Demir ve Çam (2006) tarafından yapılan çalışmada ise, meslek yüksekokulu muhasebe bölümünde okuyan öğrencilerin muhasebe öğreniminde başarılarını olumsuz etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda teknolojik imkânlardan yeterince yararlanılmaması, öğrenci memnuniyetinin sağlanamaması ve tüm öğrencilerin aynı bilgi seviyesinde olduğu varsayılarak eğitimin verilmesi başarılarını olumsuz etkileyen faktörler olarak tespit edilmiştir.

Yardımcıoğlu ve Büyükaşalvarcı (2007) ise meslek yüksekokullarında muhasebe eğitiminin düzeyini belirlemek, sorunlarını tespit etmek ve sorunlara çözüm önerebilmek, öğrencilerin meslek yüksekokullarını tercih etme nedenlerini araştırmak adına, anket çalışması yapmışlardır. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin yarısından fazlası okudukları bölümleri sevmemelerine karşın çeşitli nedenlerden dolayı istekleri dışında bu bölümlerde eğitim gördükleri ve cinsiyete göre, ders tatmin düzeyi bakımından anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kaya (2007) ise ilk defa muhasebe dersi alan öğrencilerin derse yönelik algıları üzerine araştırma yapmıştır. Dönem başında öğrencilerin muhasebe dersine yönelik genellikle pozitif düşünceler beslerken, dönem sonunda düşüncelerinin negatife doğru değiştiği sonucuna varmıştır.

Erkan ve Erol (2008) tarafından yapılan çalışmada ise, lisans düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin başarılarını etkileyen etkenlerin ortaya çıkarılması ele alınmıştır. Ki kare Testi analizinde muhasebe derslerine

ilgi ile cinsiyet arasındaki ilişki incelenmiş ve öğrencinin soru tercihlerindeki farklılıklar anlamlı bulunmuştur. Muhasebe derslerine ilgi ile mezuniyet arasındaki ilişki incelenmiş ve yine öğrencilerin soru tercihlerindeki farklılıklar anlamlı bulunmuştur.

Süleyman Demirel Üniversitesi ile Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi meslek yüksekokullarında öğrenim gören 1012 öğrenci üzerine muhasebe eğitimine bakış açılarını ölçen Gençtürk vd. (2008) ise anket çalışması ile araştırmalarını sonuçlandırmışlardır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre; birinci sınıf öğrencilerinin çoğunluğu okudukları bölüme isteyerek gelmemiştir. Ayrıca birinci sınıf öğrencilerine göre, muhasebe eğitimi mesleki kariyerleri açısından çok önemli olmak ile beraber ikinci sınıfa geldiklerinde bu düşünce pratik yapamamaktan dolayı endişeye dönüşmektedir. Bu durum öğrencilerin mezun olduktan sonra da meslek için gerekli muhasebe eğitimini almadıklarını düşünmelerine yol açmaktadır. Sonuç olarak öğrencilerin teorik bilgiyi pratik bilgiye dönüştürememelerinden dolayı meslekte başarısız olacakları korkusuna kapılmaya başladıkları gözlemlenmiştir.

Terim ve Öztürk (2009) ise çalışmalarında Türkiye’de Meslek Yüksekokullarının kapsamı ve işlevleri hakkında bilgi vermiş ve Gördes Meslek Yüksekokulu Muhasebe Programı öğrencilerinin demografik yapısının belirlenmesi, öğrenim gördükleri programın seçme nedenlerinin ortaya konması, gördükleri muhasebe eğitiminin gelecekle ilgili hedeflerine yönelik uyumluluğunu tespit etmek için anket çalışması uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda, öğrencilerin demografik özellikleri ile meslek yüksekokul programı tercih etme nedenleri, muhasebe programı içeriği ile ilgili görüşleri, mezun olduktan sonraki hedefleri arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte öğrencilerin ön lisans programını tercihleri ile mezun oldukları lise türü arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Sayıştay’da görev yapan baş denetçi, denetçi ve denetçi yardımcılarının lisans düzeyinde aldıkları muhasebe eğitiminin yeterliliğine, güncelliğine ve etkinliğine ilişkin bir araştırma yapan Ünal ve Doğanay (2009) katılımcılara bir anket yönelterek çalışma sonuçlarını elde etmiştir. Üniversitelerdeki muhasebe eğitiminin yeterliliği ve etkinliğiyle ilgili olarak Sayıştay denetçilerine yöneltilen anket sorularından, muhasebe derslerinde güncel konuların ve uygulamaların yeterli ölçüde ele alınıp alınmadığı konusunda kararsız kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Muhasebe eğitiminin güncelliğine yönelik sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç, kurumlarda karşılaşılan durumlar açısından güncel konuların işlenmediği yönündedir. Güncel konulara ağırlık verilmesi ile muhasebe derslerinin etkinliğinin artacağı anlaşılmaktadır. Ulaşılan önemli sonuçlardan birisi de muhasebe derslerinin etkinliğinin artırılması için uygulamacıların ve

yöneticilerin de derse katılması gerektiğidir. Muhasebe derslerine uygulamacı ve yöneticilerin katılması; güncel konuların ve gelişmelerin değerlendirilmesi, teoriyle birlikte uygulamanın daha iyi anlaşılması açısından çok önemli olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında muhasebe grubu derslerinin önem dereceleri ile ilgili olarak bakıldığında genel muhasebe, finansal tablolar analizi ve denetim dersinin yüksek oranda önemli olarak değerlendirildiği görülmektedir. Yazarlara göre bu derslere daha fazla ağırlık verilerek, öğrencilerin meslek hayatına daha iyi hazırlanması gerektiği ortaya çıkan bir diğer sonuçtur.

Marmara Üniversitesi İşletme Bölümü'nde lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi alan öğrencilerin muhasebe eğitimi üzerine bakış açılarını ölçmeye çalışan Çelenk vd. (2010) ise öğrenciler üzerine bir anket uygulaması yapmıştır. Ankette yöneltilen sorular, öğrencilerin; muhasebeye, muhasebe eğitimine, muhasebede hoca faktörüne ve muhasebe ile ilgili mesleklere ilişkin bakış açılarını değerlendirmeye yönelik olarak belirlenmiştir. 103 öğrencinin katılım gösterdiği çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; öğrenciler için üniversite hayatlarında muhasebe eğitimi ile ilgili aldıkları en önemli dersler; Mali Tablolar Analizi, Finansal Yönetim, Maliyet ve Yönetim Muhasebesi'dir. Öğrencilere göre bu dersler üzerinde hoca faktörü önemli bir etkidir. Muhasebe alanının seçiminde etkili olan diğer faktörlerden en önemlisi bu alanda iş bulma imkânının yüksek olmasıdır. Bu faktör, öğrencilerin muhasebe alanına yönelmelerinde önemli bir etken konumundadır. Ayrıca öğrenciler açısından muhasebe alanının prestij ve statü sağlıyor olması da önem arz etmektedir. Bu sonuçlara göre; öğrencilerin büyük bir kısmının muhasebe alanını seçmiş olmaktan memnundurlar.

Tekşen vd. tarafından 2010 yılında yapılan çalışmada ise Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'ne bağlı meslek yüksekokullarında muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe eğitimi ile ilgili olan görüşleri anket çalışması ile ölçülmüştür. Öğrencilere göre birinci sınıfta yoğun olarak gördükleri genel muhasebe dersinin eğitim kalitesi daha da artırılmalı ve gelecekte ihtiyaç duyacakları muhasebe mesleği ile ilgili ders sayısının artması gerekmektedir. Derslerde artırılan bilgilerin mesleğe ilişkin temel bilgileri öğretme açısından daha da yeterli hale getirilmesi ulaşılan bir diğer sonuçtur.

Çelik ve Serinkan (2011) çalışmasında, üniversite öğrencilerinin muhasebe dersine ilişkin tutumları üzerine bir araştırma yapmışlardır. Uygulama kısmında, öğrencilerin bireysel ve bölümsel farklılıklarını tespit etmek için anket yapmışlar ve elde edilen birincil verileri istatistiksel açıdan test edilerek değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre; muhasebe dersi alan öğrencilerin cinsiyet değişkeni açısından, tutum öğelerinden hiçbir boyutta % 5 düzeyinde anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Tek faktörlü varyans analizine göre ise muhasebe dersi alan öğrencilerin bölümlerine bağlı olarak, tutumum tüm boyutlarında anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir.

Zamaniafar ve Monasojdehee (2014) tarafından yapılan çalışmada ise İran'da yeminli mali müşavirlere mezun öğrencilerin muhasebe derslerinin etkinliği ile ilgili bir anket uygulanmış ve elde edilen sonuçlara göre mezun öğrencilerin muhasebe bilgilerinin yeterli olmadığı ve meslek için iyi durumda olmadıkları ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bir diğer sonucu ise; öğrencilerin muhasebe derslerinden özellikle genel muhasebeye, şirketler muhasebesine ve finansal tablolar analizine önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Okullarda verilen muhasebe eğitiminin sektörün ihtiyaçlarından uzak olduğunu belirten Abed (2014) ise, muhasebe eğitiminin online eğitim olanakları ile desteklenerek ve akademisyenlerin sektörle görüşerek nasıl gelişebileceğini sorgulaması gerektiğini belirtmiştir. Ürdün'deki 24 üniversitede eğitim gören lisans öğrencilerine uygulanan anket sonucunda, öğrencilerin muhasebe bilgilerinin meslek için yetersiz olduğu, okulda teorik yeminli mali müşavirlerin yanında ise pratik eğitim almaları gerektiği vurgulanmıştır.

Atmaca ve Çoşgun tarafından 2014 yılında yapılan çalışmada ise; Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'ne bağlı 7 farklı meslek yüksekokulunda okuyan muhasebe bölümü öğrencilerine, muhasebe eğitimini benimsemeye motivasyon araçları, muhasebe eğitiminden beklentileri ve muhasebe eğitimini seçme nedenlerine ölçmeye çalışan bir anket yöneltilmiştir. 723 öğrencinin katıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; öğrenciler muhasebe eğitimini hem uygulamaya dönük hem de teorik olarak verilmesi taraftarıdır. Bu sebeple muhasebe eğitimi alan öğrenciler, muhasebe ile ilgili bilgileri tam ve eksiksiz bir şekilde öğrenmek istemektedirler. Ayrıca, öğrencilerin, muhasebe eğitimini benimsemeye muhasebe bölümünden mezun olduktan sonra büyük olanaklar elde edileceği düşüncesi en büyük motivasyon aracı olarak kabul edilmiştir. Bu motivasyon aracı hangi sınıfta olursa olsun tüm öğrenciler için en önemli motivasyon aracı olarak görülmüştür. Bu araç ile birlikte muhasebe eğitimi için oluşan beklentilere paralel olarak en iyi diğer motivasyon araçları, meslek hayatında daha fazla para kazanacak olması düşüncesi, daha eğitilmiş bireyler olmayı sağlayacak olması düşüncesi ve sosyal statü kazandıracak olması düşüncesi olarak belirlenmiştir.

Tugay ve Ömürbek (2014) ise Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi bünyesindeki meslek yüksekokullarının muhasebe programlarından mezun olan ve serbest muhasebecilik faaliyetinde bulunan ya da muhasebecilik stajını başlatmış stajyerleri kapsayan çalışmalarında, mezun öğrencilerin muhasebe eğitimine ilişkin görüşleri incelenmiştir. 36 mezun öğrencinin katılım gösterdiği araştırma sonuçlarına göre; muhasebe derslerinde öğrencilere aktarılan konuların büyük bir kısmı uygulamada meslek mensupları tarafından kullanılmakta ve içerikleri de yeterli düzeydedir.

2. Çalışmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bolvadin, Bayat, Çay ve Şuhut ilçelerinde bulunan Meslek Yüksekokullarında muhasebe eğitimi almakta olan ve almış olan öğrencilerin demografik yapılarının belirlenerek, muhasebe dersine karşı bakış açılarının değerlendirilmesidir. Bu amaca ulaşmak için elde edilen veriler üzerinden çeşitli istatistiki analizler yapılarak varsa gruplar arası farklılıklar ortaya çıkarılacaktır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Bu araştırmanın evrenini, Bolvadin, Bayat, Çay ve Şuhut Meslek Yüksekokullarında muhasebe dersi almakta olan ve almış olan öğrenciler oluşturmaktadır. İlgili meslek yüksekokullarında hâlihazırda muhasebe dersi almakta olan tüm öğrencilere ulaşılmış ve ankete katılım göstermeleri istenmiştir. Mezun durumda olan öğrencilerden ise ulaşılabilenlere anket metni ulaştırılıp katılımları talep edilmiştir. Her iki gruptan çalışmaya katılanların anket formları tasnif edilmiş ve eksik doldurulduğu tespit edilenler çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Nihai olarak toplam 272 anket tam doldurulduğundan analizlere dâhil edilmiştir.

2.3. Çalışmanın Yöntemi

Geçmiş veya mevcut olayları, kavramları, ilişkileri açıklamaya çalışan araştırma türüne tanımlayıcı araştırma denilmektedir. (Gurbetoğlu,2008:6) Bu araştırma da tanımlayıcı bir araştırmadır ve anket yöntemi ile veriler elde edilerek analizler yapılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda Çelik ve Serinkan'ın 2011 yılında Muhasebe Bilim Dünyası Dergisinde yayınlanan makalesindeki anket sorularından yararlanılmıştır. Uygulama kısmında da kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ilgili Meslek Yüksekokullarında muhasebe eğitim alan/almış öğrencilere uygulanmıştır.

Elde edilen veriler gerekli kodlar verilerek istatistik paket programına yüklenmiş ve gerekli analizler yapılmıştır. Araştırmada, T Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi ve tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır.

3. Meslek Yüksekokullarında Öğrencilere Uygulanan Anketlerin Sonuçları

3.1. Frekans Analizi Sonuçları

Öğrencilerin ankete verdikleri cevapların dağılımını belirtmek için, sonuçlara frekans ve yüzde analizi uygulanmıştır. Uygulanan ankete katılan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Betimleyici İstatistikler

		Frekans	Yüzde
Sınıf	1. Sınıf	92	33,80%
	2. Sınıf	180	66,20%
Öğrenim Türü	Normal Öğretim	234	86,00%
	İkinci Öğretim	38	14,00%
Cinsiyet	Bay	110	40,40%
	Bayan	162	59,60%
Bölüm	Muhasebe ve Vergi Uyg.	141	51,84%
	İşletme	68	25,00%
	Dış Ticaret	63	23,16%
Uygulanan İlçeler	Bolvadin	103	37,90%
	Çay	55	20,20%
	Bayat	76	27,90%
	Şuhut	38	14,00%

Tablo 1’de görüldüğü gibi ankete katılan öğrencilerin %34’ü 1. sınıf, %66’sı 2. sınıf öğrencisidir. Bu öğrencilerin %86’sı normal öğretim, %14’ü ise ikinci öğretimdir. Ayrıca ankete katılım gösteren öğrencilerin %40’ı bay, %60’ının da bayan olduğu görülmektedir. Bölümlere göre dağılıma bakıldığında ise öğrencilerin %52’si Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, %25’i İşletme ve %23’ü Dış Ticaret bölümü öğrencisidir. Bu öğrencilerin %38’i Bolvadin Meslek Yüksekokulundan, %20’sinin Çay Meslek

Yüksekokulundan, %28'inin Bayat Meslek Yüksekokulundan ve %14'ünün de Şuhut Meslek Yüksekokulundan katıldıkları görülmektedir.

Tablo 2. Öğrencilerin Likert Tipi Önermelere Verdiği Yanıtların Analizi

Likert Ölçeği Sorular	1*		2*		3*		4*		5*	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
S1	31	11,4	87	32,0	81	29,8	46	16,9	27	9,9
S2	119	43,8	105	38,6	20	7,4	20	7,4	8	2,8
S3	28	10,3	60	22,1	111	40,8	49	18,0	24	8,8
S4	88	32,4	108	39,7	51	18,8	17	6,3	8	2,8
S5	118	43,4	108	39,7	30	11,0	9	3,3	7	2,6
S6	92	33,8	118	43,4	34	12,5	20	7,4	8	2,9
S7	70	25,7	100	36,8	67	24,6	24	8,8	11	4,1
S8	91	33,5	90	33,1	57	21,0	24	8,8	10	3,6
S9	37	13,6	96	35,3	75	27,6	35	12,9	29	10,6
S10	42	15,4	86	31,6	87	32,0	37	13,6	20	7,4
S11	40	14,8	83	30,5	80	29,4	39	14,3	30	11,0
S12	36	13,2	79	29,0	84	30,9	41	15,1	32	11,8
S13	19	7,0	66	24,3	78	28,7	73	26,8	36	13,2
S14	28	10,3	52	19,1	95	34,9	67	24,6	30	11,1
S15	75	27,6	100	36,8	51	18,8	32	11,8	14	5,0
S16	34	12,5	64	23,5	70	25,7	73	26,8	31	11,5
S17	39	14,3	64	23,5	70	25,7	74	27,2	25	9,3
S18	59	21,7	105	38,6	63	23,2	30	11,0	15	5,5
S19	43	15,8	74	27,2	58	21,3	61	22,4	36	13,3
S20	57	21,0	118	43,4	54	19,9	32	11,7	11	4,0
S21	29	10,7	62	22,8	90	33,1	60	22,1	31	11,3
S22	30	11,0	73	26,8	65	23,9	67	24,6	37	13,7
S23	65	23,9	90	33,1	57	21,0	28	10,3	32	11,7

*1: Kesinlikle Katılıyorum, 2:Katılıyorum, 3:Emin Değilim, 4:Katılmıyorum, 5:Kesinlikle Katılmıyorum

“Muhasebe eğlencelidir ve beni motive eder.” önermesine (S1), öğrencilerin %44'ü katıldığını belirtmiştir. **“Muhasebe dersi seçtiğim bölüm için gereklidir.”** önermesine ise (S2), öğrencilerin %82'si gereklidir yanıtını vermişlerdir. **“Muhasebe alanında iddialyım.”** önermesine (S3), öğrencilerin %32'si iddialyım derken; %41'i ise emin olmadıklarını

söylemişlerdir. **“Muhasebe öğrenmek zahmete değer.”** önermesine (S4), öğrencilerin %72’si zahmete değer yanıtını vermişlerdir. **“Muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarımı artırır”** önermesine (S5), öğrencilerin %73’ü muhasebe öğrenerek iş imkânlarımı arttırabilirim görüşündedir.

“Muhasebe dersinde öğretilenler çalışma yaşamı için gereklidir.” önermesine (S6), öğrencilerin %77’si katılırken, %13’ü kararsız ve %10’u ise katılmadıklarını belirtmiştir. **“Muhasebeyi hayatım boyunca birçok yerde kullanacağım.”** önermesine (S7), öğrencilerin %63’ü kullanacağını söylerken, %24’ü kararsız ve %13’ü birçok yerde kullanmayacağını dile getirmiştir. **“Muhasebe, mezun olduktan sonra çalışmayı düşündüğüm meslek için gereklidir.”** önermesine (S8), öğrencilerin %67’si katılmıştır. Bu sonuç ile öğrencilerin yarısından fazlası çalışma hayatında muhasebeyi kullanacağını düşünmektedir. **“Muhasebe derslerini severim.”** önermesine (S9), öğrencilerin %49’u seviyorum yanıtını verirken, %28’i kararsız kalmış, %23’ü ise sevmediğinin dile getirmiştir. Böylece öğrencilerin yaklaşık yarısının muhasebeyi sevdiği diğer yarısının da kararsız ve sevmediği görülmektedir. Kararsız kalan ve dersi sevmeyen öğrencilerin dersle ilgisinin arttırılmasının gerekliliği bu sonuç ile ortaya çıkmaktadır. **“Muhasebe çalışmaya istekliyimdir.”** önermesine (S10), öğrencilerin %47’si istekli olduğunu belirtmiştir.

“Muhasebe, sevdiğim dersler arasındadır.” önermesine (S11), öğrencilerin %45’i olumlu yanıt vermiş iken; **“Muhasebe derslerinden zevk alırım.”** önermesine ise (S12), öğrencilerin %42’si dersten zevk aldığını, %31’i kararsız olduğunu ve %27’si ise dersten zevk almadığı yanıtını vermiştir. **“Genelde okulda muhasebe çalışmayı severim.”** önermesine (S13), öğrencilerin %31’i okulda muhasebe çalışmayı severim, %29’u kararsızım ve %40’ı ise okulda muhasebe çalışmayı sevmem yanıtını vermiştir. **“Muhasebe çalışırken kaygılı olmam.”** önermesine (S14), öğrencilerin %29’u kaygılı olmazken, %35’i kararsız ve %36’sı ise kaygılı olacağını söylemişlerdir. **“Muhasebe becerilerimi geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim.”** önermesine verilen olumlu yanıt oranı ise (S15),%64 olarak hesaplanmıştır.

“Muhasebe derslerine çalışırken çok rahat ve sakinim.” önermesine (S16), öğrencilerin %36’sı olumlu cevap verirken, %26’sı kararsız ve %39’i ise olumsuz cevap vermişlerdir. **“Muhasebe dersleri ile ilgili ödevlerimi yaparken korku yaşamam.”** önermesinde (S17), öğrencilerin %38’i korku yaşamazken, %25’i kararsız ve %37’i ise korku yaşayacağını söylemiştir. **“Daha fazla muhasebe bilgisi edinmeye çalışırım.”** önermesine (S18), öğrencilerin %60’ı olumlu yanıt vermiştir. Dolayısıyla öğrencilerin yarısından fazlasının ders dışında da muhasebe öğrenmeye istekli olduğu görülmektedir. **“Muhasebe çalışmaya başlayınca zamanın nasıl geçtiğini bilemem.”** önermesine (S19), öğrencilerin %43’ü olumlu yanıt vermiştir. **“Muhasebeyle**

ilgili problemleri çözmeye çalışırım.” önermesine ise (S20), öğrencilerin %64’ü olumlu cevap verdikleri tablodan görülmektedir.

Öğrencilerin **“Yeni bir muhasebe problemiyle uğraşırken kendimi rahat hissederim.”** (S21), önermesine verilen yanıtlar incelendiğinde; %34 olumlu, %33 kararsız ve %33 olumsuz cevap vermiştir. **“Derste çözümü yarım kalan muhasebe sorularıyla uğraşmaktan mutluluk duyarım.”** önermesine (S22), öğrencilerin %38’inin olumlu cevap verildiğini görmekteyiz. Son olarak incelenen **“Muhasebe derslerindeki konuların işleniş yöntemlerini seviyorum.”** önermesinde ise (S23), öğrencilerin %57’si olumlu cevap verirken %21’i kararsız, %22’ü ise olumsuz cevap verdikleri Tablo 6’den görülmektedir.

Tablo 2 bütünüyle değerlendirildiğinde, öğrencilerin muhasebeye bakış açıları kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum seçeneğini işaretleyenler olumlu, emin değilim seçeneğini işaretleyenler kararsız, katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum seçeneğini işaretleyenler olumsuz olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Öğrencilerin muhasebeye bakış açılarının %52’sinin olumlu, %24’ünün kararsız ve %24’ünün de olumsuz olduğu görülmüştür.

3.2. Katılımcı Görüşlerinin Demografik Değişkenler Bağlamında Farklılık Analizleri ile İncelenmesi

Araştırmanın analizi kapsamında, demografik faktörler ile öğrencilerin muhasebeye bakış açıları ile ilgili önermelere verilen yanıtlar arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığı araştırılmıştır. Analizler sonucunda istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı farklılık tespit edilen önermeler raporlanmıştır.

Ankete katılan öğrencilerin **“Muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarımı artırır.”** (S5) önermesine verilen yanıtların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının tespiti için T Testi uygulanmıştır. Analizin hipotezi aşağıdaki gibidir;

H_0 : “Muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarımı artırır” önermesine verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık yoktur.

H_1 : “Muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarımı artırır” önermesine verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 3. S5 için Grup İstatistikleri ve Bağımsız Örneklem T Testi

Cinsiyet	Toplam	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	Anlamlılık
Bay	110	1,9636	0,96667	0,09217	0,037
Bayan	162	1,7222	0,90718	0,07128	

Tablo 3'te bayların ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu farkın rastlantısal mı yoksa gerçek bir farklılığın göstergesi olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem testinin yapılması gerekmektedir. Tablo 3'te Sig. (Anlamlılık) sütunundaki değer 0,037 olduğu görülmektedir. Söz konusu değer 0,05'ten küçük olduğu için, cinsiyet ile **"Muhasebe öğrenmek iş imkânlarını artırır."** önermesi arasındaki ilişkinin $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Önermede, T-Testi sonucu ve grup ortalaması birlikte değerlendirildiğinde, H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmada T- Testi yapılan bir diğer önerme ise **"Muhasebe becerilerini geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim."** (S15)'dir.

H_0 : "Muhasebe becerilerini geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim." önermesine verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık yoktur.

H_1 : "Muhasebe becerilerini geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim." önermesine verilen yanıtlar ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 4. S15 için Grup İstatistikleri ve Bağımsız Örneklem T Testi

Cinsiyet	Toplam	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ort.	Anlamlılık
Bay	110	2,5091	1,20964	0,11533	0,013
Bayan	162	2,1605	1,08011	0,08486	

Tablo 4'te bayların ortalamasının bayanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu farkın rastlantısal mı yoksa gerçek bir farklılığın

göstergesi olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem testi yapılmıştır.

Tablo 4'te Sig. (Anlamlılık) sütunundaki değer 0,013 olduğu görülmektedir. Söz konusu değer 0,05'ten küçük olduğu için, cinsiyet ile **“Muhasebe becerilerini geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim.”** önermesi arasındaki ilişkinin $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Önermede, T-Testi sonucu ve grup ortalaması birlikte değerlendirildiğinde, H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Çalışmaya, Bolvadin Meslek Yüksekokulu'ndan 103, Çay Meslek Yüksekokulu'ndan 55, Bayat Meslek Yüksekokulu'ndan 76 ve Şuhut Meslek Yüksekokulu'ndan 38 öğrenci katılmıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlar ankette yer alan yirmi üç sorunun Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları ortalamaları alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 5. Meslek Yüksekokulları Arasındaki Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Meslek Yüksekokulu	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık (Sig.)
Bolvadin	2,7431	1,1111	
Çay	2,0563	0,8754	0,0143
Bayat	2,6836	1,1883	
Şuhut	2,7457	1,1356	

Tablo 5'e bakıldığında zaman meslek yüksekokulları arasında muhasebe dersine en olumlu bakan öğrencilerin Çay Meslek Yüksekokulu öğrencileri olduğu görülmektedir. İkinci sırada Bayat, üçüncü sırada Bolvadin ve son sırada ise Şuhut Meslek Yüksekokulu öğrencileri olduğu görülmektedir.

Bolvadin, Çay, Bayat ve Şuhut Meslek Yüksekokulları öğrencileri arasında muhasebeye bakış açılarındaki farklılık olup olmadığını gözlemek için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_0 : Meslek Yüksekokulları öğrencileri arasında muhasebeye bakış açılarındaki anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Meslek Yüksekokulları öğrencileri arasında muhasebeye bakış açılarındaki anlamlı bir fark vardır.

Tablo 5’de anlamlılık değerine bakıldığında 0,0143 olduğu görülecektir. Meslek Yüksekokulları arasındaki farklılığın $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu söyleyebilir. Hipotezler değerlendirildiğinde H_0 reddedilip, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmaya muhasebe ve vergi uygulamaları bölümünden 141, işletme bölümünden 68 ve dış ticaret bölümünden 63 öğrenci katılmıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlar ankette yer alan yirmi üç sorunun Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları ortalamaları ele alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 6. Bölümler Arasındaki Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Bölüm	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık (Sig.)
Muh. ve Vergi Uyg.	2,3867	1,0278	
İşletme	2,9636	1,2071	0,0327
Dış Ticaret	2,6674	1,2112	

Muhasebe dersine en olumlu bakan öğrenciler muhasebe ve vergi uygulamaları bölümü olduğunu Tablo 6’da görülmektedir. İkinci sırada olumlu bakan dış ticaret ve son sırada ise işletme bölümü öğrencileri olduğunu görmekteyiz.

Muhasebe ve vergi uygulamaları, işletme ve dış ticaret bölümlerinde okuyan öğrenciler arasında muhasebeye bakış açılarındaki farklılık olup olmadığını anlamak için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H_0 : Muhasebe ve vergi uygulamaları, işletme ve dış ticaret bölümlerinde okuyan öğrenciler arasında muhasebeye bakış açılarındaki anlamlı bir fark yoktur.

H_1 : Muhasebe ve vergi uygulamaları, işletme ve dış ticaret bölümlerinde okuyan öğrenciler arasında muhasebeye bakış açılarındaki anlamlı bir fark vardır.

Tablo 6’daki anlamlılık değerine bakıldığı zaman 0,0327 olduğu görülmektedir. Bu sonuç, bölümler arasındaki ilişkinin $p < 0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Hipotezler değerlendirildiğinde H_0 reddedilip, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Günümüzde her alanda yaşanan hızlı değişim ve gelişim faaliyetleri kendisini eğitim alanında da göstermiştir. Teknolojinin imkânlarının kullanılmaya başlanması ile birlikte eğitim süreci daha kolay ve etkili bir hal almaya başlamıştır. Böylelikle eğitimi veren ve eğitim alan taraflar arasındaki iletişim daha da artarak bilginin yayılmasını ve etkili olmasını sağlamaya başlamıştır.

Küreselleşme kavramının gelişimi ile beraber şirketlerin çok uluslu veya uluslararası nitelikte faaliyette bulunmaları, bu şirketlerin muhasebe sürecinin uyumlaştırılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Nitelikli insan gücü ihtiyacı olarak da kendisini gösteren bu süreç muhasebe eğitimini de etkilemektedir.

Ülkemizde muhasebe eğitimi ticaret lisesinden başlayıp üniversite yıllarına uzayan uzun bir süreci ifade etmek ile beraber genellikle üniversite yıllarında daha da önemsenen bir konu olarak karşımıza çıkmıştır. Yoğun olarak İİBF, İşletme Fakültesi ve meslek yüksekokullarında okutulan muhasebe dersleri, öğrencilerin meslek hayatları için önemli bir süreçtir. Bu derslerin fakülte ve meslek yüksekokullarında sektörün ihtiyacını karşılar nitelikte olup olmadığı literatürde (Byrne ve Flood, 2005; Tugay ve Ömürbek, 2014; Tekşen vd., 2010; Ünal ve Doğanay, 2009; Çelenk vd., 2010; Gençtürk vd., 2008; Atmaca ve Çoşkun, 2014; Abed, 2014; Demir ve Çam, 2006; Zamanianfar ve Monasojdehee, 2014) yaygınca tartışılmış ve tartışılmaya devam etmektedir.

Türkiye'deki işletmelerin önemli bir kısmının KOBİ niteliği taşıması, Türk Yüksek Öğrenimi içerisinde önemli bir yere sahip meslek yüksekokullarının önemini bir kat daha artırmaktadır (Gençtürk vd., 2008, 13, 1, ss.209-228). Bu çalışmada, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bolvadin, Çay, Bayat ve Şuhut Meslek Yüksekokullarındaki öğrencilerin muhasebe eğitime bakış açılarına yönelik anket çalışması yapılmıştır. Yapılan araştırma tanımlayıcı bir araştırma türü olduğundan anket yöntemi kullanılmıştır. Uygulama kısmında basit tesadüfi yöntem kullanılarak ilgili Meslek Yüksekokullarında muhasebe eğitim alan öğrencilere anketler uygulanmıştır.

Çalışma kapsamında 272 anket öğrencilere uygulanarak değerlendirilmiştir. Çalışmadaki anketler üzerinden frekans analizi, T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Ankete verilen cevaplar değerlendirilerek şu sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmaya katılım gösteren öğrencilerin; %34'ü 1. sınıf %66'sı 2. sınıf, %86'sı normal öğretim %14'ü ikinci öğretim, %40'ı bay %60'ı bayan, %52'si muhasebe ve vergi uygulamaları, %23'ü işletme %25'i dış ticaret, %38'i Bolvadin %20'si Çay %28'i Bayat ve %14'ünün ise Şuhut ilçesinde olduğu tespit edilmiştir.

Uygulanan anket sonuçlarına göre öğrencilerin muhasebeye bakış açılarının %52'sinin olumlu, %24'ünün kararsız ve %24'ünün de olumsuz

olduğu görülmüştür. T Testi analizi ile öğrencilerin cinsiyeti ile muhasebeyi öğrenmek iş imkânlarını artırır sorusu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmış ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bu sonuç, Tugay ve Ömürbek (2014), Çelenk vd., (2010), Atmaca ve Çoşkun (2014)'nin çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Öğrencilerin cinsiyeti ile muhasebe becerilerini geliştirmeyi ve bu konuda daha çok çalışmayı isterim sorusu arasında da anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmış ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda da meslek yüksekokulları arasında muhasebeye en çok ilgili olan öğrenciler sırasıyla Çay, Bayat, Bolvadin ve Şuhut öğrencileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölümler arasında muhasebeye en çok ilgili olanlar sırasıyla muhasebe ve vergi uygulamaları, dış ticaret ve işletme bölümü öğrencileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anket sonuçlarına göre, ankete katılım gösteren öğrencilerin büyük bölümü muhasebeye ve muhasebe mesleğine olumlu bakmaktadır. Gelecekte bu mesleğin mensubu olmayı arzulayan öğrencilerin yanında kararsız kalan öğrenciler de mevcuttur. Bu öğrencilerin mesleğe ilgi duyması aynı zamanda dersi veren öğretim elemanının tutumuna da bağlıdır. Kaya (2007), Demir ve Çam'ın (2006) çalışmalarında da ortaya çıktığı üzere, muhasebe eğitimi veren öğretim elemanının tutumu, öğrencilerin muhasebe ve muhasebe eğitimine olan tutumlarını negatif yönde etkilerken; bu durumun tam tersi olarak öğretim elemanının öğrencilere dersi istekli anlatması ve olumlu tutumu Çelenk vd. (2010) ile Byrne ve Flood'un (2005) çalışmalarında da ortaya çıktığı üzere pozitif etkiler bırakmıştır.

Mevcut durumda muhasebe eğitimi alıp da olumsuz görüşe sahip olan öğrencilerin mesleğe kazandırılması için şüphesiz öğretim elemanlarına büyük görevler düşmektedir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte geleneksel yöntemlerin yanısıra interaktif eğitim olanaklarının da kullanılması, öğrencilerin derse ve muhasebe eğitimine olan düşüncelerini olumlu yönde değiştirebilir. Ayrıca Kayıhan ve Tepeli'nin (2015) de ifade ettiği gibi; öğretim elemanlarının derslere daha hazırlıklı gelmeleri, öğrencilerle olan iletişim eksikliğini gidermeleri, muhasebe alanıyla ilgili yenilikleri takip ederek bunları öğrencilerle paylaşmaları ve öğrencilere karşı daha adaletli davranmaları söz konusu memnuniyet eksikliğini giderebileceği söylenebilir.

Sonuç olarak, yürürlüğe giren yeni TTK'nın getirdiği yenilikler ile beraber ülkemizde gerek muhasebe gerekse denetim konularında yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Muhasebe eğitiminin yoğun olarak verildiği meslek yüksekokullarındaki muhasebe bölümü öğrencilerinin mesleğe hazır hale getirilmesi ve hem teorik hem de pratik bilgilerin aynı anda sunulması zaruri bir ihtiyaç olmuştur. Bu nedenlerden dolayı, muhasebe eğitimi, paydaş gruplardan biri olan öğrenciler ile birlikte tekrar ele alınıp, hem geleneksel hem de modern eğitim teknikleri ile güncellenmelidir.

Kaynakça

Abed, S. 2014. A Review of E-Accounting Education for Undergraduate Accounting Degrees. *International Business Research*, Vol. 7, No. 2; 2014; pp.113-119.

Atmaca M., ve Çoşgun N. 2014. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne Bağlı Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Motivasyonlarının ve Beklentilerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol. 4, ss.167-184, 2014.

Byrne, M. ve Flood, B. 2005. A Study of Accounting Students Motives, Expectations and Preparedness for Higher Education. *Journal of Further and Higher Education*, 29 (2), pp.111-124.

Çelenk, H., Atmaca, M.ve Horasan, E. 2010. Marmara Üniversitesinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Alanına Bakış Açılarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 33, s. 159-171.

Çelik, M. ve Serinkan, C. 2011. Muhasebe Dersine Yönelik Tutumlarda Üniversite Öğrencilerinin Bireysel ve Bölümsel Farklılıkları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Ankara, ss. 289-322.

Demir, M. ve Çam, M. 2006. Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Öğreniminde Başarılarını Olumsuz Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (32), ss.160-169.

Erol, M. ve Erkan, G. 2008. Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Biga İktisadi ve İdari Birimler Fakültesinde Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10, 14, ss.284-301.

Gençtürk, M., Demir, Y. ve Çarıkçı, O. 2008. Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açıları ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13, 1, ss. 209-228.

Gökgöz, A. ve Zeytin, M. 2012. Muhasebe Mesleğinin Seçilmesini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Yalova ve Bilecik İlleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 4, 8, ss.67-86.

Gurbetoğlu, A. 2008. "Bilimsel Araştırma Yöntemleri", <http://agurbetoglu.com/bilimselarastirma.html> Erişim Tarihi: 06.05.2014.

Kaya, U. 2007. İlk Defa Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Ders Yönelik Algılamaları Üzerine Bir Alan Araştırması: KTU Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), ss.125-133.

Tekşen, Ö., Tekin, M. ve Gençtürk, M. 2010. Muhasebe Eğitiminin Değerlendirilmesi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'ne Bağlı Meslek Yüksekokulları Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 46, ss.100-112.

Terim, B. ve Öztürk, A. 2009. Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Gördes Meslek Yüksekokulunda Bir Uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 2, ss.153-168.

Tugay, O. ve Ömürbek, V. 2014. Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Derslerinin Uygulamada Kullanılma Düzeyi ve Yeterliliği Üzerine Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), ss.53-74.

Ünal, O. ve Doğanay, M. 2009. Lisans Düzeyindeki Muhasebe Eğitiminin Etkinliği: Sayıştay Özelinde Ampirik Bir Çalışma. *Sayıştay Dergisi*, 74-75, ss.117-138.

Yardımcıoğlu, M. ve Büyükşalvarcı A. 2007. Muhasebe Eğitiminde Meslek Yüksekokullarının Yeterliliği ve Tercih Edilme Sebepleri: Selçuk Üniversitesinde Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 36, ss.173-178.

Zamannianfar, L. and Monasojdehee, H. 2014. Accounting Education and Expectation of Accounting Professionals. *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*. 2014 Vol. 4 (S1) April-June, pp.298-305.

Yeni Türk Dış Politikasını Etkileyen Etik Dış Politika Yaklaşımının İncelenmesi

DOI NO: 10.5578/JSS.39347

Mustafa FİŞNE¹

Geliş Tarihi: 07.11.2016

Kabul Tarihi: 01.12.2016

Özet

Etik Dış Politika terimi literatürde çıkarlar yerine etik ilkeler ve değerlere dayanan dış politika anlayışını ifade etmek için kullanılmaktadır. Dış politika alanındaki bu yeni yaklaşım Soğuk Savaş Sonrası Dönemde nispeten yaygınlık kazanmıştır.

Bu çalışma, 2002 sonrası izlenmeye başlanan Yeni Türk Dış Politikası üzerindeki etkisi dâhil olmak üzere, etik dış politika yaklaşımını tüm yönleriyle tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, daha spesifik olarak şu konular ele alınmakta ve herbiri için ulaşılan sonuçlar paylaşılmaktadır: 1) etik dış politika kavramı ve uluslararası alanda ortaya çıkışı 2) etik dış politika uygulamalarından iyi örnekler 3) dış politika karar alma sürecinde etik değerlerin yeri 4) etik dış politika yaklaşımının mümkünlüğüne ve araçsal kullanımına ilişkin eleştiriler.

Çalışmada geniş bir literatür taramasına dayalı betimsel bir yöntem kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik Dış Politika, Değerler Temelli Dış Politika, Yeni Türk Dış Politikası, Dış Politika

An Inquiry into The Ethical Foreign Policy as an Affecting Perspective On the New Turkish Foreign Policy

Abstract

The term “ethical foreign policy” is used in the literature to label foreign policy that is based on ethics or values rather than just interests. It is relatively a new foreign policy perspective which has flourished in the post-Cold War period.

This study aims to introduce ethical foreign policy with all related aspects together with its impact on the new Turkish foreign policy since 2002. More specifically, the following issues are discussed and reached conclusions related to the each are shared: 1) ethical foreign policy and its emergence on the international stage

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: fisne@aku.edu.tr

2) examples of the application of ethical foreign policy, 3) the influence of ethics during the foreign policy decision making process, 4) and finally, critics about the sincerity of ethical foreign policy as well as its instrumental use.

A descriptive method depending on a huge literature review is used.

Keywords: *Ethical Foreign Policy, Values-based Foreign Policy, New Turkish Foreign Policy, Foreign Policy*

Introduction

The terms “ethical foreign policy” and “values-based foreign policy” are used interchangeably in the literature in order to label foreign policy that is based on ethics or values rather than just interests. Scholars note that a foreign policy perspective that prioritizes ethics or values has flourished in the post-Cold War period and has been implemented by some states from time to time. Their academic discussions examine the nature, meaning, implementation, and consequences of an ethical or values-based foreign policy. Given the fact that these terms are mostly interchangeable, only the former term will be used throughout the following pages for the purpose of simplicity.

Ethical foreign policy has become a popular subject of study in foreign policy literature in the last two decades due to the increased use of ethical rhetoric by many Western states, such as United States of America (USA) and United Kingdom (UK), to support their morally suspicious military interventions in Iraq and Afghanistan. Similarly, their failure to intervene in Bosnia, Rwanda, Sudan in the recent past and Syria today has made moral challenges, complexities, and questions related to ethical foreign policy more obvious.

This study seeks to examine ethical foreign policy perspective which has also affected the Turkish foreign policy since 2002. Most of the studies after the given date have started to put the word ‘new’ as an adjective in front of the traditionally used phrase ‘Turkish foreign policy’ in order to underline its eye-catching differences from the former one from many respects, including the guiding principles, content, capacity as well as decision-making mechanism. The impact of ethical foreign policy perspective on the new Turkish foreign policy has also widely been mentioned as an important factor that differentiates this policy from the former one.

As Sözen (2010: 113) points out, the end of the Cold War brought a new spirit to the world politics, by which new norms and values, such as democracy, human rights, market economy, and environmental awareness and sustainability became globally popular and almost universally endorsed in the 1990s. However, being unable to successfully adapt its policies to these new norms, Turkey mostly followed its Cold War conservative and narrow-visioned foreign policy in the given period. It was the accession to power of

the Justice and Development Party (JDP) in 2002 that this conservative doctrine of foreign policy was replaced with a more liberal one, dubbed commonly as the new Turkish foreign policy (Bertrand, 2013: 63)

İpek (2015) suggests that new Turkish foreign policy can not adequately be explained without referring the convergence of normative values and political strategies under a set of suitable conditions. It is this convergence that constituted policy change during the 2000s, limiting certain foreign policy choices and legitimizing others. Those conditions are given by the author as the majority government of the JDP and the foreign policy elite's access to key decision makers, particularly Prime Minister Erdoğan. Consequently, in the words of İpek, "the principled beliefs are translated into foreign policy goals reflecting ethical values based on a broader narrative of the history and culture of Eurasia together with material interests in a social context" (İpek, 2015: 182, 84, 190). A similar conclusion is made by Kalin (2011: 11-12, 16) that JDP governments have synthesized such values as democracy, human rights, and the rule of law with the traditional, conservative values of Turkish-Islamic culture, both in domestic and foreign policy fields. As a result, Turkey has adopted a values-based approach in the foreign policy sphere and advocated respect for fundamental freedoms as a cornerstone of a peaceful and secure regional order since 2002.

The newly added ethical dimension of the new Turkish foreign policy under the influence of the ethical foreign policy perspective has been observed by a number of other recent studies in this field, including Grigoriadis (2014); Panayırıcı and İşeri (2014); Davutoğlu (2013); Fidan (2013); Zarakol (2012); Akbaş and Düzgün (2012), Warning and Kardaş, (2011); and Bozkurt (2011). These observations have been made not only on the basis of speeches but also of some specific foreign policy practices. Being among the former group and observing Turkey's appearance as an emerging moral power basing its foreign policy on values and not just interests, Grigoriadis (2014: 166-167) cites from Prime Minister Erdoğan who emphasizes strongly the normative base of Turkish foreign policy as follows: "...this is what we have emphasized in our foreign policy. We defend justice, peace, law, and democracy in every area. We, as a conservative and democratic party, are struggling to hold both real and normative policy together." Interpreting the frequent emphasis on the principle of justice and equality by the Turkish foreign policy elite's as their desire to make a balance between ethical values and political necessities, Kalin (2011: 14-15) also cites from Erdoğan who declares that Turkey "[acts] with a sense of 'real politik' as well as 'ideal politik' in that [it strives] to uphold the principles of justice, equality and peace as the backbone of national and global politics". Another citation in the same direction from Erdoğan is made by Panayırıcı and İşeri (2014: 62) as follows: "We, as Turkey, will continue to defend peace in our region and emphasize human values. We will continue to

contribute to peace and stability in our region through our principled, coherent, resolute, honorable foreign policy. In this connection, it is not surprising that the article with a content analysis method by Panayırıcı and İşeri (2014: 69, 72) finds morality frame as highly employed frame in Erdoğan's speeches along with national interest and economic consequences frames.

As Warning and Kardaş (2011: 151, 159) point out, there are many other leading officials of the JDP who have advocated for reforms related to democratization, rule of law, and human rights in the Muslim World, which differs from previous governments. The authors give the example of then Foreign Minister Abdullah Gül's address to the Islamic Conference Organization (OIC) during a summit in Tehran in May 2003, in which he stressed the need for Muslim countries to democratize and pay greater attention to human and women's rights. As Fidan (2013: 92) points out, the number of such foreign policy statements by Turkey in the direction of defending the principles of democracy and human rights in the region has largely increased in recent years, especially in the context of so-called Arab Spring process. Finally, it should be underlined that the humanitarian aspect of diplomacy and the human-based approach to global and regional crisis has frequently been stressed by Ahmet Davutoğlu (Davutoğlu, 2013: 866), even long before he was empowered in the foreign policy making process, initially as chief advisor and later as minister of foreign affairs by the JDP governments. (İpek, 2015: 188).

Regarding the latter group of observations on the ethical dimension of the new Turkish foreign policy on the basis of some specific foreign policy practices, the related literature is very satisfactory. The mentioned practices performed by Turkey under the influence of ethical foreign policy perspective range from the clear stand taken by Turkey against the dictatorial regimes in Syria, Libya, and Egypt despite considerable material costs (Zarakol, 2012: 739; Kalin, 2011: 16, and Bozkurt, 2011: 148) to the rows with Israel for the rights of Palestinians (Warning and Kardaş, 2011: 168), the huge increase in its annual amount of humanitarian aid and development assistance (Fidan, 2013: 94-95), and its pro-active attempts to play a mediating role in regional and international conflicts as well as contributions to peacekeeping operations (Öniş, 2011: 62-63 and Akbaş, 2012: 66, 71).

On the other hand, there are three cases in which the related Turkish foreign policy is criticised for the observed double standards and inconsistencies with the ethical foreign policy perspective. These cases are listed in the literature as Turkey's initial silence regarding the Libyan uprising in the context of so-called Arab Spring and its initial opposition to any sort of international intervention (Panayırıcı and İşeri, 2014: 71); Turkey's maintained good economic and political relations with Sudan during the Darfur crisis in the west of the country that attracted international concern due to alleged war

crimes and genocide (Grigoriadis, 2014: 167-168); and Turkey's unreserved foreign policy towards Iran without taking into account the authoritarian nature of the Iranian regime, e.g. its earlier congratulations of President Ahmedinejad for his electoral victory despite some questions regarding its legitimacy (Öniş, 2011: 61). The attitude of Turkey towards the given cases are seen inconsistent with ethical foreign policy perspective and thus created some doubts on the effectiveness of this perspective upon the new Turkish foreign policy.

Within this scope, this study aims to introduce ethical foreign policy perspective with all related aspects. More specifically, the following issues will be discussed: 1) ethical foreign policy and its emergence on the international stage 2) examples of the application of ethical foreign policy, 3) the influence of ethics during the foreign policy decision making process, 4) and finally, critics about the sincerity of ethical foreign policy as well as its instrumental use.

1. Emergence of Ethical Foreign Policy Perspective

Place of ethics and values in foreign policy has traditionally been controversial given the fact that foreign policy is mostly considered to depend on power and national interest. The dominant position of this realistic perspective has placed considerable restrictions on the introduction of ethics and values into the foreign policy sphere (Gaskarth, 2006: 332). As a result, ethical foreign policy has been seen utopian, unrealistic and potentially very dangerous for a very long time (Bulley, 2009: 116). Contrary to this traditional perspective, contemporary foreign policy is increasingly perceived to be about values rather than interests in the post-Cold War period. In other words, once marginal, ethics now play a central role in foreign policy, making it a moral enterprise (Werthes and Debiel, 2006: 7; Heins, 2007:50). Consequently, many words reflecting an idealistic perspective, such as morality, values, ethics, and universal principles, have taken root in the USA, UK, and EU foreign policies in particular and in world politics in general (Bulley, 2014: 165).

In practice, ethical foreign policy has fundamentally changed the traditional priorities of foreign policy. Instead of power and national interest, ethical foreign policy emphasizes democracy promotion, human rights, freedom, social welfare, and the needs of other populations (Chandler, 2007: 161; Gropas, 2006: 54). Deterring or catching war criminals, excluding authoritarian governments from arms transfers and foreign aid, toppling tyrannical regimes, committing troops to peacekeeping missions, and accepting debt relief are some other important elements of an ethical foreign policy mentioned by different scholars (Heins, 2007: 50; Cunliffe, 2007: 71;

Bulley, 2009: 1). More importantly, ethical foreign policy has led to the legitimization of humanitarian intervention, even via military means (Gropas, 2006: 54). Among such interventions in recent decades are military operations in Afghanistan, Iraq, Somalia, former Yugoslavia, East Timor, and Sierra Leone. As a result of these involvements, humanitarian intervention has become a significant way of implementing ethical foreign policy.

Despite the fact that Western powers have not always put this principle into practice, as 1994 Rwandan genocide (Colonomos, 2007: 209) and the recent Syrian tragedy demonstrates, there has been a growing consensus on the importance of ethical foreign policy today (Chandler, 2007: 162). In addition, pursuing ethical foreign policy has become more possible due to the fact that the old theoretical obstacle excluding ethics and values from foreign policy sphere have recently been overcome. However, the need for greater understanding of ethical foreign policy still continues. As Bulley points out, “a full digestion of its meaning” is now more important than ever (2014: 166).

1.1. Reasons for the Emergence of Ethical Foreign Policy Perspective

Scholars offer a number of explanations for the recent tendency towards ethical foreign policy. At least seven such explanations can be extracted from the related literature (Chandler, 2003: 297-299; Bulley, 2009: 1; Bain, 2007: 224-225; Heins and Chandler, 2007: 8-12; Heins, 2007: 51 and 63; Chandler, 2007: 166).

The first explanation is a gradualist one which sees the tendency towards ethical foreign policy as part of the evolutionary trend of universal human rights concerns since 1945. In other words, ethical foreign policy perspective constitutes a recent stage in the development of human rights understanding.

The second explanation connects the emergence of ethical foreign policy with the drastic changes in international society at end of the Cold War period. According to this explanation, the changes that freed the Western states from the structures of superpower rivalry provided them a new environment suitable for pursuing ethical foreign policy.

The third explanation focuses on problems, such as poverty, systematic human rights abuses, endemic war, and human misery, arising from the failure of some states in different parts of the world. The increasing needs of populations in these states required an ethical foreign policy as the value of common humanity asked to do so.

The fourth explanation emphasizes the role of the shifting sensibilities among Western publics about the importance of improving the

global environment, combating world hunger, democratizing other nations and protecting weaker nations against aggression. Such kind of moral feelings shared by the majority of Western publics started the rise of ethical foreign policy.

The fifth explanation stresses the role of the Western leaders who suffered from a ‘crisis of meaning’ after the end of the Cold War. Searching for a sense of global mission and a meaning in history, these political elites concentrated their efforts on ethical foreign policy.

The sixth explanation on the emergence of ethical foreign policy is about the needs of domestic political systems in Western states. Following ethical foreign policy was seen as a way of giving their nations a sense of identity, mission, coherence, and purpose by some Western governments to compensate for the observed moral shortcomings and ineffectiveness of their domestic politics. In short, ethical foreign policy was needed to strengthen moral authority of the state in those countries.

The seventh and final explanation mentions the failure of Western states in dealing with the humanitarian crises in ex-Yugoslavia and Rwanda during the early the 1990s as the main reason for the emergence of ethical foreign policy perspective. The resultant ethnic cleansing in Bosnia and the genocide in Rwanda raised a number of questions regarding the acceptability of the traditional foreign policy perspective that focuses narrowly on the ‘national interest’. Consequently, a search for a new perspective in foreign policy sphere started to prevent such humanitarian catastrophe, introducing new concepts like ethical foreign policy.

1.2. Examples for the Application of Ethical Foreign Policy

Following the introduction of ethical foreign policy due to the above mentioned reasons, the time came to implement this perspective. NATO’s Kosovo intervention and the United Nations’ peacekeeping operations after the Cold War have mostly been seen as the initial good examples for an implemented ethical foreign policy. Therefore, it would be useful to remind these examples.

For Chandler (2003: 296, 301), the military intervention of NATO in the 1999 Kosovo war constitutes the clearest expression of ethical foreign policy since it lacks any motivation related to national interest or power politics. Indeed, there were no oil fields, territorial demands or threat for any member of NATO in Kosovo. The alliance went to war just because of concerns for the fate of others who were under the risk of the systematic and state-directed murder. In order to support his argument, the author cites from then British Prime Minister Tony Blair who described intervention in Kosovo

as “a battle for humanity because their cause is a just cause, it is a rightful cause”.

Cunliffe (2007: 74-77) mentions UN peacekeeping operations with a changed nature in the post-Cold War period as another example for the application of ethical foreign policy. While the traditional peacekeeping operations aimed to prevent the restart of a cease-fired conflict between opposing armed forces with their consent, supervising their withdrawal, and helping to repatriate prisoners of war, new peacekeeping operations undertook some new tasks in addition to these traditional ones. They include conducting elections, forming civil administration, ensuring the repatriation of refugees, and protecting humanitarian convoys. The author also points out the expansion in the number of peacekeeping contributors (from 26 in 1988 to 76 in 1994) as an implication for the effect of ethical foreign policy perspective, stressing that 41 out of 76 contributing nations had never previously participated in such operations. Despite the observed retreat from peacekeeping in the 1996-99 period, the number of contributors 1997 was still not less than that of 1993. The trend was sustained well into the first decade of the twenty-first century.

1.3. The Role of Ethics in the Foreign Policy Process

It would also be useful to discuss the role of ethics in the foreign policy decision-making process to have an improved understanding of factors that make ethical foreign policy as an alternative choice. For this purpose, we need to refer to the recent literature in the field of foreign policy analysis (FPA), a sub-discipline of International Relations (IR) that theorizes foreign policy, focusing mainly on the process rather than the outcomes.

The investigation in the context of FPA includes the individual decision makers (agency) as well as internal and external conditions (structure) that affect foreign policy decisions. Despite investigating the impact of subjective factors on foreign policy decisions, as Bulley (2009) points out, it is a fact that FPA has traditionally ignored the role of ethics in foreign policy decision-making process to a large extent. Indeed, most approaches of FPA have given a marginal place for ethics in their analyses in the past. Similarly, current thinking in FPA seems closed to questions of ethics (Bulley, 2014: 118). This is not to say that leading approaches of FBA is not currently dealing with the role of ethics in foreign policy process in an indirect way as discussed below.

As Alden and Aran (2012) states, placing a stronger emphasis on agency, the behaviorist approach of FBA studies recognize the centrality of subjective factors, such as beliefs, biases and stereotypes of decision makers, in shaping foreign policy choices. This means that decision makers make

foreign policy based upon their perceptions rather than a pure rationality. In other words, different leaders bring their own personality to office and can exercise dramatically different influences over their countries' foreign policies. The authors give the example of Tony Blair, former prime minister of UK, whose commitment to invade Iraq in 2003 has been tied by some scholars to his 'messianic' personality. In taking this decision, his role as prime minister may supersede the role of the individual as a self-confessed churchgoer and a morally concerned human being, but does not nullify it completely (Alden and Aran, 2012: 23-24, 36). Similarly, the constructivist approach attuned to the subjective factors, due to its focus on the social context within which decision makers operate, still generally avoids dealing with ethics directly. However, this approach of FBA explores the role of values and norms in foreign policy, accepting them as the part of domestic structure, and thus connected to the foreign policy process (Bulley, 2014: 166, 168, 170).

Political regime type, size of the state's power, and regime change are other related aspects of domestic structure that affect the foreign policy decisions. Contributing to a re-examination of the core values of a state's foreign policy, changes in these factors can produce new foreign policy orientations and outcomes. For example, it is generally accepted that stable constitutional liberal democracies do not engage in wars with one another and middle power foreign policies are usually multi-lateralist, bridge-building and concerned with the promotion of norms. Finally, being the part of external structure, international institutions can also affect the foreign policy process in a state, making pressure to ensure the compliance of its particular decision with the collective values, such as human rights (Alden and Aran, 2012: 51-52, 100 and 103).

This short discussion shows us that the decision to pursue an ethical foreign policy is closely connected to values and norms, either through their effect on the personality of decision makers or being part of social context in which they operate. It can also be argued that pursuing of an ethical foreign policy depends on such more concrete factors as political regime type and size of the state's power. In this connection, it may require existence of stable constitutional liberal democracy or a formative shift from authoritarianism to democracy as well as having a middle power size.

2. Critics of Ethical Foreign Policy

After discussing the literature in favor of ethical foreign policy above, it would now be better to mention some critics that question the sincerity of ethical foreign policy. Such critics can be discussed under two main groups:

those questioning the possibility of ethical foreign policy and those arguing instrumental use of ethical foreign policy for some domestic and external purposes.

2.1. Critics Regarding the Possibility of Ethical Foreign Policy

According to Cuncliffe (2007), who seems to be in the former group, the inability to realize ethical foreign policy derives from the fact that such normative aspirations mostly lacks the will to achieve them. More clearly, ethical ideology, from which ethical foreign policy arises, has got a demonstrative aspect that exhausts its substance. In other words, the priority is given to the demonstration of an ethical concern than actual fulfillment of an action oriented towards overcoming that concern. In his own words, “the structure of the normative act entails that the outcome is less significant than the gesture of having attempted to act. Consequently, normative foreign policy is not goal-oriented, but, rather, aimed at demonstrative activity” (71 and 82-83).

On the other hand, Bulley (2009) stresses impossibility of a genuinely ethical foreign policy, concentrating on the worst consequences of eight years of morally charged US foreign policy under George W. Bush. Reminding the serious human rights violations in Abu Ghraib prison, detention of suspects in Guantanamo Bay and the rendition flights of CIA, he comes to conclusion that “a genuinely ethical foreign policy may look to be as far away as ever”. As a supporting proof for this idea, the author cites from Peter Singer that when he told friends he was writing a book about ‘Bush’s ethics’, two responses were common: either the phrase was an oxymoron or his book would be very short indeed (2).

Finally, Perkins and Eric Neumayer (2010) describes Western political leaders’ self-declared ethical foreign policy over the past two decades as an ‘organized hypocrisy’. Using the example of arms exports to developing countries, the authors show that “the major Western arms supplying states - France, Germany, the UK and the US - have generally not exercised export controls so as to discriminate against human rights abusing or autocratic countries during the post-Cold War period.” This finding is obviously contrary to the expectation from an ethical foreign policy, “wherein far greater weight is given to protecting the rights and freedoms of extra-territorial citizens” (247).

2.2. Critics Regarding the Instrumental Use of Ethical Foreign Policy

The critics in the latter group considers ethical foreign policy as rhetorical device used for some external and domestic purposes. More

specifically, according to the critics in this group, main external purposes for the instrumental use of ethical foreign policy include to cover national interest, to defend legally questionable interventions by international law, or to increase soft power. Similarly, among the main domestic purposes for the instrumental use of ethical foreign policy are to fashion an image for themselves; to cohere a sense of purpose and mission; to disavow political responsibility; and to secure a degree of political legitimacy.

2.2.1. About the Use of Ethical Foreign Policy for External Purposes

In the related literature, there are those who see invocation of universal values in the foreign policy sphere as the new paradigm rationale for imperial intervention after some national interests. Being among them, Gourevitch (2007) points out that beneath the ideology of new liberal cosmopolitanism shared by the Clinton and Bush administrations, diplomacy is wholly dedicated to the calculations of power politics and national interests. To prove this argument, the author mentions the decisions to deploy American forces for humanitarian purposes in places where the US possesses interests, e.g. Iraqi oil, Balkan military bases, while abstaining from such deployments in places of marginal strategic significance like Rwanda. He also mentions the exemptions from moral requirements accepted by both administrations for some strategic allies, including Israel, Egypt, Saudi Arabia, and Pakistan (36-37).

Another external purpose for the instrumental use of ethical foreign policy is the possibility to get a higher moral legitimacy for some foreign policy actions whose rightfulness is doubtful in accordance with international law. It is obvious that labelling such actions or interventions as requirements of ethical foreign policy provides a stronger ground for administrations to defend them (Gourevitch, 2007: 38).

For many scholars, it is also possible to use ethical foreign policy to keep or increase the soft-power of the acting country. For example, depending on a quantitative study, Heins (2007: 52) argues that French foreign aid programs are not primarily designed as an instrument to alleviate poverty or foster democracy. In fact, there is a statistically significant correlation between aid allocation by this country and the lack of democracy in recipient countries. It seems that these countries are considered eligible only because they are French-speaking former colonies on which the formerly established French influence should be maintained. Similarly, Chandler (2007b: 705) points out that power is today projected as an ethical or value-based act, which is especially true for the European Union.

2.2.2. About the Use of Ethical Foreign Policy for Domestic Purposes

An analysis of the related literature shows that the ethical foreign policy is also used as an instrument for some domestic political purposes: to fashion an image for themselves; to cohere a sense of purpose and mission; to deny political responsibility; and to secure a degree of political legitimacy.

Regarding the instrumental use of ethical foreign policy by statesmen to fashion an image for themselves domestically, Gourevitch (2007: 43) gives the examples of Clinton and Bush, who were anxious about their status at home and without a real political vision to offer sought to fashion an image for themselves in Kosovo and Iraq respectively. Similarly, Chandler (2003: 300-301) points out that then American and British political leaders used Iraq as an international cause to raise their status at home. Stressing their commitment to a moral mission abroad through ethical foreign policy activism, they gained an important resource of authority, credibility, and leadership attribute. This is in compliance with the functionalistic argument that a government can increase the support for its foreign policy via adding an ethical dimension, by which making it more attractive to the citizens (Werthes and Bosold, 2006: 27, 32).

The second domestic ground for the instrumental use of ethical foreign policy by governments is to cohere a sense of purpose and mission for themselves. According to Chandler (2003: 295, 297-299), ethical foreign policy activism allowed governments to find a new sense of purpose and mission when they found it increasingly difficult to create at home through traditional ways with the end of the ideological framework of the cold war. In parallel to the increasing difficulty in justifying and legitimizing policies based on the traditional party politics of the left and the right, Western governments faced with the need to redefine their aims. It is in this context that they started to use ethical foreign policy as a powerful mechanism for generating a sense of political purpose and mission.

It is also possible for governments to use ethics to deny their political responsibility for the chosen foreign policy. Since ethics privilege certain ways of thinking about policy and exclude others, it can be used to suppress democratic discussion on a certain policy behavior (Gaskarth, 2006: 325). This provides the ground for ethical foreign policy to be used to build support for actions that might otherwise be questioned (Werthes and Besold, 2006: 27). Consequently, ethical foreign policy alters the terms of political accountability, providing political leaders with the opportunity to elevate themselves above democratic controls through the moral legitimacy it produces (Gourevitch, 2007: 43-44).

The final domestic purpose for the instrumental use of ethical foreign policy is to secure a degree of political legitimacy. As Chandler (2003: 295) points out that ethical foreign policy has become an important mechanism of enhancing political legitimacy for governments which are often under question in the domestic context. In the words of Gourevitch (2007: 42), “the international sphere seems to be the domain in which floundering presidents, like Clinton and Bush, appear to be able to secure a degree of political legitimacy through the ethical foreign policy discourse.”

Conclusions

Introducing ethical foreign policy with all related aspects together with its impact on the new Turkish foreign policy, the study reaches to the following conclusions:

The first conclusion is that ethical foreign policy has become an alternative perspective in the post-Cold War period to the traditional realistic one based solely on power and national interest. Reflecting this development, some new terms, such as morality, values, ethics, and universal principles, have started to be used increasingly in world politics during the last two decades. Beside this rhetorical change, there emerged certain foreign policy practices, including the attempts to promote democracy, rule of law, human rights, freedom, and social welfare of other populations; to deter or catch war criminals; to exclude authoritarian governments from arms transfers and foreign aid; to commit troops to peacekeeping missions; to accept debt relief; and to perform humanitarian intervention, even via military means.

The second conclusion is that the recent tendency towards ethical foreign policy can be explained as part of the evolutionary trend of universal human rights concerns since 1945 or as a result of many other factors emerged at end of the Cold War period, including the drastic changes in international society; the increasing needs of populations in the failed states; the role of the shifting sensibilities among Western publics about the global problems; the role of the political leaders who search for a sense of global mission and a meaning in history; the need to strengthen moral authority of the state in the domestic field; and the regret from the failure of Western states in dealing with the humanitarian crises in ex-Yugoslavia and Rwanda.

The third conclusion should be mentioned as such that NATO’s Kosovo intervention in 1999 and the United Nations’ peacekeeping operations after the Cold War are generally found as the initial good examples for the application of ethical foreign policy. Similarly, under the effect of ethical foreign policy perspective, the UN peacekeeping operations not only expanded greatly in number but also undertook some new tasks, including

conducting elections, forming civil administration, ensuring the repatriation of refugees, and protecting humanitarian convoys.

The fourth conclusion is that the decision to follow an ethical foreign policy is closely connected to values and norms, either through their effect on the personality of decision makers or being part of social context in which they operate. It can also be argued that pursuing of an ethical foreign policy depends on such more concrete factors as political regime type and size of the state's power. In this connection, it may require existence of stable constitutional liberal democracy or a formative shift from authoritarianism to democracy as well as having a middle power size.

The fifth conclusion is that there are also many critics that question the sincerity of ethical foreign policy. Such critics can be divided into two main groups: those questioning the possibility of ethical foreign policy and those arguing instrumental use of ethical foreign policy for some domestic and external purposes. The literature in the former group stresses impossibility of a genuinely ethical foreign policy, describing it as 'self-declared' or 'organized hypocrisy'. The critics in the latter group consider ethical foreign policy as rhetorical device used for some external and domestic purposes. More specifically, the critics in this group list the main external purposes for the instrumental use of ethical foreign policy as follows: to cover national interest, to defend legally questionable interventions by international law, or to increase soft power. Similarly, the main domestic purposes for the instrumental use of ethical foreign policy are given as follows: to fashion an image for themselves; to cohere a sense of purpose and mission; to deny political responsibility; and to secure a degree of political legitimacy.

Finally, the study makes it obvious that the new Turkish foreign policy has got an ethical dimension under the influence the ethical foreign policy perspective since 2002. There are only three cases in which the followed foreign policy is seen as inconsistent with ethical foreign policy perspective. They are given as Turkey's initial silence regarding the Libyan uprising in the context of so-called Arab Spring and its initial opposition to any sort of international intervention; Turkey's maintained good economic and political relations with Sudan during the Darfur crisis; and Turkey's unreserved foreign policy towards Iran without taking into account the authoritarian nature of the Iranian regime.

The need for greater understanding of ethical foreign policy still continues, so does the need for further studies in the same direction.

References

Akbaş, Z. 2012. *Journal of Academic Approaches*. Spring. Vol. 3. Issue. 1. 51-73.

Akbaş, Z. and Arslan D.Z. 2012. Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Güz. Cilt. 8. Yıl. 8. Sayı. 2. 57-81.

Alden, A. and Aran, A. 2012. *Foreign Policy Analysis - New Approaches*. London and New York: Routledge.

Bozkurt, A. 2011. İdealist Söylem-Realist Eylem İkileminde Türkiye'nin Son Dönem Olayları Karşısında İzlediği/İzlemek Zorunda Kaldığı Paradoksal Siyaset. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*. 7 (28). 147-151.

Bulley, D. 2009. *Ethics as Foreign Policy - Britain, the EU, and the Other*. London and New York: Routledge.

Bulley, D. 2014. Foreign Policy as Ethics: Toward a Re-evaluation of Values. *Foreign Policy Analysis* 10. 165-180.

Chandler, D. 2003. Rhetoric without Responsibility: The Attraction of 'Ethical' Foreign Policy. *British Journal of Politics and International Relations* 5. (3). 295-316.

Chandler, D. 2007a. The Other-regarding Ethics of the 'Empire in Denial', David Chandler and Volker Heins (Eds.) *Rethinking Ethical Foreign Policy - Pitfalls, Possibilities, and Paradoxes*. London and New York: Routledge. 161-183.

Chandler, D. 2007b. Hollow Hegemony: Theorising the Shift from Interest-Based to Value-Based International Policy-Making. *Millennium: Journal of International Studies* 35. (3). 703-723.

Colonomos, A. 2007. Precision in Uncertain Times - Targeting as a Mode of Justification for the Use of Force. David Chandler ve Volker Heins (Eds.) *Rethinking Ethical Foreign Policy - Pitfalls, Possibilities, and Paradoxes*. London and New York: Routledge. 206-223.

Cunliffe, P. 2007. Poor Man's Ethics? Peacekeeping and Contradictions of Ethical Ideology. David Chandler ve Volker Heins (Eds.) *Rethinking Ethical Foreign Policy - Pitfalls, Possibilities, and Paradoxes*. London and New York: Routledge. 3-21.

Davutoğlu, A. 2013. Turkey's Humanitarian Diplomacy: Objectives, Challenges and Prospects. *Nationalities Papers*. N. 41(6). 866.

Fidan, H. 2013. A Work in Progress: The New Turkish Foreign Policy. *Middle East Policy*. Vol. XX, No. 1. Spring.

Gaskarth, J. 2006. Discourses and Ethics: The Social Construction of British Foreign Policy. *Foreign Policy Analysis* 2. 325-341.

Giles, B. 2013. Turkish Diplomacy since 2003: Transition from Realpolitik to a Liberal Foreign Policy? *Perspectives*. Vol. 21. No. 2. 63.

Gourevitch, A. 2007. Neo-Wilsonianism - Limits of American Ethical Policy, David Chandler ve Volker Heins (Eds.) *Rethinking Ethical Foreign Policy - Pitfalls, Possibilities, and Paradoxes*. Londrave New York: Routledge. 25-49.

Grigoriadis, I.N. 2014 Turkey's Foreign Policy Activism: Vision Continuity and Reality Checks. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 14. No. 2. 159-173.

Gropas, R. 2006. What Role for Human Rights in the European Security Strategy? Tobias Debiel and Sascha Werthes (Eds.) *Human Security on Foreign Policy Agendas: Introduction to Changes, Concepts, and Cases INEF Report 80*. 53-65.

Heins, V. 2007. Crusaders and Snobs - Moralising Foreign Policy in Britain and Germany, 1999-2005. David Chandler ve Volker Heins (Eds.) *Rethinking Ethical Foreign Policy -Pitfalls, Possibilities, and Paradoxes*. London and New York: Routledge. 50-69.

Heins, V. and Chandler, D. 2007. Ethics and Foreign Policy: New Perspectives on an Old Problem. David Chandler ve Volker Heins (Eds.) *Rethinking Ethical Foreign Policy -Pitfalls, Possibilities, and Paradoxes*. London and New York: Routledge. 3-21.

İpek, P. 2015. Ideas and Change in Foreign Policy Instruments: Soft Power and the Case of the Turkish International Cooperation and Development Agency. *Foreign Policy Analysis*. 11. 173-193.

Kalin, İ. 2011. Turkish Foreign Policy: Framework, Values, and Mechanisms. *International Journal*. Winter. 12

Öniş, Z. 2011. Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey*. Vol. 13. No. 1. 47-65.

Panayırıcı, U.C. and İşeri, E. (2014). A Content Analysis of the AKP's "Honorable" Foreign Policy Discourse: The Nexus of Domestic-International Politics. *Turkish Studies*. Vol. 15. No. 1. 62-80.

Perkins, R. and Neumayer, E. 2010. The Organized Hypocrisy of Ethical Foreign Policy: Human Rights, Democracy and Western Arms Sales. *Geoforum*. 41. 247-256.

Sözen, A. 2010. Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges, *Turkish Studies*. Vol. 11. No. 1. 103-123. March.

Warning, M. and Kardaş, T. The Impact of Changing Islamic Identity on Turkey's New Foreign Policy. *Alternatives - Turkish Journal of International Relations* www.alternativesjournal.net. 145-162.

Werthes, S. and Bosold, D. 2006. Caught between Pretension and Substantiveness - Ambiguities of Human Security as a Political Leitmotif. Tobias Debiel and Sascha Werthes (Eds.) *Human Security on Foreign Policy Agendas: Introduction to Changes, Concepts, and Cases INEF Report 80*. 21-31.

Werthes, S. and Debiel, T. 2006. Human Security on Foreign Policy Agendas: Introduction to Changes, Concepts, and Cases. Tobias Debiel and Sascha Werthes (Eds.) *Human Security on Foreign Policy Agendas: Introduction to Changes, Concepts, and Cases INEF Report 80*. 7-17.

Zarakol, A. 2012. Analysis of Current Events, Problem Areas for the New Turkish Foreign Policy. *Nationalities Papers*. Vol. 40. No. 5. September. 739-745.

Memlûk Çağında 1304 Kahire Depremi ve Etkileri

DOI NO: 10.5578/JSS.34233

Ahmet SAĞLAM¹

Geliş Tarihi: 18.02.2016

Kabul Tarihi: 01.12.2016

Özet

Depremler diğer doğal afetler gibi insanoğlunun tarih boyunca karşılaştığı ve savaşlar kadar olumsuz etkilendiği felâketlerdir. Şehirleri enkaz yığınına dönüştürürken gündelik hayatı sekteye uğratar. Sonuçta da yeni şehirler inşa edilerek yeni yaşam alanları kurulur. Mısır'da 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 Perşembe günü sabahleyin erken saatlerde meydana gelen deprem başta Kahire olmak üzere Mısır ve Suriye'de etkili olmuştur. Söz konusu depremi bölgenin on yıl içinde yaşadığı doğal afetlerin yanı sıra siyasi ve askeri gelişmeler içerisinde ele alıp değerlendirmelerde bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Mısır-Kahire, Deprem

1304 Cairo Earthquake and Its Effects in The Mamluk Era

Abstract

Natural diseases including earthquakes are the realities that human-kind has faced throughout the history. On the one hand it converting cities to the wreckage on the other hand it brings to a standstill to the daily life. As a result, new cities are built and new living areas are established. The earthquake which was experienced in Egypt 23 Zilhicce 703/27 July 1304 Thursday morning were highly effective in Cairo and following Egypt, Syria and even in East Mediterranean Region. We will analyze the subject-matter earthquake in the chain of successively over the past decade occurred incidents including natural diseases and political-military developments.

Keywords: Mamluks, Egypt-Cairo, Earthquake

Giriş

Mısır ve Suriye'yi üç asra yakın idare eden Memlûk Türk Devleti'nin 694-704/1294-1304 yılları arasında yaşadığı siyasi gelişmeler ve doğal afetler dikkat çekici bir mahiyettedir. Aslında siyasi gelişmeler bağlamında fetret devri olarak da nitelenebilecek bu dönem Sultan el-

¹ Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, e-posta: ahmetsaglam352@gmail.com

Melikü'l-Eşref Halil (689-693/1290-1293)'in Cîze² yakınlarındaki Tervece'de 12 Muharrem 693/13 Aralık 1293 günü üst düzey devlet adamları tarafından öldürülmesiyle başlamıştır (Sağlam, 2015:74-97). Yaşanan gelişmeler üzerine önce çocuk yaştaki kardeşi Nâsır Muhammed (693-694/1293-1294)³ sultan olmuştur. Ancak bir süre sonra yaşının küçüklüğü bahane edilerek⁴ saltanat nâibi Moğol asıllı Zeyneddin Ketboğa (694-696/1294-1296) tahta oturmuştur (Baybars, 1998:305; Nüveyrî, 2004:XXXI, 179; İbn Devâdârî, 1971:357; Makrîzî, 1954:706). Ketboğa'nın iki yıllık kısa saltanat dönemi siyasi hadiselerden çok yaşanan doğal afetlerle öne çıkmıştır. Nil nehrinin sularının azalmasıyla sıkıntılar başlamıştır. Önce kuraklıktan dolayı yeterli mahsul alınamayınca kıtlık başlamış ardından da pahalılık baş göstermiştir. Gelişmeler Mısır halkını perişan etmiştir. Saltanatının ilk yılında buğdayın bir irdebi⁵ yirmi beş dirhemden⁶ yüz yirmi dirheme, ikinci yılında ise yüz altmış dirheme yükselmiştir. Kıtlık o denli ilerlemiştir ki insanlar kedileri, köpekleri hatta ölüleri yemek zorunda kalmıştır. Kuraklık, kıtlık derken ortaya çıkan veba salgını Kahire'yi ölü bir kente çevirmiştir. Ülke genelinde yaşanan bu kıtlık esnasında dışarıdan yardım alınamamasının yanında, sultan ve emirlerin fakir insanları koruma çabaları da sonuçsuz kalmıştır. Köyler boşalmış, insanlar şehirlere akın

² Cîze, Nil nehrinin batı kıyısında Kahire'den İskenderiye'ye giderken yol güzergâhında önemli bir yer olup piramitler bölgesini de içine alan bir yerleşim birimidir. Hamevî, 1977: II, 200; Kalkaşendî, 1914: III, s. 392; Makrîzî, (t.y.), 205-206.

³ Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun abisi Eşref Halil'in suikastla öldürülmesinin ardından 693/1293 yılında 9 yaşında tahta oturmuş ve bir yıl geçmeden tahttan uzaklaştırılmıştır. Hanedan tarafından yönetilmeyen üst düzey güçlü ve nüfuz sahibi emirlerin işgaline her zaman açık Memlûk tahtı işgali başaracak emir ortaya çıkıncaya kadar durumu idare etmek için vefat etmiş sultanın çocukları bir süre tahta kalır ve böylece sükûnet geçici de olsa tesis edilir. Ancak gerekli şartlar oluşunca çocuk yaştaki sultanlar yaşlarının küçüklüğü bahanesi ile tahttan uzaklaştırılırdı. Nâsır Muhammed de birinci saltanat dönemi (693-694/1293-1294) sonrası tahttan uzaklaştırılmıştır. Ardından önce Ketboğa (694-696/1294-1296) daha sonra da Lâçîn (696-698/1296-1299) kısa süreliğine sultan olmuşlardır. Sultan Lâçîn'in suikastla öldürülmesinin ardından Nâsır Muhammed bu defa ikinci kez 14 yaşlarında tekrar tahta oturur. Gâzân'ın Suriye seferleriyle öne çıkan ikinci saltanat dönemi on yıl sürer (698-708/1299-1309). Bu dönemde Nâsır Muhammed bu kez kıdemli emirlerin elinde kukla olarak hüküm sürer. Sonuçta tahtı terk etmek zorunda kalır. Üçüncü ve son kez oturduğu saltanat dönemi boyunca (709-741/1310-1341) kendi otoritesini tesis etmiş ve özelde Memlûk Türk Devleti'nin genelde Mısır tarihinin en haşmetli yılları olarak tarihteki yerini almıştır. Şüphesiz bu durum onun geçmiş dönemlerinde elde ettiği tecrübeler ışığında tesis edilmiştir. Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri hakkında bkz. Sağlam, 2015.

⁴ Ketboğa, Nâsır Muhammed'e "*Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûküyüm, sen mülkün sahibisin. Benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım*" diyerek onu teskin etmeye çalışmıştır. İbn Devâdârî, 1971: 357.

⁵ XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alır. Döneme ve bölgeye göre değişir. Kallek, 2000: s. 440-442.

⁶ Dirhem ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı gibi çalışma dönemimizde gümüş para birimi olarak kullanılmıştır. Sahillioğlu, 1994a: 368-371. Dinar ise altın para birimidir. Sahillioğlu, 1994b: s. 352-355.

etmiştir. Bu durum salgın hastalıkları daha da yaygınlaştırmıştır (Baybars, 1998: 305-306, 309; İbn Devâdârî, 1971:363-366; Nüveyrî, 2004:XXXI, 182, 185-186; Makrîzî, 1954:808-809; İbn Tağriberdî, (t.y.):57, 60). 1295 yılı Ekim ayında mîras divanına kaydedilen ölenlerin sayısı sadece Kahire’de on yedi bin beş yüz kişidir. Bu sayıya divanlara adları yazılmayan yoksullar ve fakirler dâhil değildir (İbnü’l-Cezerî, 1998:257; İbn Tağriberdî, (t.y.):57). Ayrıca yaşanan bu olumsuzlukların yanında İlhanlı taht mücadelesinden kaçan soydaşlarına Sultan Ketboğa’nın kol kanat gerip onları ülke topraklarında iskân etmesi emirlerin ve halkın nefretini üzerine çekmiş çok geçmeden de tahttan indirilerek saltanat nâibi Hüsameddin Lâçîn (696-698/1296-1299) sultan ilan edilmiştir.

İlhanlı Anadolu Emîru’l-Ümerâ’sı Sülemiş İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han’a karşı isyan etmiş ve başarılı olamayınca çareyi Sultan Hüsameddin Lâçîn’e sığınmakta bulmuştur. Sultan Lâçîn’in, Sülemiş’e *Niyâbetü’l-Memleketi’r-Rûmiyye=Rûm Ülkesi Nâibliği* yani Anadolu nâibliğini tevcih etmesiyle gelişmeler çok farklı bir boyut kazanmıştır. Sultan Hüsameddin Lâçîn’in ezeli düşmanları İlhanlıların dâhili politikasına müdahil olmasıyla Memlûk-İlhanlı savaşları Suriye bölgesi üzerinde hâkimiyet savaşlarına dönüşmüştür. (Ömerî, 2010:235-237). Lâçîn’in desteklediği Sülemiş isyanı, İlhanlı-Memlûk ilişkilerindeki düşmanca tavırların derinleşmesine yol açarken Lâçîn iç politikadaki çekişmeler sonucunda bir suikastla öldürülmüştür (Baybars, 1998:223; İbn Devâdârî, 1971:378; Nüveyrî, 2004:XXXI, 226-227; Makrîzî, 1954:856-857). Gelişmelerin hemen ardından Humus yakınlarında karşı karşıya gelen İlhanlı ve Memlûk orduları arasında Vâdî Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) vuku bulmuştur. Gâzân Han, Vâdî Hazindâr Savaşı’ndan zaferle çıktıktan sonra İlhanlılar Suriye’yi işgal etmiştir. İşgal sonrası Dımaşk başta olmak üzere Salihîyye⁷ye kadar her taraf yağmalanmış (Baybars, 1998:334; Makrîzî, 1954:892). Bölge halkının kimisi dağlara kimisi Mısır’a doğru kaçmış (Nüveyrî, 2004: XXXI, 243; İbn Kesir, 1998:717-718; İbn Devâdârî, 1960:18; Makrîzî, 1954:889). Özellikle bölgenin merkezi Dımaşk’ta idarecilerin şehri terk etmesiyle hâkimiyet boşalmış her taraf yağmalanmıştır (İbn Devâdârî, 1960:18; İbn Kesir, 1998:717-718; Nüveyrî, 2004:XXXI, 243). İlhanlılar Dımaşklılar’dan ne var ne yok her şeylerini gasp etmiştir. Gasbedilen eşyalar hariç sadece Gâzân Han adına nakdi olarak tahsil edilen para üç milyon altı yüz bin dirhemdir. Ayrıca İlhanlı devlet adamlarından Şeyhu’l-Meşâyih adına altı yüz bin, Asîl b. Nasîr et-Tûsî adına yüz bin, Safî es-Sincârî adına seksen bin dirhem para vergi olarak tahsil edilmiştir (İbn Devâdârî, 1960: 33; İbn Kesir, 1998:724; Makrîzî, 1954:894; İbn Tağriberdî, (t.y.):127). Ancak bu işgal kısa sürmüş üç ay sonra bölge

⁷ Salihîyye, Filistin bölgesinde bir yerleşim yeridir. Hamevî 1977: III; s. 390.

tekrar Memlûk idaresine geçerek sekteye uğrayan Memlûk otoritesi yeniden tesis edilmiştir. Gâzân Han bir yıl geçmeden bölgeyi ele geçirmek için tekrar yeni bir sefer düzenlemiş ancak ağır kış şartları yüzünden Kuzey Suriye’de üç aylık bir bekleyişin ardından 22 Cemaziyelevvel 700/2 Şubat 1301 Perşembe günü ordusuyla geri dönmek zorunda kalmıştır (Reşidüddin, 2013: 284). Hırsını alamayan Gâzân Han bu başarısızlıklara rağmen Suriye bölgesine üçüncü kez sefer düzenlemiştir. Nâibi Kutluşah komutasındaki yüz bin kişilik kalabalık İlhanlı ordusu ile yine bir o kadar kalabalık Memlûk ordusu Dimaşk yakınlarında karşılaşmıştır. Tarihe Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) olarak geçen bu savaş sonunda İlhanlılar çok ağır bir hezimetle uğramıştır (Ebü’l-Fidâ, 1997:388; Baybars, 1998:377; Nüveyrî, 2004:XXXII, 19-20; Reşidüddin, 2013:297; Makrîzî, 1954:937; İbn Tağriberdî, (t.y.):163-164). Gâzân Han’ın Suriye seferleri boyunca en büyük sıkıntıyı şüphesiz Suriyeliler çekmiştir. Yerlerinden yurtlarından olmuşlar, pahalılık, gıda yetersizliği, istikrarsızlık gibi olumsuzluklar halkı perişan etmiştir.

Deprem 703/1304 yılında Memlûklerin İlhanlılara karşı kazandığı bu zaferin hemen sonrasında meydana gelmiş bölge insanını eğlencelerin devam ettiği zafer sarhoşluğunda iken yakalamıştır.

1. 1304 Mısır-Kahire Depremi

Mısır’da 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 Perşembe günü sabah saatlerinde büyük bir deprem meydana gelmiştir. Kaynaklardan İbn Devâdârî (1960:100), depremin güneş doğmadan önce meydana geldiğini kaydederken Nüveyrî (2004:XXXII, 39), gün doğarken vuku bulduğundan söz etmiştir. Yine bir başka kaynağımız Baybars el-Mansûrî (Baybars, 1998:378), depremin günün erken saatlerinde meydana geldiğini yazar. Bir yaz sabahı vuku bulan (Baybars, 1998:379; Makrîzî, 1954:944) depremin merkez üssünün Kahire olduğunu söylemek mümkündür (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378; Makrîzî, 1954:942). Artçı sarsıntılarla yirmi gün boyunca devam eden deprem bölge halkının hafızasına o denli bir etki bırakır ki halk bu depremi tarih düşürmek için uzun süre kullanmıştır. Nüveyrî bu geleneğin eserini kaleme aldığı 725/1325 yılında hâlâ devam ettiğinden söz etmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39).

Baybars el-Mansûrî büyük bir deprem meydana geldiğinden söz ederek binaların yıkıldığından, duvarların çatladığından, evlerin sakinleriyle birlikte sallandığından bahseder. Ayrıca dağların çatladığını, kayaların-surların-sütunların parçalandığını hatta su kaynaklarının yerlerini değiştirdiğini yazar. “Sağa sola koşuşturan kadınlar, insanlar zannettiler ki kıyamet kopuyor. Dua etmeye başladılar. Eğer saatin üçte biri devam etse idi yeryüzünde ne ev ne de sabit bir duvar kalırdı. Allah lütfetti de daha geniş

bir alana yayılmadan afetin etkisi az oldu” diyerek deprem anını ve sonrasında yaşananları özetler (Baybars, 1998:378).

Nüveyrî, depremin hissedildiği bölgeleri belirterek depremi anlatmaya başlamıştır. Kahire merkezli vuku bulduğunu etkisinin Mısır ve Suriye’de sahilleri de etkileyerek yaşandığını belirtmiştir. Daha sonra da depremin ortaya çıkardığı sonuçları ele almıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39). İbn Devâdârî, Mısır’da daha önce benzeri görülmemiş şiddetli bir deprem olarak tanımlarken depremin çeyrek saat sürdüğünü ve ülkenin genelinde Mısır ve Suriye’de etkili olduğunu kaydetmiştir (İbn Devâdârî, 1960:100-101). Kaynağın abartılı olarak verdiği bu bilgilere temkinli yaklaşmakta yarar vardır. Burada çeyrek saat ile kastedilen eğer yirmi dakika ise bu abartılı bir ifadedir. Depremin böyle uzun bir süre devam etmesi taş üstünde taş kalmayacağı anlamına gelir. Zaten Baybars el-Mansûrî de yukarıda bu kadar sürmediğini açıkça ifade ediyor. Dolayısıyla bu ifadelerden artçı depremlerin çok kısa aralıklarla devam ettiği anlamını çıkarmak mümkündür. Kaynaklardaki bilgileri göz önüne aldığımızda depremin çok şiddetli bir sarsıntı ile meydana geldiği ve sonuçları itibariyle başkent Kahire’nin dışında çok geniş bir alanı etkilediği öne çıkmaktadır. Depremi yaşayan müelliflerin kayıtlarına yer vererek depremin şiddetini ve etkisini ele almaya çalışalım.

Deprem hakkında en çok malumat veren kaynaklardan birisi Makrîzî’dir. Makrîzî, deprem anında duvarların çatırdamaları ile tavanların çökmesiyle ortaya çıkan seslerin birbirine karıştığı, yayaların ayakta süvarinin de atı üzerinde duramadığı, korku ve panikten kadınların-çocukların yollara koşuşturduğu hatta hamile kadınların çocuklarını düşürdüğü şeklinde depremin ilk anını ele almış ve insanların göğün yere kapaklandığını zannettikleri şeklinde de felaketi abartarak özetlemiştir. Kaynak depremin hemen ardından rüzgârın da şiddetiyle ortaya çıkan fırtınada Nil nehrinin suları taşarak evleri suların bastığını, sahildeki kayıkların iç kısımlara sürüklediğini haber vermiştir. Suların çekilmesiyle ortaya çıkan manzaranın felaketi tüm boyutlarıyla gözler önüne serdiğini söz ederek (Makrîzî, 1954:942) de üst üste yaşanan felaketleri aktarmıştır.

Depremin etkisi çok şiddetli olup başta Kahire olmak üzere yerleşim alanlarını enkaza çevirdiğini söylemek mümkündür. Birçok minare ile camilerin ve medreselerin duvarları yıkılmıştır. Bunlardan el-Hâkim Camii⁸’nin minareleri yıkılmış duvarları parçalanmıştır. Öyle ki yıkılıp tekrar inşa edilecek bir duruma gelmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn

⁸ el-Hâkim Camii, Kahire’de Fatimi halifeleri el-Aziz Billah tarafından 381/991 yılında yapımı başlanan ve el-Hâkim Billah tarafından 402/1012 yılında tamamlanan bir camidir. Makrîzî, (t.y.): 277-278.

Devâdârî, 1960:101). Yine Kahire’de ez-Zâfirî Camii⁹ ile es-Sâlihî Camii’nin¹⁰ minareleri yıkılmıştır (Nüveyrî, 2004:II, 39). Kahire’de el-Mansûriyye Medresesi’nin¹¹ müezzinlikleri yerlerinden ayrılmıştır. Amr b. el-As Camii’nin de duvarları dağılıp parçalanmıştır. Söz konusu camilerin yıkılan kısımları onarılarak öncekinden daha güzel bir biçimde yeniden hizmete sunulmuştur (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn Devâdârî, 1960:101).

Ahalinin birçoğu servetini, malını mülkünü bu deprem sırasında kaybettiğine dair haberler kaynaklarda yer alır. Ayrıca Kahire’de neredeyse sağlam bir ev kalmadığından hırsızların durumu fırsat bilip enkazlar arasından kıymetli şeyleri aşırma çalışması her dönemde tanık olduğumuz hadiselerin burada da yaşandığını göstermektedir. Korkudan evlerine yaklaşmayan halk artçı depremlerin devam etmesiyle ilk geceyi teyakkuz halinde geçirmiştir. Tedbir amaçlı Bulak ile Ravza arasına çadırlar kurulmuştur. Halkın birçoğu depremin olduğu andan itibaren geceyi camilerde ve medreselerde Cuma namazına kadar dua ederek geçirmişlerdir (Makrîzî, 1954:942-943). Özetle Mısır ve Kahire düşman saldırısına maruz kalmış gibi adeta bir enkaza dönüşmüştür. Tamir için gerekli inşaat malzemelerinin aşırı pahalalanması da insanları güç durumda bırakmıştır (Makrîzî, 1954:944).

Deprem başta Kahire olmak üzere Mısır genelinde hatta İskenderiye ve Suriye genelini de etkisi altına almıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378-379; Makrîzî, 1954:942). Baybars el-Mansûrî depremin batı ülkelerinde ve adalarda doğuda da Kerek¹² ve Şevbek’de etkili olduğuna dair haberlerin ulaştığını yazar (Baybars, 1998:379). Depremin etki alanını en geniş veren kaynak İbn Devâdârî’dir. O, Mısır ve Suriye’nin dışında Akdeniz ülkelerinin depremden etkilendiğini kaydeder (İbn Devâdârî, 1960:102). Kaynakların benzerinin daha önce yaşanmadığı şeklindeki şaşkınlıklarını ve anlatımlarını (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378-379; Makrîzî, 1954:942) ayrıca etki alanlarını dikkate aldığımızda artçı depremlerin sık aralıklarla devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynaklar başkentin dışında eyaletlerden gelen haberlerin de iç açıcı olmadığını Batıda yerleşim birimlerinden Seha şehrinde evlerin tamamının yıkıldığını hatta hiç sağlam duvar kalmayıp her tarafın yerle bir olduğu nakletmektedirler. (Makrîzî, 1954:943). Depremin etkisinin açık bir şekilde etkisinin görüldüğü yerlerden birisi de İskenderiye’dir (Baybars, 1998:378). Önemli bir ticaret merkezi olan İskenderiye’de surlar ve burçlar yıkılmış,

⁹ Fatımi halifesi ez-Zâfir Biemrillah tarafından yaptırılan bir camiidir. Makrîzî, (t.y.):, 293.

¹⁰ Fatimiler döneminde inşa edilen bir başka camiidir. Makrîzî, (t.y.): 293-294.

¹¹ Sultan Kalavun tarafından yaptırılan içinde hastane, medrese ve türbenin yer aldığı külliye parçasıdır. Nüveyrî, 2004: XXXI, 70-75; Makrîzî, (t.y.): 379-380, 406-408.

¹² Kerek günümüzde Ürdün toprakları içerisinde bir yer olup müstahkem bir kalesi vardır. Kerek hakkında bkz. Bilge, 2002: s.278-279.

minareler ortadan ikiye bölünmüştür. Özellikle deprem anında rüzgârın da etkisiyle deniz suyunun kabardığı bir anda birçok kişi boğulmuştur. Dalgalar surlara değin ulaşmış hatta sahildeki kumaş tüccarlarının malları sular altında kalmıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:378; İbn Devâdârî, 1960:101). Makrîzî bu sözlere ilaveten denizde azgın dalgaların sahil şeridini sular altına aldığını, minarelerin ikiye ayrıldığını ve kırk kadar şerefenin de yıkıldığını nakletmiştir. Ayrıca med-cezir hadisesi vuku bularak deniz suları aşırı rüzgârların da etkisiyle kabarmış daha sonra da çekilmiş hatta bu çekilme sonrası sahilde birçok ticarî eşya ortaya çıkmıştır.

Yabancı tacirlerin gemileri de karaya oturmuştur (Makrîzî, 1954:943). Depremin etkisini gösterdiği merkezlerden birisi de Şam'dır. Burada Emevî Camii'nin duvarları yıkılmıştır. Halk korkudan artçı depremlerin de etkisiyle devamlı yer değiştirerek geceyi teyakuz halinde geçirmiş depremin tekrar vuku bulacağı korkusu insanları tedirgin etmiş hayat çekilmez bir hâl almıştır (Baybars, 1998:378; Makrîzî, 1954:942). Deprem Safed'de de etkisini göstererek kalenin bir yanını tamamen yıkmıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; Baybars, 1998:379). Kaynaklarda med-cezir olarak ifade edilen hadise tsunamidir. Önceleri tsunaminin med-cezir olarak ifade edildiğini dikkate aldığımızda med-cezir olayı olarak anlatılan hadiseler de aslında bir tsunami felaketi yaşandığını haber vermektedir.

Deprem sırasında İskenderiye'de olduğu gibi tsunamiye benzer doğal âfetlerin diğer bölgelerde de yaşandığı kaynaklar tarafından aktarılmıştır. Akka'da deniz sularının çekilmesiyle sahil şeridinde geniş bir alanda kısa bir süre önce fethedilen şehrin kuşatması sırasında Akkalıların terk ettikleri eşyalar ortaya çıkmıştır. Bunları toplamak için alana giren halktan birçok kişi suların geri gelmesiyle boğulmuştur. Hatta sular yerleşim alanlarının iç kısımlarına kadar ulaşarak yerleşim alanlarını bile etkisi altına almıştır. Nüveyrî, dalgaların bir dağ yüksekliğinde sahile vurduğunu Tellü'l-Füdul adlı yerin yakınlarına kadar ulaştığını kaydetmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39).

Yine Baybars el-Mansûrî ile Makrîzî'nin aktardığı bilgiler dikkat çekicidir. Mısır'ın güneyinde el-Vechü'l-Kıblî¹³ bölgesinde yani Kahire'nin güneyinde yerin sarsılıp yarılmaması sonrası ortaya çıkan simsiyah bir toz veya duman bulutu da çevreyi karartarak insanların birbirini göremeyecek şekilde etrafı kaplamıştır (Baybars, 1998: 379; Makrîzî, 1954:942).

Kaynaklarda dikkatimizi çeken bir husus söz konusu depremden ilahi bir ceza olarak bahsedilmiş olmasıdır. Bu bağlamda İlhanlılar

¹³ Kahire'nin kuzey ve güneyi için bazı kavramlar kullanılır. Mısır'ın Saîd bölgesi olarak adlandırılan Kahire'nin güneyindeki kısmına *el-Vechü'l-Kıblî*, Kahire'nin kuzeyinde yani Akdeniz tarafında yer alan kısmına da *el-Vechü'l-Bahrî* denilir. Ömerî, 2010: 344-345; Kalkaşendî, 1914: IV, 392-398.

karşısında alınan zafer sonrası dikilen takların¹⁴ yanında şarapların içildiği (Makrîzî, 1954:942; Aynî, 1992:697) bir dönemde bu depremin vuku bulduğuna dair ifadelerden de bazı kaynaklar bahsetmiştir. Aynî ile Makrîzî aynı meyanda Müslümanlığa aykırı davranışlar sergilendiği sonuçta da ilahi bir ceza olarak bu depremin meydana geldiğinden söz etmişlerdir (Aynî, 1992: 697). İbn Devâdârî, deprem sonrası yayınlanan bir hutbenin nüshasını verir. Söz konusu metin depremin işlenen günahların karşılığında vuku bulunduğu ve bir daha karşılaşılması için bu hususta dikkat edilmesi gerektiğine dair ayet ve hadislerle süslüdür (İbn Devâdârî, 1960: 103-104). Ayrıca Makrîzî, depremin lütfu diyerek bahse konu zafer eğlencelerini depremle birlikte halkın terk ettiğinden de memnuniyetle söz eder (Makrîzî, 1954: 945). Toplumun dini algısını ortaya koyan bu bilgiler dönemin toplumsal yapısı hakkında da bilgi vermektedir.

Deprem sırasında bazı ilginç hikâyeler de kaynaklara yansımıştır. Bu hikâyelerden birisi depremde enkazın altından sağ kurtulan bir sütçüdür. Ahşap binanın üzerine çökmesiyle üç gün boyunca enkazın altında kalmış ve toprak bir kabın içindeki sütü içerek hayata tutunmuş ve sonunda sağ olarak kurtulmuştur (Baybars, 1998:379; Makrîzî, 1954:945).

Devlet adamlarının deprem sonrası yaraların sarılması, yıkılan yerlerin onarılması gibi işleri yürüttükleri özellikle ortak kullanım alanı olan mekânları çok hızlı bir şekilde tamir ettirerek yeniden inşa ettirdiklerine dair bilgiler kaynaklarda yer almıştır. Sultan Nâsır Muhammed emirlere bakmakla yükümlü oldukları camilerden depremde hasar gören kısımlarının onarılmasını emreder (İbn İyas, 1975:417). Ayrıca genç sultanın bu deprem sırasında yaşadığı bir kazadan dolayı ayağında kalıcı bir hasar oluşmuştur. Bundan dolayı aksak yürüyerek hayatı boyunca bu depremin izini taşımıştır.

Memlûk Devleti'nde sultandan sonra en önemli ikinci bir mevki olan saltanat nâibliği makamında oturan Emir Seyfeddin Sâlâr Kahire'de depremde zarar gören Amr b. el-As Camii'ni onarttırmıştır (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn Devâdârî, 1960:101; Aynî, 1992:698-699. Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr ise yine Kahire'de el-Hâkim Camii'nin çöken tavanını yenileyip kırılan dökülen kısımlarını tamir ettirmiştir. Hatta yapılan bu onarım sayesinde öncesinden daha güzel mimari bir çehreye kavuşmuştur. Ayrıca Baybars el-Çaşnigîr cami için kendi gelirinden vakıflar tahsis etmiştir. Camide dersler okutulmaya hayır kurumları deprem öncesi olduğu gibi yeniden faaliyetlerine devam etmeye başlamıştır (Nüveyrî, 2004: XXXII,39; İbn Devâdârî, 1960:101; Aynî, 1992:698). Yine Kahire'de el-

¹⁴ Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) sonrası Kahire'de zafer eğlenceleri günlerce sürmüştür. Çarşı ve sokaklar süslenmiş her taraf zafer taklarıyla donatılmıştır. Kaynaklar her emirin kendi adına diktiği zafer takları hakkında çok detaylı bilgiler verir. İbn Devâdârî, 1960: 88; Nüveyrî, 2004: XXXII, s. 20; Makrîzî, 1954: 939-940; İbn Tağrıberdî, (t.y.): 167-168.

Mansûriyye Medresesi'nin yıkılan minareleri tamir edilmiştir (Nüveyrî, 2004:XXXII, 39; İbn Devâdârî, 1960:101). Emir Seyfeddin Kûhürdâş en-Nâsırî'nin nezaretinde medrese ve imaretin depremde hasar gören kısımları onarılmıştır. Tamir için doksan bin dirhem sarf edilirken medresenin imareti için de vakıflar tahsis edilmiştir. Emir Şemseddin Sungur el-A'sar Camii ile kale kapılarından Züveyle Kapısı'nın dışında bulunan es-Sâlihî Camii, depremde hasar gören diğer birçok mekânlar ve mescitler öncesine göre daha güzel bir biçimde tamir edilerek yeniden halkın hizmetine sunulmuştur (Nüveyrî, 2004:XXXII, 40; İbn Devâdârî, 1960: 01; Aynî, 1992:699). İbn Devâdârî, es-Sâlihî Camii'nin depremde en çok zarar gören yapı olduğunu vurgulamıştır (İbn Devâdârî, 1960:101).

Baybars el-Çaşnigîr İskenderiye ve sahillerini teftiş ederek depremden etkilenen yapıları yerinde incelemiştir (İbn İyas, 1975:417). İskenderiye liman şehri olarak devletin önemli ihracat ve ithalat kapısıdır. Baybars, burada depremde yıkılan surları ve surlardaki 17 burcun tamirini ve bölgedeki yıkılan binaların onarımını takip etmiştir. Bu arada sayısız insan deprem dolayısıyla can vermiştir (Baybars, 1998:378; İbn Devâdârî, 1960:101-102; İbn İyas, 1975:417).

Sonuç

Sultan Zeyneddin Ketboğa döneminde (694-696/1294-1296) yaşanan kuraklıktan kaynaklanan kıtlıklar ve salgın hastalıklar halkı kırıp geçirmiştir. Yine ezeli düşmanları Moğol-İlhanlılara karşı önce Humus yakınlarında Vâdî Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699 / 23 Aralık 1299) yenilgisi sonrasında Suriye bölgesi işgal edilmiştir. İntikam hırsıyla çabuk toparlanan Memlûkler kısa bir süre sonra Dımaşk yakınlarında vuku bulan Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) ile İlhanlılara karşı kesin bir zafer elde etmişlerdir. Yüz bin kişilik İlhanlı ordusu karşısında alınan zafer sonrası tertip edilen kutlamalar sırasında 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 Perşembe günü meydana gelen deprem başta başkent Kahire olmak üzere Mısır ve Suriye bölgesinde etkili olmuştur. Böylece yaklaşık on yıl boyunca yaşanan sıkıntılara bir yenisi daha eklenmiştir. Deprem sonrası Kahire düşman saldırısına maruz kalmış gibi bir enkaza dönüşmüştür. Birçok önemli yapı yıkılmış evler kullanılmaz hale gelmiştir. Halkın bazıları geçici bir süre Bulak ile Ravza arasına kurulan çadırlarda, bazıları da az hasarlı camilerde ve medreselerde kalmıştır. Depremin şiddetiyle sahillerde tsunami felaketleri yaşanmıştır. Birçok kişi deprem anında hayatını kaybetmiştir. Deprem sonrası kaç kişinin öldüğü, can ve mal kaybının ne olduğu hakkında kaynaklarımız açıkça bahsetmezler. Bunun yanında şiddeti ve etkileri farklı anlatımlarla kaynaklarda yer alır. Söz konusu depremde de günümüzde olduğu gibi yaralar sarılmaya acılar paylaşılmaya çalışılmış devlet adamları imkânlarını seferber ederek muhtaçların ihtiyaçlarını

karşılamaya çalışmışlardır. Moğol-İlhanlı orduları geçici bir süre Suriye'yi işgal etmişler ancak Mısır'ı ele geçirememişlerdir. Deprem Mısır'da düşman işgaline benzer bir enkaz bırakmıştır. Sonuç olarak savaşlar unutulurken deprem bölge insanının hafızasında o denli bir etki bırakmıştır ki depremin meydana geldiği yıl uzun bir süre tarih düşürmek için kullanılmıştır.

Kaynakça

- el-Aynî, Bedreddin. 1992. *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zemân: Asru Selâtini'l-Memâlik* (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire: www.al-mostafa.com
- Baybars el-Mansûrî. 1998. *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, (Thk. D. S. Richards), Beyrut: Das Arabische Buch Berlin.
- Bilge, Mustafa L. 2002. Kerek, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, s. 278-279.
- Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut. 1977. *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut.
- İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. 1971. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer I-IX*, C. VIII, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), Kahire.
- İbn Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. 1960. *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer I-IX*, C. IX, *ed-Dürü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsir*, (Thk. Hans Robert Roemer) Kahire.
- İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. 1975. *Bedâi'u'z-Zühûr, fî Vekâi'i'd-Dühûr*, C. I, (Thk. Muhammed Mustafa), Kahire.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddîn Ömer. 1998. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. XVII, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cize.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf. (t.y.), *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, C. VIII, Kahire.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr. 1998. *Târîhu Havâdisü'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbir ve'l-A'yân min Ebnâihî = Târîhu'l-Cezerî*, I-III, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri), Beyrut.
- Kallek, Cengiz. 2000. İrdeb, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, s. 440-442.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali. 1914. *es-Subhu'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. 1954. *Kitâbü's-Sülûkli-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C. I, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire.

Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. (t.y.), *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fî Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*, C. II, Dâru Sâdir, Beyrut.

Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. 2004. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. XXXI (Thk. Necip Mustafa Fevvaz, Hikmet Keşlî Fevvaz), C. XXXII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut.

Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah. 2010. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, C. III, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut.

Reşidüddin Fazlullah. 2013. *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısımı), (Çev.) İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Sahillioğlu, Halil. 1994a. Dirhem, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. IX, 368-371.

Sahillioğlu, Halil. 1994b. Dinar, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. IX, 352-355.

Sağlam, Ahmet. 2015. *Memlûk Sultanı Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa.

Konservatuvar Öğrencilerinde Görülen Frustrasyon Neticelerinin Değerlendirilmesi

DOI NO: 10.5578/JSS.37313

Uğur TÜRKMEN¹

Geliş Tarihi: 22.06.2016

Kabul Tarihi: 02.12.2016

Özet

Öğrenci başarısını eğitim alınan okulun fiziki olanakları, sosyal çevre, öğrencinin biyolojik imkânları ve psikolojik durumu etkileyebilir. Öğrenci bu sorunlardan bazılarını daha önemli görebilir. Başarıyı engelleyen ve Frustrasyon olarak adlandırılan eğitim ortamındaki etkenlerin saptanması, etkili ve verimli bir eğitim sürecine katkıda bulunabilir.

Araştırma; konservatuvar eğitimcilerine göre başarıyı etkileyen engellemeler-frustrasyonlar nelerdir? Eğitimcilerin yaşadıkları örnek olaylar nelerdir? Eğitimciler frustrasyonlara yönelik neler önermektedirler? Sorularına yanıt bulmak amacıyla hazırlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda araştırmaya veri toplayabilmek için eğitimcilerle yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Veriler içerik analizi ve veri indirgeme tekniklerine göre çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın sosyal psikoloji ve müzik eğitimi temelli çalışmalara kaynak teşkil edeceği, alanında özgün olduğu ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Frustrasyonlar, Sosyal Psikoloji, Müzik Eğitimi.

The Evaluation of Consequential Frustration Observed in Conservatory Students

Abstract

The school's physical facilities, social environment, the student's biological and psychological conditions may affect the success of a student. The student may consider some of the problems more important. The factors preventing success and the determination of the factors education called as frustration may contribute to an effective and efficient education process. The study was prepared to find answers in the following questions. What are the frustrations - drawbacks affecting success according to conservatory lecturers? What are the sample events (cases) that lecturers experienced? What do lecturers suggest for frustration? For this purpose, structured interviews with educators were made to collect data. The data were

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: uturkmen@aku.edu.tr

analyzed and interpreted according to content analysis and data reduction techniques. It is considered that this study will be a source for social psychology and the studies based on music education. Also it is a unique study in this field and will contribute a lot to this field.

Keywords: *Frustrations, Social Psychology, Music Education.*

Giriş

Mesleki müzik eğitimi verilen kurumlarda her biri farklı kültürden, sosyal çevrelerden, biyolojik özelliklerden olan öğrencilerle toplu derslerin yanı sıra bire bir dersler de yapılmaktadır. Bire bir derslerde anfi ortamında yapılan derslerden farklı olarak öğrenci veya eğitimci duygularını daha rahat gösterebilmekte ve ifade edebilmektedir. Bu kurumlarda görev yapan eğitimciler, belki de diğer eğitimcilerden daha fazla psikoloji ve sanat psikolojisi ilminin bilgi ve tecrübelerine ihtiyaç duyarlar. Sanat eğitimcisi; sorgulamalı, analiz edebilmeli, yorumlamalı ve çözüm yolları bulmalıdır. Öğrencilerin neler yaşadıklarını, nasıl öğrendiklerini, sorunlarının kaynağını, tutum ve davranışlarını bilmek sanat eğitimcisi için önem arz eder.

Bununla birlikte sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve müzik eğitimi konularında araştırma ve incelemelerin yeterli olmadığı düşünülmektedir. Örneğin, 2000-2004 yılları arasında lisansüstü tezler üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, müzik eğitimi anahtar kelimesinden yola çıkılmış, toplam 160 teze ulaşılmış, bu tezlerden sadece 23'ünün diğer alanlardan olduğu ve bununda 15'inin psikoloji bilimiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir (Deniz vd., 2010:11-15). Ece (2007:45-81) tarafından gerçekleştirilen 2000-2006 yılları arasındaki 265 müzik makalesi üzerinde yapılan çalışmada ise psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji konularında çalışmalara rastlanmamıştır. Ece ve Çeşit (2011:604) tarafından yapılan bir diğer araştırma ise lisansüstü düzeyde yapılan disiplinler arası müzik araştırmaları üzerinedir. Bu çalışmada 42 tez incelenmiştir ve psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji bilimleriyle doğrudan ilgili çalışmalara rastlanmamıştır.

Özellikle mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda daha çok ihtiyacı hissedilen ve dile getirilen psikolojik destek eğitimlerinin verilmesi ancak bu disiplinlerden yararlanmakla, daha çok araştırma ve inceleme çalışmaları ile gerçekleşecektir.

1.1. Sosyoloji ve Psikoloji

Giddens (2008:38), sosyolojiyi insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelemesi olarak tanımlar. Ona göre; sosyolojik incelemelerin kapsamı son derece geniştir.

Erinç'e (2008:48) göre, sanat sosyolojisi; sanata sanat bilim yoluyla bakmanın bir aracı olup sanatla sosyal yapı arasındaki ilişkileri araştırır ve değerlendirir.

Özakpınar (2000:20), psikolojinin görevini; başka bireylerle etkileşim içindeki bireyin, algılarken ve sezgilerini, kavrayışlarını, varsayımlarını oluştururken nelerden etkilendiğini ve o etkilere göre davranışlarını nasıl oluşturduğunu belirlemek olarak görür.

"Psikolojinin inceleme birimi bireydir. Fakat bir temel bilim olarak psikoloji, somut bireyleri değil, soyut ve genel davranış kanunlarını tasvir eder" (Özakpınar, 2000:22).

Eğitimci psikolojinin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmanın yollarını araştırmalıdır.

"Akılla duyulan, sanat olgusuyla ilgili tutum ve davranışları, hem dengeli hem sistemli bir biçimde ele alan sanat psikolojisidir. Sanat psikolojisi, sanatı bilimsel yolla sorgulayan belli başlı alanlardan biridir" (Erinç, 2011:10).

1.2. Sosyal Psikoloji

Eğitimciler, öğrencilerinin sosyal ilişkileri üzerinde durur ve onların diğer öğrencilerle etkileşimleriyle ilgilenirler. Sosyal psikoloji "sosyal etki" ve "sosyal etkileşim" konularını ele alması yönleriyle eğitimcilerin bu ilgisine yardımcı olan bakış açıları sunar. Tutar'a (2012:15) göre, "söz konusu etkileşim sürecinde kişinin tutum ve davranışlarının içinde bulunduğu sosyal çevreden ne ölçüde etkilendiği araştırma konusu yapılıır. Bu çerçevede tutumlar, davranış, duygu, önyargı, etkileşim, iletişim, ikna gibi konular sosyal psikolojinin önemli konuları arasındadır".

"Sosyal Psikoloji insan davranışları üzerine çalışılan akademik bir disiplindir. Tıpkı diğer bilimler gibi, kültürel ve sosyal durumların sonucunda insanların en çok ne yaptıklarına odaklanır. Sosyoloji; gruplar arasındaki ilişkilere konsantre olurken, sosyal psikoloji toplum ve kişiler arasındaki ilişkileri vurgular. Sosyal Psikologlar, örneğin, daha çok bireylerin müziksel tercihlerini nasıl elde ettikleriyle ilgilenir ve sosyologlar bir toplumda müziğin rolleri üzerine çalışmaya daha çok eğilimlidirler. Sosyoloji ve sosyal psikoloji arasındaki ilişki net bir çizgi değildir; bununla birlikte sosyoloji ve psikoloji bölümleri bulunan birden fazla üniversitenin her biri bu disipline sahip olduğunu iddia eder" (Abelesvd, 1994:149).

"Sosyal bilimler arasında sadece sosyal psikoloji topyekûn ferdi başlıca mevzu edinmiştir. İktisat, siyaset, sosyoloji ve diğer sosyal disiplinler konu olarak organizasyonların yapısını ve işleyişini muayyen müesseselerin şekil ve hudutları içinde bulunan insanların gösterdiği müessese davranışının

türlerini alırlar. Diğer yandan sosyal psikoloji cemiyet içindeki ferdin davranışının her yönü ile uğraşır. Şu halde sosyal psikoloji, cemiyet içindeki ferdin davranışını ilmi olarak geniş manada tarif edebilir” (Krech ve Crutchfield, 1980:25).

Sosyal psikoloji terimi, 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında icat edilmiş ve ancak yüzyılın sonunda daha yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal psikolojiyle ilgili konular, bireyler arasındaki ve bireylerle toplumları ya da kültürleri arasındaki ilişkilerle ilgilenir (Jahoda, 2011:9-11).

Otacıoğlu sosyal psikoloji üzerinde farklı bir noktaya dikkat çeker. “Dünyada ne kadar sosyal psikolog var ise, o kadar çok sosyal psikoloji tanımı olduğu varsayılırken, aslında her birimizin yaşadığı güncel sosyal etkileşimlerin karmaşıklıkları ile sürekli uğraşan birer sosyal psikolog olduğumuz ileri sürülmektedir” (2008:21).

Sosyal psikoloji geniş anlamıyla kişi ile toplum arasındaki etkileşimleri inceleyen bilim dalıdır (Tutar, 2012: 21). Mesleki müzik eğitimi veren kurumlardaki eğitimciler için insan ilişkileri, öğrencilerin kendi aralarındaki dostluk ve düşmanlıkları, tutum ve davranışları önemlidir. Örneğin oda müziği dersleri planlanırken bu ve benzeri durumlar dikkate alınır. Sosyal psikoloji bu anlamlandırma ve dikkate alma sürecinde eğitimciye yardımcı olacaktır.

Sanat eğitimcileri, bir bakış açısıyla sosyal psikolog gibi davranmalı, sorgulamalı ve önermelerde bulunmalıdır. Çünkü “sosyal psikoloji; insan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin psikolojik temellerini sistematik olarak inceleyen bir disiplindir” (Bilgin, 1995:2).

Erinç (2004:95-96), sanatın temel amacının, insanlar arası duygusal bir iletişim ve etkileşim yaratmak olduğunu, çağdaş sanat eğitiminin bir bütün olduğunu söyler ve bu bütünlüğü hem eğitim süreçleri hem de eğitim ortamı olarak anlamlandırır. Günümüz eğitimcisi sanat sosyolojisi ve sanat psikolojisinin bilgi ve tecrübelerinden yararlanarak bu eğitim sürecini ve bütünü görebilmeli, öğrencilerin ve birbirleri arasındaki iletişimi anlayabilmelidir.

1.3. Frustrasyonlar

Bireyin davranışlarında kişilik etkilidir. Fakat kişilik sadece bireyin tutum ve davranışları ile açıklanamaz. İnceoğlu (2004:112), gereksinim ve güdülerin, öğrenme sürecinin, kişiliğin, algılamanın, tutum ve inançların bireyin davranışlarını biçimlendiren psiko-sosyal etkenler olarak görür.

Krech ve Crutchfield’a (1980:86) göre, davranışların dinamikleri vardır ve frustrasyonlar bunda etkilidir. Bir engel dolayısı ile hedefe erişememek ve gerginliği ortadan kaldırmama hali intibaka veya yanlış

intibaka götüren birçok davranışa yol açar. Bu hallerden biri frustrasyon; ‘engelleme’ olarak tanımlanır. Frustrasyon engellemeden doğan ruh halini anlatır. İnsanın fiziki çevresi, biyolojik imkânlarının kısıtlı olması, psikolojik karmaşıklıklar, sosyal çevre frustrasyonlara kaynak teşkil eder.

Frustrasyonlar konusunda İnceoğlu (2004:138) şunları belirtir: Engellemeler, bireyi yeni ve daha iyi biçimde tatmin yollarına, zihinsel yapılanmaların (cognition’ların, bilişsel düzeyin) yeniden örgütlenmesine götürebileceği gibi duyuşsal (emotional) bozukluklara, uyumsuz davranışlara götürebilir. Sosyal yaşam düzeyinde ise insan kitlelerinin engellenmesi, toplumları ciddi sorunlara, grup çatışmalarına, suçlara, kısaca sosyo-patolojik durumlara yönlendirebilir.

Araştırmanın konusu içinde yer alan psikolojik karmaşıklık hakkında Krech ve Crutchfield şunları söyler:

“İnsan psikolojik bakımdan ‘tek hücreli’ bir mahlûk değildir. Muayyen bir zamanda ancak bir tek uyarıcıya maruz kalmadığı gibi, bir an içinde sadece tek bir reaksiyonda bulunmak durumunda da değildir. Belirli bir şekilde karmaşık olan bir organizmadır ve aynı zamana rastlayan, birbiri üzerine gelen psikolojik sınıyasıyonların her anında mevcut bulunur. Psikolojik sahanın zenginliği aynı zamanda birçok ihtiyaçların ve birçok isteğin doğmasını mümkün kılar. Bu ihtiyaç ve istekler ekseriya birbiriyle çatışan zıt şeylerdir ve sınıyasıyonun mahiyeti de bir ihtiyaç veya isteğin tatminini diğerlerinin tatmin edilmeyişine sebep kılacak şekildedir. Bir adam aynı zamanda hem evlenmek hem de annesini terk etmemek isteyebilir. İktisadi emniyetini temin etmek için sıkıcı bir işe girmek ihtiyacı, hem de seyahat ve macera ihtiyacı duyabilir. Nefret ettiği bir hasmına karşı tecavüzde bulunmak isteyebildiği gibi saldırganlıktan hoşlanmayan insanların ayıplamasına maruz kalmaktan da korkabilir” (1980:87-88).

Psikolojik yapının karmaşıklığını İnceoğlu şöyle açıklar. “İnsanın istekleri karmaşıktır; çoğu zaman birbiriyle çatışır. İnsan, çeşitli istekleri arasında seçim yaparken güçlük çeker. Örneğin hem evlenmek ister hem bağımlı olmak istemez” (2004:139).

Krech ve Crutchfield’in çalışmasında; frustrasyonlar sonucu bireylerin gösterdikleri reaksiyonlar şu şekilde açıklanmıştır: “Saldırma (agression), gerileme (regression), çekilme (withdrawal), bastırma (repression), yüceltme (sublimation), aklileştirme ve aksettirme (rationalization ve projection), içe kapanma (autisim) aynileştirme veya özdeşleştirme” (1980:93-94).

Engellemeler sonucunda birey savunma mekanizmaları geliştirir. İnceoğlu bunları; saldırma (agression), ussallaştırma (rationalisation), yansıtma (projection), dengeleme (compensation), bastırma (repression), içe kapanma-hayallerle avunma, özdeşleşme (identification), olarak belirtir (2004:139-143).

Resim 1: “Learn Guitar in 6 easy lessons: Add another fifty difficult ones” adlı karikatürlerde öğrencinin yaşadığı hayal kırıklıkları resmedilmiştir.

Kaynak: http://www.cartoonstock.com/directory/m/music_student.asp
(11.12.2014).

Resim 2: Aşağıdaki resimdeki çocuğun yaşadığı psikolojik karmaşıklığı anlamak hiç de zor olmasa gerek.

Kaynak: <http://www.sgasd.org/Page/3106> (11.12.2014).

Resim 3: Gerilemeye örnek ise Beethoven'dan. Beethoven, konserlerine başlamadan önce piyanonun başında durur, bir çocuk gibi tek parmağıyla tuşlara basardı.

Kaynak: Anonim.

1.4. Problem Cümlesi

Konservatuvar eğitimcilerinin gözlemlerine göre öğrencilerde frustrasyon yaratan örnek olaylar nelerdir?

Bu probleme bağlı olarak;

Öğrencilerde görülen “saldırmaya” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “gerilemeye” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “çekinme ve kaçınmaya” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “bastırmaya” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “yüceltmeye” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “aklılaştırmeye” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “aksettirmeye” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “içe kapalılığa” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

Öğrencilerde görülen “özdeşleşme ve aynileştirmeye” yönelik frustrasyon örnekleri nelerdir?

1.5. Çalışmanın Amaçları

Konservatuvar eğitimcilerinin öğrencilerinin yaşadıkları frustrasyonlara yönelik tespitlerinin belirlenmesi, konservatuvar eğitimcilerinin ilgisinin araştırma konusuna ve ilgili konulara çekilmesi, ilgili araştırma ve araştırmacılara kaynak teşkil etmesi çalışmanın amaçlarıdır.

1.6. Çalışmanın Önemi

Konservatuvar eğitimcilerinin frustrasyonlara yönelik tespitlerinin belirlenmesi, konservatuvar eğitimcilerinin yaşadıkları örnek olayların öğrenilmesi, konservatuvar eğitimcilerinin örnek yaşantılardan yola çıkarak önerilerinin alınması, sosyal psikoloji ve müzik eğitimi çalışmalarına kaynak teşkil edebilecek olması bakımlarından önemlidir.

1.7. Çalışmanın Sınırlılıkları

Araştırma, 2014-15 eğitim öğretim yılı ile, Dört yıllık lisans eğitimi veren Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı dört farklı bölüm eğitimcileri ile sınırlandırılmıştır.

1.8. Çalışmanın Sayıltıları

Çalışma için seçilen yöntem ve kullanılan veri toplama araçlarından yapılandırılmış görüşme formu araştırma konusuna ve probleminin çözümüne uygundur. Elde edilen veriler geçerli ve güvenilirdir. Eğitimciler sorulara dürüst ve içten cevap vermişlerdir. Örneklem evreni temsil etmektedir.

Yöntem

Çalışma betimseldir ve tarama (survey) tekniği esas alınmıştır. “Bir araştırmanın survey niteliği kazanması için araştırma evrenini temsil edecek bir örnekleme ve standart bir veri toplama aracına sahip olması ve verilerin sistemli bir şekilde toplanması gerekir” (Tutar, 2012:64). Araştırmanın amacına uygun olarak örneklem random yöntemiyle belirlenmiş ve hazırlanan yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. “Birçok sosyal psikolog görüşme (interview) yaparak insanların davranışları, niyetleri, düşünceleri ve tercihleri konusunda sorular sormaktadır. Görüşme, bazen bir soru formu biçimini almakta ve insanlar yazılı sorulara cevap vermektedir. Çoğu araştırmacı, insan davranışlarının altında yatan psikolojik yapıları keşfetmenin en iyi yolunun bunu insanlara sormak olduğu düşüncesindedir” (Bilgin, 1995:23).

Ayrıca araştırmada örnek olay yönteminden de yararlanılmıştır. Örnek olay karmaşık, özel ve ilginç bir olgunun, durumun kendi koşulları içerisinde incelenmesi olarak tanımlanabilir (Sönmez ve Alacapınar, 2011:82).

Araştırma için evreni temsil edeceği düşünülen örneklem Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı bünyesinde çalışan eğitimcilerden oluşturulmuştur. Gönüllü olarak çalışmaya katılan 17 eğitimciden oluşan örneklemde Güzel Sanatlar Fakültesi, Eğitim Fakültesi, ilkokul sonrası eğitim alan ve lisanstan itibaren eğitim veren konservatuvarlardan mezun olmuş konservatuvar eğitimcilerinin örneklem çeşitliliği ve evreni temsil niteliği olduğunu bir göstergesidir. Verilerin çözümlenmesinde nitel tekniklerden yararlanılmış, birbiriyle örtüşen örneklere yer verilmemiş, bulgular tırnak içinde gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Psikolojik frustrasyonlar saldırma, gerileme, çekinme veya kaçınma, bastırma, yüceltme, aklileştirme, aksettirme, içe kapalılık, özdeşleşme ve aynileştirme olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitimcilere uygulanan görüşme formunda fikir elde edebilmeleri için her bir durum için örnek olay verilmiş ve kendilerinden de yaşadıkları örnek olayları belirtmeleri istenmiştir.

Eğitimcilerin belirttikleri “saldırma; öfke, kızgınlık, eşya veya diğer öğrencilere zarar verme” örnek olaylar şöyledir:

“Hocasının sevdiğini düşündüğü bir öğrenciyi facebookta bir sürü kötü sözle incittiler ve öğrenci face’ ini kapatmak zorunda kaldı”.

“Öğrencilerim arasında herhangi bir saldırma ya da öfke kontrolü sağlayamama gibi olaylar yaşanmamıştır. Sadece şunu dile getirebilirim ki daha iyi olmaları için hırslandırmışım bu da aralarında ki rekabeti artırmıştır. Bundan dolayı sinirlilik halleri yaşanmıştır”.

“Bay, arşe ile nota sehpasına vurma. Bay, piyanoya vurma, Hatasını kabul etmemek için yüksek sesle savunmaya geçme”.

“Oda müziği dersine geç gelen bir öğrenciye zamanında gelmesi hususunda uyarıda bulunduğumda öğrenci bu uyarı karşısında kapıyı şiddetli bir şekilde çarparak dışarı çıktı”.

“Bölüm başkanlığı yaptığım dönemde bir viyola öğrencisi yardımcı piyano dersinden düşük not aldığı için üniversitede profesör olan babasının da desteğiyle notunun değiştirilmesini istedi. İsteği yerine gelmeyince benim isim tabelamdaki harfleri söktü”.

“Çalışma odalarında piyanolara zarar verme olayı ile karşılaştım”.

Eğitimcilerin verdikleri örneklerden de görüleceği üzere öğrenciler yaşadıkları problemler sonucu saldırgan, öfkeli, zarar verici olabilmektedirler. Sosyal medyanın etkisi ise önemli bir veridir. Eğitimcilerin ders dışında da öğrencileri ile yakın ve sıcak ilişkiler kurması, sosyal çevresi ile ilgilenmesi sorunların giderilmesinde etkili olabilir.

Eğitimcilerin belirttikleri “gerileme; hayatının ilk dönemlerindeki gibi davranma, çocukça davranma” örnek olaylar şöyledir:

“Bir müzik tarihi dersinde öğrencimin biri alabildiğine gülmeye başladı, kendini tutamıyordu. Ben kendisini rahat bırakmasını istediği kadar gülebileceğini söyleyince gülmesi durdu. Önceki öğretmeni çok öfkeli biriymiş ve kızdığına çocuğun gülmesi geliyormuş. O güldükçe öğretmeni daha da kızıp sınıftan atıyormuş. Tam tersi olunca çocuk gülmeyi bıraktı”.

“Çocukça davranma olayı ile sık sık karşılaştım. Hiç çaba göstermediklerinde ben yapamıyorum diyerek işin içinden çıkmaya çalışmışlardır.

“Bayan, çocuk sesi taklidi yapma ve kendini acındırma ile hatasını affettirme çabası”.

“Özellikle kız öğrencilerde görülen bir davranış ve çok karşılaşıyorum”.

Eğitimcilerin kız öğrencilerde sıkça rastlanmaktadır tespiti dikkate alınmalıdır. Önceki yaşantılar bugüne ve gelecekteki yaşantılara etki edecektir. Psikolojik frustrasyonlara, çocuk gibi davranışlara aile içinde yaşanan sorunların yol açtığı görüşü ve düşüncesi dikkate alınmalıdır.

Eğitimcilerin belirttikleri “çekinme veya kaçınma; zorluklardan kaçma” örnek olayları şöyledir:

“Yaşadığınız Örnek Olay: bazen derslerde piyano parçasının solfejini yapmasını istiyorum, özellikle üst partileri (ezgi olan partileri), öğrenciler yanımda okumaktan çekinebiliyorlar. Bunu ödev olarak veriyorum ve böyle çalışmalarını öneriyorum”.

“Bu eseri ben sevmedim bana ağır geldi demeleri çok sık karşılaştığım bir durum. Neresi ağır geldi çal dediğimde esere hiç bakmadığımı fark ediyorum bu da can sıkıntısı çekmeme neden oluyor. Aynı ellerle çal dediğimde bile bunu görebiliyordum, kendilerince uyanıklılık gösteriyorlar”.

“Bay, Bayan, kitaptan bir paragraf okumama ve bunu gülünç bulma. Solfej okurken çıkardığı sestten çekinme, Bay, defter getirmede için uyarı aldığı anda telefona kayıt ederek çalıştığını söyleme”.

“[Müziksel] Enstrüman [çalgı] ödevi olarak verilen bir etütte çalışması gereken pasajları üstün körü çalıp gelmesi. Derste bu pasajları çalması istendiğinde ben o pasajları yapamıyorum zor cümlelerini kuruyor”.

“TSM Üslup ve Repertuar ritim uygulama derslerinde önce eserin solfeji yapılır, bu aşamada bugüne kadar kız ya da erkek öğrenci eserin birkaç yerinde takıldıysa yapamıyorum diye bırakmış ve okumamıştır”.

Çalgı, oda müziği, solfej, nazariyat örneğinde olduğu gibi mesleki müzik eğitiminde birçok ders sınavı komisyon önünde yapılmaktadır. Ayrıca öğrencilerden öğrenimleri sırasında sahneye çıkmaları da beklenenler arasındadır. Tüm bu süreçte bazı öğrencilerin çekindikleri, zorluklar karşısında geri durdukları eğitimcilerin örnek olaylarında da görülmüştür.

Diğer yandan öğrencilerin kendilerince çözüm bulmaları, sorunların çözümü yolundaki yaklaşımları da dikkat çekicidir.

Eğitimcilerin belirttikleri “*bastırma*; istek ve ihtiyaçlarından o an için vazgeçme ve unutmaya yolu” örnek olayları şöyledir:

“Sık sık hasta olduklarını söyleyenler oluyor. Bir öğrencimiz felç geçirdiğini söyleyerek rapor getirdi. Ama bu felç nasıl bir şeyse kısa sürede iyileşti. Yeterince inandığımı söyleyemem. Fakat konservatuvar öğrencilerinin yapıları çok farklı, depresyon içinde olan öğrenci sayısı da oldukça fazla bunların frustrasyonları her konuda var. Bu yüzden hangi sınıfa gireceği konusunda emin değilim””

“Bay, çalgısından nefret etme, enstrüman getirmeme, arşe getirmeme, yastık getirmeme, ders kitabı ve defteri getirmeme”.

“Keman derslerimde bir kız öğrencim özellikle ilk yıllarda ailesine olan özleminden ve Afyon’a alışamamasından dolayı sık sık ağlardı”.

“İlk yıl enstrüman seçimlerindeki yanlış yönlendirmeler sonucu bu ve benzeri durumlarla karşılaşabiliyoruz”.

“Özellikle ya da genellersek kız öğrencilerde okul başında enstrüman tercihlerini yaparlar eğer o çalgı zor geldiyse üzerine gitmezler veya yeterli bir not alacak kadar çalışırlar”.

Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda çalgı yönelimlerinde sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Kurumun hoca sayısı, eğitimi verilen çalgı çeşitliliği, nitelikli eğitimci kadrosu, öğrencilerin ilgi ve istekleri vb. birçok durum bu ve benzeri sorunlara yol açmaktadır. Bilinmektedir ki bazen bir öğrenci istemediği halde bir çalgıya yönlendirilmiştir. Biyolojik yetersizlikler veya sıkıntılar, öğrencinin ve sosyal çevresinin ilgi ve istekleri, maddi ve manevi sıkıntılar diğer akla gelen engellemelerdendir. Eğitimcilerin verdikleri örnek olaylar da bu düşünceleri desteklemektedir. Öğrenciyi her yönüyle tanımak sorunların giderilmesinde etkili olabilir.

Eğitimcilerin belirttikleri “*yüceltme*; bastırılan istek ve ihtiyaçlar sonucunda bu istek ve ihtiyaçlara zıt veya alakasız bir davranış gerçekleştirme” örnek olayları şöyledir:

“Bay, solfej okumaktan nefret etme ancak solfej yazmayı sevme”

“Tanbur ve klasik kemençe öğrencilerinde bu tutum var, enstrüman sesine, şekline, duruşuna hatta en iyi icracılara özgü var ama kendilerini bu çalgıları çalabilecek yetide olmadıklarına çalışsalar da yapamadıklarına dair inanışları var”.

Eğitimcilerin belirttikleri “*Aklileştirme*; çok arzulanan ama elde edilemeyen istek ve ihtiyaçların artık daha az arzu edilip cazip hale gelmesi, az arzulanan ama elde edilen istek ve ihtiyaçların ise cazip görülmesi” örnek olayları şöyledir:

“Konservatuvar'da ailesi yüzünden okumak zorunda bırakılan önceleri sevmeyip daha sonra bu durumdan memnun olan ve isteyen kişi çok gördüm. Bunun nedeni ön yargılar sanırsam”.

“Bay, istemediği halde halk müziği bölümünde okuma”.

Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda duygusal yoğunluğun olduğu eğitimciler tarafından bilinmektedir. Ruha ve duygulara hitap eden bir eğitimde bu doğal bir gelişim ve süreç olarak görülmektedir. Öğrenciler bazı durumlarda duygularına çok çabuk açığa çıkarabiliyorken diğer yandan profesyonelliğin getirdiği bir yaklaşımla farklı psikolojik tutum ve davranışlar sergileyebilmektedir. Eğitimcilerin verdikleri örnek olaylar bunu desteklemektedir. Öğrenciler kendilerince eksik gördükleri yanlarını kapatacak farklı yönelimler gerçekleştirmektedir. Eğitimcilerin öğrencileri ile ders dışı etkinliklerde de bire bir ilgilenmeleri sorunların giderilmesinde etkili olacaktır.

Eğitimcilerin belirttikleri *“aksettirme; karşılaştığı engellemelerde, zorluklarda başarısızlıklarda kabahati başkasında arama”* örnek olaylar şöyledir:

“Bunu oldukça sık yaşıyoruz. Öğrenciler genellikle iyi notları kendileri alırlar kötü notu biz veririz”.

“Bay, uyarı aldığı halde ısrarla sebebinin arkadaşı olması ve sesli olarak arkadaşına suç atma, Bay ve bayan, başarısızlığı öğretmende bulma çabaları. Olmadığını fark ettiğinde eski öğretmenlerine suç atma”.

“Kendi öğrencilerimden herhangi bir şey duymadım benimle ilgili, ancak başka hocaların öğrencilerinde bu tarz dedikoduları çok duydum. Gerçi öğrenci milleti kim bilir kendi aralarında nasıl bir konuşma yapıyorlar Allah bilir”.

“Öğrencinin şikâyeti üzerine korrepitasyon eğitimcisi değiştirildi. Öğrenci buna rağmen dersten kaldı. Tepkisi ise ‘öğretmenim isteğim dışında değiştirildiği için kaldım’ oldu”.

“Geçmişte bir erkek öğrencim çalışmamasının nedeni olarak sürekli ev arkadaşının sorunları ile ilgilenmek zorunda olduğunu ileri sürüyordu. Her seferinde bir bahanesi vardı”.

“Enstrüman dersinde çalışmadığı zaman başarısızlığı yanındaki arkadaşında arıyor”.

“Özellikle enstrüman öğrencilerinde karşılaştığımız bir durum”.

Eğitimcilerin verdikleri örnek olaylardan görüleceği üzere öğrenciler başarısızlıkları başkalarında aramakta, dedikodu vb. tutumlar sergilemekte, bireysel derslerde bu tarz yaklaşımların da görüldüğü anlaşılmaktadır. Genelde insan özelde ise öğrencilerde en çok görülen davranışlardan biri suçu başkasında aramadır. Oysa başarı veya başarısızlık bir bütün olarak ele alınmalıdır. Eğitimcilerin ve okul yöneticilerinin öğrencilerle daha sık iletişim içinde olmaları sorunların giderilmesinde etkili olacaktır.

Eğitimcilerin belirttikleri “içe kapalılık; istek ve ihtiyaçlarının kontrolü altına girme. Olumsuz davranışlar sergileme” örnek olayları şöyledir:

“Benim bir yardımcı piyano öğrencim başka bir öğrenciden yüksek puan aldığı için arkadaşı bu öğrencimle küsmüştü. Buna çekememe ve kıskançlık diyorum”.

“Hocam bu öğrenciniz bunu çaldı bana da aynımı verin bende yapabilirim diyerek kıskançlığını gösteren öğrencime o eseri vermediğimde bırakın arkadaşına bana bile küstüğü olmuştur”.

“Bay, derste diğer arkadaşlarının girişken tavırlarından çekinme ve onlara tavir alma, soru sormakta geç kalma, ders çıkışı soru sorma”.

Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarının sahneye çıkarılacak öğrenci ve topluluklarda titiz davrandıkları bilinmektedir. Konser, resital, orkestra veya koro gibi sergilemelerde kurulca seçilen veya ders eğitimince belirlenen öğrencileri kıskanan, küsen, şikâyet eden, tavir sergileyen bu yüzden olumsuz davranışlar gösteren öğrencilerin olduğu görülmektedir. Eğitimcilerin şeffaf ve belirli kriterlerin olduğu bir yaklaşımla etkinliklerde öğrencilere görev vermesi, sınıf veya anasanat dalı konserleri ile her düzeyde öğrenciyi sahneye çıkarması sorunların çözümünde etkili olacaktır.

Eğitimcilerin belirttikleri “özdeşleşme ve aynileştirme: başka bir öğrenci veya grupla kendisini özdeşleştirme aynı görme” örnek olayları şöyledir:

“Kendisini dev aynasında gören ve ukalalık yapan öğrencim olmuştur. Çevremde hocamdan bile daha iyi çalışıyorum diyen densizlerle bile karşılaştım”.

“İki yıllık önlisans diploması alan bir öğrencim dört yıllık mezunum diyerek kendini tanıttı”.

Eğitimcilerden elde edilen verilerden sosyal çevrenin özdeşleştirme ve aynileştirme de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Öğrenciye doğru ve anlaşılır rehberlik etmek gerekmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Eğitimcilerden elde edilen verilerde öğrencilerin psikolojik frustrasyonlarla-engellemelerle karşılaştıklarını, bunun sonucunda bazı reaksiyonlarda buldukları belirlenmiştir.

Öğrenci; okuldaki araç gereçlere zarar verebilmektedir (saldırma). Çocuksu davranışlar sergileyebilmektedir (gerileme). Sahneye çıkma veya topluluk önünde sergilemeler yapmak istemeyebilir (çekinme veya kaçınma). Sevmediği bir sanat dalında okumak zorunda kalabilir ve belli etmeyebilir (bastırma). Sevmediği ve benimsemediği halde içinde bulunduğu durumu, eğitim aldığı sanat dalını övebilir (yüceltme). Sevmediği ve benimsemediği halde içinde bulunduğu durumu, eğitim aldığı sanat dalını çevresine belli

edebilir (aklıleştirme). Küsebilir ve kaçabilir (içe kapalılık). Orkestra veya koro da olmadığı halde çalışıyorum der ve yalan söyleyebilir (aynileştirme ve özdeşleşme). Bu sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

Mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji bilim dallarına ilginin artırılması için konferans, çalıştay, hizmet içi eğitim seminerleri düzenlenmelidir.

Müzik ve müzik eğitimi ile psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji bilim dalları arasında iletişim ve etkileşimin artırılmasına yönelik tez ve makale çalışmaları özendirilmelidir.

Eğitimciler; öğrenci başarısında etkili olduğu bilinen etkenler üzerinde durmalı, başarı veya başarısızlığı sadece öğrencide bulmamalıdır.

Öğrencilerde meydana gelen psikolojik engellemelerin ve meydana gelen sonuçların değerlendirilmesine yönelik alanın uzmanları ile multidisipliner çalışmalar yapılmalıdır.

Öğrenciler psiko-sosyal sorunlarını daha rahat dile getirebilmelidir.

Kaynakça

Abeles, H. F., Hoffer, C. F. ve Klotman, R. H. 1994. *Foundations of Music Education*, Schirmer Books, New York.

Bilgin, N. 1988. *Sosyal Psikolojiye Giriş*, İzmir: İzmir Kitaplığı Yayınları.

Deniz, L., Deniz, J., Can, Ü. K., ve Okay, N. G. 2010. *Müzik Eğitimi Alanında Lisansüstü Tez Bibliyografyası (2000-2004) Genel Bir Değerlendirme*, Ankara: Maya Akademi.

Ece, A. S. 2007. Bilimsel Dergilerde Yayımlanan Müzik Makaleleri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bolu: Sayı:15, Cilt 2, Sayfa 45-81.

Ece, A.S., Çeşit, C. 2011. "Türkiye'de Lisansüstü Düzeyde Yapılan Disiplinlerarası Müzik Araştırmaları ve Sonuçları" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 17, Bahar.

Erinç, S. M. 2011. *Sanat Psikolojisine Giriş*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Erinç, S. M. 2008. *Sanat Sosyolojisine Giriş*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Erinç, S.M. 2004. *Kültür Sanat Sanat Kültür*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Giddens, A. 2008. *Sosyoloji*, (Yay. Haz: Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- İnceoğlu, M. 2004. *Tutum Algı İletişim*, Ankara: Kesit Tanıtım Ltd. Şti.
- Jahoda, G. 2011. *Sosyal Psikoloji Tarihi*, (Çev: Ş. Başlı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Krech, D. Crutchfield, R S. 1999 *Theory And Problems Of Social Psychology New York Mc Graw-Hill 1948* (Çev: E. Güngör). *Sosyal Psikoloji Teori ve Problemler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Anonim Şirketi.
- Otaçoğlu, S. G. 2000. *Müzik Psikolojisi I*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özarpınar, Y. 2000. *Psikolojinin Kavramsal Yapısı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat Anonim Şirketi.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. 2011. *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tutari H. 2012. *Sosyal Psikoloji*, Ankara: Seçkin Yayıncılık
<http://www.sgasd.org/Page/3106> (Erişim tarihi: 11.12.2014).
http://www.cartoonstock.com/directory/m/music_student.asp (Erişim tarihi: 11.12.2014).

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri

DOI NO: 10.5578/JSS.39355

Ceren UTKUGÜN¹

Geliş Tarihi: 26.10.2016

Kabul Tarihi: 06.12.2016

Özet

Yunanistan İkinci Dünya Savaşı'nda önemli sıkıntılar yaşadı. Normalde gıda ihtiyacının bir kısmını ithal eden Yunanistan'da işgal döneminde gıda darlıkları görüldü. Ağır kış mevsimi ve zirai faaliyetlerin aksaması sıkıntının büyümesine yol açtı. 1941 yılında Yunanistan'da "Büyük Açlık" diye ifade edilen dönem başladı. Bu zor dönemde Yunanistan'a ilk yardım eden ülkelerden biri Türkiye oldu. Kızılay ve diğer yardım kuruluşları gıda maddeleri ve sağlık malzemeleri gönderdi. Savaşın sonuna kadar Yunanistan'a yapılan yardım faaliyetleri devam etti. Türkiye ve Yunanistan arasında 1930'larda başlayan iyi ilişkiler bu yardımlarla gelişti ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında iki ülke arasındaki ilişkiler Türkiye'nin insani yardımları ile üst noktaya vardı. Çalışmada İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yunanistan'da yaşanan gıda sıkıntısını önlemek üzere Türkiye'den Yunanistan'a yapılan insani yardım faaliyetlerine yer verildi.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, Yunanistan, Açlık, İnsani Yardım.

Humanitarian Aid Activities Made in Turkey from Greece in the Second World War

Abstract

Greece suffered significant strains in the Second World War. In Greece, which normally imports some of its food needs, food shortages have been seen during the occupation period. The heavy winter season and the aggravation of the agricultural activities led to the growth of the troubles. The term "Great Hunger" began in Greece in 1941. One of the first countries that helped Greece during this difficult period was Turkey. The Red Crescent and other charities sent food items and health supplies. The aid activities to Greece continued until the end of the war. Good relations between Turkey and Greece started in the 1930s with these aids and relations between the two countries during the Second World War were at the top of Turkey's humanitarian aid. The study included humanitarian aid activities to Greece from Turkey to prevent food shortages experienced in Greece during the Second World War.

¹ Arş. Grv. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: cerendemirdelen@hotmail.com

Keywords: The Second World War, Turkey, Greece, Hunger, Humanitarian Aid.

Giriş

Uzun dönem Osmanlı Devleti yönetiminde kalan Yunanistan 1829 Edirne Anlaşması'yla bağımsızlığını kazanmıştır. Ulusal kimliğini “Megali İdea” düşüncesi temelinde Türk düşmanlığı üzerine inşa etmiştir. Bu dönemde Teselya, Makedonya, Güney Epir, bazı Ege Adaları ve Girit'i kendisine bağlamıştır. Yunanistan bu politikasını Türklerin Ulusal Kurtuluş Savaşı Mücadelesinde de sürdürmüş ve Anadolu'yu işgale kalkışmıştır. Türkiye de selefi Osmanlı İmparatorluğu'na isyan ederek bağımsızlığını kazanan Yunanistan ile sürekli bir çatışma durumunda olmuştur. Nitekim Türkiye Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde Batı Cephesi'nde Yunanistan ile çetin çatışmalar yaşamış, Yunan güçlerini yenilgiye uğratarak kurulmuştur. Bu dönem Türkler için “ulusal kurtuluş mücadelesi” iken, Yunanlar için hâlâ “bozgun yılları” olarak anılmaktadır (Akkuş, 2014:326). Savaşın Türklerin zaferiyle sonuçlandığı bütün dünya tarafından kabul edilmiş ve Lozan Barış Anlaşması ile de kesin barış sağlanmıştır. Fakat iki devlet arasında çözümlenmesi gereken sorunların başında mübadele sorunu bulunmaktaydı.

İtalya 1930 yılında Doğu Akdeniz'de bir dostluk ve güvenlik sistemi kurmak istemiş, Mustafa Kemal Atatürk ve Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizelos bu politikanın hayata geçirilmesinde olumlu yaklaşım sergilemiş, bu da Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginliği ortadan kaldırmıştır. Bu gelişme üzerine Türkiye ve Yunanistan İtalya'nın da desteğiyle mübadele sorununu çözümlmek için 10 Haziran 1930'da Ankara'da bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmayla doğum yerleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslüman Türklerinin hepsi yerleşmiş sayılmıştır.

Bu sorunların çözümünden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmış, Yunanistan Başbakanı Elefteros Venizelos Türkiye'ye davet edilmiş, 27-31 Ekim 1930'da Ankara'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında 30 Ekim 1930'da üç ayrı belgeden oluşan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması imzalanmıştır. Venizelos'un ziyaretinin ardından Türk Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Ekim 1931'de Atina'yı ziyaret ederek karşılık vermişlerdir. Bu anlaşmalar, ziyaretler ve dostluk ileride İtalyan tehdidine karşı Balkan Antantı'nın kurulmasında önemli rol oynayacaktır (Kodal, 2006: 203-205; Armaoğlu, 2007:327; Balcıoğlu, 2007:420).

Türkiye ve Yunanistan güç dengesi politikası izleyerek İtalya ve Bulgaristan'ın yayılmacı dış politikalarına karşı işbirliği sürecini başlatmışlardır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın içinde yer aldığı 1934 Balkan Antantı oluşturulmuştur.

Böylece bu dört ülke sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına almıştır (Akkuş, 2014:326-327).

Balkan Paketi'ni izleyen dönemde Ankara ile Atina arasındaki ilişkilerde belli alanlarda dayanışma olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye 1934'den itibaren Avrupa'da görülen revizyonist uygulamalardan dolayı huzursuz olmuş; kendi güvenliği ve bölgesinin barışı için Boğazlar'ın statüsünün değiştirilmesi doğrultusunda teşebbüse geçmiştir. Türkiye'nin bu teşebbüsünü Yunanistan da olumlu karşılamıştır. 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında toplanan Montreux Konferansı'nda önemli değişiklikler yapılarak İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın tamamıyla Türkiye'nin denetimi ve egemenliğine geçmesi için kararlar alınmış, Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır (Hatipoğlu, 1997:194-197).

1930'dan başlayarak Türk-Yunan ilişkilerinde bir yakınlaşma-işbirliği döneminin açılması iki ülke önderlerinin tutum ve niyetleriyle yakından bağlantılıdır. Yeni bir Balkan politikasını başlatmak üzere olan Atatürk bunun ilk adımını Yunanistan'la birlikte atılması gerektiğini düşünmüştür. Yunanistan'da ise uzunca aradan sonra Venizelos yeniden Yunan politikasına yön veren önder konumuna gelmiştir. Venizelos'un başlıca amacı iktisadi ve toplumsal güçlükler yaşayan Yunanistan'ı bütün komşularıyla iyi ilişkilere kavuşturmak olmuştur (Gürel, 1993:39).

Türkiye'nin Boğazlara ilişkin girişimini desteklemiş olan Yunanistan ile ilişkilerine katkısı olan bir adım 1937 yılında atılmış ve Başvekil İsmet İnönü Balkan Devletleri'ni kapsayan ziyaretleri çerçevesinde 26 Mayıs'da Atina'ya da gitmiştir. Bu ziyaret Yunan basınında önemli bir yer işgal etmiş, Atatürk'ün ziyaret vesilesiyle Yunan Başbakanı İoannis Metaksas ile İsmet İnönü'ye ortaklaşa mesaj iletmesi büyük memnuniyetle karşılanmıştır. Türk-Yunan dostluğunu pekiştiren bu ziyareti iade mahiyetinde İoannis Metaksas da 1937 yılı Ekim ayında Ankara'ya gelip Atatürk ile görüşmüştür. Bu çerçevede 27 Nisan 1938'de Atina'yı ziyaret eden dönemin Türk Başvekili Celal Bayar ile Yunanistan Başbakanı İoannis Metaksas arasında Türk-Yunan Dostluk, Bıtarafılık Uzlaşma ve Hakem Muahednamesi ile Samimi Anlaşma Misakına Munzam Muahedename imzalanmıştır. Buna göre Ankara ile Atina tarafların birinin karşılaşılabileceği bir savaş halinde ötekinin tarafsızlıkla durumu değerlendirmesi öngörülmüştür (*Resmi Gazete*, 14 Haziran 1938, 10031; Hatipoğlu, 1997:197-207).

İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı bir politika izleyen Türkiye savaşa girmezken Yunanistan önce İtalya, sonra Almanya ve Bulgaristan'ın saldırısına uğramış, ülke 1944 sonlarına kadar işgal altında kalmıştır (Hatipoğlu, 1997:285). İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Türkiye, Bulgaristan Yunanistan'a saldırdığı ya da İtalya Selanik'i aldığı takdirde tehdit edilmiş olacağını varsayarak savaşa katılacağını hem İngiltere'ye hem de Yunanistan'a bildirmiştir. Bu uyarı hem Bulgaristan'ı hareketsizliğe

yönelmiş hem de İnönü'nün Almanya'nın saldırısı durumunda Sovyetler'in Romanya ve Kafkaslar'daki birliklerinin de Türkiye'ye gireceğini ileri sürmesi Almanları durdurmuştur. 28 Ekim 1940 tarihinde Saraçoğlu Yunan Büyükelçisi'ne Bulgaristan saldırdığı anda Türkiye'nin Yunanistan'a tüm desteğini söz verdiğini bildirmiştir. Böylelikle Türkiye Trakya sınırındaki Yunan birliklerinin cepheye gönderilmesini sağlamıştır. Türkiye'nin bu tutumu Bulgar ordusunu Trakya'ya mahkum etmiş, Yunan ordusuna da Arnavutluk'tan gelen İtalyan saldırılarına karşı gücünün tümünü kullanma olanağı sağlamıştır (Tuncer, 2012:76-77).

İşgal altında bulunduğu süre içinde Türkiye Yunanistan'a özellikle insani yardımlarda bulunmuş ve Yunan halkının işgal ortamında çektiği sıkıntıların hafifletilmesi için savaş şartlarında yapabilecekleri yardımı yapmaya çalışmıştır. Yunanistan'ın işgal altına girmesi karşısında onun zayıf durumundan faydalanma yoluna gitmeyen Türkiye savaş sonunda Oniki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi konusunda olumsuz tavır takınmamıştır. Yunanistan iç savaşı sırasında da bölgede yaşanan kaosu istismar edip Batı Trakya ile ilgili hiçbir girişimde bulunmamış, komşusu Yunanistan'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermiştir (Hatipoğlu, 1997:285).

1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yunanistan'da Yaşanan Gıda Sıkıntısı

Yunanistan İkinci Dünya Savaşı'nda İtalya saldırısına uğramış, bütün dünyayı şaşkırtan bir direniş göstererek ülkesini savunmuş, İtalyanları geri püskürtmüştür. Neredeyse Yunanistan'ın nüfusu kadar askeri gücü olan Almanya da Yunanistan'a saldırmış, Yunanlılar bu saldırı karşısında teslim olmak zorunda kalmış, Nisan 1941 tarihinden itibaren Yunanistan Alman işgaline girmiştir. Alman askerlerinin Yunanistan'da yeraltı zenginliklerinden, kullanacakları masa ve sandalyeye kadar her şeye el koymaları, savaş ekonomisi içerisinde gerek Yunan Hükümeti'nin gerekse Almanya'nın bastığı karşılıksız ve değersiz paralar sonucunda enflasyon ve hayat pahalılığının artması, tarım dahil üretimin neredeyse tamamen bitmesi ve özellikle ithalatla ayakta kalan ülkeye uygulanan ambargolar nedeniyle bir tek toplu iğnenin bile girmesine müsaade edilmemesiyle Yunanistan zor günler yaşamıştır.

Çiftliklerin tahrip edilmesi, hayvanların telef olması, ekecek tohumluk kalmaması, işgalin ardından İngiltere'nin bölgeye uyguladığı ambargo, Almanların balıkçılık yapılmasına dahi müsaade etmemesi ve ülke ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan buğday ithalatının kısıtlanması sonrasında ülkede yıkım başlamıştır. İtalyanlar saldırılarına direnç gösteren Yunanlıların bu gücünü kırabilmek amacıyla ülkenin açlık ve yetersiz

beslenmesi üzerine oturtulmuş insanlık dışı bir strateji uygulamışlardır (Keser, 2010:12-13).

Yunanistan'ı işgal eden Almanya ülke sanayisinin dayandığı temel kaynak olan tarım alanlarını talan etmeye başlayınca 1941-1942 kışında 100.000 kişinin bir anda canından olduğu kıtlık dönemi de başlamıştır (Keser, 2005:31). Savaşın acı yüzü ise özellikle 1941 yılından itibaren kendisini göstermeye başlamış ve ülke yakın tarihine “Büyük Açlık Dönemi” olarak geçen korkunç bir devreye girmiştir (Keser, 2010:12).

Yunanistan'da savaştan kaynaklanan sıkıntılar içerisinde en önemlisi iye sıkıntısı olmuştur. Binlerce Yunan vatandaşının ekme bulabilmek amacıyla sokaklarda çöp karıştırmaları, ölmüş hayvanlardan bile medet ummaya başlamaları, park ve bahçelerdeki otlarla beslenmeye çalışmaları sıradan görüntüler haline gelmiştir (Keser, 2010:12-13). Parklardaki çiçekler sökülerek yerlerine patates dikilmeye başlanmış, hastahanelerde koridorlara kadar hasta yatırılarak tedavi edilen hasta sayısı arttırılmıştır (KGMA. K:2599, D:38.1). Sokaklarda açlıktan hayatını kaybeden insanların cesetleri üst üste yığılmış veya bir köşeye atılmıştır. Bu manzara Yunanlar için sıradan ve alışıldık bir görüntü olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Atina, Pire ve Selanik gibi büyük şehirlerde ölüm oranları çok daha fazla olmuştur (Keser, 2010:13). Büyük şehirlerde ölüm vakaları o kadar büyük bir artış göstermiştir ki mezarlık kalmayınca mal sahipleri topraklarını mezarlık olarak kullanılması için devlete vermişlerdir (Keser, 2012:816). 1942 yılı Mart ayı itibariyle bir yetimhanede 317 çocuktan 300'ünün yetersiz beslenme nedeniyle öldüğü, yaşlıların sokaklarda hayatını kaybettiği, ancak kuvvetli olanların hayatta kalabilmeyi başardıkları gazete haberlerine de yansımıştır. Yunan Kızılaç Teşkilatı da Atina'da 120.000 kişinin açlıktan, yetersiz beslenmeden ve salgınlardan hayatını kaybettiğini belirterek doğan her 10 çocuktan 9'unun vefat ettiğini açıklamıştır (Keser, 2010:91).

Bulaşıcı hastalıkları önlemek için sokaklardan cesetleri toplayacak teşkilatlanmanın olmaması nedeniyle cesetleri toplamak için kamyon ve greyderler devreye girmiştir. Çöp kutuları ile toplanan cesetler daha sonra açılıp kireçlenen büyük çukurların içine doldurulmuştur. Ölüm vakaları endişe verici derecede artmaya başlayınca Yunan yetkililerinin hayatını kaybedenler konusunda ne tür tedbir alacaklarını bilemeyerek çaresizlik içinde kalmaları üzerine Yunan Hekimler Birliği cesetleri yakmak için Yunan Ruhani Meclisi'nden izin istemiştir. Genel anlamda sağlığın korunması için alınması gereken bu tedbirin düşünülmesinin bir diğer nedeni ise tabutluk tahta bulunmamasıdır (Kalemler ve Erdem, 2011:213). Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen yardım maddeleri arasında bulunan yumurta sandıklarının bir sonraki seviyatta tekrar kullanmak üzere Türkiye'nin geri istemesi üzerine Yunan yetkililerinden gelen yumurta sandıklarının ölümlere tabut yetiştirmek

için kullanıldığı cevabı 1942 yılı başlarında halkın içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önemlidir (*Ulus*, 24 Ocak 1942, 1).

Açlıktan perişan olmuş insanlara, evsizlere, anne babasız kalmış çocuklara yardım edebilmek için bir takım kişisel girişimler de başlamıştır. Başta Atina ve diğer büyük şehirler olmak üzere birçok yerde yardım kuruluşları ve kiliseler özellikle açlara, sahipsizlere ve sokaklarda yatıp kalkan çaresiz insanlara yönelik yardım programları hazırlamıştır. Nispeten varlıklı ev hanımlarının düzenlediği kampanyalarla şehrin varoşlarında yaşayan muhtaç çocukların evlat edinilmesi konusunda girişimler başlamıştır. *Soupe Populaire* denilen aşevlerinde farklı ülkelerden toplanan gıda maddeleri kullanılarak Kızılhaç çetin kış şartlarında çaresiz ve aç insanlara çorba dağıtmış ve 7 yaş üstü 100.000 çocuk için tesis edilen 450 beslenme merkeziyle yaklaşık 74.000 bebek için kurulan 130 bakım merkezinde açlık çeken insanlara derman olunmaya çalışılmıştır. Pire, Atina ve Selanik'de Kızılhaç gönüllüleri yanında Fransız rahibeler de sokaklarda yemek dağıtımına başlamıştır (Keser, 2010:104-107).

2. Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardımlar

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye Cumhuriyeti önce İtalyanların ve ardından da Almanların işgaline uğrayan Yunanistan'a un, şeker, yağ, peynir, et, patates, soğan gibi her türlü gıda maddesi, sağlık malzemeleri, ilaç ve battaniye; kısacası insani yardımdan askeri yardıma kadar çok geniş bir yelpazede yardımlarına aralıksız devam etmiştir (Keser, 2010:15).

2.1. Yunanistan'a İlk Aşamada Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri

Yunanistan'da 28 Ekim 1940'tan itibaren önce İtalya'nın saldırısı, sonra Almanya'nın işgalinin sonucu tarım ürünleri üretiminde büyük düşüş olmuştur. 1940 yılının sonlarından itibaren özellikle Atina ve öteki büyük kentler başta olmak üzere ülkede büyük açlık dönemi başlamıştır (Uçarol, 2008: 836). Yunanistan'da yaşanan kötü durum yardım edeceği düşünülen ülkelerin parlamentolarında bile sadece konuşulmuş ve uygulamaya geçmeyen kararlar çıkartılmıştır. Yunanların yardım taleplerine dünyanın hiçbir ülkesinden uzun süre cevap gelmemiştir. 1941 Ağustos ayında Atina'da bulunan *The Times* muhabiri de sokaklarda açlıktan bayılan insanlar bulunduğunu ve Yunanistan'daki açlık tehdidine karşı İngiltere ve ABD'nin önlem alması ve acil yardımda bulunmaları için elçiliklere yalvardıklarını belirtmiştir. Yunanistan'ın bu trajik durumu karşısında bütün dünyanın görmezlikten geldiği bu ülkeye birşeyler yapma gayretine giren ve elinden gelenin fazlasını yapan tek ülke Türkiye olmuştur (Keser, 2010:13, 93).

1941 yılı Eylül ayı sonlarında Yunan halkına yiyecek sağlamak amacıyla içinde eski Dış İşleri ve Maliye Bakanları ile üst düzey bürokratların

da bulunduğu Yunan Milli Komitesi başkan ve üyeleri İstanbul'a gelmiş, Türk Hükümeti'nin izniyle Türk ulusundan yardım talebinde bulunmuşlardır. Çünkü 1941 yılında Almanya'nın Yunanistan'ı işgal etmesinden sonra bu ülkeye yardım gönderebilecek tek devlet savaş dışı kalan ve Almanya ile de krom madeni ihracı dolayısıyla özel ilişkileri bulunan Türkiye idi (Uçarol, 2008:836).

Her ne kadar savaş dışında kalmış olsa da Türkiye'de de şartların uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. 1929 yılında yaşanan ve bütün dünyayı sarsan ekonomik kriz sonrasında yavaş yavaş kendisini toparlamaya başladığı, ülkede savaşa hazırlık amacıyla yapılan kısıtlamalar sonucunda ortaya çıkan karaborsa ve kıtlık dönemlerinin ekonomik gücünün son derece kısıtlı olduğu ve ülkenin alt yapısı, sanayi gücü ve ekonomisinin ancak kendisine yetecek ölçülerde olduğu göz önüne alınacak olursa yardım faaliyetlerinin inanılmazlığı daha net anlaşılacaktır. Savaş ekonomisinin ve her an savaşa hazırlık anlamında Türkiye de savaş sonuna kadar hep teyakkuz durumundadır ve özellikle ekonomik sıkıntılar ülkenin hemen her köşesinde yakından hissedilir, ancak dönem İsmet İnönü'nün ifadesiyle "*çocukların aç kaldığı fakat babasız bırakılmadığı*" dönemdir (Keser, 2010: 15-16).

Ülkede bunlar yaşanırken Yunanistan'ın içinde bulunduğu perişan durumdan kurtulabilmesi için Türkiye Kızılay Cemiyeti bir an evvel Yunanistan'a yardım yapılması için büyük gayret içerisindeydi (Keser, 2010:141-142). Yunanistan'dan gelmeye başlayan açlık haberleri Türk kamuoyunda derin yankılar uyandırmış ve yardım çareleri aranmaya başlanmıştır. Özellikle 1941 yılı itibarıyla Nazi güçlerinin Türk sınırlarına dayandıkları ve Türkiye'nin de ülkeye yapılacak bir tecavüz karşısında bütün gücüyle karşı durmaya hazırlandığı günlerde ülkenin bütün yiyecek kaynakları askeri birliklerin hizmetine sunulmuş durumdadır. Ülkede özellikle taşımacılık alanında yaşanan sıkıntılar nedeniyle bazı bölgelerde yiyecek sıkıntısı had safhaya gelmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen bu millete yardım için elinden gelen her şeyi yapan Türkiye imkanlarını sonuna kadar seferber etmiştir. Yunanistan'a yardım konusunda gerek uluslararası Kızılhaç Örgütü gerekse Yunanistan Kızılhaç Teşkilatı ile görüşmelerde bulunan Türkiye bu ülkeye ambargo uygulayan İngiltere ve Yunanistan'ı işgal eden Almanya ile de yardım faaliyetleri ile ilgili alt yapının hazırlanması ve insani yardımın salimen ülkeye ulaştırılabilmesi için yoğun bir mesaiye girişmiştir (Keser, 2010:85-86). Yunanistan'a yapılacak yardımlar konusunda girişimlerin olumlu sonuç vermesiyle karayolunun tehlikeli, uzun ve masraflı olacağı düşüncesiyle yardım malzemelerinin Yunanistan'a vapurla gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Keser, 2012:818).

İngiltere Savaş Bakanlığı Kızılhaç ve Kızılay arabuluculuğuyla sınırlı miktarda gıdanın Türkiye'den Yunanistan'a götürülmesine izin vermiş, 50.000 ton gıda maddesinin Yunanistan'a götürülmesi kararlaştırılmıştır. Gıda

maddeleri sürgündeki Yunan Hükümeti ve Yunan Savaş Yardım Derneği adına Türkiye'den İngiltere Ticari Kurumu tarafından satın alınmış ve kurumun faaliyetleri ile yardım planı İngiltere Büyükelçiliği tarafından idare edilmiştir. Ayrıca vapurların yüklenmesine bu iki kurum ile Uluslararası Kızılhaç yetkilileri nezaret etmişlerdir. Götürülen malzemelerin dağıtımı hastane ve aşevlerinde Uluslararası Kızılhaç tarafından yapılmıştır. Savaş nedeniyle Kızılay'ın göndereceği yardımları taşıyacak gemilerin, atanan Kızılay delegelerinin ve personelinin seçimine de özen gösterildiği gibi personelin basın mensuplarıyla konuşmalarını, kendilerine teslim edilenden başka yük taşımamaları, görüşmelerini sadece resmi kanallardan yapmaları, vapurun kontrolü, personelin karaya çıkışı gibi hususlarda çeşitli önlemler alınmıştır (Kalemler ve Erdem, 2011:214-215).

Yunanistan'a yardım konusunda girişimlere başlayanlar arasında İstanbul'daki balıkçılar, sebze meyve kabzımalları, gümrükçüler, DDY görevlileri, gazeteciler, belediye çalışanları, Gazeteciler Cemiyeti, TBMM ve parlamenterler, PTT mensupları, üniversiteler ve Türkiye'nin dört bir tarafından vatandaşlar bulunmaktadır. Yunanistan'da yaşananlar Türkiye'de yakından takip edilmiştir (Keser, 2012:818). Türk milletinin bu konudaki sıcak ve dostane yaklaşımı o dönem Türk basınına da yansımıştır. *"Bağımsızlığına, insanca yaşama hakkına canavarca saldırmış dost komşuya", "ölen kardeş bir milletin ıstırapı karşısında", "felakete uğramış komşumuz Yunanistan'ın", "dost ve müttefikimiz", "iki komşu memleket, iki kardeş evi"* gibi ifadeler yer almıştır (Vatan, 1 Ekim 1941; Keser, 2008:134).

Yunan Konsolosluğu'nca verilen Kasım 1940 tarihli bir ilanda veliaht eşi Prenses Frederiki'nin daveti olarak Yunan tebasından *"Yabancı diyarlardaki Yunanlılar istiklalimiz için çarpışan yavrularımız soğukta da savaşmaktadırlar. Bunun için askere fanila teşkilatını kurdum, bu teşebbüsüne yardımcı olunuz"* diyerek yardım talep edilmiştir. Bu arada Lozan Anlaşması gereği İstanbul'da kalmış Yunanistan vatandaşlarından askerlik çağı gelenler Yunan ordusuna katılmaya başlamış, 60 kişinin trenle çöşkuyle gidişi basında yer almıştır. Aynı günlerde Hariciye Vekaleti'ne başvuran Yunan Büyükelçisi Rafael'in eşi de İstanbul ve İzmir'deki Yunanlılar arasında bir cemiyet kurmak istediğini belirtmiş, izin verilmesini ve toplananların Yunanistan'a sevkinde kolaylıklar gösterilmesini rica etmiştir. Başvekalet 18 Kasım 1940'da kanun ve mevzuatımıza uygun olmak şartıyla izin vermiştir (Macar, 2009:33). Madam Rafael tarafından kurulan Yunan Askerlerine Yardım Komitesi'nin Türkiye'deki Yunanlardan topladığı 15 ton şekerin Yunanistan'a ihracına izin verilmesi 9 Aralık 1940 tarihli Vekiller Heyeti kararıyla kabul edilmiş ve Rum azınlıktan 15 ton şeker toplayarak Yunan askerlerine gönderilmiştir (Bakar, 2008). 10 Aralık 1940'ta İstanbullu Türkler 200 çift çorap ve 200 kazağı Yunan Başkonsolosluğu'na teslim etmişlerdir. Ankaralı, İzmirli kadınlar da bu tür eşyaları toplamaya

devam etmiş, yerel Yunan yetkililere teslim edeceklerini açıklamışlardır (Macar, 2009:33).

1940 yılı sonlarında İstanbul'da bayanlar şeker tüccarlarının da katılımı ile bir toplantı yaparak Yunan askerlerine Kızılay vasıtası ile şeker hediye etmeye karar vermişlerdir. Tüccarların yardımından başka kadınlar da aralarında topladıkları para ile şeker alarak cephede savaşan Yunan askerilerine gönderme kararı almışlardır (*Cumhuriyet*, 4 Aralık 1940, 2). Topladıkları para ile şekerlerin kâr almadan vermeyi taahhüt ettikleri, her biri 250 gram şeker ve lokumdan oluşan paketler Noel ve yılbaşı hediyesi olarak hazırlanmıştır (*Akşam*, 4 Aralık 1940, 2; *Akşam*, 24 Aralık 1940, 3). Hazırlanmasında büyük bir komitenin faaliyet gösterdiği, üzerlerinde "İstanbul bayanlarının Yunan ordusuna hediyeleri" yazılı 14.000 kutu şeker Kızılay'a teslim edilmiştir (*Cumhuriyet*, 18 Aralık 1940, 2; *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1940, 2). Yunanistan'da bütün gazeteler Türk kadınlarının İtalyanlarla savaşan Yunan askerlerine hediyeler göndermekte olduklarından bahsetmişlerdir. Estia Gazetesi'nde "Kadın ve erkek bütün Türklerin Yunan ordusuna karşı duydukları muhabbet tezahürlerine şahit olmaktayız. Yunanlılar hiçbir zaman nankörlük etmemişlerdir. Zamanı gelince minnettarlığımızı ispat etmesini bileceğiz." cümleleri yer almıştır (*Akşam*, 25 Aralık 1940, 1).

Yunanistan'ın yaşadığı sorunlar ve bu ülkeye yardım düşüncesi 1941 yılı yaz aylarında Türk gazetelerinde yoğun şekilde yer bulmuştur. Yunus Nadi gazetesindeki köşesinde şu anda Türkiye'nin Yunanistan için yapabileceğinin gıda maddeleri göndermek olduğunu belirtmiş ve müttefik devletlere çağrı yapmıştır. Ahmet Emin Yalman da korkunç bir kışa doğru gidildiğini ve savaşın uzaması nedeniyle büyük facialar yaşanacağını yazmıştır. Basının bu konuyu sürekli gündeme getirmesi 1941 yılının Temmuz ayında Türk kamuoyunun Yunanistan'da yaşanan sıkıntılara karşı dikkat ve hassasiyetini arttırmıştır. Daha sonraki günlerde de Yunanistan'daki kıtlık sorunuyla ilgili yayınlar söz konusu olmuş ve somut adımların atılması için çağrılara devam edilmiştir. 1941 yılı Eylül ayında Kızılay Cemiyeti Yunanistan'da yaşanan açlık sorunlarına karşı üzerine düşen her vazifeyi yapacağını açıklamış ve büyük takdir toplamıştır. Kızılay'ın açıklaması basında geniş yer bulmuştur (Bakar, 2008).

Türkiye Kızılay Cemiyeti Yunanistan'daki hastalarla çocuklara dağıtılmak üzere İstanbul'dan 35.000 liralık hububat ve zahire unu satın almıştır. Bu unlardan 1,5 milyon porsiyonluk çorba yapılması, unların sağlam paketler içinde Yunanistan'a sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır (*Akşam*, 12 Eylül 1941, 3). Türkiye Alman işgali altına giren Yunanistan'da halkın çok büyük sıkıntı içine düşmesi üzerine Türk Kızılay'ı tarafından gerekli yardım maddeleri toplanması hazırlıklarını hızlandırmış, Yunanlılara yardım yapmak isteyen ancak bunu Türkiye üzerinden gerçekleştirebilecek olan İngiltere ve

onun Kızılhaç'ı ile Türkiye Kızılay Cemiyeti işbirliği ve yardım konusunda ortak hareket etmeyi Eylül 1941'de kabul etmiştir (Uçarol, 2008:837). İngiltere ve Almanya ile yapılan görüşmelerde her iki tarafın da muvafakati temin edildikten sonra Türkiye'den Yunanistan'a 50.000 ton erzak ve yardım malzemesi sevki kararlaştırılmıştır (*Vatan*, 12 Eylül 1941, 1; *Ulus*, 14 Eylül 1941, 3; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1941, 1; *Akşam*, 23 Eylül 1941, 1). Bunun üzerine Eylül 1941'de İngiliz Ticaret Şirketi Yunanistan'a Yardım Cemiyeti ve Avustralya komitesi tarafından satın alınan 50.000 ton erzak Türk Kızılayı tarafından kiralanan Adana Vapuru ile Yunanistan'a ulaştırılmıştır. Yine aynı gemi ile Türk Kızılay Cemiyeti Yunan Kızılhaç Cemiyeti aracılığıyla çocuklara dağıtılmak üzere 25 ton gıda maddesini 21 Mart 1941'de Pire Limanı'na göndermiştir (Uçarol, 2008:837).

2.2. Kızılay Vapurları Vasıtasıyla Yapılan Düzenli Yardım Faaliyetleri

Türk Kızılay Cemiyeti Yunanistan'a yaptığı ilk yardımların arkasından daha geniş yardım çalışmalarına girmiştir. Hazırlanan yiyecek ve giyecek maddelerini götürmek üzere Kurtuluş Vapuru tahsis edilmiştir (*Cumhuriyet*, 25 Eylül 1941, 2). Dünya savaş tarihi açısından neredeyse hiçbir önemi ve değeri olmayan Kurtuluş Vapuru İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında tam anlamıyla bir hayat ve umut köprüsü haline gelmiştir (Keser, 2010:220). Kurtuluş Vapuru'nun kiralandığı günlerde Ortaktepe, Alemdar, Muzaffer, Hayat-ı Bahri, Şahin-i Bahri, Yardak ve Hatay motorlarına ilaveten Hüdaverdi ve Köstence Vapurları da İstanbul'dan Burgaz ve Köstence'ye balık götürmüş ve açlık çeken insanlara yardımcı olunmaya çalışılmıştır (Keser, 2012:818).

Yunanistan'a gönderilecek eşyalar arasında Yunan kolonisi tarafından hediye edilen 1.000 kadar koli ve Kızılay'a yapılmış yardımlar da bulunmaktadır (*Cumhuriyet*, 25 Eylül 1945, 2). Yunanistan'a gönderilecek gıda maddelerinin başında fasulye, nohut, yumurta, yağ, şeker, soğan gelmektedir. Ayrıca Kızılay tarafından hediye edilen sütlü unlarla, İstanbul Yunan kolonisi tarafından Konsoloshane vasıtasıyla bağışlanan kolilerin de aynı vapurla gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Pire'ye kadar olan seferlerini serbestçe yapabilmesi için vapurun görünecek yerlerine Kızılay işareti konulmuştur (*Cumhuriyet*, 26 Eylül 1941, 3). Kurtuluş Vapuru ile 13 Ekim 1941 tarihinde 50 ton buğday, pirinç, sağlık malzemesi ve giyim eşyasını İzmir'den Pire Limanı'na göndererek bunların Yunan halkına dağıtılması için Yunan Kızılhaç Cemiyeti'ne teslim etmiştir (Uçarol, 2008:837). Vapura yüklü bulunan gıda maddeleri arasında çocuklar için çok miktarda pirinç unu ve nişasta, fasulye, nohut, yumurta ve sair gıda maddesi vardır (*Vatan*, 28 Ekim 1941, 1). Vapurun getirdiği yardım malzemeleri yanında Yunan Kızılhaç Teşkilatı tarafından Kurtuluş Vapuru ile gönderilmesi istenen gıda maddeleri

arasında özellikle yeni doğan bebekler ve çocuklar için pirinç unu ve süt tozu gelmiştir (Keser, 2010:222-223).

Türk basını Kurtuluş Vapuru'nun seferi vesilesiyle Atina'daki açlığı gözler önüne sermeye başlamıştır (Macar, 2009: 78). Yunanistan'da durum o kadar kötüdür ki Kurtuluş Vapuru'nun Pire Limanı'na yanaşması sonrasında Yunanlılar limana akın etmişlerdir. Türkiye'den gelen bu yardımlar kamyonlarla ülkenin değişik bölgelerine dağıtılmış ve gazetelere göre durumdan son derece memnun olan Yunanlılar da Kurtuluş Vapuru'nun bir resminin yapılarak Pire'nin en güzel yerine asılacağını ve Türk milletinin bu iyiliğini hiçbir zaman unutmayacaklarını belirtmişlerdir (Keser, 2010: 261; Uçarol, 2008: 837).

Kızılay Cemiyeti Yunanistan'da akrabaları bulunan Türk tebasının Yunanistan'a göndereceği paketleri yerlerine sevk etmeye de aracı olmayı kararlaştırmıştır. Paketin içine konacak şeyleri Gümrük ve İhisarlar Vekaleti'nin tayin edeceği ve bir kişinin ayda yalnız 5 kilo ağırlığında ve 10 Lira kıymetinde paket gönderebileceği kararlaştırılmıştır (*Cumhuriyet*, 22 Kasım 1941, 1-3; *Akşam*, 22 Kasım 1941, 3; *Ulus*, 23 Kasım 1941, 3).

Kurtuluş Vapuru'nun ikinci seferi ise 28 Ekim 1941-20 Kasım 1941 tarihleri arasında yapılmıştır. Görevli personel ellerinde avuçlarında kendi kumanyaları dahil ne kadar yiyecek varsa hepsini Yunanistan'da bıraktıklarından Çanakkale'den girişte Türk makamlarından kendilerine yiyecek yardımı talebinde bulunmuşlardır. Bu sefer vapur yükü arasında 4.800 Lira değerinde fasulye, nohut yanında 1.900 fiçi lakerda, 1.500.000 yumurta, pirinç unu, mercimek unu bulunmaktadır. İkinci seferde ayrıca İtalyan ve Yunanistan Kızılhaç Teşkilatı'ndan ve Kızılay'dan yetkililer katılmıştır. Bu ikinci sefer sırasında Yunanistan'daki durum daha da kötüleşmiş, vapur personeli Pire Limanı'nda karaya çıktıklarında karşılaştıkları manzara karşısında şok olmuşlardır (Keser, 2005: 100). Kurtuluş Vapuru'nun üçüncü seferi sonucunda Yunanistan'a toplamda 10.000 ton kadar muhtelif gıda maddesi götürülmüştür (*Cumhuriyet*, 8 Aralık 1941, 2). Yunanistan'dan verilen haberlere göre Kurtuluş'un yaptığı her seferden 14.000 çocukla 250.000 kişi yararlanmış. İlk yapılan dağıtma tecrübelerinden sonra gönderilen yiyecek maddelerinin yetimhanelerde, hastanelerde pişirildikten sonra halka dağıtılması daha faydalı görülmüştür (*Ulus*, 9 Aralık 1941, 2). Dağıtım milletlerarası Kızılhaç üyeleri ile Yunan ve Alman Kızılhaç'ları namına iştirak eden doktorlar nezaret etmişlerdir (*Ulus*, 9 Aralık 1941, 2). Kurtuluş Vapuru ile Yunanistan'a giden Kızılay yetkilileri Yunanistan eski Milli İktisat Bakanı Zanas ile görüşmüştür. Bakan yardıma muhtaç 500.000 kişinin Souple Populaire denilen aşevlerinde Kurtuluş Vapuru'nun getirdiği gıda maddeleri ile beslendiğini ve açlıktan ölüm vakalarının azaldığını ve bu insanlık hareketinin Yunanistan'da unutulmasının mümkün olmayacağını belirterek teşekkür etmiştir (Keser, 2010: 283-284).

Kurtuluş Vapuru her seferinde kendi yükünden başka muhtelif kimselerin orada bulunan akrabalarına gönderdikleri 750 koli ile Kızılay'ın hediye olarak küçük paketler halinde hazırladığı 2 ton üzüm ve inciri de götürmüştür (*Cumhuriyet*, 27 Aralık 1941, 2). Papalık makamının vekili İstanbul vilayetine müracaat ederek Yunanistan'daki çocuklara yardım için Noel Yortuları münasebetiyle bir hafta müddetle Katolik Kiliselerinde yardım toplanmasına müsaade edilmesini rica etmiş, Vali ve Belediye Reisi bu müracaati iyi karşılamıştır. Toplanacak para ile Yunan çocuklarına hediyeler alınması ve bunların Kızılay vasıtasıyla gönderilmesi kararlaştırılmıştır (*Akşam*, 27 Aralık 1941, 3).

Üzerine Kızılay'ın dev bir ambleminin çizildiği Kurtuluş Vapuru ile 1941 yılı içinde 3, 14 Ocak 1942'de de 1 olmak üzere dört seferde yiyecek, giyecek ve ilaçtan oluşan, sadece dördüncü seferinde toplam 167 ton çeşitli yardım malzemesi Türkiye'den Yunanistan'a (İstanbul'dan Pire'ye) gönderilmiştir (Keser, 2005: 95; Uçarol, 2008:837). Kurtuluş Vapuru'nda bulunanlar Yunanistan'ın acıklı vaziyetinden çok etkilenmişlerdir. Giyecek eşyanın çok pahalılaşması üzerine halk arasında çıplaklık başlamıştır. Yiyecek kıtlığını takip eden giyecek eşya kıtlığı da durumu bir kat daha ağırlaştırmıştır. Bu günlerde Türkiye'den Yunanistan'a yapılan yardım faaliyetlerinin en ilginç ise Ziraat Vekaleti'nin aldığı bir kararla Anadolu'da vurulan yaban domuzlarının Yunanistan'a gönderilmesidir (Keser, 2005:102).

Kurtuluş Vapuru kuru fasulye, nohut, soğan, patates ve balıktan başka Türk gazetecilerinin Yunan gazetecilerine yardımını da götürmüştür. Yardım 350 Yunan gazetecisine ayrı ayrı verilmek üzere hazırlanmış beşer kiloluk yiyeceklerle dolu paketlerdir. Ankara'da Türk basın birliği yıllık suaresinin hasılatı da Yunan gazetecilerine ayrılmıştır (*Akşam*, 19 Ocak 1942, 1).

Kurtuluş Vapuru'nun yardımları perişan durumdaki Yunanlar için tam bir cankurtaran simidi olmuştur. Yunanlar bu yardımlardan o kadar etkilenmişler ki Pire'deki en işlek caddelerden birisine geminin resmini astıkları gibi Atina caddelerinden birisine de Kurtuluş ismi verilmesi gündeme gelmiştir. Bazı Yunanlar ise harpten sonra bu felaket günlerinin hatırası olarak bu vapurun satın alınmasını istemişlerdir (Keser, 2005:102). Ancak Kurtuluş Vapuru çıktığı son seferinde 20 Ocak 1942 günü Marmara Denizi'nde kötü hava koşullarından dolayı batmıştır (*Cumhuriyet*, 21 Ocak 1942, 1; *Akşam*, 21 Ocak 1942, 1; *Vatan*, 21 Ocak 1942, 1). Atina Pire Başkonsolusu Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu yazıda kaza sonrasında Yunanistan'da büyük bir üzüntü yaşandığını ve halk arasında vapurun torpillendiğine dair bir çok şaiye dolaştığını bildirmiştir (BCA 030.10.00.00., Yer No: 171.185.20.2; KGMA. K: 2599, D: 27. 3.). Kazadan sonra Kızılay Cemiyeti kiraladığı Tunç, Konya, Arslan ve Dumlupınar gibi vapurlarla 31 Ocak 1942'den itibaren Yunanistan'a tonlarca insani yardım malzemesi göndermeyi sürdürmüştür (Uçarol, 2008:837).

Yardım götürecektir vapur arayışları devam ederken Türkiye gıda yardımlarına ilaveten Kızılay aracılığıyla Yunanistan'da hastanelerde yatmakta olanlar için özel pamuk çoraplar yaptırmış ve bu ülkeye göndermiştir. Bu çoraplarla birlikte Yunan hastabakıcılar için de 500 çift çorap, Yunan hastaneleri için satın alınan 5 ton pirinç unu ve 1 ton mercimek unu da Kızılay tarafından ülkeye sevk edilmiştir (Keser, 2010:332-333).

İstanbul Belediyesi belediye ve vilayet memurlarının maaşlarından bazı oranlarda Yunanistan belediye memurlarına yapılacak yardımlar için para kesmeye başlamıştır. Toplanacak para ile alınacak temel gıda maddelerinin koliler haline getirilerek Tunç Vapuru ile Yunanistan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır (*Akşam*, 1 Şubat 1942, 3). Tunç Vapuru'nun yardım faaliyetlerine başlamaması üzerine yerine Dumlupınar Vapuru kiralanak yardım malzemeleri yüklenmiştir (Keser, 2010:340).

Hükümet, İstanbul Belediyesi'nin Yunanistan'a 1.000 koli göndermesine müsaade etmiş ve bu hususta lisans vermiştir. Belediye tarafından hazırlanan 1.000 koli Dumlupınar Vapuru'na yüklenmiş, diğer seferlerinde de aynı miktarda koli gönderilmesi kararlaştırılmıştır (*Akşam*, 18 Şubat 1942, 2). Yunan belediye memurları İstanbul Belediyesi'nin bu insani hareketine karşı bir teşekkür mektubu ile birlikte tarihi bir tablo ve Atina Belediyesi'ne ait büyük bir albüm hediye etmişlerdir (*Akşam*, 10 Mart 1942, 3). Ankara Belediye memurları Pire belediye memurlarının yardım talebi üzerine gönderecekleri gıda maddelerinin ne miktarda ve ne gibi şeylerden ibaret olması gerektiğini sormuşlardır (KGMA. K: 2599, D:30.1.). Ankara Belediye meclisinde yapılan müzakerede Atina'daki belediye memurlarına hediye suretiyle 2.500 Lira kıymetinde eşya gönderilmesi kabul edilmiştir (*Akşam*, 7 Nisan 1942, 2). İzmir Belediye memurları da Atina Belediye memurlarına gönderilmek üzere domuz eti, kuru meyve ve tuzlu balık göndermeye karar vermiştir (KGMA. K: 2599, D: 30.).

Dumlupınar Vapuru'na daha önce Kurtuluş Vapuru'nda olduğu gibi Kızılay amblemleri bayraklar asılmış ve Kızılay amblemi işlenmiştir (Keser, 2010: 341). Dumlupınar Vapuru ile 1.375 ton kuru fasulye, 300 ton patates, 100 ton incir, 160 ton tuzlu balık, 100 ton muhtelif eşya ve 200 sandık yumurta olmak üzere toplamda 2.025 ton malzeme gönderilmiştir (*Akşam*, 19 Şubat 1942, 3). Kızılay'ın gönderdiği yiyecek maddeleri aşevlerinde pişirilip halka dağıtılmıştır (*Akşam*, 9 Mart 1942, 3). 1942 yılı Nisan ayı içinde vapur Kızılay tarafından Yunanistan'daki yardıma muhtaç ahaliye gönderilen 2.000 tonluk gıda maddeleri ile birlikte mühim bir kısmı mebuslar tarafından gönderilen 70 büyük parça koliyi Pire'ye götürmüştür (*Akşam*, 25 Nisan 1942, 2). Kızılay Yunanistan halkına hediye olarak gönderilmek üzere İzmir Tarım Satış Kooperatifinden mühim miktarda üzüm ve incir satın almıştır (*Akşam*, 16 Mayıs 1942, 2). Dumlupınar Vapuru'nun 1942 yılı Haziran ayında yaptığı seferinde yiyecek ve sağlık malzemeleri ile beraber Turing Kurumu, Yüksek

Mühendis Okulu, Osmanlı Bankası, Etibba Birliği, Anadolu Ajansı, Basın Birliği ve Türk vatandaşları tarafından Yunanistan'daki akrabalarına hediye gönderilen koliler de yer almıştır (KGMA. K: 2599, D: 52.).

Türkiye'nin yardım çabalarına ve gayretlerine rağmen Avrupa ve Amerika'dan o tarihe kadar Yunanistan'a somut bir yardım gelmemiştir. *New York Times* Gazetesi bu duruma dikkat çekerek "Yunanistan'a yardım yapılması gerekir. Yunanlılar Alman bombalarından değil açlıktan ölüyorlar" ifadesini kullanmıştır (Keser, 2005: 112). 1942 yılı Mayıs ayı içerisinde Yunan Başkonsolosu Türk Hariciye Vekaleti'ne Yunanistan'daki iâşe vaziyetinin nispeten düzeldiğine dair bir yazı göndermiştir. Yazısında sıkıntılı bir kış geçiren Yunanistan'da havaların düzelmesi üzerine nakliyatın kolaylaşması, Türkiye'den başka İsveç, Mısır, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan da erzak, ilaç vs. gelmesi sayesinde durumun düzeliş sıkıntılarının azaldığını yazmıştır. Yunanistan'da açlıktan ziyade sıkıntı ve pahalılık bulunduğunu, serbest çalışanların büyük kazançlar temin ettiklerini, reñberlerin malını yüksek fiyatla sattığını, stokların bedellerinden 40-50 misli bedel ile satılması yüzünden bir kısım halkın rahat yaşam sürdüğünü, eskiden iyi durumda olan ailelerin de zor duruma düştüğünü belirttikten sonra bu durumun yaşanan savaş şartlarında yalnız Yunanistan'a özgü bir durum olmadığını da ifade etmiştir (KGMA. K: 2599, D: 53.1/2). Fakat Türkiye kendi halkının da büyük sıkıntılar çektiği bu dönemde zorluklarla sağlayabildiği yardım malzemelerini Ege Denizi ve Yunanistan'da işgalci devlet olarak bulunan Almanya ile İtalya'dan özel izin alarak Yunanlara gönderebilmiştir.

Türkiye aynı tarihlerde Sakız, Sisam, Midilli başta olmak üzere Yunanistan'a ait Ege Adaları'ndaki halka da yardım göndermiştir (Keser, 2008b: 291; Uçarol, 2008:838). 1942 yılı içinde iâşe vaziyetleri çok acı olan Yunan Adaları halkına Beynelmîlel Kızılhaç tarafından yardım edilmesi kararlaştırılmış, bu hususta Türkiye Hükümeti ile Büyük Britanya ve Mihver Devletleri arasında bir anlaşma yapılmıştır. Beynelmîlel Kızılhaç'ın bu hareketine gerek Kızılay gerekse mülki ve askeri Türk makamları büyük kolaylık göstermiştir. Sakız, Sisam, Midilli ve Nikarya Adaları'ndaki aç ve zor durumdaki halka nakliyatı İzmir Limanı'ndan yapılacak ve Adalar'daki dağıtım da tamamen Beynelmîlel Kızılhaç delegesinin kontrol ve nezareti altında 660 ton muhtelif gıda maddesi ile 500 çuval İngiliz unu dağıtılması kararlaştırılmıştır (*Cumhuriyet*, 5 Haziran 1942, 1-3). Yunanistan ve Ege Adaları'na yaptığı yardımlardan başka Almanya'da bulunan İngiliz, Belçikalı, Fransız, Yugoslav, Norveç ve Hollanda esirlerine mensup oldukları devletlerin konsoloslukları vasıtasıyla gıda maddelerinin Kızılay genel merkezince muntazam koliler halinde gönderilmesine de devam edilmiştir. Almanya'ya Kızılay yardımı ile hiçbir ücret alınmadan 10.000'den fazla koli gönderilmiştir. Türkiye'den ihracına müsaade edilen her tür gıda maddesinin

bulduğu kolilerin yerine ulaştığına dair gelen makbuzlar da Kızılay vasıtası ile koli sahiplerine iade edilmiştir (*Cumhuriyet*, 29 Eylül 1941, 2).

Türkiye'nin Yunanistan'a yardım faaliyetleri sadece gıda yardımı ve insani yardım malzemeleri ile sınırlı değildir (Keser, 2010:412). Açlık nedeniyle Yunanistan'da mağdur olan çocukların savaş sonuna kadar başka ülkelere gönderilip bakımlarının sağlanması tartışmaları gündeme gelmeye başlamıştır. Daha 13 Kasım 1941'de Başbakan Tsouderos "*Yunan neslini bilimsel olarak saf dışı bırakmak niyetiyle işgalci ülke sistemli olarak halkı aç bırakmaktadır. Bu nedenle daha da çok yoksul halk çocuğunu gelecek nesli kurtarmak üzere Ortadoğu ve diğer yakın ülkelere göndermek artık bir zorunluluktur*" demiştir. Yunanistan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Logothetopoulos 10 Ocak 1942 tarihinde Türkiye'nin Atina-Pire Başkonsolosu'na yazdığı mektupta 6-13 yaşları arasındaki çocukların Türkiye tarafından kabul edilmelerini, İstanbul'da oturan ailelerin yanında misafir kalmalarının sağlanmasını rica etmiş, çocuk sayısının Türk Hükümeti'nce belirlenebileceğini de ekleyerek "*Devletimizin geçirmekte olduğu gıda zorlukları malumunuz olduğundan iş bu meseleye hususi ilgi atfedeceğinize eminim*" demiştir. Başvekalet 12 Şubat'ta 1.000 çocuğun uygun görüldüğünü belirtmesi üzerine Memleketimize Getirilecek Yunan Çocuklarına Dair Talimat Projesi hazırlamış, organizasyonun sorumluluğu Kızılay'a bırakmıştır (Macar, 2009:114-115).

Yunanistan'da gıdasızlık yüzünden yüzlerce çocuğun her gün hayata gözlerini kapamakta olduğu yönünde gelen haberler karşısında Kızılay Cemiyeti uluslararası temaslar kurmuş, 1942 yılında 1.000 Yunan çocuğunu Türkiye'ye getirerek bakımını üstlenmek için gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır (*Vatan*, 16 Şubat 1942, 1; Uçarol, 2008:838). Türkiye'nin 1.000 çocuk alacağını açıklamasından sonra Güney Afrika da birkaç bin çocuğu kabul edeceğini bildirmiş, ayrıca Suriye'ye 1.000, Mısır ve İsviçre'ye 5.000'er çocuk gönderileceği haberleri de basında yer almıştır. Kenya ve Hindistan da telaffuz edilen ülkeler arasında idi (Macar, 2009:114).

Yunanistan'da açlığın her gün biraz daha tesirini arttırdığını göz önüne alan Kızılay Cemiyeti 13-16 yaşlarında kimsesiz 1.000 kadar Yunan çocuğunu Yunanistan'a eşya götüren Dumlupınar Vapuru ile Kızılay'ın misafiri olarak ülkeye getirmeyi planlamıştır (*Akşam*, 16 Şubat 1942, 1; *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1942, 2). Yunanistan'da Kızılhaç tarafından seçilen ve yaşları 13 ile 16 olan bu emanet çocuklar ilk 1.000 kişilik parti yerleştirildikten sonra ikinci bir çocuk kafilesinin daha memlekete getirilmesi ihtimali de düşünülmüştür (*Cumhuriyet*, 13 Mart 1942, 1). Çocukların savaş sonuna kadar Kızılay'ın himayesinde Türkiye'nin misafiri olmaları kararlaştırılmıştır (*Akşam*, 26 Nisan 1942, 2). Bu çocuklar için 50 kilo süt tozu, 650 kaşık, 1000 çatal, 1.000 tabak, 20 yemek kovası, 2 büyük semaver, 1.000 battaniye, 1.000 yatak ve bir miktar ilaç gönderileceği ve vapurda bulunacak

2 doktor ile 10 hemşire de çocukların sağlık durumları ile ilgileneceği belirtilmiştir. Çocukların ne şekilde, nasıl getirilecekleri, nerede ve nasıl barındırılacakları ve karşılaşılabilecek muhtemel problemler konusunda bir proje geliştirilmiştir (Keser, 2010:416; *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1942, 2).

Çocukların nerede barındırılacağı konusunda yapılan hazırlıklar sonrasında bir kısmının Yedikule'deki Balıklı Rum Hastanesi'nde misafir edilmesi düşünülmüşse de hastanede boş yer olmadığından bu çocukların Büyükkada ve Heybeliada'daki Rum yetimhanelerine yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır (*Cumhuriyet*, 12 Mart 1942, 2). İstanbul'da bulunan binalara ilaveten daha sonra İzmir Buca'da Kültür Lisesi olarak bilinen bina ile Karşıyaka'da bulunan ve Dilsizler Mektebi olarak adlandırılan iki bina daha bulunarak Yunan çocuklarının barınmaları için hazırlanmaya başlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda İzmir'deki binaların bu çocukların barınmaları açısından uygun olmaması nedeniyle çocukların İzmir'e gönderilmelerinden vazgeçilmiş ve Türk aileler tarafından yapılan manevi evlat taleplerine de olumsuz cevap verilmesi kararlaştırılmıştır. Misafirhanenin İzmir'de faaliyete geçmesi daha sonra pek uygun bulunmadığından İstanbul'da bir bina üzerinde durulmuş, sonrasında da Münakalat Vekaleti'ne ait ve vaktiyle Balıkçılık Enstitüsü olarak kullanılan Baltalimanı'ndaki Damat Ferit Paşa Yalısı'nın tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır (Keser, 2010: 433,437; *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1942, 2; *Cumhuriyet*, 12 Mart 1942, 2; *Vatan*, 11 Mayıs 1942, 2). Binanın kullanımı Başvekalet tarafından da uygun bulunduğundan Kızılay'a devri işlemlerine başlanılarak bina baştan aşağı bakımdan geçirilerek çocukların yaşamasına uygun hale getirilmesine karar verilmiştir (BCA., 030.0.010.000.000, Yer No: 179.235.20; Keser, 2010:437). Damat Ferit Yalısı'nda barındırılacak Yunan çocuklar için Kızılay atölyelerinde çamaşır ve diğer lüzumlu eşya dikimine başlanmış fakat yapılan hazırlıklara rağmen Yunan Kızılhaç başkanının Türkiye Kızılay Cemiyeti'ne müracaatı ile milli anane ve terbiye sistemlerine uygun olmadığı gerekçesiyle lisan, muhit ve aileden ayrılma bakımlarından çocukların yurtları dışına çıkarılmamasını istemesi üzerine bu teşebbüsten vazgeçilmiştir (*Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1942, 2; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1942, 3; *Akşam*, 27 Mayıs 1942, 2; *Ulus*, 27 Mayıs 1942, 2; Keser, 2010:456).

1943 yılında milletler arası muhtelif müesseselerin çalışmasına ve birçok memleketin fiili yardımına rağmen Yunan milletinin durumu tehlikeli olmakta devam etmiştir. Mart ayından önce Atina'da haftada 5 gün ekmeğin 240 grama ve haftada 2 gün de 180 grama çıkarılmıştır. Diğer yiyecek maddelerinin yokluğu göz önünde tutulursa bu miktar çok azdır. Ekmek nadir olarak yapılan patates dağıtımından başka Atina'da hergün muntazam bir surette dağıtılan biricik yiyecek maddesidir. Yardım birlikleri tarafından dağıtılan şeyler pek az bir para karşılığında satılmıştır. Fakat halkın satın alma gücü o kadar düşmüştür ki birçok yerde halk dağıtılan maddeleri alabilecek

durumda değildir. Kötü beslenme yüzünden ölüm miktarı devamlı surette artmış, bu durum salgın hastalıkların, tifüsün yayılmasına, verem ve sıtmanın artmasına yol açmıştır. Gelen ilaç yetecek miktarda değildir. Mesela sıtmanın salgın bir şekilde hüküm sürdüğü yerlerde kinin ancak vahim hastalıklarda ve doktor reçetesi ile satılmıştır. Elektrik kullanımı sınırlanmış, Atina şehrinde otobüs seferleri kaldırılmıştır. Tramvay hatları ve araba sayısı azaltılmıştır. Trenler ise genellikle Mihver Devletleri'nin artmış olan askeri sevkiyatında kullanılmışlardır. Su yokluğu da Belediye ve halkı kaygılandırmaya başlamış, halka sabah saat 6'dan akşam 18'e kadar su verilmiştir. Fakat bu kısıtlamalar işgal kuvvetlerine uygulanmamış, işgal kuvvetlerince çok su sarf edildiğinden savaştan önceki şehrin su sarfiyatı iki katına çıkmıştır. Suyun azalması da şehrin sağlık durumunu tehlikeye düşürmüştür. Denilebilir ki Yunanistan'da hayat tahammül edilmez bir hal almıştır (*Akşam*, 29 Temmuz 1943, 2).

Kızılay tarafından Yunanistan'ın muhtaç halkına 10 Temmuz 1943'de İzmir'den Pire'ye hareket eden Kızılhaç emrindeki İsveç bandıralı Fenris Vapuru ile 10.000 kişiye sıcak yemek temini gayesiyle 335 ton kuru fasulye, nohut, buğday, makarna, kuru incir, ince pamukyağı gönderilmiştir. Bundan başka aynı vapurla Kızılay tarafından Yunanistan'da açılacak 3 verem dispanseri için hediye edilen 100 yatak takımı ve Ankara Hukuk Fakültesi'nin Atina Üniversitesi'ne armağan ettiği 500 kilo yiyecek maddesi de gönderilmiştir (*Ulus*, 15 Temmuz 1943, 2). Yunanistan'a yapılan yardımlardan başka Yunanistan ve Adalar'dan savaş nedeniyle kaçıp Türkiye'ye sığınan Yunanlara da yardım sürdürülmüştür. Bunların yanı sıra Kızılhaç Örgütü ile ABD, İngiltere ve Avustralya gibi devletlerden gelen yardım malzemeleri de Türkiye üzerinden Yunanistan'a ulaştırılmıştır (Uçarol, 2008:838).

Kızılhaç Cemiyeti'nin iki temsilcisi İzmir'e bir İsveç vapuru ile gelmiş bulunan 2.670 tonluk gıda maddesi ile Mısır'dan gönderilen 2.000 sandık süt tozunun Midilli, Sakız ve diğer Yunan Adaları'ndaki halka dağıtımına nezaret etmeleri kararlaştırılmıştır. Bu suretle bu adalarda oturan 300.000 kişinin gıdasızlıktan kısmen kurtulması hedeflenmiştir. Gerek gıda maddeleri gerekse sütlerin süratle Adalar'a gönderilmesi hususunda Türk Hükümeti Kızılhaç Cemiyeti'ne her türlü kolaylığı göstermiştir (*Vatan*, 17 Mart 1943, 1). Ayrıca Kızılay savaş halinde veya işgal altında bulunan ülkelerde oturanlarla mektuplaşmayı temin etmek için Ankara, İzmir ve İstanbul'da birer haber alma bürosu kurmuştur. Uzun zamandan beri akrabalarından haber alamayanların bu büroya müracaat ederek 25 kuruş ücretle matbu bir haber alma kağıdı alıp, bunu Fransızca yahut Almanca doldurarak büroya teslim etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Gönderenin ve gönderilenin açık adreslerini içeren bu kağıtların her hafta cumartesi günleri Ankara'ya ve orada bulunan Kızılhaç delegesi tarafından ait oldukları memleketlere gönderilecekleri duyurulmuştur. Kısa bir zaman içinde

İstanbul'daki büroya 130 mektup verilmiştir. Bunların içinde Amerika'ya, Hindistan'a, Fransa'ya, İngiltere'ye, Romanya, Cezayir, Yunanistan, Yugoslavya, Halep ve Kırım'a gönderilecek mektuplar vardır. Fakat en çoğunu Yunanistan'a gidecek mektuplar teşkil etmiştir (*Akşam*, 15 Ağustos 1942, 3).

Türkiye Yunanistan ve Ege Adaları'ndaki Yunan halkına 1940 yılında başladığı insani yardımları 1943, 1944 ve 1945 yıllarında da sürdürmüştür. 1944 yılında muhtaç Yunan çocuklarına yardım için İstanbul'da ve Ankara'da iki yardım komitesi faaliyete geçmiştir. Atina'nın kurtuluşu vesilesi ile Yunanistan'daki muhtaç çocuklara yardım toplamak üzere İstanbul Belediye Reisi Lütfi Kırdar'ın başkanlığı ve Yunan Büyükelçisi Raphael'in fahri başkanlığı altında CHP, Kızılay, Matbuat, Çocuk Esirgeme Kurumu, Ticaret Odası, Üniversite, Milli Bankalar temsilcilerinden ve İstanbul'daki Yunan kolonisini temsil eden kişilerden oluşan bir Türk Yunan İane Komitesi kurulmuştur. Ankara'da da Ankara Belediye Reisi Nevzat Tandoğan'ın başkanlığı altında bir komite faaliyete geçerek hazırlıklara başlamıştır (*Akşam*, 18 Ekim 1944, 2; Uçarol, 2008:838). Kızılay yapılan bağışları toplamaya başlamış ve Ankara'nın mali ve milli müesseselerinin 244.123.50 Lirayı bulan yardımları Kızılay Genel Merkezi'ne yatırılmış ve komite mesaisine son vermiştir. Yardım komitesi "*milli bankalarımıza, yüksek tahsil gençliğine ve sayın halka dost milletin evlatlarına karşı göstermiş oldukları şefkat eserlerinden dolayı*" teşekkürlerini bildirmiştir (*Ulus*, 20 Ekim 1944, 1; *Ulus*, 5 Kasım 1944, 1). Yunan Büyükelçisi Rafael Ankara Vali ve Belediye Reisi Nevzat Tandoğan'ı ziyaret ederek dost Yunanistan'ın başkenti Atina'nın kurtuluşu münasebetiyle yoksul Yunan çocuklara yardım için kurulan komiteye yardım suretiyle göstermekte oldukları şefkatten dolayı Ankara halkına ve müesseselerine hükümeti ve şahsı adına teşekkürlerini bildirmiştir (*Ulus*, 9 Kasım 1944, 1). Yunan çocuklarına yardım olmak üzere Türkiye'den toplanılan paralarla alınacak yiyecek ve giyecek maddelerini Yunanistan'a götürmeye Ege Vapuru tahsis edilmiştir. Aynı vapurla müttefik ülkeler tarafından Türkiye'den alınan buğday, balık, şeker gibi maddelerin de Yunanistan'a sevki kararlaştırılmıştır (*Ulus*, 17 Kasım 1944, 1). İsmet İnönü de Yunan üniversitelilerine mahsus olmak üzere 30 ton kadar giyecek eşya göndermiştir (*Vatan*, 8 Nisan 1944, 1).

1945 yılında Adalar'da şiddetli bir açlık hüküm sürdüğünden gıda maddeleri sevkine tekrar başlanması uygun görülmüştür. Kızıllaç Türkiye temsilcisinin bu sevkiyatın tedbirleri ile meşgul olmak üzere bir müddetten beri İzmir'de bulunduğu belirtilmiştir. Rodos'a da gıda maddeleri sevki kararlaştırılmış ve Türk bandıralı motorlar Rodos'a doğru yola çıkmışlardır. Türkiye'nin bu yardımlarına karşılık olarak Ankara'da Hariciye Vekaletinde yardım için kurulan komisyonun başkanı Feridun Cemal Erkin'e Yunanistan yetkililerinden çok sayıda teşekkür mektubu gelmiş, Yunan basınında da

Türkiye’yi övücü yazılar çıkmıştır (*Cumhuriyet*, 15 Mart 1945, 1; Uçarol, 2008:838).

Yunanistan’ın iâşe durumunun düzelmesi savaşı bitmesinden sonra da kolay olmamıştır. 1946 İlkbaharında bile sıkıntıların devam etmesi üzerine Yunanistan, Türkiye’ye müracaat ederek hububat yardımı istemiştir. Savaştan sonra iâşe durumu hala düzelmeyen Yunanistan’a 10.000 ton buğday ve 5.000 ton çavdar verilmesi kararlaştırılmıştır. Savaş esnasında elinden gelen her türlü yardımı yapan Türkiye, barış zamanında da komşu Yunanistan’ın bir an önce yaralarını sarması için gayret göstermiştir (Bakar, 2008).

Sonuç

Yunanistan’ın İtalyan ve Alman işgaline uğramasıyla beraber Alman işgal güçlerinin Akdeniz’de başlattığı ambargoyu öne süren pek çok ülke Yunanistan’a yardım etmek ister gibi davransalar da fiili bir yardım hareketinde bulunmazlar. Savaş yıllarından kaynaklanan ekonomik sıkıntıları yenmeye çalışan Türkiye ise savaşı dışında kalmasına rağmen her an savaşa hazır olma zorunluluğu içinde bir taraftan artan savunma masraflarını karşılamaya çalışmış, diğer taraftan uygulamaya koyduğu yeni vergilerle kaynakların iktisatlı kullanılması yönünde tedbirler almış ve Yunanistan’a “dost ve kardeş ülke” denilerek her türlü yardımı yapmıştır.

Türkiye savaşı başından itibaren imkânlarını seferber ederek Yunanistan’a yardım etmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Yunanistan’a ekonomisinin yeterli olmamasına rağmen temel besin kaynakları ve sağlık malzemelerini insani yardım olarak karşılık beklemeksizin göndermiştir. İkinci Dünya Savaşı içerisinde Türkiye’den Yunanistan’a gönderilen yardımlar 1930’lu yıllarda kurulan Türk-Yunan dostluğunun uygulaması olarak görülebilir.

Kaynakça

Arşiv ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi
Resmi Gazete

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Ulus Gazetesi

Vatan Gazetesi

İnceleme Eserler

Akkuş, B. 2014. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, (Ed.) Yeliz Okay, *Türk Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler*, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Armaoğlu, F. 2007. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Bakar, B. 2008. Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 71.

Balcıoğlu, M. 2007. Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası, (Ed.) Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Gürel, Ş. 1993. *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Hatipoğlu, M. 1997. *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kalemlı, H. ve Erdem, Ufuk. 2011. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Yunanistan'a Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları ile Gönderdiği İnsani Yardımlar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.205-236.

Keser, U. 2008. *Yunanistan'ın Büyük Açlık Dönemi ve Türkiye*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Keser, U. 2010. *Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal 1939-1949*, Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

Keser, U. 2012. Açlık, İşgal, Ölüm ve Yunanistan'da Hayat Kurtaran Gemiler 1939-1945, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 5, s.813-826.

Kodal, T. 2006. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 1923-1938, (Ed.) Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara: Anı Yayınları.

Macar, E. 2009. *İşte Geliyor Kurtuluş (Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a Yardımları 1940-1942)*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat Tarih Yayınları.

Tuncer, H. 2012. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Uçarol, R. 2008. *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der Yayınları.

Sosyal Medyanın Siyasal Toplumsallaşmaya Etkileri: Bir Alan Araştırması*

DOI NO: 10.5578/JSS.39360

Osman METİN¹

Geliş Tarihi: 03.08.2016

Kabul Tarihi: 07.12.2016

Özet

Kullanım yaygınlığı günden güne artan sosyal medya, gündelik yaşamın önemli bir parçası olma yolundadır. Bu noktada toplumsal ilişkileri, süreçleri etkileme ve dönüştürme potansiyeli ile son zamanlarda üzerinde en çok çalışılan konular haline gelmeye başlamıştır.

Sosyoloji toplumsal ilişkiler, etkileşimler ve işleyen süreçlerle ilgilenir. Bu süreçler özü itibari ile sürekli devam etse de, gerçekleştirilme biçimleri değişebilmektedir. Bu anlamda toplum içindeki bireylerin toplumsallaşmaları ve siyasal olarak uyarlanma süreçleri sürekli devam eden bir durumdur. Her dönemde bu süreci belirlemede etkili faktörler vardır. Bu çalışmanın konusu sosyal medyanın siyasal toplumsallaşmaya etkileridir.

Çalışmanın uygulamalı bölümü nicel bir araştırma şeklinde tasarlanmıştır. Temel veri toplama tekniği ankettir. Araştırma, sosyal medya ortamlarını en yoğun kullandığı varsayılan kesim olan üniversite öğrencileri üzerinden yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, ana hipotez doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Sosyal Medya, Siyasal Toplumsallaşma.

The Impacts of Social Media on Political Socialization: A Field Study

Abstract

As the prevalence of the use of social media increases from day to day it is becoming an important part of daily life. At this point, with its potential to influence and transform social relationships and processes, it has started to become one of the most studied topics in recent times.

Sociology is concerned with social relations, interactions and functioning processes. Even though, the essence of these processes are continuous the way in which they are realized can vary. In this context, the socialization of individuals and their ways of political adaptation in society is an ongoing process. In every period

* Bu makale, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş doktora tezinin özetidir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: ometin@aku.edu.tr

there are influential factors that determine this process. The subject of this study is the effects of social media on political socialization.

A quantitative research has been designed for the applied section of the study. The fundamental data collection technique is the survey. The research has been carried out on college students as the most intensive users of social media. In the results of the research, the main hypothesis was confirmed.

Keywords: *New Media, Social Media, Political Socialization.*

Giriş

Sosyal bilimciler, tarihi süreci premodern, modern ve postmodern şeklindeki dönemselleştirmelerle daha kolay anlaşılabilir kılmaya çalışırlar. Onlar içerisinde yaşanan şu zamanları ise bir şekilde modernlik sonrası dönemler veya küreselleşme etkisindeki bilgi toplumu şeklinde dönemselleştirilebilmektedir.

Teknolojik determinist bir bakış açısı ile bilgi toplumu dönemselleştirmesi yarı iletken teknolojisinin ortaya çıkışı iledir. Yarı iletkenlerin teknolojide kullanımı kitle iletişim araçlarını dönüştürmüştür. İnsanlar elektronik ortamlardan haberleşmelerini sağlamaya başlamışlardır. Bu teknoloji beraberinde bilgisayarların gelişimini ve gündelik yaşamın her alanında bilgisayarlaşmayı getirmiştir. Bilgisayarlar arası iletişimin kurulması ile oluşan ağ siteleri yeryüzünde yaşamın her alanında vazgeçilmez bir hal almıştır. En yaygın, bilinen ve kürede etkili olan ağ sistemi internettir. Küreselleşme süreci ile uyumlu olan bu teknolojik gelişme birbirlerini tamamlar hale gelmiştir. Bir dönem önceki teknolojide uydular aracılığı ile tv, radyo gibi kitle iletişim araçları etkin iken artık internet küreselleşmenin tamamlayıcı ve pekiştirici parametresi haline gelmiştir. Küreselleşmede mobilizasyonu hızlandıran ve her alana yayan bir etki gözlemlenebilmektedir.

Bilgi toplumu tanımlamasını karşılayabilecek özelliklere bakıldığında, bilginin en temel ürün ve en değerli kaynak olduğu, üretim faaliyetlerinin bu doğrultuda şekillendiği, iş gücünün önemli bir kısmının bu sektörde çalıştığı toplum yapısı ile karşılaşılmaktadır. Böylesi bir sosyal yapının temel dinamiklerini de haliyle üretilen, sahip olunan ve dolaşımda olan bilgi oluşturacaktır. Bilginin üretildiği, yeniden şekillendirildiği, dolaşıma sokulduğu ortamlar ise bilgi toplumunun sürdürülebilir olmasını sağlayan ortamlar olmaktadır. Günümüz koşullarında çoğu konu sürdürülebilirlik ekseninde ele alınmaktadır. Bilginin temel faktör olduğu sosyal yapılarda teknoloji de bu doğrultuda belirleyici olmaktadır. Özellikle bilgi teknolojilerinin gündelik hayatta işgal ettikleri yer, sürekli gelişimi ile birlikte bir o kadar artmaktadır. Bilgi/bilişim teknolojileri kullanımının tabana doğru yaygınlaşması, bilginin çok daha kolay ve hızlı paylaşılır olmasını sağlamaktadır. İnsanlar arasında kolay ve hızlı yayılan bilgi

karşılıklı etkileşimleri de beraberinde getirmektedir. Önceki dönemlere göre haber alma veya bilginin yayılması konvansiyonel medya diye tabir edilen kitle iletişim araçları ile mümkün oluyordu. Bu tarz haber alma/bilgilenme yolu henüz kullanılmakla birlikte tek yönlü bir etkiye sahiptir. Yani bu yolla iletilen bilgiler/mesajlar vericiden alıcıya doğru tek yönlü olarak işler ve sadece alıcılar üzerinde bir etki oluşturur. Karşılıklı bir etkiden bahsetmek mümkün değildir.

Bir davranışın sosyal davranış olarak ele alınabilmesi için karşılıklı etki ile ortaya çıkmış olması gerekir. Bu doğrultuda insanların kendi aralarında kurdukları sosyal ortamlar, sosyal ağlar karşılıklı etki ile oluşmaktadır. Bir davranış, bir başkasının etkisi doğrultusunda ortaya çıkar ve davranıldığında yine bir başkasını etkilerse sosyal davranış olarak değerlendirilir. Bu durum gündelik hayatı sosyal olarak karşılamanın temel nedenlerinden birisidir.

Enformasyon için günümüz koşullarında yaygın olarak internet tabanlı uygulamalar tercih edilmektedir. İnternete hemen hemen her mobil cihazla kolaylıkla erişilebilir olması, internetin kullanım yaygınlığını arttırmaktadır. Haber alma, iletişim, eğlence, alışveriş ve daha birçok alanda etkin olarak kullanılan internet uygulamaları; teknoloji gelişimi, teknolojinin ucuzlaması ve çeşitlenmesi ile iyice yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda internet uygulamaları ile son on yılda ortaya çıkıp yeryüzünde yaygınlaşan toplumsal paylaşım ağları (bu ifade çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sosyal medya ile karşılanacaktır) insanları kolay ve hızlı etkileme gücüne sahip olduğunu düşündürebilecek bir olgudur. Çünkü yukarıda belirtilen konvansiyonel medyadan daha fazla etkiye sahip olduğu ve aynı zamanda karşılıklı etkilenmeye uygun olduğu için sosyal ortamların gelişmesine açık olarak görülmektedir. Bir ağ dâhilinde çevrim içi yapısıyla, anlık paylaşımlar ve onlara verilen karşılıklarla gündelik hayatın sosyal yapısı belli özellikleri ile bu ortama taşınmış olmaktadır. Böylelikle kişi sosyal yaşantısının bir benzerini elektronik ağlar ile oluşturulmuş bu yapıya taşıyarak sosyal yaşamını, sosyalleşmesinin devamını bu yolla sürdürebilmektedir. Bu bağlamda toplumsallaşma ve özelde siyasal toplumsallaşma biçimleri yeni sosyal ortamlarla yeniden biçimlenmektedir. Bu çalışmanın konusu da bu güncel durumdan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın temel sorunsalı, sosyal medya ortamlarının siyasal toplumsallaşmaya etkileridir. Bu yeni durum sosyolojik olarak araştırılıp, incelenmesi gereken bir konudur. Günümüz yaşamının popüler ifadelerinden biri olan demokrasi ve demokratikleşme süreçleri ile de ilişkilendirilebilecek bir durumdur. Çünkü sosyal medya ortamında bulunmak görece de olsa demokratik, katılımcı ve özgürlükçü bir ortamı hazırlamaktadır.

Kamusallığın dönüşüm süreci ve mahremiyet algısı bu ifadelerin yeniden tanımlanmasını gerektirecek düzeyde yapısal olarak değişmektedir.

Aydınlanma sonrasında gazete, kitap, topluluklar ve tartışma ortamları ile ortaya çıkan kamusal dönüşümünü hâlâ devam ettirmektedir. Kamusal artık doğrudan homojen bir burjuva sınıfı etkisinde değildir. İnternet ve sosyal medya ortamlarının yoğun olarak kullanılmasıyla, kitle iletişim araçlarının yeni bir forma sahip olması, bu durumun araştırılıp incelenmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü kamusalın ortaya çıkmasında bahsedilen bu durum internet tabanlı sosyal ağlara taşınarak, oradaki paylaşımlar ve etkileşimlere dönüşmüş durumdadır. Bu sosyal ağlardaki paylaşımlar kimi zaman bağnazlık ve fanatizm için araçsallaştırılsa da kimi zaman hoşgörü ve tolerans argümanı olarak da değerlendirilmektedir.

Sosyal medya ile birlikte siyasal toplumsallaşma açısından kullanıcılarda çoğulculuk algısının durumu da ayrı bir öneme sahiptir. Çoğulculuk ortamı içerisinde bulunma eğilimi ile kullanıcılar sosyal hayattaki siyasal kimliklerinden farklı bir görünüme de sahip olabilmektedirler. Çünkü çoğulculuk ortamı içerisinde bulunma eğilimi bir şekilde diyalog ve hoşgörü ortamını gerekli kılmakta bu da sosyal medya ortamının araçsallaştırılabildiğini göstermektedir. Bilgi toplumundan ağ toplumuna doğru dönüşen günümüzün sosyal ilişkilerine, yapılarına etkisi olan yeni durumların sosyal bilimciler tarafından araştırılması gerekir. Bu aşamada yeni siyasal toplumsallaşma değişkenlerini, bunlara etki eden faktörleri anlamak ve açıklamak gerekir.

1. Sosyal Medya

Sosyal medya oldukça yeni bir ifadedir. İnternette çevrim içi araçlar ve web siteleri için kullanılan ortak bir kavramdır. Kavram olarak sosyal medya, medyanın sosyal bir boyut kazanması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Medyanın sosyal boyut kazanması eski medyanın geleneksel anlamının dışına çıkılması ile olmuştur. Bunu sağlayan en önemli faktör iletişim teknolojilerinin gelişmesidir. Konvansiyonel medya -eski medya- tek taraflı bir iletişim işleyişine dayalıdır. Mesajların tek yönlü olarak kaynaktan hedefe doğru ulaşmasına dayalı işlemektedir. Bu şekildeki eski medya, iletişimde tek yönlü olarak insanlara sadece bilgiyi iletmektedir. Hedefteki alıcıların bu iletilen bilgileri teyit etme, doğrulama, cevap verme, gibi reaksiyon gösterme imkânları yoktur (Çıldan vd., 2012:1).

Medyanın sosyal boyut kazanması ve yeni medya olarak sosyal medya haline gelmesi bu karşılıklı iki yönlü iletimin ortaya çıkması ile mümkün olmuştur. Sosyal bilimlerde herhangi bir davranışın sosyal bir davranış haline gelebilmesi karşılıklı olarak etkilemesi ve etkilenmesiyle gerçekleşir. Medyanın sosyal boyutu da bu şekilde iki yönlü iletişim ve etkileşimle ortaya çıkmaktadır. Yeni medyada insanların kendilerine ulaşan haberlere, bilgilere geri dönüşler yapmaları oldukça kolaydır. Bu karşılıklı

iletişim ve etkileşim sonucu medya sosyal olma özelliğine kavuşmaktadır. İletişim temelinde sosyal medya, insanların birbirleri ile etkileşimli iletişimlerini sağladığı çevrim içi platformlardır.

Bilişim teknolojilerinin gelişimi ile birlikte ağ sistemlerinin ortaya çıkışı ve erişimin kolaylaşması interneti hızlı bir şekilde yaygınlaştırmıştır. Yaygınlaşan bu ağ sistemi kendi içerisinde barındırdığı sosyal etkileşim özelliği sayesinde sosyal medya olgusunu ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya yeni kuşak internet uygulamaları içerisinde yer alır. Yeni kuşak internet uygulamaları Web 2.0 ile ortaya çıkmıştır. Web 1.0, internetin ilk ortaya çıktığı zamanlarda tek yönlü enformasyon işleyişini ifade etmektedir.

Sosyal medyanın internet ortamında gelişimine etki eden web 2.0 teknolojisi karşılıklı iletişim ve etkileşime olanak veren bir protokoldür. İçeriğinin kullanıcılar tarafından şekillendirildiği, bir ara yüze sahiptir. İnternette sosyal paylaşım siteleri ile yaygınlık kazanmıştır. Sosyal paylaşım siteleri internet kullanıcılarının çeşitli bireysel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İnternet kullanıcıları; arkadaşlarına ulaşmak, yeni arkadaşlar bulabilmek, kendileri veya kendileri dışındakilerle ilgili görseller paylaşmak vb. gibi çeşitli etkileşimlerde bulunmak için sosyal içerikli siteleri kullanmaktadırlar.

Kimi kavramsallaştırmalarda sosyal web siteleri olarak da geçmektedir. Hatta bu sosyal web siteleri, sosyal ağ siteleri ile sosyal medya sitelerinin toplamına birden karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu sosyal web sitelerinin kullanıcının içeriğini oluşturup paylaştığı ortak özelliği vardır. Geçmiş on yıl boyunca tüm dünyada yüz milyonlarca internet kullanıcısı sosyal ağ sitelerini ve sosyal medya sitelerini ziyaret etmiştir (Kim, Jeong, ve Lee, 2010:218). Kullanıcılar bu çevrim içi platformları mobil veya web tabanlı olarak birbirleri ile etkileşimli biçimde sürekli olarak sürdürebilmektedirler. Sosyal medya çift taraflı -karşılıklı etkileşimli- ve eş zamanlı bilgi paylaşımını sağlayan medya sistemidir. Zaman ve mekân esnekliği bu yeni medya sisteminde büyük öneme sahiptir.

İletişim disiplininde medyanın tarihi, mağara duvarlarına çizilmiş resimlerden itibaren başlatılabilmektedir. Hatta toplumsal örgütlenmenin ve kültürel değişimin temelini, iletişim teknolojisinde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerde arayan kuramlar vardır. Teknolojik determinizm olarak adlandırılan bu yaklaşımlarda toplumsal örgütlenmenin temeli ekonomi merkezli değil iletişim teknolojisinin gelişimi çerçevesinde açıklanmaya çalışılır. En önemli temsilcileri Harold Innis ve Marshall McLuhan'dır (Cangöz, 2012:17).

İletişim tarihinde, kitle iletişimi, matbaanın kitlelere ulaşacak şekilde -ticari boyutuyla birlikte- kullanılması ile başlatılmaktadır. Bu durumda Avrupa'daki matbaa kullanımına karşılık gelmektedir. Yaygın olan kanının aksine, matbaa ilk olarak Avrupa'da kullanılmamıştır. Matbaanın Avrupa'da

ilk kullanımından çok daha önce Çin, Uygur gibi Asya, Orta Asya ve Uzak Doğu uygarlıklarında kullanılmaktaydı (Cangöz, 2012:21). Avrupa'daki ilk kullanımın temel alınmasında en önemli etken kitlesel bir amaç güdülmüş olması ve ticari boyutunun öne çıkmasıdır. Matbaa ile ortaya çıkan basılı materyallerin ileride yaşanacak sosyal hayatın her alanındaki kırılmaya etkisi olacaktır.

Dilin ve fonetik seslerin ortaya çıkışı, yazının kullanılması, mektup, matbaa, kitap, dergi, gazete, radyo, televizyon ve son olarak internet yolu ile iletişim insanlık tarihindeki iletişimin gelişim seyrini oluşturmaktadır. Her dönem kendi iletişim teknolojileri ile toplumsal yapısını örgütlemektedir. Her yeni iletişim teknolojisi giderek artan bir şekilde toplumsallaşmayı etkilemektedir. Televizyonun etkisi ile radyonun etkisi farklı olacağı gibi internet tabanlı iletişim biçimleri ile televizyonun toplumsallaşmaya etkileri farklı olacaktır. İletişimin kitleselleşme seviyesi ile etkileme oranı birbirleri ile orantılı olarak gelişecektir. Bilgi ne kadar çok insana ulaşırsa, o kadar fazla etki söz konusu olacaktır. İnternet tabanlı iletişim biçimleri de kendi içinde gelişerek sosyal medyayı ortaya çıkarmıştır.

İnternet teknolojisi temelli paylaşımlardan önce insanlar daha geleneksel usullerle paylaşımlarını gerçekleştiriyorlardı. Sonraları modern hayatın etkisi ile insanlar arası ilişkiler ağırlıklı olarak ikincil düzeyde gerçekleştiğinden artık bunlara az rastlanmaktadır. Örneğin; berber esnafının iş yeri ortamı, kadınlar arası toplantılar, kahvehaneler, köy yerindeki çeşmenin etrafında toplanmalar gibi. Bu örneklerde görüldüğü gibi insanlar arasındaki paylaşımlar medya aracılığı ile olmayıp, geleneksel olarak görülebilecek biçimlerdeydi. Modern zamanların insanı; çevresindeki kalabalıklara rağmen yalnızlaştıkça, çevresi ile birincil düzeydeki ilişkileri minimize ettikçe, bu ihtiyacını farklı kanallar aracılığı ile gidermenin yollarını da arayacaktır.

Sosyal medya şu sıralar yaygın olarak kullanılan toplumsal paylaşım siteleri (Facebook, Twitter vb.) ile ortaya çıkmamıştır. Toplumsal paylaşım sitelerinden önce de insanların karşılıklı paylaşımlarda bulunabildikleri birçok ortam vardı. Bu dönemler kronolojik olarak ele alındığında ilk olarak 1978 yılında, W. Christensen ve R. Suess isimli iki arkadaşın, birbirleri ile irtibatlı kalmak için bir yazılım geliştirmeleri milat olarak ele alınır. Bu girişimden on bir yıl sonra ilk web sitesi kurulur. Web siteleri internet ağı ile yaygınlaşmaya devam ederken 1995 yılında irc (internet relay chat) sunucuları üzerinden sohbet etme programları geliştirilir. O dönemlerde kullanıcılar sanal olarak gördükleri internet ortamında yaygın bir biçimde gerçek kimliklerini kullanmama eğilimindedirler. Sonradan geliştirilen internet tabanlı anlık mesajlaşma programları (msn, icq, aol) kısmen de olsa kişileri gerçek kimlikleri ile internete taşımıştır (Çile, 2012).

Tarihsel olarak sosyal ağ siteleri, sosyal medya siteleri çıkmadan önce başlamıştı. Classmates.com (1995) ve SixDegrees.com (1997) ilk sosyal ağ siteleridir. Friendster (2002), MySpace, Bebo ve Facebook (2004) sosyal ağ sitelerinin bir sonraki grubudur. Sosyal medya sitelerini Flickr (2004) ve Youtube (2005) izledi (Kim, Jeong, ve Lee, 2010:217).

İletişim alanı ve bilişim teknolojileri ile uğraşanlardan, sosyal medyayı, network (ağ) yapılarının ilk kurulduğu zamanlarla temellendiren bu yaklaşımlar olmasına rağmen, bu çalışmanın konusu olan ve günümüz internet ortamındaki sosyal medya olgusu internette, web 2.0 teknolojisine geçilmesi ile boyut değiştirmiştir. Web 2.0 kullanıcıların interaktif katılımına izin veren internet platformlarını ifade etmektedir (Joseph, 2012:146). Henüz tam olarak bir tanımlaması yapılmamış bu teknoloji 2000'li yıllardan sonra geliştirilmeye başlanmış, 2004 yılında O'Reilly Media isimli yazılım firması tarafından terminolojiye kazandırılmıştır (O'Reilly, 2005).

Web 2.0'ın internette yer alması ile birlikte iki yönlü iletişim ve etkileşim üzerine dayalı internet siteleri kullanıma sunulmaya başlanmıştır. Bunlardan en çok etkiye sahip olanları ve sosyal medya denince ilk akla gelenleri -araştırmanın yapıldığı dönem itibari ile- sırasıyla Facebook ve Twitter'dır.

2. Siyasal Toplumsallaşma

Birey yeryüzüne ilk geldiğinde kendisinden önceki insanların oluşturdukları kültürel-sosyal dünyaya yabancıdır. Gelişimini tam olarak tamamlamamış prematüre bir biyolojik canlıdır. Bu ilk zamanlardaki eksikliğini insan olmanın avantajı ile kültürel ve sosyal donanımları edinerek kapatacaktır. Bu doğrultuda içerisinde bulunduğu toplumun özelliklerini, önce ailesinden sonra çevresinden daha sonra daha çok genişleyen sosyal ve fiziksel çevreden edinecektir. Daha önce ifade edildiği üzere bu sürece genel hatları ile toplumsallaşma denmektedir. Toplumsallaşmanın siyasal alana dair olanı ise, toplumsallaşmanın alt türü olan siyasal toplumsallaşmadır.

İnsanların içerisinde buldukları fiziki ve sosyal çevrenin siyasal hayata dair olan değerlerini, tutumlarını ve davranış kalıplarını nasıl edindiklerine yönelik bir soruya verilebilecek cevap elbette siyasal toplumsallaşma ile olacaktır. Bireyin, toplumsal yaşamda siyasal hayata hangi boyutlarda katıldığını ve davrandığını anlayabilmek, etkilendiği araçları ve etkilediklerini araştırabilmek bir siyasal toplumsallaşma çalışmasının konusudur. Siyasal hayat içerisindeki konumunu belirlemeye çalışmak, bireyin siyasal toplumsallaşma süreciyle ilgilidir (Dursun, 2002:217-220).

Siyasal toplumsallaşma olgusuna yönelik ilk çalışmalarda, Harold D. Lasswell tarafından 1930'da yapılan "Psikopatoloji ve Politika" isimli yaygın,

siyasal toplumsallaşmayı psikanalitik olarak ele almasıyla ilk sırada yer almaktadır. Siyasal toplumsallaşmaya yönelik bu yaklaşımı Erik H. Erikson (1958), Lucian W. Pye (1962), Lewis S. Feuer (1969) sürdürmüştür. Bunların haricinde Avrupa'daki psikanalitik yaklaşım ile Amerika'daki davranışçı yaklaşımı birleştirmeye çalışan Adorno ve çevresi 1950'de "Otoriter Kişilik" adlı nitel çalışma ile bu konuya yönelik çalışanlar arasında sıralanabilirler. Müstakil bir şekilde kavramın kullanımı 1954'de Lipset ile birlikte görülecektir. Daha sonra 1959 Hyman'ın kullanımına kadar geniş bir kullanım ile karşılaşmayacaktır (Alkan, 1979:4). Amerikalı toplum bilimci Herbert Hyman'ın (1959) "Political Socialization" isimli çalışmasının sistematik ilk siyasal toplumsallaşma çalışması olduğunu aktaran Tokgöz (1978:81) siyasal toplumsallaşmanın yapılan bu sentez yayınıla üzerinde sözü edilmeye başlanan bir kavram olduğunu bildirmektedir.

Siyasal toplumsallaşma tanımları, toplumsallaşma tanımları ile ilişkilendirilmesinden dolayı yaygın olarak, devam eden bir süreç olarak ele alınmış ve tanımlamaları bu doğrultuda yapılmıştır. Siyasal toplumsallaşma bir süreç olarak ele alındığında, toplumsallaşmanın bir bölümünü oluşturacaktır. Bu çerçevede siyasal toplumsallaşma, siyasal inanç, değer ve davranışların birey tarafından benimsenmesi veya toplum tarafından öğretilme süreci olarak tanımlaması yapılabilir (Kışlalı, 1999:112-113). Toplumsallaşmanın bir alt türü olarak siyasal toplumsallaşma; süreç içerisinde siyasal kültür, tutum ve davranışların öğrenilip, sürdürülebilir olarak devam etmesini anlatan bir kavramdır.

Ayrıca tanımları dar veya geniş kapsamlı olmalarına göre değerlendirmek mümkündür. Dar kapsamda, siyasal davranışların, değerlerin ve tüm donanımın toplumsallaşan bireye aktarılmasıdır. Geniş kapsamda ise bunların yanı sıra, toplumsallaşma amacına yönelmemiş toplumsallaşma süreç ve etmenlerinin doğurduğu siyasal davranışları inceleyen daha geniş kapsamlı olarak ele alınmasıdır şeklinde açıklayan Alkan bu durumu Merton'un "toplumsal işlevlerin amaçlanmamış sonuçları" deyimini ile karşılamaktadır (Greenstein, Rush ve Althoff'tan aktaran, Alkan, 1979:5).

Bazı tanımlar bireyi tamamen edilgen varsayıp, süreç içerisinde tek yönlü kültürlenmiş (bireyin toplumsallaştırılması olarak) durumunu anlatmaya çalışmışlardır. Bu şekilde tek yönlü süreç açıklamaları sosyolojik açıklamalarda yetersiz görülmektedir. Toplumsallaşma başlığında da ele alındığı gibi bu durum karşılıklı etkileşimin ortaya çıktığı bir süreçtir. Bu yüzden bu doğrultudaki tanım ve açıklamalara burada ayrıca değinilmeyecektir. Bunların haricinde bu süreci girdi-çıkıtı olarak görenler de vardır. Bu bakış açısında toplumsal etkiler girdi, bireysel niteliklerin gelişmesi ise çıkıtı olarak görülmektedir (Inkeles'ten aktaran, Alkan, 1979:6). Fakat daha öncede belirtildiği gibi bu çalışmada karşılıklı etkileşimle ortaya çıktığı yaklaşımı benimsenmiştir. Bireyin eğitim ve toplumsallaşma

sürecinde tam anlamıyla edilgen olmadığı varsayılmaktadır. Göreceli de olsa toplumsal yapının ayrıca etkilendiği kabul edilmektedir.

Siyasal toplumsallaşma, Cambridge Üniversitesi Sosyoloji Sözlüğünde iki yerde yer almaktadır. İlk olarak yurttaşlık kültürü maddesinde geçmektedir. Burada siyasal süreçlere ve kurumlara katılma ile ilgili bir kavram olarak ele alınmaktadır (Turner, 2006:69). Diğer ele alınan yer ise sosyalleşme maddesinde olmuştur. Sosyalleşmenin bir alanı ve daha çok ikincil sosyalizasyon olarak değerlendirilmekle yetinilmiştir (Turner, 2006:591). Bir başka kaynakta siyasal toplumsallaşmanın seksenlere kadar ciddi bir çalışma konusu olmayışı, dönemin politik yaklaşımlarıyla ilişkilendirilmektedir (Ascher ve Hirschfelder-Ascher, 2005:91-92).

Siyasal toplumsallaşmayı yapılan çalışmalar açısından sınıflandırarak tanımlamaya çalışan Greenstein, aşağıdaki dört kategoriye oluşturur (Alkan, 1979:6-7).

- a) Çocukların siyasal eğilimlerinin incelenmesi, siyasal toplumsallaşma çalışması olarak görülüyor.
- b) Süregelen normların nasıl kazanıldığının araştırılmasına da bu ad veriliyor.
- c) Bazen de, yaşamın herhangi bir aşamasındaki herhangi bir siyasal öğrenme eyleminin incelenmesine siyasal toplumsallaşma adı veriliyor.
- d) Nihayet, hem toplumsallaşma etmenlerini, hem de toplumsallaşan kişinin davranışlarını göz önüne alarak, toplumsallaşma sürecini, yukarıdaki kategorilerden herhangi birini kullanarak inceleyen çalışmalara siyasal toplumsallaşma deniyor.

Greenstein'in yukarıdaki kategorileri dikkate alındığında bu çalışmanın kapsamı ilk madde haricindeki diğer maddelere girebilecek bir içeriğe sahip olmaktadır.

Siyasal toplumsallaşma, toplu halde yaşamın olduğu her yerde siyaset ve hayatın siyasal boyutunun olmasından dolayı bütün toplumlarda yaşanan bir alt toplumsallaşma biçimidir. Bütün bu tanımlama çabalarından sonra Alkan (1979:8) siyasal toplumsallaşmayı şu şekilde tanımlamaktadır: "Toplumsal-siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesidir".

2.1. Siyasal Toplumsallaşma Kuramları

Siyasal toplumsallaşma kuramları, genel olarak siyasal toplumsallaşmanın nasıl ele alındığı, siyasal toplumsallaşmaya nasıl yaklaşıldığı ile ilgilidir. Bu konuya yaklaşım biçimi bakış açısını ve dolayısıyla kuramını oluşturacaktır. Kuramların konuyu ele alış biçimleri,

kuramı oluşturan genel ilkelerle paraleldir. Örneğin; psikanalitik yaklaşım konuyu Freud'un temellendirdiği çerçevede ele alacaktır. Siyasal toplumsallaşma için bireyin siyasal hayata katılımının ve etkileşimin çerçevesi, kaynaklarda yaygın olarak üç yaklaşım biçimi ile ele alınmaktadır. Psikanalitik yaklaşım, işlevselci yaklaşım ve çatışmacı yaklaşım (Alkan, 1979:13-17).

Psikanalitik denilince akla ilk gelen Sigmund Freud'tur. Freud'un kişilik teorisi hormonlar ve biyolojik etmenlerle ilişkili olarak kuruludur. Freud temelde bunu iki dürtü ile açıklar: saldırganlık ve cinsellik. Freud'un yapısal kişilik kuramına göre kişilik üç ana sistemden oluşur. Bunlar, id (alt benlik), ego (benlik) ve süperego'dur (üst benlik). Bu sistemler birbirlerinden bağımsız değildirler. Freud'a göre bu toplumsal davranış, bu üç sistemin etkileşiminin bir sonucudur. İd, biyolojik tüm arzu ve dürtüleri içerir ve kişinin enerji deposu olarak gösterilen bilinçaltıdır. Kişinin hemen tatmin arayışında olduğu güdülerini içerir. Ego ise akıl ve sağduyuyu temsil eder ve çevreyle etkileşim sonucunda ortaya çıkar. İd isteklerin karşılanması için egoyu sürekli zorlamaktadır. İd bu istekleri ile egoya zorlayarak sürekli bilinç düzeyine çıkmaya çalışır. Ego gerçeklik ilkesine göre işlediği için idin toplumsal onay görmeyecek isteklerini bilinçaltında tutma çabası içerisinde olur. Yani ihtiyacın giderilmesi için uygun bir nesne buluncaya kadar, gerilimin boşalmasını engeller. Bu doğrultuda bebeklerin, gereksinimlerinin zamanında karşılanması sağlıklı bir ego gelişimi açısından önemli görülmektedir. Süperego ise çocukluk döneminde, büyüklerle etkileşim sonucu gelişir ve toplumsal yasakları içerir. Kişiliğin ahlaki yönü olarak görülmektedir. Kişiliğin kusursuz olma eğilimi buradan kaynaklanmaktadır. Freud tarafından kişinin erdemli olma seviyesi bu süperegonun gelişmişliğine bağlanmaktadır. Süperego aynı zamanda vicdana karşılık gelmekte ve ego ideali olarak görülmektedir. Ego ideali ise çocuğun nasıl bir kişi olmak istediğidir. Toplumsal değerler süperego sayesinde içselleştirilmektedir. Nihai olarak id, kişiliğin biyolojik yönünü, ego psikolojik yönünü ve süperego ise toplumsal yönünü oluşturmaktadır (Bozkurt, 2004:115-118).

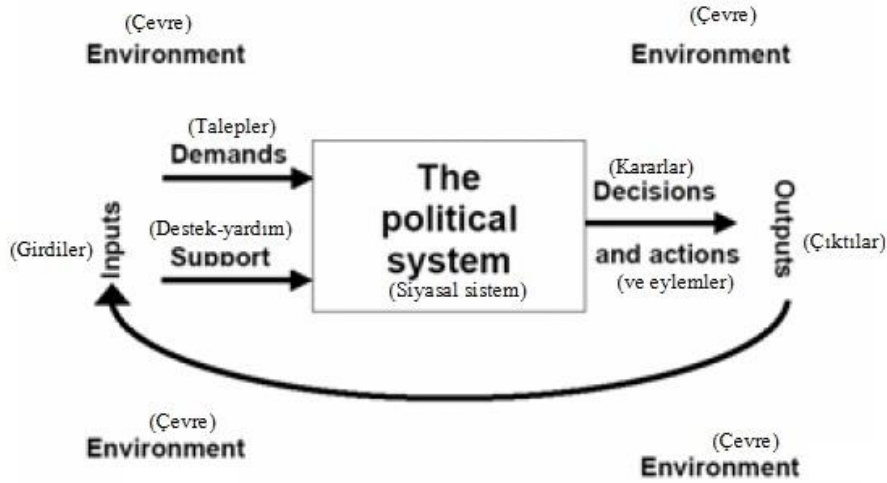
Psikanalitik yaklaşımda kişinin çocukluk dönemi oldukça önemlidir. Çocukluk döneminde yaşananlar, tecrübeler ilerleyen dönemlerde bireyin davranışlarında yönlendirici olacaktır. Özellikle doğumdan beş yaşına kadar olan dönem bilinçaltının en yoğun çalıştığı zamanlardır. Bilinçaltı bireyin davranışlarında etkilidir. Davranışların ortaya çıkmasını sağlayan tutumlar bu alana gönderilen yaşanmışlıklar tarafından belirleyici olmaktadır. Toplumsal ilişkiler, korku, önyargı, güven ve sorumluluk vb. gibi tutumlar bu dönemde bilinçaltına gönderilenler tarafından şekillenir. Dolayısıyla bireyin siyasal alana dair gerçekleştireceği davranışlar bu dönemde elde ettiği tecrübeleri, yaşadıkları ile şekillenecektir. Siyaset sosyal kurumunda

uzlaşımçı veya çatışmacı bir tutum sergilemesi, otoriter bir kişiliğe sahip olup olmayacağı, bireyin bu dönemde bilinçaltına gönderdikleri ile belirlenmektedir. Siyasal alanda yaşanan egemen, otoriter, saldırgan veya zorba olma gibi davranışların temeli bilinçaltı ile ilişkilendirilir. Bu yaklaşımda duygu ve davranışların çift değerliliği ve zıt nitelikleri üzerinde yoğunlaşır. Örneğin; otorite kişilik ve iktidarsızlık arasındaki gizleme, kendine hakim olamama, kendini kabul ettirme gibi davranışlar birbirine karşıt davranışlar arkasına gizlenir (Alkan, 1979:13-17).

Ayrıca bu yaklaşım toplumsal ve siyasal olayları değerlendirmede bireysel özellik ve sorunlarda aramasından dolayı eleştirilmiştir. Alkan (1979:14) bu konuda özellikle Lasswell'in çalışmalarına atıf yaparak, bu yaklaşımın psikolojik bir indirgemeciliğe yol açabileceğini belirtir ve toplumsal yapının, bireyin kendisi ve çevresi üzerindeki yönlendirici etkisini ortaya koyacak olanaklardan da yoksun görür.

Siyasal hayata dair olguların yapısal işlevselci bakış açısıyla ele alınmasında işlevselciliğin genel bakış açısı ile değerlendirildiği görülmektedir. Bu duruma örnek olarak siyasal toplumsallaşma çalışmalarında önemli bir isim olan David Easton ve Jack Dennis, siyasal sistem kuramında rejimin işlerlik kazanması için, girdi olarak yaygın destek görüşünü benimsemişlerdir (Alkan, 1979:15). Yani bireyin toplumsallaşmasına bir girdi-çıkıtı ilişkisi olarak bakarlar. Siyasal iktidar, ideolojik, yapısal ve kişisel kaynaklar aracılığı ile bireylerin kendi iktidarına olan rızalarını ve bağlılıklarını besler. Bu yaklaşıma göre bireyin içinde bulunduğu siyasal yaşamda ideolojik, hukuki ve ekonomik bağlılığı arttıkça sistemin destekleri daha da güçlenir birey ve toplum arasında uyumlu bir ilişki süreci ortaya çıkar. Birey kendi rolünü, (burada rol işlev olmakta) toplumda ve siyasal ortamda hazır olarak bulur. Toplumsal ve siyasal yapı da bireyi o role hazırlar. Böylelikle birey hem nesiller boyu devam edip gelen siyasal kuşatmanın hem de siyasal sistemin ideolojik kuşatmasında kendi rolünü işlevselleştirir (Alkan, 1979:13-17).

Şekil 1. Easton'un Siyasal Sistemi (Neothem, 2006).

David Easton'un (1965:32) siyasal sistemi girdi çıktı ilişkisi olarak gördüğüne dair kendi kitabından bir şekil yukarıda yer almaktadır. Burada talepler ve destekler siyasal sisteme girdi olarak dahil olmaktadır. Politik sistem bu girdileri kararlar ve eylemler olarak çıktıya dönüştürür ve girdi olarak geri beslemeye yönelik hazır hale getirir.

Siyasal toplumsallaşmada işlevselci yaklaşımla ilgili olarak Alkan'ın (1979:15-16) aktardığına göre Easton ve Dennis işlevselci yaklaşım için şunları söylemektedirler: Siyasal toplumsallaşmanın özgül amacı, diğer işlevsel gereksinimlerin karşılandığı yapıların sürekliliğini sağlamaktır. Bu alandaki araştırmaların önemli bir çoğunluğu, siyasal toplumsallaşma ile siyasal sistemin sürekliliğini görevli olarak değişmeyen bir biçimde sağladığını varsaymaktadırlar.

Siyasal toplumsallaşma kuramlarından son olarak çatışmacı yaklaşım; bireyin siyasal toplumsallaşmasını sadece çocukluk dönemine ve o dönemi de bilinçaltına indirmediği için psikanalitik yaklaşımı eleştirmiştir. Ayrıca işlevselci yaklaşımı, bireyin iradesinin yok edildiği, çevre olgularının dikkate alınmadığı, bireysel, toplumsal ve siyasal değişim aktörlerinin önemsenmediği bir tutuculukta analiz ettiği için eleştirmiştir. Bu yaklaşım, hem toplumsal farklılıkların, hem de siyasal talep farklılaşmasının ürünü olarak, siyasal toplumsallaşmanın da bu farklılıklar arasında çatışmaya yol açacağını savunmaktadır. Yine bu yaklaşıma göre birey içerisinde bulunduğu ekonomik sınıfın, toplumsal statünün, etnik ve dinsel yapının, ideolojik çevre unsurlarının etkisiyle kurulu yapıya uyum sağlamak istemeyip, içinde bulunduğu bu etki süreçlerinin katkısıyla farklı oluşumlara karşı çatışmacı bir tutum izleyebilir (Alkan, 1979:13-17).

Alkan'a (1979:16-17) göre bu yaklaşım, siyasal sistemde denge ve süreklilik yerine değişime, sınıfsal farklılaşmaların doğurduğu siyasal toplumsallaşmanın farklı görünümlerine önem veren işlevselci çalışmalardan çok daha tutarlı ve genellemeye elverişli sonuçlar vermektedir. Örnekleme yaparken farklı toplumsal sınıfları ve etnik grupları almalarından, yöntem olarak açık uçlu sorulara ağırlık vermelerinden ve okul aile dışındaki toplumsallaşma faktörlerine önem vermelerinden dolayı bu şekilde düşünülmektedir. Ayrıca siyasal toplumsallaşmada yetişkinlerin siyasal toplumsallaşmasını göz önüne almayı çatışmacı yaklaşımın başlıca özelliği olarak görmektedir.

2.2. *Siyasal Toplumsallaşmada Evreler*

Siyasal toplumsallaşma, genel toplumsallaşmada olduğu gibi bir süreç olarak değerlendirilir. Dolayısıyla siyasal insanın oluşumu belli evrelerde gerçekleşmektedir. İlder Turan (1976:55) siyasal toplumsallaşmanın belli bir yaş döneminde ortaya çıkmadığını, bireyin çocukluktan başlayarak siyasal toplumsallaşmasının hayatı boyunca sürebileceğini bildirir. Ayrıca istisnai olsa da bireyin daha küçük yaşlarda kazandığı siyasal kültürünü tamamıyla terk edip yeni bir kültür edinebileceğini, diğer durumlarda ise çocuklukta kazandığı kültürün ana çizgilerini koruyabileceğini bununla birlikte, bu duruma yeni bir çerçeve ve anlam katabileceğini bildirmektedir.

Önemli siyasal toplumsallaşma çalışmalarından birisi olan Easton ve Dennis'in 1969 yılında yaptıkları "A Political Theory of Political Socialization" isimli çalışmayı ABD'de çocuklar üzerine yapmışlardır. Bu çalışmada yapılan siyasal toplumsallaşmanın farklı süreçlerinin oluşturulmasını Yılmaz (2013:322) şu şekilde aktarmaktadır: Siyasallaşma, kişiselleşme, idealleştirme ve kurumsallaşma olmak üzere dört süreçten oluşmaktadır. Bu süreçlere kısaca bakılacak olursa *siyasallaşma* (politicalization) bireyin, aile ve okul dışında üstün bir otoritenin bulunduğu farkına varmasıdır. *Otoritenin kişiselleşmesi* (personalization); çocuk açısından bu süreç, siyasal otorite ile bir kişinin özdeşleştirildiği bir süreçtir ve aynı şekilde siyasal kurumların farkına da bu aşamada varılmaya başlanmaktadır. *İdealleştirme* (idealization); çocuk için bu aşamada kişiselleştirilmiş siyasal otorite, hata yapmayan herkesten üstün bir iktidar olarak algılanmaktadır. *Kurumsallaşma* (institutionalization); bu süreçte ise siyasi nesnelere birey tarafından kurumsallaşmış birer varlık olarak algılanır. Ergenlik döneminde oluşan bir süreçtir ve etkisi daha sonraki yıllarda devam eder.

Siyasal toplumsallaşmada süreç ve evreler, bireyin siyasal insan olma yolunda geçirdiği aşamalarıdır. Bireyin siyasal insan olmaya dair ilk aşamalardan sonra bu siyasallığını yeni koşullara uygun şekilde güncelleyip

sürdürebilmesi sonraki siyasal toplumsallaşma aşamalarında geçirdikleri ile mümkün olmaktadır.

Yukarıdaki süreçlerin haricinde başka bir dönemselleştirme biçimi olarak Turan'ın (1976:47-55) yaptığı siyasal toplumsallaşma evrelerini görmek mümkündür. Bu dönemselleştirmede siyasal toplumsallaşma genel olarak üç evrede ele alınmaktadır. Bunlar çocukluk dönemi, ergenlik ve gençlik dönemi, olgunluk ve yaşlılık dönemidir.

Siyasal toplumsallaşma ajanları kaynaklarda iki biçimde ele alınmaktadır. İlki, birincil düzeydeki etmenler ve ikincil düzeydeki etmenler olmak üzere iki başlık altında toplanandır. Diğer ise toplumsallaşma ajanlarının doğrudan ele alınması şeklinde olmaktadır. Alkan (1979:54-115) tasnifinde ilk biçimi kullanmıştır. Alkan birincil gruplar içerisinde aile ve arkadaş gruplarını saymaktadır. İkincil gruplarda ise okul ve okulun beraberinde gelen eğitim araçlarını ele almıştır. Dursun (2012:98-102) siyasal toplumsallaşma etmenleri olarak birincil gruplarda aile ve arkadaş çevresini sayar, ikincil gruplarda okul, siyasal/toplumsal dernek ve örgütler ve son olarak haberleşme araçları etkisinden bahseder. Turan (1976:55-62) siyasal toplumsallaşma ajanlarını doğrudan sıralayarak aile, okul ve eğitim, arkadaşlar-meslek grupları, haberleşme araçları ve kişisel tecrübeler şeklinde kategorize ederek incelemeye çalışmıştır.

Şekil 2. Siyasal Toplumsallaşma ve Etmenleri

(Bu çalışmada benimsenen etmenlerin şekille ifadesi, yazar tarafından oluşturulup çizilmiştir)

3. Sosyal Medya ve Siyasal Toplumsallaşma

Sosyal medya araçları siyasal alanda oldukça yaygın kullanılmaktadır. Siyasetçilerin aktif kullanımı, takipçilerini bilgilendirme ve propagandalarını bu alanda da kolaylıkla sürdürmelerini sağlamaktadır.

Siyasal partiler organizasyonlarını ve örgütlenmelerini sosyal medya mecralarını kullanarak daha fazla kalabalıklara ulaşma hedeflerini gerçekleştirebilmektedirler. Örnek olarak Obama, 2008'deki başkanlık seçimleri için Twitter'ı aktif olarak kullanmış ve önemli sayılabilecek bir miktarda bağış toplamıştır. Kurumsal kullanımların yanı sıra kurumsal olmayan bireysel kullanıcılar da örgütlenme ve propaganda için kullanılmaktadırlar. Sosyal medyanın, bu mecraı kullananlar için toplumsallaşmalarında etkisi var mıdır? Bu araştırmanın soru cümlelerinden birisidir. Aşağıda Ocak 2014 itibarı ile bazı siyasilerin kişisel Twitter hesaplarının takipçi sayıları yer almaktadır.

Sosyal medyanın konvansiyonel medyaya göre avantaj ve dezavantaj olarak görülebilecek özellikleri bir önceki bölümde belirtilmiştir. Siyasal alanda sosyal medya kullanımı da bu özellikler (tarafsızlık, ucuzluk, ulaşım kolaylığı vb.) çerçevesinde gelişecektir.

Sosyal medyanın siyasal toplumsallaşma ile ilişkisinde, sosyal medyanın etkisinde dünyada ve Türkiye'de öne çıkan birkaç siyasal propaganda ve örgütlenme örneklerine kısaca değinilecektir. Özel olarak bu örnekler üzerinde yapılmış çalışmaların birçoğunda bu olaylara sosyal medyanın doğrudan önemli derecede etkileri olduğu varsayılmaktadır. Her olayın kendine has özellikleri olabileceği gibi değerlendirilmesinde de bunların dikkate alınması gerekir. Sosyal medyanın siyasal toplumsallaşma üzerinde bir etkisinin hangi boyutta olduğu gibi bir soru bu çalışmanın problem cümlelerinden birisidir. Yapılan saha çalışması ve burada geçen sosyal medya örnekleri üzerinden bu sorulara cevap vermek bulgular ve analizler üzerinden cevaplanabilecektir.

Sosyal medya ortamlarının toplumu ne kadar yansıttığı ayrıca önemli bir durumdur. Çünkü sosyal medyanın siyasal toplumsallaşmaya etkileri varsa ancak o mecraı kullananlar için geçerli olacaktır. Bu doğrultuda İspanya'da yapılan bir araştırmanın sonuçları dikkate değerdir. Oviedo Üniversitesi'nden Daniel Gayo-Avello adlı bir araştırmacı Twitter verilerini kullanarak seçim tahminleri üzerine bir araştırma gerçekleştirir. Araştırmacıya göre Twitter'ın seçimlerle ilgili tahmin yeteneği büyük ölçüde abartılmaktadır. Araştırmacı sonuç olarak Twitter ile seçimlerin tahmin edilemeyeceğini bildirir (Pesen, 2012).

Araştırma raporunda sonuç ve öneriler kısmında ulaştığı sonuçlardan bazıları şu şekilde vermektedir;

Herkes Twitter kullanmıyor. Sosyal medya seçmen nüfusunun tarafsız bir örneği olmadığı gibi seçmen nüfusunu temsil etmez. Twitter da yoğunlaşan bazı katmanlar, nicel olarak daha az olanları temsil etmektedir.

Her Twitter kullanıcısı siyasal içerikli tweet göndermemektedir. Çok az bir kullanıcı politik düşüncelerini açıklamaktadır. Geriye kalan büyük bir

kesim sessiz kalıp, olan biteni izlemekle yetinmektedir. Twitter'ı kullanan kesim genç olduğundan bu alandaki ifade edilmiş düşüncelerin çoğunda önyargı içerir. Siyasal tartışmalar yaygın olarak mizahla (alaya alma şeklinde) sürdürülür. ...Bütün bunlardan dolayı Twitter üzerinden seçimler tahmin edilemez (Gayo-Avello, 2012:11).²

Ayrıca Twitter'da paylaşılan haber ve bilgilerin güvenilirliğine Yahoo'dan bazı araştırmacılar (Castillo, Mendoza ve Poblete, 2011) tarafından Twitter'da dolaşıma giren bilgilerin güvenilirliğini ölçebilecek bir sistem geliştirilir. Bu sistem, hızla dolaşıma giren bilgileri takip edebilen ve haber değeri olan bilgilerin gerçekliğini % 90'a varan bir doğrulukta tespit edebilen bir yazılım sistemidir. Bu sistem üzerinden yayılan bilgilerin gerçek olup olmadığı yukarıda bahsedilen bir oranda bulunmaktadır. Yine bu sistem ile tespit edilen ve gerçek olmayan veya güvenilirliği düşük bilgilerin daha öncesinden az tweet göndermiş ve takipçi sayısı oldukça az olan kişilerden çıktığı görülmüş. Ayrıca nedense diğer kişilerin de bu tür kullanıcılardan çıkan tweetleri daha çok yaydıkları gözlemlenmiştir (Pesen, 2011).

Ayrıca sosyal medyada kullanıcılar; ilk haberin veya tweetin kimden geldiğine bakmadan, onu yayan/retweet yaparak dolaşıma sokanın, sosyal statüsü ve konumunu dikkate almalarından dolayı daha güvenilir görmektedirler.

3.1. Referandum (2010) Kampanyaları

12 Eylül 2010 da yapılan referandum için sosyal medya ortamları oldukça yoğun bir şekilde kullanıldı. Sosyal medyadaki propaganda kampanyalarının büyük kısmı Facebook üzerinden yürütüldü. Twitter üzerinden ise daha çok haber ve bilgi akışı takibi yapıldı.

Gerek evet diyenler ve gerekse hayır diyenler taraftar toplamak ve propagandaları için birçok formatta paylaşımında bulunabildikleri Facebook'u tercih ettiler. Evet kampanyasını yürütenlerin en etkili faaliyetleri, sonucun kendi istedikleri gibi çıkması halinde yaşanacak değişiklikleri basit ve anlaşılır animasyonlar halinde hazırlayarak Facebook üzerinden yaymaya çalışmaları olmuştur. Evet taraftarlarının yoğun olarak kullandığı Facebook sayfa isimlerinden ilki "Bende Evet Diyorum" diğeri ise "Sivil Anayasayı Destekliyorum" dur. Hayır taraftarlarının aynı mecra üzerinde en yoğun kullandıkları sayfalar ise "Hayırda Hayır Var" ve "Hayır Diyenler Buraya" dır.³

Bir önceki bölümde anlatılan Gayo-Avello'nun yaptığı bir araştırmaya benzer bir çalışma Türkiye'de uygulanmış ve Gayo-Avello'nun

² Rapora internet üzerinden <http://arxiv.org/pdf/1204.6441v1.pdf> adresinden ulaşılabilir.

³ Ayrıntılar için bkz. <http://www.referandumrehberi.com/facebookta-referandum-rekabeti/>

araştırma sonuçlarına benzer sonuçlara ulaşılmış. Referandum öncesi yapılan tahmin anketinde, referandum için Türkiye'deki Twitter kullanıcılarının Twitturk uygulaması üzerinden gerçekleştirdikleri anket sonucunda %69 hayır, %28 evet ve %3 sandığa gitmem sonuçlarına ulaşılmıştır. Referandum sonuçlanınca evet ve hayır oy oranlarının neredeyse tam tersi bir sonuçla karşılaşmıştır (Pesen, 2012).

Dönemin Twitter kullanıcıları, seçmen kitlesini temsil etme noktasında yetersizdir. Bu durum Facebook kullanıcıları için de söylenebilir. Çünkü bu ortamları kullananlar nispeten daha genç, teknoloji ile barışık, daha iletişim ve etkileşim halinde olanlar olarak görülmektedir. Ayrıca sosyal medya ortamları ekonomik ve teknolojik imkânlar noktasında belli bir sınıfsal seviyedekilerin toplandığı mecralar olmasından dolayı seçmen nüfusunu temsil kabiliyetine sahip değildir. Haliyle herhangi bir tahmin anketindeki sonuçlarda bu mecraı kullananların oluşturduğu kitlenin sonuçları gerçek sonuçlardan farklı olacaktır.

3.2. *Arap Baharı*

Arap Baharı, son yüzyılın en büyük olaylarından biri olarak gösterilen, Arap Dünyası'nda önemli değişikliklere neden olduğu düşünülen, 2010'da Tunus'ta başlayan ve neredeyse tüm Arap coğrafyasına yayılarak günümüze kadar devam eden ve etkileri süren siyasi, protestolu ve silahlı kitle hareketleridir.

Arap Baharı olarak adlandırılan kitle hareketleri serisi, Tunus'ta başlamıştır ve Yasemin devrimi olarak adlandırılmaktadır. Tunuslu bir genç olan Muhammed Buazizi'nin tartaklanması ve tezgâhına el konması sonucu, 17 Aralık 2010'da kendisini yakma girişimi ile başlamıştır. Bu olayla başlayan protestolar, Buazizi'nin nakledildiği hastanede hayatını kaybetmesi ile iyice tansiyonu yükselterek gösterilerin daha şiddetli devam etmesine neden olmuştur. Protesto gösterilerini durduramayan Tunus Devlet Başkanı Zeynelabidin Bin Ali, çıkan çatışmalarda çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi sonucu, 14 Ocak 2011 de Tunus'u terk etmek zorunda kalmıştır. Ülkedeki katı laikliğin mimarı olarak görülen Bin Ali, ironik bir şekilde Suudi Arabistan'a iltica etmiştir (Ulutaş ve Furkan, 2011:7).

Sosyal medya Yasemin devriminde kitlelerin hızlı bir şekilde toplanmasını sağlamıştır. Muhammed'in kendini kamu binası önünde ateşe vererek yaptığı protesto sonrasında toplanan insanların yaptığı eylemler Muhammed'in kuzeni Ali tarafından videoya alınarak internette yayıldı. Böylelikle eylemlerin şiddeti artarak devam etti ve ülkenin dört bir yanında kendiliğinden gösteriler başladı (Castells, 2013:34-35).

Castells (2013:38-37) bu süreçte eylemlerin uzunca bir süre devam etmesini ve başarıya ulaşmasını internete ve El Cezire televizyonunun

spontane başlıklarına bağlar. Böylelikle Televizyon yayınları sosyal medyanın yaygın bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. İktidarın kontrolü dışındaki uydu televizyonları özellikle de El Cezire Youtube'a yüklenen görüntüleri yayınlamaktadır. Kent merkezlerindeki halkın yaklaşık yüzde kırkının bu kanalı izlemesi ve bu kanalın internet bağlantıları isyan süresince hem Tunus'ta hem de Arap dünyasında temel önemini ortaya çıkardı. Twitter'da olayların koordinasyonu sağlanmaya çalışılmış ve en yaygın hashtag olarak #sidibouid kullanılmıştır.

Böylelikle Yasemin devriminde sosyal medya olarak Youtube başta olmak üzere, Facebook ve Twitter süreci hızlandıran ve sıcak tutan etkilere sahip olarak görülmektedir. Yani olaylar başladıktan sonra sosyal medya devreye girerek insanların tepkilerini aktarma ve örgütlenmede yaygın olarak kullanılmıştır.

Arap baharındaki kitle hareketlerinde sosyal medyanın en yoğun etkisine sahip olanlardan biri Mısır devrimidir. Yasemin devriminden etkilenerek 25 Ocak 2011'de resmen başlamış kitle hareketidir. Öncesinde Mısır'daki yüksek oranda seyreden gelir ve sosyal adaletsizliği, yine yüksek orandaki işsizlik, yetersiz beslenme gibi memnuniyetsizliklerden dolayı kabaran bir tepki vardır. Bu tepkinin kitlelerce korkusunun atılması ve organize olunmasında sosyal medya devreye girecektir. Bu yönüyle Arap baharından çok önce rejime karşı isyanlar çeşitli formlarda vardı (Korkmaz, 2012:2151).

Mısır'da bu öncesinden var olan tepkiler özellikle 6 Nisan Gençlik Hareketi üyelerince organizasyonu yapılarak, yine öncesinden planlanan tarih olan 25 Ocak 2011'de Tahrir meydanında toplanılmıştır. Toplanma zamanı ve yeri olarak sosyal meydanında aktif olarak kullanılması Mısır devrimini diğer Arap ayaklanmalarından ayırmaktadır. 6 Nisan Gençlik Hareketi kurucusu Esmâ Mahfuz'un insanları 25 Ocak'ta Tahrir'e davet eden videosunun Facebook sayfasında yayınlanması ile sosyal medya boyutu aktif olarak başlar. Bu videoda bir kadın olarak kendisinin bu harekete katılacağını ve herkesin de katılmasını, sosyal medya üzerinden, cep telefonları üzerinden başkalarının katılmasının teşvik edilmesini istemektedir. Bu şekilde başlayan isyan hareketi diğer video paylaşım siteleri ve Twitter üzerinden hızla yayılarak örgütlenmeyi kolaylaştırdı. Bu süreçte El Cezire teknolojik tüm imkânlarını seferber ederek yine aktif rol oynayacaktır. Hüsnü Mübarek rejiminin isyanlarla baş edememesi üzerine internet erişimini kesmesi, gerek El Cezire gerekse diğer uluslararası kurumlarca farklı yolların kullanılarak erişimin sağlanmasındaki rolü önemlidir. 25 Ocak Devrimi dünyada bundan sonraki ayaklanmalarda Occupy (işgal) hareketlerine örnek teşkil edecektir. Kesilen ağ bağlantılarının ve iletişim imkânlarının yeniden başlatılması (hatta Mübarek'in başkanlığa yeniden aday olmayacağını açıklamasına rağmen)

Mübarek rejimine karşı yapılan bu ayaklanmaları azaltmadı. Ordu, Mübarek ve işbirlikçilerini tutuklayarak, ortalığı yatıştırmaya çalışır ve böylelikle Mübarek dönemi de sona ermiş olur (Castells, 2013:62-85).

Bir başka Kuzey Afrika ülkesi olan Libya'da ortaya çıkan ayaklanmaların doğrudan sosyal medya ile ilişkisini kurmak ve etkisinden bahsetmek zordur. Libya'daki ayaklanmalarda sosyal medyanın en etkili anı Muammer Kaddafi'nin ölümünün dünyaya ulaştırmakla ortaya çıkmıştır. Libya'da Kaddafi baskısının azalması ile ve neredeyse tamamen yok olmasından sonra ülkede Facebook'a üye olma sayısı dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Yasaklarla denetim altında tutulmaya çalışılan sosyal medya araçları, Kaddafi'nin iktidarının tamamen sona ermesinden sonra yoğun bir şekilde ilgi görmeye başlamıştır. Bir başka Arap ülkesi Suriye'de zaman zaman cep telefonu ile dünyaya ulaşan görüntüler haricinde bir sosyal medya varlığından bugüne kadar bahsetmek pek mümkün olmamıştır. Beşşar El Esad'ın Iphone teknolojisinin kullanımına engel olmaya çalıştığı haberleri bildirilmiştir (Korkmaz, 2012:2151). Suriye'de oldukça uzun süren iç savaş hali ülkenin neredeyse tüm iletişim yapısını bozduğu gibi, iktidarın doğrudan engellemeye dönük müdahalesi işi daha zorlaştırmaktadır. Yani zora giren sadece internet erişimi olmayıp, telekomünikasyon sistemi de alt üst olmuş durumdadır.

Arap Baharı, Arap ülkelerinde adeta birbirlerinden cesaret alırcasına arka arkaya ortaya çıkan ayaklanmalardır. Oluşturduğu etki bakımında her Arap ülkesinde farklı özelliklerde, farklı şiddet seviyeleri ile sonuçlanarak gelişmiştir. Bunlardan öne çıkanları ilk başlaması bakımından Tunus ve sosyal medyanın çok daha etkin olarak kullanılması bakımında Mısır'dır. Dolayısıyla Tunus, Mısır, Bahreyn, Cezayir, Suriye, Ürdün, Yemen, Libya gibi ülkelerde daha sert bir şekilde hissedilmiştir. Suudi Arabistan, Fas, Irak, Umman, Lübnan gibi ülkelerde ise küçük çaplı halk ayaklanmaları, protestolar, yürüyüşler ve mitingler şeklinde ortaya çıkmıştır (Kırık, 2012:89-90).

Washington Üniversitesi araştırmacılarının yapmış olduğu kapsamlı bir araştırmaya göre konvansiyonel medya araçlarına ihtiyaç olmadan küresel dünyanın halk ayaklanmaları önce tweetlenmekte, bloglanmakta ve Facebook'ta paylaşılarak, Youtube'da da yayınlanmaktadır. Son yaşanan devrimler için yapılanlar, yukarıda belirtilen araştırmada 3 milyondan fazla tweet, binlerce blog gönderisi ve yüzlerce gigabytelık Youtube videosu incelenerek sosyal medyanın Arap Baharı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuca göre ise sosyal medya Arap Baharı'ndaki siyasi tartışmaların şekillenmesinde oldukça merkezi bir rol oynamıştır. Araştırma sonucuna göre sosyal medyanın Arap Baharı'ndaki rolü kanıtlanmış oldu (Pesen, 2011).

3.3. *Wall Street'i İşgal Et*

Wall Street'i İşgal Et kitle hareketi, Amerika Birleşik Devletleri'nin New York'ta Manhattan'ın güneyinde yer alan ve finans merkezi olan Wall Street'te, 17 Eylül 2011'de, Adbusters isimli aktivist bir grup tarafından başlatılan eylemlerdir.

Barışçıl olarak başlayan eylemlerin amacı sosyal eşitsizliği ve şirketlerin ABD yönetimi üzerindeki nüfuzunu protesto etmektir. Arap Baharı'ndan etkilenecek başlayan eylemlerde eyleme katılanların en önemli sloganları "Biz Yüzde 99'uz" ve "Wall Street'i İşgal Et"tir (We Are 99%, Occupy Wall Street).

Eylemler Wall Street'te başlamıştır çünkü sosyal eşitsizlikle, ABD'nin gelir payındaki giderek artan dengesizliğe vurgu yapılmaya çalışılmaktadır. Rakamlarla ifade edilecek olursa, en üst yüzde birlik kesimde yer alanların tüm gelirlerdeki payı 1976 da yüzde 9 iken 2007'de yüzde 23,5 yükselmiş ve bu durum giderek artmaktadır. Tepede bulunan yüzde birlik kesim ekonomik büyümenin yüzde 58'ini sahiplenmişti. Son on yılda saatlik reel ücretler yüzde iki artarken, ekonomik yapıdaki en üst yüzde beşlik kesimin geliri yüzde 42 artmıştır. Seksenlerde bir tepe yöneticinin maaşı ortalama bir işçinin gelirinin elli katına eşitken, 2010'da bu oran 350 katına yükselmiştir. Böylelikle emlak ve finans piyasasındaki küçük tüketicileri daha çok etkileyen krizin protesto edilmesidir. Amerikan anayasasının imzalanmasının yıldönümü olan 17 Eylül de başlamasına rağmen, yazılı görsel ve sosyal medya üzerinden örgütlenme faaliyetleri öncesinden başlamıştır. Öyle ki 13 Temmuz 2011'de Vancouver merkezli kültürel eleştiri dergisi Adbusters, blogunda şu hashtagle #occupywallstreet bir Tahrir anı çağrısında bulunmuştur (Castells, 2013:141-144).

Dünya Ticaret Örgütü'nün 1999 Kasım ayındaki toplantısının binlerce gösterici tarafından engellenmesi ile sembolik bir başarı kazanan küresel kapitalizm karşıtı bu hareket, küreselleşme karşıtı protestosu olarak görülen Wall Street'i İşgal Et hareketinin öncüsü olarak görülmektedir. Bu işgal eylemi altında yapılan gösteriler, ekonomik adaletsizliğin yanı sıra, aynı zamanda ve belki daha da önemlisi, sorunları ve istekleri dile getirdikleri için pek çok insanı etkilemiştir. İşgal hareketi aşağı Manhattan'dan başlayıp ülke geneline yayılmıştır. Protestolarda şirketlerin açgözlülüğü ve ekonomik eşitsizliğe karşı öfke vardır. Ayrıca ekonomi temelli protestoların yanında politik temsilin yetersizliğine, başarısızlığına dair protestolar vardır (Şen, 2012:139-140).

Herhangi bir lidere ihtiyaç duymadan yatay olarak örgütlenen protestocular, gerek örgütlenmelerinde gerekse sonrasındaki eylemlerinde sosyal medyayı aktif olarak kullanmışlardır. Yaklaşık iki yıl süren değişik mecralardaki protesto hareketinin haber akışı yoğun olarak Twitter

üzerinden sağlanmıştır. Kullanılan hashtagler şunlardı; #OWS, #OccupyWallStreet, #OccupyWallSt, #OccupyWallStNYC. Diğer sosyal medya araçları üzerinden (Facebook, Youtube vb.) mecrasına uygun paylaşımlar olmuştur. Wall Street'e çadır kurarak, diğer temel ihtiyaçlarını görece alanlar oluşturarak, yaptıkları işgal hareketinde Tahrir protestolarına öykündükleri söylenmektedir. Yalnız bu protestolarda yazılı ve görsel basının da (konvansiyonel medyanın) devrede olmasından dolayı⁴ yalan ve herhangi bir temeli olmayan haberlerin sosyal medyada dolaşması diğer önceki (Arap Baharı) protestolar kadar yoğun olmamıştır. Özellikle Mısır'daki protestolarda yönetimin ülkenin iletişim alt yapısına müdahalesi sonucu, kaynağı belli olmayan haber ve bilgi akışından dolayı ortaya bilgi kirliliği çıkmıştı.

3.4. Gezi Olayları

Taksim Meydanı yayalaştırma projesine karşı başlarda, kısıtlı sayıdaki aktivistin, Gezi Parkı'nın zarar görmesini istikrarlı şekilde barışçıl yöntemlerle engelleme çalışmalarıyla hedefleri, kapsamı ve etkisi itibariyle lokal gösterilerin yapıldığı olaylardır. 27 Mayıs 2013 akşamı ile, polisle göstericiler arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı 31 Mayıs gecesi arasında ortaya çıkan olaylar, protesto hareketinin başlama aşaması olarak değerlendirilmektedir (Ete ve Taştan, 2013:21).

Eylemlerinin yoğunlaştığı Haziranın ilk iki haftasıdır. Bu iki haftada gösterilerin gerek hedefleri, gerek coğrafi özellikleri ve katılımcı kitlesinin demografik niteliği itibariyle hızlı ve kapsamlı bir dönüşüm yaşamıştır. Aktivist bir grup tarafından başlayan olaylar, 31 Mayıs gecesinden itibaren Türkiye geneline yayılmıştır. Böylelikle Gezi Parkı'na dair hedefleri de kapsayan, ancak açıkça daha genel iddia ve talepleri dile getiren bir hükümet karşıtı gösteri niteliğine bürünmüştür. Siyasallaşma aşaması olarak değerlendirilen bu süreç 1 Haziran'da güvenlik güçlerinin Taksim ve park çevresinden çekilmesi ile başlatılıp, 15 Haziran akşamı tekrar müdahalesi arasında kalmaktadır. Eylemlerin, güvenlik güçlerinin parkı boşaltmak için yaptığı girişimle zayıflama aşamasına doğru geçtiği değerlendirilir. Bu aşamadan sonra ise eylem biçimleri yeni kanallar üzerinden devam etmiştir. Zaman zaman şiddet olaylarına başvurulsa da daha ziyade mahalle toplantıları ve bağımsız seçim kampanyaları şeklinde barışçıl arayışlar ortaya konmuştur (Ete ve Taştan, 2013:22).

⁴ Birkaç büyük medya kuruluşunun bu protestolarla ilgili haber yoğunluğu diğerleri kadar değildir. Bazı yayınlarda protestolara katılanlar –herhangi bir şiddet eyleminde bulunmadıkları halde- kötü gösterilmeye çalışılmıştır. Kaynak: wikipedia, Wall Street'i İşgal Et maddesi.

Özellikle eylemlerin ilk başladığı zamanlarda ana akım medyanın olayları haberleştirmemesi eleştirilen önemli bir durumdur. Başlardaki bu süreçte Cnn Türk televizyonunun yayınladığı penguen belgeseli eylemlerin sembollerinden birisi haline gelmiştir. Konvansiyonel medyadaki bu eksiklik sosyal medya aracılığı ile giderilmeye çalışılmıştır. İlk zamanlarda oldukça sade olan aktivist sayısı, süreçte kullanılan Twitter haberleşmesi ile bu mecrada yüksek sayıda takipçi sayısı olan sanatçı ve tanınmış kişilerin desteği ile kalabalıklara ulaşacaktır. Bu arada doğru olmayan haberlerde dolaşıma hızlıca girerek, protestocu kitleleri daha kararlı hale getirmede etkili olacaktır. Bu süreçte kullanılan en yaygın hashtagler #direngeziparkı, #occupygezi, #geziparkı olacaktır. Diğer sosyal medya mecraları da ayrıca bu süreçte aktif olarak kullanılmıştır.

Arap Baharı, Wall Street'i İşgal ve özellikle Gezi Parkı eylemlerinde 90 kuşağı geçlerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Genç, dinamik, hayata dair beklentileri olan ve teknolojiyi iyi kullanan bu nüfus aktivizmde de katılımcı olmaktadır. Gezi Parkı eylemlerine katılanların demografik özelliklerine dair çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları protestocuları belli özellikler etrafında toplarken bazıları da her kesimden protestocunun olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Hangi bakış açısı ile ele alınırsa alınsın, nihayetinde ağaç, doğa hassasiyetlerinin ötesinde belli politik tercihleri açıkça talep etmiş, güncel siyasal toplumsallaşma süreçlerinden geçmiş bir eylemci kitlesi vardı.

4. Araştırmanın Yöntemi

4.1. Evren ve Örneklem

Toplumda sosyal medya kullanım yaş aralığı oldukça geniştir. Bu yaş aralığı zaman geçtikçe daha da açılmaktadır. Gerek siyasal toplumsallaşmanın en yoğun hissedildiği gerekse sosyal medyanın en yoğun kullanıldığı kesim, gençlerdir. Üniversite öğrencileri ise bu sayılan durumların en yoğun yaşadığı genç kesimdir. Böylelikle sosyal medyayı ağırlıklı olarak en çok kullandığı varsayılan üniversite öğrencileri çalışmanın evrenini oluşturmaktadırlar.

Evrenin hepsine ulaşmanın mümkün olmaması, örneklemeyi gerekli kılmaktadır. Üniversitede öğrenim gören lisans⁵ öğrencileri üzerinden örneklem oluşturulmuştur. Basit tesadüfi yöntemle örneklem yapılmıştır. Bu çerçevede çevrim içi yolla yapılan ankete farklı kentlerde lisans düzeyinde öğrenim gören üniversite öğrencileri katılmıştır. Örneklemin temsil kabiliyetini güçlü tutmak ve katılımı sağlamak için devlet ve vakıf üniversitesi ayrımı yapmadan üniversitelerdeki akademisyenlere ankete

⁵ Lisans öğrencileri üzerinden örneklem oluşturulmasının temel nedeni öğrenim görülen üniversiteye farklı kentlerden gelme sıklığının daha fazla olmasındandır.

destek olmaları, öğrencilerin katılmalarını sağlamalarına yönelik e-posta ile bilgilendirmeler yapılmıştır. Ayrıca sosyal medya mecralarında lisans öğrencilerinin katılmalarını sağlayacak viral paylaşımlar gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin her kentinden ankete katılımlar gerçekleşmiştir. Her kentten gerçekleşen katılım, genel itibariyle o kentte bulunan öğrencilerin temsiliyetini sağlayacak düzeyde olmuştur.

Örneklem büyüklüğü olarak, yüzde 99 güven seviyesinde ve yüzde 4 kabul edilebilir hata ile 1037 sayısı bulunmuştur. Araştırmanın güvenilirliğine katkısı olması amacı ile 1277 öğrencinin ankete katılması sağlanmıştır. Anketin uygulanması sırasında çevrim içi veri toplama tekniği kullanımından kaynaklı olduğu düşünülen ve anketin güvenilirliğini tehdit eden, yanlış olduğu açıkça görülen bazı katılımcıların anketleri devre dışı bırakılmıştır. Ankete katılanların verdikleri cevaplar tek tek gözden geçirilerek, 82 katılımcının verdiği bilgiler, gerçekliğinin mümkün olamayacağından dolayı elenmiş ve analizler 1195 katılımcının cevapları üzerinden yapılmıştır.

4.2. Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıklarını iki aşamada belirtmek yerinde olacaktır: Birincisi konunun teorik açıdan sınırlılıkları, ikincisi ise uygulama esnasında karşılaşılan sınırlılıklar.

Teorideki sınırlılıklar şunlardır: Araştırmanın, konusu itibariyle güncel olması ve alanındaki literatürde henüz yerini tam olarak almamış olması karşılaşılan sınırlılıkların başında gelmektedir. Özelde sosyal medya ve toplum ilişkisini ortaya koyabilmek için yaşanan güncel olaylar örnek alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın teorik kısmını oluşturacak bu bölümdeki eksiklik mümkün olduğunca diğer dillerdeki yayınlar ile kapatılmaya çalışılmıştır. Bunun gibi benzeri konular, Amerika'da, Avrupa ülkelerinde yer alan araştırmacılar tarafından Türkiye'ye göre daha öncesinden ilgi görmekte ve bu konular üzerine araştırmalar yapılmaya çalışılmaktadır. Bu araştırmaların izlenmeye çalışılması olanaklarla sınırlı olmuştur.

Araştırmanın uygulamadaki bölümünde nicel verileri toplamak için anket uygulaması yapılmıştır. Bu yolla elde edilecek veriler olabildiğince evrene genellemesi yapılabilecek en uygun örneklem üzerine uygulanmıştır. Uygulama için belli bir örneklem üzerinden veri toplama teknikleri yine kendi içerisinde bir takım sınırlılıkları taşımaktadır.

Araştırmanın konusu salt anlamda iletişim olmadığından, sosyolojik boyutu ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden oldukça çeşitlenen sosyal medya araçlarının hepsini veya fazla sayıda sosyal medya aracını dikkate almak mümkün değildir. Sosyal medya araçlarının

sınırlandırılmasında, siyasal toplumsallaşmaya etkileri olabileceği varsayılan etkin ve yaygın olarak kullanılan araçlar araştırmada temel alınmıştır.

4.3. *Araştırmanın Teknikleri*

Bu çalışma ağırlıklı olarak açıklayıcı bir araştırma amacını taşısa da, tanımlama amacı güden özelliklere de sahiptir. Bilindiği üzere açıklayıcı araştırmalar, araştırmaya konu edilen değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi oluşturmaya çalışır. Bu biçimdeki çalışmalarda araştırmacının amacı çalıştığı olay veya konuyu değişkenler arasındaki ilişkilerle açıklamaktır. Tanımlayıcı araştırmalar ise araştırma konusuna bağlı olarak nesne ya da olgunun var olan durumunu anlatmaya yönelik oluşturulur. Araştırmacılar bu bahsi geçen tekniklerden sadece birisini kullanmak zorunda değildir. Araştırmanın niteliğine göre birden çok teknik kullanılıp buna uygun veri toplanabilir (Altunışık vd., 2010:69-70). Anket yolu ile elde edilen bulgularda, çeşitli değişkenleri hipotezler aracılığı ile test etmek ve ilişkilerini açıklamaya çalışmak, araştırmanın açıklayıcı yönünü ortaya çıkarmaktadır. Literatür ve kısmi sosyal medya gözlemleri ile de var olanı anlamaya ve sonrasında anlatmaya dönük olmasından dolayı araştırmanın tanımlayıcı tarafı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Uygulamada elde edilen verilerin istatistiki değerlendirilmesinde frekans, ki-kare, t testi, anova ve faktör analiz teknikleri kullanılmıştır. Frekans analizi, bilindiği üzere elde edilen verilerin tekrar etme sıklıklarına göre sistemli bir tablolamadan ibarettir. Bu araştırmada basit ve sınıflı frekans biçimlerinin her ikisi de kullanılmıştır. Ayrıca merkezi eğilim ölçüleri olarak; aritmetik ortalama, ortanca (medyan), ve mod (en çok tekrar eden değer) kullanılmıştır.

Ki-kare (X^2 , chi-square) tekniği iki değişken arasında istatistiki olarak bir ilişkinin olup olmadığını -veya ilişkinin anlamlı olup olmadığını- beklenen ve hesaplanan değerler üzerinden analiz eden bir tekniktir. Ki-kare analizinde iki değişken arasında anlamlılığı gösteren ve P ile sembolize edilen değer Asymp. Signification'dır. P değerinin baz alınan 0,05 değerinden küçük olması halinde değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu kabul edilir. Ayrıca C ile sembolize edilen ve ilişkinin gücünü gösteren contingency coefficient değeri bu analizde dikkate alınmaktadır. Bu araştırma için belirlenen C değeri aralıkları şöyledir: ,000-,250 zayıf ilişki, ,251-,350 orta düzeyde ilişki, ,351-500 güçlü ilişki, ,501 ve üzeri çok güçlü ilişki.

Araştırmada t testi olarak bağımsız örneklem t testi analizi kullanılmıştır. T testleri analizi yapılan grupların belli ortalamaları karşılaştırılarak, ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını belirler. Bu analizde anlamlılığı belirleyen Sig. (2-tailed) değeri P ile

sembolize edilir. P değerinin baz alınan 0,05 değerinden küçük olması halinde ortalamalar arasında anlamlı fark olduğu kabul edilir.

Varyans analizi olarak, bağımsız örneklem tek yönlü varyans analizi (anova) kullanılmıştır. İki den fazla grubun ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemede kullanılmaktadır. T testi iki grubun ortalamaları üzerinden analiz yaparken anova daha fazla grupların ortalamalarını karşılaştırabilmektedir. Gruplar arası değerlendirmeler ve homojen alt kümelerin oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu analiz içinde P değerinin baz alınan 0,05 değerinden küçük olması halinde ortalamalar arasında anlamlı fark olduğu söylenir.

Araştırmada kullanılan bir diğer istatistik tekniği faktör analizidir. Likert ölçekli soruların analizi için kullanılmıştır. Analizde KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi uygulanır ve analizde kullanılan örneklem hacminin uygun olup olmadığı belirlenir. Faktör analizi yapılırken ölçülen bir diğer değer ise Bartlett's Sphericity Testi değeridir. Bu test verilerin normal dağılımında olup olmadığını belirler. Bu test içinde anlamlılık değeri 0,05'ten küçükse verilerin çok değişkenli ve normal dağıldığı söylenebilir. Analizde ortaya çıkan öz değer (E. Value) ise faktör sayısını belirlemede kullanılır.

4.4. Anket Formunun Tanıtılması

Anketin güvenilirliğini güçlü tutmak için olabildiğince az soru sorulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra ankete veri sağlayacak yeterli veriyi toplamakta, gözletilmeye çalışılan bir başka kriter olmuştur. Her iki durum da dikkate alınarak anket formunda toplam 63 soru oluşturulmuştur. Soruların anlaşılır ve çalışır durumda olduğu test edildikten sonra uygulamaya konulmuştur.

Anket dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 13 soru olup öğrencinin kendisi, öğrenimi ve ailesi ile ilgili toplumsal özelliklerine yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölüm, teknoloji ve sosyal medya kullanımına yönelik soruların olduğu bölümdür ve 16 sorudan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm, siyasal toplumsallaşma, siyasal kimliğe yönelik soruların olduğu bölümdür ve 21 sorudan oluşmaktadır. Dördüncü bölüm ise beş seçeneikli likert ölçeğine göre düzenlenmiş 13 sorudan oluşmaktadır.⁶

4.5. Varsayım

Aşağıdaki paragraf bu araştırmanın varsayımını oluşturmaktadır.

Üniversite öğrencilerinin sosyal medya üzerinden siyasal toplumsallaşmaları diğer toplumsal nitelikleri ile ilgilidir. Ayrıca internet

⁶ Anketin güvenilirliğine yönelik yapılan analizde ölçülen Cronbach's Alpha değeri 0,710'dur. Bu sonuç anketin güvenilirliğinin oldukça yüksek denilebilecek bir değerde olduğunu göstermektedir.

tabanlı uygulamaları kullanmada sürekli bir artış eğilimi içerisinde olduklarını ve dolayısıyla sosyal medya ortamlarının, üniversite öğrencilerinin gündelik hayatlarında siyasal bakımdan toplumsallaşmalarının bir aracısı haline geldiği varsayımına dayanmaktadır.

4.6. *Araştırma Sorusu ve Hipotezler*

Sosyal medya kullanımı ile siyasal toplumsallaşma arasındaki ilişkinin durumu ve şiddetinin hangi boyutta olduğu, bu araştırmanın temel araştırma sorusudur. Diğer tali araştırma soruları ise sosyal medyanın siyasal toplumsallaşmaya etkileri çerçevesinde ve aşağıda hipotezlerde kullanılan değişkenlerle ilgi durumudur.

Araştırmanın ana hipotezi;

Sosyal medya kullanımının siyasal toplumsallaşma sürecine sınırlı bir etkisi vardır.

Alt hipotezler;

- İletişim ve haberleşmede konvansiyonel (alışla gelmiş, eski, geleneksel) tercihlerden ziyade internet tabanlı uygulamalar yaygın olarak kullanılmaktadır.
- Sosyal medya üzerinden ilgi duyulan siyasal örgütler takip edilmektedir.
- Sosyal medya üzerinden siyasal hayata dair bilgiler takip edilmektedir.
- Sosyal medya üzerinden daha çok kişisel paylaşımlar yapılmaktadır.
- Sosyal medya ortamlarının etkisindeki siyasal toplumsallaşmada cinsiyet değişkeni önemlidir.
- Sosyal medya ortamlarının etkisindeki siyasal toplumsallaşmada gelir durumu önemlidir.
- Sosyal medya ortamlarının etkisindeki siyasal toplumsallaşmada öğrenim görülen alan önemlidir.
- Sosyal medya ortamlarının etkisindeki siyasal toplumsallaşmada kültürel kimlik ve siyasal kimlik önemlidir.
- Siyasal kimlik tercihinine göre sosyal medya kullanımı farklılaşmaktadır.
- Üniversite öğrencilerinin gündemi takip etmesinde sosyal medya ön plandadır.
- Sosyal medya demokratik, katılımcı ve özgürlükçü ortamlar oluşmasını sağlamaktadır.
- Sosyal hayattaki mahremiyet algıları, sosyal medya sayesinde değişmektedir.

- Mahremiyet algılarının dönüşümünden dolayı bireyler siyasal içerikli paylaşımlarda daha cesaretlidir.
- Sosyal medyadaki paylaşımlarla siyasal toplumsallaşma süreci devam etmektedir.

5. Araştırma Bulgularından Bazıları

5.1. Katılımcıların Toplumsal Özellikleri

Sosyolojide, uygulamalı çalışmalarda cinsiyet önemli bir değişkendir. Çoğu çalışmada hipotezler, cinsiyet bağımsız değişkeni ile kurularak başlar. Evreni en iyi yansıtacak örnekleme cinsiyet dağılımının da evrenle uyumlu olması beklenir. Bu çalışmada ortaya çıkan cinsiyet dağılımı, benzer diğer çalışmalardaki (örneğin; Gençlik ve Spor Bakanlığının (2013) “Gençlik ve Sosyal Medya” araştırması, Babacan’ın (2012) “Toplumsal Paylaşım Ağlarında Sosyal Sermaye Pratikleri” araştırması ve Akın’ın (2009) “Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik” araştırması) cinsiyet dağılım sonuçlarına yakın olması, hedeflenen örneklemin de geçerliliğini yansıtmaktadır.

Ankete katılanların cinsiyet dağılımında kadınlar % 47,4, erkekler % 52,6’lık değerlere sahiptir. Uygulanan anketin sonuçlarından da anlaşılacağı üzere örneklem içerisinde cinsiyet temsili açısından dengeli bir dağılım söz konusudur. Cinsiyet dağılımının dengeli olması, örneklemin evreni yansıtabilmesi açısından değerlendirildiğinde doğru sonuçlara ulaşılmasını da sağlayacak, analizlerin güvenilirliğini artıracaktır.

Birçok sosyolojik olgu cinsiyetle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılır. Geleneksel hayattan, modern hayata, sosyal kurumlardan, gündelik yaşama kadar cinsiyet değişkeni önemli bir kategoridir. Toplumlarda, toplumsallaşma süreçleri ile birlikte cinsiyet rolleri belirginleşir ve hatta toplumsal cinsiyet olgusu yine toplumsallaşma süreçlerinde ortaya çıkar. Çocuklukta kız ve erkek olmanın sosyal özellikleri, toplumsallaşma sayesinde pekiştirilir.

Alt toplumsallaşma türü olarak siyasal toplumsallaşmada da yine cinsiyet faktörü önemlidir. Bireyin yaşamında siyasal tutum ve davranışlar cinsiyet değişkeni üzerinden değişmektedir. Her toplumun erkek olan bir bireyden siyasal olarak beklentileri ile kadın olan bir bireyden beklentileri ve bireylerin göstermeleri gereken uyarlanmalar farklıdır. Türkiye toplumunda siyasal kültürle de ilişkili olarak siyaset kurumu daha çok eril bir yapıya sahiptir. Siyasi aktörlerin yoğun olarak hangi cinsiyette oldukları bunun en açık göstergesidir. Bu çalışma çerçevesinde düşündüğümüzde siyasal toplumsallaşma ile ilgili ankete katılan erkeklerin göreceli olarak kadınlardan fazla olması da bu duruma bir örnek olarak verilebilir.

Yaş değişkeninin tanımlayıcı istatistik bilgilerine göre katılımcıların yaşlarının aritmetik ortalaması (mean) 21,76'dır. Ek düşük yaş (minimum) 16, en yüksek yaş (maximum) 30'dur. Bu yüzden değişim aralığının ise (range) 14 olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarında ortanca değer (median) ile mod değeri (mode) aynı değere sahip, 21 olduğu tanımlayıcı istatistik bilgilerinden gözlenmiştir.

Merkezi eğilim ölçüleri olarak aritmetik ortalamanın, mod ve medyanın birbirine eşit olduğu durumlarda ilgili değişken için, simetrik olarak çan eğrisi biçiminde dağılan, normal dağılım sergileyen verilerden oluştuğu söylenir. Bu eşitliğin kurulamadığı durumlarda ilgili değişken asimetrik bir dağılım sergiler ve sağa veya sola çarpık veri dağılımı ortaya çıkar (Atlas, 2013:89). Araştırmada yaş ile elde edilen bulgularda bu üç değerden ikisinin (mod ve medyan) aynı olması ve aritmetik ortalamanın da küçük bir farkla onlara yakın olması yaş değişkeninin simetrik bir dağılım izleyerek normal dağıldığını kabul edebileceğimiz anlamına gelmektedir.

Yaş değişkeni ile ilgili elde edilen bulgulara göre ağırlıklı olarak 19 yaş ile 25 yaş arasında bir yoğunluk (toplam katılımcıların % 93,4 ü) ortaya çıkmakla birlikte daha sık yoğunlaşmanın 20 ile 23 yaş aralığındaki (20 yaş % 18,4, 21 yaş % 21,5, 22 yaş % 18,4 ve 23 yaş % 14,9) katılımcılardan oluştuğu gözükmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun en son 2013'te yaptığı "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanma Araştırması"nda bilişim teknolojilerini en çok kullanan yaş grubu 16-24 olarak görülmektedir (TUİK, 2013). Katılımcılardan yaşa göre frekansın en sık olduğu yaş olan 21 aynı zamanda mod değerine karşılık gelmektedir. Babacan'ın (2012:102) yaptığı çalışmada ve Akın'ın yaptığı çalışmada da (2009:131) en yüksek sıklığa sahip yaş olarak 21 çıkmıştır. Bu üç araştırmada da yaş grupları itibariyle birbirine benzer sonuçların çıkması, evreni iyi temsil edebilecek örnekleme ulaşıldığı düşüncesini diğer çalışmalarla desteklemektedir.

Çalışmanın konusu bakımından bu yaş aralıklarının ayrı bir önemi vardır. Bilişim teknolojilerini en yoğun kullanan yaş aralıkları olmalarından dolayı aynı zamanda internet ve sosyal medya kullanımında da en yoğun yaş aralıklarıdır. Bu yaşlardan sonra yani yaş ilerledikçe bilişim teknolojileri kullanım oranı nispeten daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Siyasal toplumsallaşma açısından, siyasal bilincin genel olarak belirginleştiği ve bunun gündelik yaşamında pratik etme imkânı bulan bir kitleye karşılık gelmektedir. Ailesinden ayrılan bir öğrencinin toplumsallaşma sürecinde elde ettiği siyasal duruşla uygun sosyal çevrelerde bulunmasını sağlayacaktır. Bu sosyal çevrelerde yine bu alt toplumsallaşma sürecini devam ettirecek ve bu doğrultuda tutum ve davranışlarını ortaya çıkaracaktır. Bahsi geçen yaş gruplarının yoğunlaştığı aralık, aynı zamanda seçmen davranışını sergileyebilecek bir yaş kitlesidir. Yani ya oy kullanma hakkını elde etmiştir, ya da edecektir. Bu çerçevede sosyal medya ortamını en çok

kullanan kitle olarak siyasal toplumsallaşmada örgütlenme ve propaganda amaçlı kullanımlarla en aktif olan bu yaş aralıklarında olan üniversite öğrencileridir.

Katılımcıların bir önceki konuda değinilen yaş istatistiklerinin normal dağılım sergilediği kabulü buradaki iki değişken içinde geçerli olduğu görülmektedir. Her iki durum içinde, aylık ortalama gelire, aylık ortalama harcama istatistiklerinde mod ve medyan değerlerinin aynı olduğu görülmektedir. Ortalama değerlerinin de bunlara oldukça yakın olması yukarıda ifade edilen durumu -verilerin normal dağıldığı- özelliğini ortaya çıkarmaktadır (ailenin geliri için mod ve medya değeri 2000, ortalama değeri 2193, öğrencinin yaptığı harcama için mod ve medyan değeri 500, ortalama değeri ise 544).

Ailenin gelir grupları ile öğrencinin harcama grupları arasındaki ilişkiyi görebilmek ve verilerin sağlamasını yapabilmek için gruplandırılmış iki değişken birbirleri ile çaprazlanarak ki kare analizi uygulanmıştır.

Analiz sonucuna göre iki değişken arasında ilişki saptanmıştır ($p < 0,05$). Bu ilişkiye göre ailesinin geliri ilk iki grupta olanlar harcama bakımından ilk iki grupta, aile geliri ikinci iki grupta olanlar 500-749 harcama grubunda, ailesinin geliri en yüksek iki grupta olanlar ise harcama bakımından en yüksek iki grupta yoğunluklu yer almışlardır. Yani bu analiz sonucuna göre öğrencilerin, ailesinin geliri ile doğru orantılı olarak aylık harcamada buldukları gözlemlenmiştir.

Ayrıca ortalama gelir ve harcama sınıflarının yüzdelik oranlarına bakıldığında hem gelir hem de harcama bakımından geniş toplumsal kesimleri temsil edebilecek orta gelir gruplarında yoğunlaşmalar olduğu gözlenmektedir.

Babanın öğrenim durumu sorusuna verilen cevaplarda katılımcıların baba öğrenim durumları yüzde 34,3 ile en yüksek, ilköğretim seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu sıralamayı yüzde 26,2 ile lise, daha sonrasında ise yüzde 16,9 ile ortaokul seviyeleri izlemektedir. Bir başka dikkate değer sonuç babası yüksek öğrenim görenlerin toplam (yüksek okul, lisans, yüksek lisans ve doktora) yüzdesi 19,7 olmuştur.

Katılımcıların anne öğrenim durumları yüzde 48,5 ile ilköğretim olduğu görülmektedir. Onu izleyen grup yüzde 16,4 ile lise, yüzde 15,1 ile ortaokul seviyeleri olmuştur. Burada dikkati çeken, okuryazar olmadığını belirtenlerin oranı yüzde 7,9'dur. Anneleri yüksek öğrenim görenlerin toplam yüzdesi ise 7,4'tür. Annenin öğretim durumu babanın öğrenim seviyesi oranlarına göre düşük olmasına rağmen Türkiye genelinde ortalama oranları yansıtabilecek oranlardır. Bu oranlar zamanla birbirine doğru yaklaşmaktadır.

Katılımcıların babalarının meslekleri, yüzde 28,1 ile emeklilerden oluşmaktadır. Diğer birbirine yakın olan gruplar memur, işçi, serbest ve

esnaf şeklinde devam etmektedir. Babası işsiz olanların oranı ülke ortalamasının oldukça altındadır. Bu durum çocuğunu yüksek öğrenime gönderen babaların daha az işsiz oldukları veya çocuğu yüksek öğrenim gören babaların herhangi bir işte çalışma sıklıkları -giderleri karşılayabilmek adına- daha yüksektir sonucu çıkarmamızı desteklemektedir. Bir başka önemli sonuç babası çiftçiliği sürdüren kesimdir. Yüzde 7,1 oranı ile katılımcıların kır merkezli veya kırsal kesimde yaşayanlar olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlardan siyasal toplumsallaşmada sosyal medya etkilerinin yoğunluklu olarak kent merkezli yaşayanlar üzerinde olduğu ayrıca belirtilmesi gereken bir durumdur.

Katılımcıların oldukça büyük bir kesimi, yüzde 78,8'lik bir oranla annesinin ev hanımı olduğu bildirmiştir. Bu durum annelerinin gerçekten bir işte çalışmayıp ev hanımı oldukları için olabileceği gibi, bu oranın içerisinde bir meslek olarak tanımlı olmayan veya kayıtlarda gözükmeyen, düzenli olmayan ve gündelik işlerle meşgul olanlar da olabilmektedir.

5.2. Diğer Analizler

Tablo 1 dernek haberlerini sosyal medya üzerinden takip etmekle taraftarı olunan siyasal görüşlerin sosyal medyada paylaşımına dair çapraz tabloda aralarında orta seviyeli düzeyde ilişki şiddeti ile anlamlı bir bağlantı olduğu görülmektedir.

Tablo 11: Dernek Haberlerini Sosyal Medyada Takip ile Siyasal Görüşlerin Paylaşımı

		Size yakın olduğunu düşündüğünüz siyasal görüşlerin bilgilerini / haberlerini sosyal medyada paylaşıyor musunuz?		Toplam
		Paylaşıyorum	Paylaşmıyorum	
Dernek haberlerini sosyal medya üzerinden takip ediyor musunuz?	Ediyorum	402	355	757
		53,1%	46,9%	100,0%
	Etmiyorum	80	358	438
		18,3%	81,7%	100,0%
Toplam		482	713	1195
		40,3%	59,7%	100,0%
X ² :139,941 DF:1 C:,324 P:,000				

İlgi duyulan dernek/kulüp haberlerinin sosyal medyada takibi sorusu doğrudan herhangi bir siyasal içerik barındırmayan örgütlenmelerinde yer aldığı bir sorudur. Araştırmadaki diğer sorularda yer alan oranlara bakıldığında katılımcılar siyasal içerikten uzak durmaya çalıştıkları ortaya

çıkılmaktadır. Tablo 1’de örneklem içerisinde ilgi duyulan örgütleri sosyal medyadan takip edenlerin ağırlıklı (paylaşmıyorum diyenlerin oranı yakın olmasına rağmen) olarak siyasal içerikli bilgi ve haberleri paylaştığı görülmektedir.

Tablo 1’de siyasete ilgi düzeyinin yüksek olmadığı söylenebilir. Siyasete ilgi durumu sosyal medya ortamların da dolaşıma giren etkinliklere, protestolara, mitinglere katılma ve hatta bu bilgileri paylaşma oranlarında görmek mümkündür. Siyasete yönelik bu tablolarda geçen değişkenlerle diğer demografik değişkenler ilişkilendirilerek ki-kare analizi uygulandığında elde edilen bulgulara göre anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Gerek cinsiyet, gerek gelir durumu ve diğer değişkenlerle siyasete ilgili olma arasında doğrudan bağlantı kurulabilecek bir bulguya rastlanılmamış, demografik ve diğer özellikler noktasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Üniversite öğrencilerinin siyasete olan ilgileri, siyasal toplumsallaşma sürecinde yüksek olmayışı başka araştırmalarda da gözlenen bir durumdur (Akın, 2009:157,164).

Tablo 2: Sosyal Medyada Oluşturulmuş Etkinliklere Katılma ile Siyasal Etkinliklerin Paylaşımı

		İlgi duyduğunuz siyasal hareketlerin miting / propaganda etkinliklerini sosyal medyada paylaşıyor musunuz?		Toplam
		Paylaşıyorum	Paylaşmıyorum	
Sosyal medyada oluşturulmuş etkinliklere katılıyor musunuz?	Katılıyorum	123	69	192
		64,1%	35,9%	100,0%
	Katılmıyorum	46	464	510
		9,0%	91,0%	100,0%
	Bazen	141	352	493
		28,6%	71,4%	100,0%
Toplam	310	885	1195	
	25,9%	74,1%	100,0%	

X²:223,061 DF:2 C:397 P:000

Tablo 2’de sosyal medyada oluşturulan etkinliklere katılmak ile sosyal medyada siyasal etkinliklerin paylaşımı değişkenlerinin çapraz tablosu oluşturulunca aralarında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İki değişkenin aralarındaki ilişkinin düzeyi ise orta şiddetin üzerinde denilebilecek seviyededir.

Sosyal medyanın siyasal toplumsallaşma sürecinde bilgi ve haberlerin takibi yapılsa bile, ilgi duyulan siyasal içerikli haberlerin paylaşılmama eğilimi bu bulgulardan görülebilmektedir.

Değişkenlerin ilişkilendirilmesiyle elde edilen bulgularda sosyal medyanın toplumsallaşmaya yönelik etkileri sınırlı düzeyde kaldığı görülüyor. Var olan etkiler ise öncesinden elde edilmiş tutumların pekiştirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca sosyal medyanın toplumsallaştırma işlevi de belli sınırlar etrafında kalmaktadır. Bu durum gerek genel toplumsallaşma, gerekse siyasal toplumsallaşma için geçerlidir. Benzer bir bulgu Babacan'ın yaptığı araştırmada da ortaya çıkmıştır. Babacan'ın (2012:118) yaptığı araştırmada ölçülen sosyalleşme faktörü ortalamalarının düşük seyirde çıkması ile sosyalleşme ihtiyacını tam olarak karşılamadığı görülmüştür. Fakat buna rağmen sosyalleşme ihtiyacını karşılamaya aday olabilecek şekilde bir işlev gördüğü belirtilmektedir.

“Dolayısıyla bulgular, sosyal medyaya ilişkin en yaygın kanaat olan sosyal medyanın bireyleri sosyalleştirdiği düşüncesinin göreceli bir yaklaşım olduğuna işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle çalışmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunu sosyal medyanın hayatları için vazgeçilmez olduğunu, gündelik hayatlarının çok önemli bir parçası olduğunu düşünürken, kendilerini sosyalleştiren bir araç olduğu konusunda net bir yaklaşım ortaya koymamaktadırlar. Bununla birlikte öğrencilerin sosyal medya ortamında sahip oldukları arkadaş sayılarına ilişkin veriler ile sosyal medyanın kendilerini sosyalleştirdiğine inanan öğrencilerin verileri göz önünde bulundurulduğunda sonucun aslında yeni tip bir sosyalleşmeye açık olduğu anlaşılmaktadır.” (Babacan, 2012:118-119)

Yukarıda ifade edildiği gibi sosyal medyanın bireyleri toplumsallaştırması beklenen düzeyin altında kaldığıdır. Fakat gerek işlevi bakımından ve gerekse ilerleyen zamanlar açısından toplumsallaşma ajanı olma potansiyelini üzerinde taşıdığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Siyasal Görüşlerin Sosyal Medyada Paylaşılması ile Arkadaşların Sosyal Medyada Siyasal Paylaşımları Hak.

Sosyal medyadaki arkadaşlarınızın siyasal görüşlerine dair paylaşımları hakkında ne düşünüyorsunuz?		Toplam
Paylaşmalarında bir mahsur yok	Bu tarz paylaşımları onaylamıyorum	

Yakın olduğunuz düşündüğünüz siyasal görüşlerin haberlerini sosyal medyada paylaşıyor mısınız?	Paylaşıyorum	426	56	482
		88,4%	11,6%	100,0%
	Paylaşmıyorum	337	376	713
		47,3%	52,7%	100,0%
Toplam	763	432	1195	
	63,8%	36,2%	100,0%	
$X^2:210,636$ DF:1 C:,387 P:,000				

Örnekleme yer alan öğrencilerin siyasal bilgilerin sosyal medyadan paylaşılması durumu ile sosyal medya ortamlarındaki arkadaşlarının paylaşım yapma durumları arasında uygulanan ki-kare testi bulguları sonucu iki değişkenin arasında ortanın üzerinde güçlüye yakın şiddette olmak üzere anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 3'deki bulgulara göre sosyal medyada siyasal içerik paylaşanların yüzde 88,4 oranındaki kesimi arkadaşlarının da siyasal içerik paylaşmalarında bir mahsur görmemektedirler. Örnekleme yer alanların kendisi siyasal içerik paylaşmadığı durumlarda oranları birbirine yakın olmakla birlikte ağırlıklı olarak arkadaşının da siyasal içerik paylaşmamasını istediği görülmektedir. Satır toplamına bakıldığında yüzde 63,8 oranında arkadaşlarının siyasal içerik paylaşabileceğini bildirmektedir.

Bu bulgulardan paylaşım düzeyinde de olsa siyasal etkinlikte bulunanların arkadaşlarının da bu şekilde siyasal içerik paylaşımı etkinliğinde bulunmasını normal olarak karşılamakta olduğu görülmektedir.

Toplumsal kimlik kuramında, bireylerin başkalarına karşı geliştirdikleri davranışları onların performansları olarak değerlendiren Goffman, bu performansların toplumun onayladıklarından oluştuğunu bildirmektedir. Böylelikle başkasında bırakılmak istenen izlenimde istenmeyen davranışlarda sergilenmeyecektir. Diğerlerinin nazarında olumlu bir iz bırakma çabası bir süre sonra kimlik performansını ortaya çıkaracaktır (Goffman, 2009:32). Sosyal medya kullanıcılarının kimlik performanslarını nasıl istiyorlarsa o şekilde sürdürdükleri düşünülebilir. Paylaştıkları tüm arkadaşları tarafından görüldüğünde oluşturmak istediği kimliği zarar görebileceğinden paylaşımlarda istekli olmayabilirler. Veya tam tersi olarak listesindekiler tarafından nasıl görülmek isteniyorsa o doğrultuda paylaşımlarla bu performansı gerçekleştirebilir.

Siyasal ve sosyal davranış örüntüleri yapısal olarak örgütlü ve diğer kurumlarla eşgüdümlüdür. Örgütlenmiş siyasal yapılar, sosyal yaşamda diğer sosyal kurumlar içerisinde de (aile, din, ekonomi vb.) yer almaya çalışırlar. Taraftarlarına kolay ulaşabilmek için kitlesel özelliği olan kitle iletişimini tercih etmektedirler. Pratikteki karşılığı olarak ele alınabilecek bir örnek

siyasetçilerin sosyal medya kullanımınıdır. Propaganda ve örgütlenmeyi kolaylaştıracak bir işlevi olmasına rağmen, sosyal medya kullanıcıları bu konuda yarı yarıya kararlı bir sonuç çizmektedirler.

Tablo 4: Siyasal Örgütlerin Takip Edilmesine Göre Siyasal Haberlerden Etkilenme Yargısı Ortalamasının Karşılaştırılması

Grup İstatistikleri					
Sosyal medyada paylaşılan siyasi haberlerden etkileniyorum.	İlgi duyulan siyasi örgütlerin takip edilmesi	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ortalaması
	Ediyorum	676	3,05	1,306	,050
Etmiyorum	519	2,49	1,197	,053	
P:.,000 t:7,616					

Tablo 4’de ilgi duyulan siyasi örgütlerin takip edilmesine göre sosyal medyada paylaşılan siyasi bilgi ve haberlerden etkilenme yargısının ortalamaları analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ortalamalar arasında anlamlı bir fark vardır. Bu farka göre ilgi duyduğu siyasi örgütleri takip ettiğini bildirenlerin sosyal medyadaki siyasi bilgi ve haberlerden takip etmeyenlere göre daha fazla etkilendiği görülmektedir.

Tablo 5’de ilgi duyulan siyasi örgütlerin takip edilmesine göre sosyal medyanın siyasi bilinci artırdığı bir etkiye sahip olma yargısının ortalamaları analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre ortalamalar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. İlgi duyulan siyasi örgütleri takip edenlerin sosyal medyanın siyasi bilinci daha fazla artırdığını düşündükleri söylenebilir. Takip etmeyenlerin sosyal medyanın siyasi bilinci artırdığını takip edenlere göre daha az düşündükleri görülmektedir.

Tablo 5: Siyasal Ör. Takip Edilmesine Göre Siyasal Bilinç Artırma Yargısı Ortalamasının Karşılaştırılması

Grup İstatistikleri					
Sosyal medya siyasi bilinci artıran bir etkiye sahiptir.	İlgi duyulan siyasi örgütlerin takip edilmesi	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Ortalaması
	Ediyorum	676	3,61	1,197	,046
Etmiyorum	519	3,05	1,217	,053	
P:.,000 t:8,048					

Medyanın beş ana fonksiyonu olduğunu söyleyen McQuail bunları şu şekilde sıralar: bilgilendirme, kültürel devamlılık, toplumsallaştırma, kamuoyu yaratma ve eğlendirme (aktaran, Bakıroğlu, 2013:3). Bilgilendirme faktörü daha önceki tablolarda verilmişti, bu noktada kullanıcılar zaten kendileri bilgilendirme amacı gözeterek sosyal medya kullandıklarını belirtmişlerdi. Siyasal toplumsallaşma açısından değerlendirilecek olursa siyasal örgütlerin takip edilmesi ile siyasal bilincin arttığını düşünenlerin ortalaması yüksek çıkmaktadır. Yani siyasallıkla ilgili olanlar yine bu doğrultuda takip ettikleri siyasal örgütlerin siyasallaştırma etkilerine maruz kalmaktadırlar. Böylelikle süreç bireyin denetiminde olmayan toplumsallaştırma boyutuna taşınmış olmaktadır. Bireyin yaşadığı hayata yönelik genel görüşlerinin oluşmasında bir paylaşım ortamı olarak sosyal medyanın etkisi varsa, bunun gündelik yaşamda diğer toplumsallaşma araçları ile girift bir hale gelmesinden dolayı olgusallaştırılarak tespit edilmesi kolay görülmemektedir.

Bu bölümde likert ölçekli sorulara faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinde KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi analizde kullanılan örneklem hacminin uygun olup olmadığını belirlemek için kullanılır. KMO testi sonucunda ortaya çıkan değer bir tam sayısına ne kadar yakınsa örneklem büyüklüğü o kadar yeterli demektir. Bartlett testi ise (Bartlett's Sphericity Testi) verilerin normal dağılımda olup olmadığını belirler. Bu testte X^2 testindeki gibi anlamlılık değerine bakılır. Anlamlılık değeri 0,05 ten küçükse verilerin çok değişkenli ve normal dağıldığı söylenebilir. Öz değer (E. Value) ise faktör sayısını belirlemede kullanılır. Öz değeri bir ve birin üzerinde olan faktörler alınır. Faktör yük değeri ise her bir maddenin yük değerini gösterir. Minimum 0,30 olması beklenir.

Tablo 6: Faktör Analizi İçin Kmo ve Bartlett Testi

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçütü		,804
Bartlett's Sphericity Testi	Approx. Chi-Square	4016,466
	Df (Serbestlik Değeri)	78
	Sig. (anlamlılık)	,000

Tablo 6'da faktör analizi ile birlikte uygulanan testler yer almaktadır. Öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin testi değerinin 0,804 olduğu görülmektedir. Bu değere göre örneklemin büyüklüğünün oldukça iyi derecede olduğu söylenebilir. Bartlett's Sphericity testine bakıldığında anlamlılık değeri verilerin normal dağılımda olduğunu belirtmektedir. Analiz sonucu öz değeri, birin üzerinde iki faktör grubu (birinci grubun öz değeri 3,194 ve ikinci grubun öz değeri 2,790) oluşmuştur. Bu iki faktör toplam

varyansın yüzde 46,025'ini açıklamaktadır. Bunların sonucunda dönüştürülmüş faktör matrisi tablo 7'deki gibi oluşmuştur.

Tablo 72: Dönüştürülmüş Faktör (Bileşen) Matrisi

	Dönüştürülmüş Faktör (bileşen) Matrisi	
	Faktör (bileşen)	
	1	2
Sosyal medyanın demokratik ve katılımcı özelliklerinin olduğuna inanıyorum.	,775	
Sosyal medyanın siyasal katılımı özgürlükçü özellikleri vardır.	,716	
Sosyal medya siyasal bilinci artıran bir etkiye sahiptir.	,713	
Sosyal medyanın hoşgörü ortamı hazırladığına inanıyorum.	,672	
Sosyal medyada paylaşılan siyasal bilgiler / haberlerden etkileniyorum.	,609	
Sosyal medya siyasal örgütlenmede çoğulculuğu desteklemektedir.	,577	
Sosyal medya kamusal alandır.	,464	
Sosyal medyadaki arkadaşların paylaşımları ve bilgilendirmeleri ile sosyal hayattaki özelliklerini yansıtıyorlar.	,408	
Sosyal medya kullanımı eşler arası kıskançlığı artırmaktadır.		,815
Sosyal medya kullanımı aile içi ilişkileri zayıflatmaktadır.		,789
Sosyal medya kullanımı için belli bir yaş sınırı olmalıdır.		,714
Sosyal medya paylaşımları için bir sansür mekanizması olmalıdır.		,701
Sosyal medya fanatizmi artırmaktadır.		,567
Ekstraksiyon Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.		
Rotasyon Yöntemi: Kaiser Normalleştirme ile Varimax.		

Tablo 8: Birinci Faktör İçin Yargılar ve Ortalamaları

	Faktör	Ortalama
Sosyal medyanın demokratik ve katılımcı özelliklerinin olduğuna inanıyorum.	,775	2,989958
Sosyal medyanın siyasal katılımı özgürlükçü özellikleri vardır.	,716	3,074476
Sosyal medya siyasal bilinci artıran bir etkiye sahiptir.	,713	3,366522
Sosyal medyanın hoşgörü ortamı hazırladığına inanıyorum.	,672	2,565690
Sosyal medyada paylaşılan siyasal bilgiler / haberlerden etkileniyorum.	,609	2,810041
Sosyal medya siyasal örgütlenmede çoğulculuğu desteklemektedir.	,577	3,117991

Sosyal medya kamusal alandır.	,464	2,943096
Sosyal medyadaki arkadaşların paylaşımları ve bilgilendirmeleri ile sosyal hayattaki özelliklerini yansıtıyorlar.	,408	3,692050

Birinci faktörde ortaya çıkan yargılar ve ortalamaları tablo 8’de görülmektedir. Birinci grubun toplam varyans içindeki payı yüzde 24,567’dir. Bulgulara göre grup içerisindeki yargılara katılım ortalamalarının düşük olduğu görülmektedir.

Örnekleme yer alan öğrencilerin sosyal medya ortamlarının demokratik, katılımcı özelliklerine karşı oluşturulan yargılara ve bu mecraların hoşgörü ortamı hazırladığına yönelik yargıya katılımları güçlü değildir. Aynı şekilde siyasal bilinci artırdığına dair ağırlıklı bir kararlılık görülmemektedir. Bu mecralarda paylaşarak dolaşıma giren bilgilerden etkilenmedikleri yönünde bulgular görülmektedir. Sosyal medyayı kamusal alan olarak görmeyen katılımcıların çoğulculuğu desteklediği yargısına da katıldıkları söylenemez.

Bu yargılardan çıkan sonuç günümüz sosyal medya ortamlarının gündelik yaşamdan çok da farklı olmadığıdır. Bireyin gündelik yaşamda kurduğu ilişkiler, davranış biçimi ve tarzları çokta farklı olmamaktadır. Birey sosyal paylaşım ağlarında siyasal faaliyetlerinin başkaları tarafından açık bir şekilde görülmesinden veya bilinmesinden yana değildir. Gündelik yaşamlarında bireylerin yaşamlarını sosyal medya ortamlarına taşıdıklarına yönelik yargıya, diğer yargılardan daha yüksek ortalama ile katılım gözükmektedir. Sosyal medyanın siyasal toplumsallaşmada doğrudan etkisinden söz etmenin güç olduğu bu bulgular çerçevesinde söylenebilir. Örnekleme yer alan öğrenciler ilk yargılardaki kararsızlıklarını aslında gündelik yaşamın diğer alanlarında da yaşamaktadırlar. Bu durumu son yargı ile katılanların kendileri de ifade etmeye çalışmışlardır.

Sosyal medya ortamları kullanıcılara demokratik, katılımcı ve özgürlükçü zemin sunmasına rağmen kullanıcıların bu ortamları bu doğrultuda kararlı bir şekilde kullandıkları pek söylenemez. Kullanıcılar diğer araştırmalarda çıkan sonuçlara göre daha çok takip etme boyutunda kalmaktadırlar. İlgili faktör maddelerinde benzer ortalamalara rastlanan araştırma bulgularından birisi de Babacan’ın (2012:124) özgürlük ve demokrasi faktöründe elde ettiği bulgulardır. Bu bağlamda sosyal medyanın Evgeny Morozov’un Net Yanılsaması isimli eserinde belirttiği üzere demokrasi ve özgürlükler konusunda birey ve topluma sanıldığı aksine pek bir şey katmadığıdır (aktaran, Babacan, 2012:124). Yine bu doğrultuda Evgeny Morozov ile yapılan “Özgürlükler twitle gelmez” başlıklı röportajda bu minvalde açıklamalar görülebilir. Tunus, Mısır ve Libya örneklerinde sosyal medyanın aşırı abartıldığını sosyal medya olmasa da devrimlerin yine

gerçekleşeceklerini belirten Morozov, süreci hızlandıracak kolaylaştıracak bir etkisini de kabul etmektedir (Morozov, 2011).

Gerek bu araştırma kapsamında gerekse diğer araştırma kapsamlarında elde edilen bu bulgular ve konu ile ilgili yapılan çalışmalar, açıklamalar sosyal medyanın özellikle siyasal toplumsallaşma sürecindeki etkilerinin sınırlı düzeyde kaldığı yönünde görülmektedir.

Tablo 9: İkinci Faktör İçin Yargılar ve Ortalamaları

	Faktör	Ortalama
Sosyal medya kullanımı eşler arası kıskançlığı artırmaktadır.	,815	3,790795
Sosyal medya kullanımı aile içi ilişkileri zayıflatmaktadır.	,789	3,546444
Sosyal medya kullanımı için belli bir yaş sınırı olmalıdır.	,714	3,955649
Sosyal medya paylaşımları için bir sansür mekanizması olmalıdır.	,701	3,418410
Sosyal medya fanatizmi artırmaktadır.	,567	3,571548

Tablo 9’da ikinci grupta yer alan yargılar ve ortalamaları görülmektedir. Tablo 8’deki ortalamalara göre güçlü denilebilecek seviyededirler. Sosyal medyanın siyasal katılım ve siyasal toplumsallaşma sürecindeki etkilerinin oldukça naif olduğu, bulgulardan yola çıkarak belirtilmişti. Tablo 9’daki yargılar; kıskançlık, ilişkilerin zayıflaması ve sansür konuları çerçevesinde toparlanmıştır. Tablodaki yargılar içerisinde en güçlü gözükten sosyal medya kullanımında belli bir yaş sınırı olması yönündeki yargıya katılma oranıdır. Bu durum Türkiye’de gündelik yaşamda ebeveynlerin özellikle reşit olmayanlara karşı geliştirdiği vesayetçi yaklaşımının yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

Tablo 9’da elde edilen bulgular Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın (GSB) yaptırdığı (2013:90) “Gençlik ve Sosyal Medya” araştırması raporunda ortaya çıkan bulgular uyum sağlamaktadır. Raporda sosyal medya erişimi gerekirse kısıtlanabilir veya sansürlenebilir yargısı ile sosyal medyada gençlerin yanlış yönlendirildiğini düşünüyorum yargılarına ortalamanın üzerinden bir katılım olduğu görülmektedir. Ayrıca tablo 8’de yer alan sosyal medyadaki arkadaşlarım, paylaşımları ve bilgilendirmeleri ile sosyal hayattaki özelliklerini yansıtıyorlar yargısına benzer olarak bakanlığın yaptırdığı araştırmada yer alan, sosyal medyada herkesle değil bana benzeyen kişilerle iletişim kurarım yargısı sonucu elde edilen bulguların paralel olduğu görülmektedir (GSB, 2013:90).

Sonuç

Bu çalışma, yaklaşık 11 yıllık bir geçmişi olan yeni medya ve iletişim biçimlerinden olan sosyal medyanın toplumsal yaşama etkilerinden siyasal toplumsallaşma boyutunu araştırmıştır. Henüz yeni bir gelişme olan sosyal medya olgusu; farklı disiplinlerce konu olarak seçilip, araştırılabilir ve araştırılması gereken bir potansiyele sahip çalışma alanıdır.

Toplumsal paylaşım siteleri olarak da bilinen sosyal medya; bilgisayar ağ teknolojilerinin üzerinde ortaya çıkmış, içeriğini kullanıcıların sağladığı, karşılıklı etkileşime uygun yeni medya ve iletişim ortamlarıdır. Bu mecraanın medya verisi, kullanıcı olan herkes tarafından üretilebilmektedir. Aynı ortam, aynı zamanda iletişim kanalı olarak da kullanılabilir. Bu yönüyle sosyal medya, medya ve karşılıklı anlık iletişimi birleştiren bir özelliğe sahiptir. Medya verisini sosyal kılan bu özelliğidir. Sosyal medya ortamını sağlayan birçok toplumsal paylaşım sitesi vardır. Bu çalışma, tüm dünyada ve aynı zamanda Türkiye’de en çok tercih edilen iki sosyal medya sitesi örnek alınarak yürütülmüştür.

Araştırmanın siyasal toplumsallaşma boyutu, çalışmanın bir diğer önemli kısmını oluşturmaktadır. Siyasal toplumsallaşma, genel toplumsallaşmanın bir alt türü olup, genel toplumsallaşma sürecine benzer şekilde işleyerek bireyi, siyasallaştırmaktadır. Bireyin toplum içerisinde siyasallaşması, yaşamında gerek kendisi gerekse çevresi ile ilgili belli tercihlerde bulunabilmesi ve kararlar alabilmesi olarak görülmektedir. Siyasal insanın ortaya çıkmasında siyasal toplumsallaşmayı sağlayan, belli araçlar vardır. Bu araçlar, genel toplumsallaşma araçlarına benzer olarak aile, okul, arkadaş grupları ve kitle iletişim araçlarıdır. Bireyin gelişimi ile birlikte her dönemde etkili olan bu araçlar ve araçların etkileri farklılaşabilmektedir. Siyasal toplumsallaşmada en belirleyici toplumsallaşma aracı, aile sosyal kurumudur. Bireyin kişiliğinin gelişimi büyük oranda aile içerisinde olmaktadır. Bu doğrultuda bireyin siyasal tutumunda ailenin etkisi büyüktür. Bireyin aile içerisinde bulunma süresi azalmaya başladıkça aşama aşama diğer araçlar devreye girmektedirler. Araştırma örnekleminde yer alan grupların siyasallaşmasında etkili araçlar ve önem sıralarının yukarıda sayıldığı şekilde kaldığı, değişmediği görülmüştür.

Türkiye’de siyasal toplumsallaşmaya yönelik yapılan çalışmalarda karşılaşılan zorluklar bu çalışmada da yaşanmıştır. Siyasal gündemin sıcak olduğu zamanlarda, siyasal toplumsallaşma değişkenleri kullanılarak toplanmaya çalışılan veriler, diğer araştırmalara göre daha fazla dikkat çekmektedir. Nicel verilerin toplanmasında, anket kültürünün yaygınlaşması ile bu durum zamanla normalleşebilecektir. Nitel verilerin toplanmasında;

derinlemesine mülakatlar, odak grup görüşmelerine karşı şüpheli yaklaşımlar bu tarz çalışmalar yapıldıkça etkisini yitirecektir.

Enformasyon teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması, birey ve toplum yaşamında önemli bir yer işgal etmesi, bu mecranın toplumsallaşma aracı olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır. Medyanın internet üzerinde kendine yer bulması, internette önce var olan medya etkilerinin internet aracılığı ile devam etmesini sağlamıştır. Medyanın internet üzerinde kendisini ifade etme biçimi teknolojik gelişmelerle birlikte sürekli dönüşmektedir. Web 2.0 teknolojisi ile dönüşen internet ortamındaki medya, sosyal medya halini almıştır. Zaman ilerledikçe toplumda var olan sosyal medya kullanıcı sayısı sürekli yükselmektedir. Sosyal medyanın kullanıcılarına sunduğu fırsatlarla toplumu büyük oranda etkilediği genel görüşü yaygındır. Özellikle gündemde yer alan kitle hareketleri ile yüksek düzeyde ilişkisi kurulmaktadır. Bu anlamda iletişim ve haberleşmede konvansiyonel tercihlerden ziyade internet tabanlı uygulamaların tercih edildiği hipotezi doğrulanmıştır.

Sosyal medyanın siyasal toplumsallaşmaya etkileri üzerinde yapılan bu araştırmanın uygulamasından elde edilen bulgulara göre araştırmanın ana hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre sosyal medyanın siyasal toplumsallaşma sürecine sınırlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Örnekte yer alan kullanıcıların çoğunun, sosyal medya aracılığıyla siyasal bir tutum kazanmadığı veya siyasal tutumunda bir değişiklik yaşamadığı bulgularına ulaşılmıştır. Fakat daha öncesinden elde ettiği siyasal tutumları ile uyumlu siyasal içerikleri takip etmektedirler. Bu anlamda siyasal içerikleri takip edenler içinde bir etkiden söz edilecekse var olan siyasallığın korunması ve temellendirilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Buna rağmen sosyal medya ortamında oluşturulan miting veya protesto gibi etkinliklere katılmada kararlılık göstermemektedirler. Bu durum, gençliğin apolitik bir duruş sergilediğinden dolayı değildir. Aksine gençliğin araştırmanın yapıldığı dönemlerde aşırı politize olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat bu durumun yaygın bir biçimde gündelik yaşama ve sosyal medya paylaşımlarına yansımaları yoğunluk kazanmamıştır. Yansıyan kısımları ise niceliksel olarak oldukça küçük bir kesime karşılık gelmektedir ki bu kesim, gündelik yaşamında da siyasal tercihlerini ve düşüncelerini paylaşanlardan oluşmaktadır.

Bu noktada sosyal medyanın siyasal toplumsallaştırma etkisi ikinci planda kalmaktadır. İlk sırada tercih edilen, iletişim kanalı olarak kullanım ve üçüncü sırada ele alınabilecek eğlence aracı olarak kullanım yer almaktadır. Sosyal medyadaki kullanıcılar arkadaşlarının paylaşımlarına, günlük bilgilendirme ve haberlere karşı yaygın olarak takipçi konumunda kalmaktadırlar. Bu kitlenin içerisinde siyasal içerikleri takip edenler de yine yaygın olarak takipçi konumunda kalmayı tercih etmektedirler.

Kullanıcıların çoğu günlük yaşamında da bu doğrultuda siyasal kimliğini dışı vurmamaktadır.

Sosyal medya ortamlarının etkisindeki siyasal toplumsallaşmada: cinsiyet, gelir durumu ve öğrenim görülen alan özelliklerinin etkili olmadığı bulgularına ulaşılmıştır. Bu özellikler ile siyasal toplumsallaşmayı belirleyen değişkenler arasında anlamlı ilişkilere rastlanılmamıştır. Gerek sosyal medyanın kullanım sıklığı, gerekse siyasal toplumsallaşma etkileri bakımından bu özellikler artık doğrudan belirleyici değildirler. Sosyal medya ortamlarına erişimin mobilize olması ve ucuzlaması; ekonomik ve kültürel sınıfsal kesimlerin arasında anlamlı farkların ortaya çıkmasını engellemektedir.

Sosyal medya ortamlarının etkisindeki siyasal toplumsallaşmada kültürel kimlik ve siyasal kimliklerin önemli olması düşük anlamlıkta kalmıştır. Ana hipotez ile birlikte ele alındığında sınırlı bir etki ile ortaya çıktığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgular neticesinde kültürel ve siyasal kimliğe göre siyasal toplumsallaşma değişkenleri arasında -ilişki dereceleri düşük de olsa- anlamlı ilişkiler vardır. Ancak, siyasal kimlik tercihinin göre sosyal medya kullanımı farklılaşmamaktadır. Hangi siyasal kimlikte olunursa olunsun, sosyal medya kullanımı ile ilgili anlamlı farklar ortaya çıkmamıştır.

Gündemin takip edilmesinde sosyal medya ön planda olmaktadır. Ayrıca sosyal medya kullanımı ile demokratik, katılımcı ve özgürlükçü ortamlar oluşması sağlanmış olsa da siyasal toplumsallaşmada etkisi sınırlı kalmaktadır. Toplumsal paylaşım ağlarının herhangi bir ideolojiye, şirkete, gruba ait olmamasına rağmen bu demokratik ve özgürlükçü ortamın tam anlamıyla kullanılmadığı tespit edilmiştir. Oluşan bu alanı daha çok gündelik yaşamında siyasal tercihlerini açıkça ifade etmekten çekinmeyenlerin kullandığı gözlenmiştir.

Sosyal medyadaki mahremiyet algıları yaygın olarak değişmemektedir. Kullanıcılar, gündelik yaşamlarındaki mahremiyet algılarını genellikle sosyal medya ortamlarında da sürdürmektedirler. Sosyal medya kullanıcılarının mahremiyet algılarının değişmemiş olmasının yanı sıra siyasal içerikli paylaşımlarda daha cesaretli oldukları söylenemez. Sosyal medya ortamlarında sınırlı bir etkiye sahip olan siyasal toplumsallaşma etkilerinin süreç olarak devam ettiği gözlemlenmiştir.

Bütün bu sonuçlardan sonra sosyal medyanın siyasal toplumsallaşmada yer alan sınırlı etkisinin yanı sıra iletişim ve haberleşme kaynaklı bilgilenme ve örgütlenme doğrultusunda bir etkisinden de söz edilebilir. Bu etkinin de yine daha öncesinden bir araya gelme ve toplanma potansiyeline sahip kitleler üzerinde olduğu, sonuçlardan görülmüştür. Bu

doğrultuda sosyal medya kullanımının örgütlenmelerde genç, kentli kitlelere önemli destek sağladığı söylenebilir.

Sosyal medyanın henüz yeni bir mecra olmasından dolayı siyasal toplumsallaşmaya etkilerinin sanıldığı kadar olmadığı görülmüştür. Eski medya türlerinin bile etkileri henüz tartışılırken, son derece yeni olan bu mecra insanların siyasallıklarını etkilemesi ve dönüştürmesi yaygın tahminlerin altında çıkmaktadır. Buna karşın, ilerleyen zamanlarda, birkaç kuşak sonrası sosyal medyanın ailenin siyasal toplumsallaşmadaki aracı olma rolüne ortak olabileceği tahmin edilmektedir.

Siyasal toplumsallaşma, bir yönü ile bireyin siyasal olarak kültürlenmesini sağlayan bir süreçtir. Dolayısıyla Türkiye’de genel siyasal kültürün toplumdaki yeni üyelere aktarılması bu süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Yeni kuşağın, ebeveynlerinden aldıkları bu siyasal-kültürel durum siyaset kurumunun sürekliliğe sahip olma işlevini yerine getirmektedir. Oy verme davranışındaki kararlılık, protesto gösterilerine katılmama ve devlet algısı bunlara verilebilecek örneklerdendir. Bu toplumsal özelliklerin sosyal medya üzerinden oluşturulan toplumsal ağlara aynı paralelde devam etmesi ile sonuçlanmaktadır.

Sosyal medya sürekli artan bir ivmeyle toplumsal yaşamda yer almaya devam etmektedir. Buna karşılık konvansiyonel medya tamamen terk edilmiş değildir. Birçok reklam ve tanıtım bu mecra üzerinden devam etmektedir. Konvansiyonel medyaların maliyetlerinin yüksekliği, medya kuruluşlarını ve kullanıcıları internet ortamındaki sosyal medyaya zamanla yönlendirmektedir. Kitlesele olaylarda artan sosyal medya kullanımları insanların bu kanaldan gelen bilgileri de merak ettiklerini göstermektedir. Ayrıca konvansiyonel medyanın ortaya çıkan olaylarla ilgili hızlı ve zamanında enformasyon akışını sağlayamaması, insanları bu alternatif medya kanallarına sevk etmekte katalizör olmaktadır.

Sosyal medyanın ilerleyen zamanlarda teknik ve sosyal olarak alacağı yeni biçimlerle ve yeni kuşakların gündelik yaşamında var olma sıklığına göre gittikçe artan bir seyirde, toplumsal yaşamı etkileme olasılığı artacaktır. Burada bireyin bahsi geçen bu gelişmeler karşısında alacağı tavır önemlidir. Eğer birey, enformasyon teknolojisinin günden güne sürekli yükselen gelişim seyrine rağmen geleneksel, insani hasletlerin, toplumsal birlikteliklerin geleneksel biçimlerinin öncelikli ve önemli olduğunu düşünüyorsa, o zaman bu tarz gelişmeler doğal olarak görülmeyecek ve bu gelişmelerin bireye herhangi bir etkisi de olmayacaktır. Eğer bireyin bu enformasyon teknolojisinden etkilendiği düşünülüyorsa, bu durumda bu etki seyrinin sürekli artan bir seyirde devam etmesi beklenmelidir. Bu seçenekler arasından bu araştırmanın durduğu nokta, etkilenmenin sınırlı da olsa gerçekleştiği ve bu etkinin beklenenin çok altında kaldığıdır. Fakat ilerleyen zamanlar için bu etkinin artış seyrinde olması mümkündür.

Toplumsal paylaşım ağları, oldukça geniş bir yayılma ve örgütlenme imkânı sunarak, bir anda birçok insanın çevrim içinde bir arada bulunmasını sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Bu ise yeni bir örgütlenme ve eylem biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha çok bu mecraı kullananlar için geçerli olan bu yeni örgütlenme ve eylem biçimi elbette toplumu -bu araştırmanın yapıldığı zaman itibari ile- tam anlamıyla temsil etme yetisine sahip değildir. Toplumda var olan bireylerin sosyal medya kullanma sayısı ile birlikte doğru orantılı olarak bu temsil kabiliyeti artacaktır.

Teknolojinin sürekli ilerleyerek gelişmesi daha fazla hız ve imkân sunması sosyal medya ve toplum açısından doğrudan olmayıp daha dolaylı yollar üzerinden bilgi verecektir. Bu konuda asıl veri sağlayacak olan gelişme, toplumsal paylaşım ağlarının çalışma biçimi ve kullanım sıklığıdır. Ağların çalışma biçiminde hangi verinin ne kadar paylaşılabilirliği önemlidir. Kullanım sıklığında ise bireyin gündelik yaşamında ne kadar yer kapladığı ve günlük ihtiyaçlarının ne kadarını bu mecra üzerinden karşıladığıdır. İki binli yıllarda doğan bireylerin sosyal medya ile geçirecekleri zaman kendilerinden önceki kuşaklara göre çok daha fazla olacaktır. Hatta iki binli yıllardan sonra doğan bireylerle, toplumun neredeyse tamamının sosyal medya kullanıcıları olma olasılığı hiçte uzak değildir. Kullanıcı sayısındaki bu artışla birlikte sosyal medyada harcanan ortalama sürenin artışı da beraberinde gelecektir.

Kullanıcı sayısında yaşanacak artışla birlikte sosyal medya, özellikle ekonomi ve siyaset alanlarında aktif olarak kullanılacaktır. Ekonomik açıdan bakılacak olursa, çok uluslu şirketlerin hedef kitlelerine ulaşmaları ve reklamlarını gerçekleştirmeleri için hazır bir ortam sunacaktır. Kapitalist ekonomide önemli bir faktör olan tüketimin teşvik edilmesi ve reklamların sosyal medyada yer alma sıklığı artacaktır. Siyasal açıdan bakıldığında ise iktidarı elde etmek için gerekli kitlelere daha kolay ulaşılacağı için bu mecra da siyasal faaliyetlerin sayısı artacak ve biçimi de dönüşecektir. Sosyal medyada yer alan reklamların ve siyasal faaliyetlerin etkisi gün geçtikçe artacaktır. Gelecekte toplumun büyük bir kesiminin sosyal medya ortamında yer aldığı düşünüldüğünde, bu mecralar oldukça değerlendirilecektir.

Sosyal medya kullanımının yaygınlaşması sosyal medya bağımlılığını gündeme getirmektedir. Bağımlılıkların, teknolojiye ve toplumsal paylaşım sitelerinde sürekli aktif olmaya doğru dönüştüğü gözlenmektedir. Bireylerin sosyal ihtiyaçlarını bu mecralar aracılığı ile görmeye çalışmaları bağımlılığı ortaya çıkaran nedenlerdendir. İnternete bağlı bilgisayar ile gününün büyük bir bölümünü evinde bilgisayar karşısında geçiren birey sosyal ihtiyaçlarını toplumsal paylaşım sitelerindeki beğen, paylaş ve retweet butonları ile karşılamakta ve kendini ifade etmektedir. Toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşmanın farklı insanlarla bir arada bulunarak etkileyip, etkilenmek

üzere işleyen süreci, doğal olmayan bu yollara dönüşmesi zamanla bireyin ruhunda ve toplumun düzeninde alışık olunmadık etkiler oluşturacaktır. Sosyal medya kullanımının bu olumsuz etkileri henüz yaygın olmamakla birlikte, gelecekte yaygınlaşması muhtemel olarak görülmektedir. Bu araştırmanın yapıldığı dönem itibari ile sosyal medyanın siyasal toplumsallaşma için etkili bir sosyalleşme ortamı sunduğunu güçlü bir şekilde söylemek zordur.

Sosyal medya kullanıcılarının arkadaş ve takipçi listeleri yaygın olarak gündelik hayatta tanıdıkları kişilerden oluşmaktadır. Yapılan diğer araştırmalarla da desteklenen bu duruma göre kullanıcıların sosyal sermayelerini bu mecralara taşıyarak gündelik yaşamlarına paralel bir sosyal çevre oluşturdukları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla siyasal olarak toplumsallaşma etkisi sosyal medya kullanımından önceki reflekslere göre devam etmektedir. Sosyal medya kullanıcıların, tanınmış kişilere mesaj gönderme, siyasilerle iletişime geçme imkânları kolaylaşmış olsa bile, bu fırsatı kullananların niceliksel olarak oldukça az olduğu gözlenen bir başka olgudur. Bu anlamda sosyal medya ortamlarında, toplumda var olan tabakalar arasındaki sınırların kalktığına yönelik yaklaşımlar bu durumun yaygınlık kazanmamış olmasından dolayı henüz geçerli değildir.

Toplumda kullanım yaygınlığının artması ile sosyal medya mecraları geleceği tahmin faaliyetlerinin de yoğunlaşabileceği alanlar olarak tahmin edilmektedir. Ekonomi alanında özellikle çok uluslu sermayelerin alacakları kararlarda karşılaşacakları sonuçları önceden kestirme alanı olarak kullanılacaktır. Sosyal medya mecraları, ortaya çıkacak riski ve kayıpları en aza indirmek için geri bildirim alanı olarak kullanmaya uygundur. Yüksek kârlar getirecek stratejik kararların alınmasında aktif olarak kullanılabilir. Toplumun neredeyse tamamının sosyal medyada var olacağı zamanlarda siyasal tahminlerde daha kolay yapılabilir. Hayatın her alanında daha fazla yer alması ile birlikte yeni kuşakların toplumsallaşmalarında daha etkili olabileceği daha önce ifade edilmişti. Sadece çok uluslu büyük şirketlerin değil devletlerin de vatandaşlarını bilgilendirme, yönlendirme ve doktrine etme araçları arasında yerini alması oldukça muhtemeldir. Bu doğrultuda siyasal kararların alınmasında kamuoyu yoklamaları bu mecra üzerinden gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca sosyal medyanın, genelde siyasal katılma sonuçlarının özelde ise yapılacak seçimlerin daha doğru tahmin edilmesi için geçerli bir alan haline dönüşme ihtimali vardır.

İçeriğini kullanıcıların oluşturduğu sosyal medyada ortaya çıkan enformasyonun etik kaygılar ve disiplin açısından yeterli bir düzene sahip olduğu söylenemez. Dolaşıma giren bilginin viral olarak aniden yayılarak geniş kitlelere ulaşması bu mecraın denetime muhtaç olduğunu göstermektedir. Gerek kullanıcılar ve gerekse bu mecraı teknolojik olarak

sağlayanlar aracılığı ile bu düzenin kurulması oldukça önemlidir. Enformasyon akışındaki denetimsizlik ve etik kaygıların önemsenmeyişi gelecekte yeni kuşakların bu kanallar üzerinden beslenmesi ile etki düzeyinin yükselebileceği ve beklenmeyen boyutlara ulaşabileceği tahmin edilmektedir.

Bu noktada medya okuryazarlığının önemi ortaya çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı öğrenme ve öğretme süreci olarak gerek konvansiyonel medyanın gerekse sosyal medyanın nasıl kullanılması gerektiğini, içeriğin üretilmesinde ve tüketilmesinde seçim yapabilme becerisinin geliştirilmesinde önemli katkılar sağlayacaktır. Yeni kuşakların, içeriğini büyük oranda kullanıcıların oluşturduğu bu toplumsal paylaşım ağlarına karşı geliştirecekleri tutumlarının bu sayede daha bilinçli olacağı kesindir. Bu bilincin oluşması ne kadar erken yaşlarda sağlanırsa bireyin de kendini güvene alması ve enformasyon akışı karşısında kendisini uygun bir şekilde konumlandırabilmesi bir o kadar erken gerçekleşecektir.

Araştırma kapsamında yapılan gözlemlerin, örnekleme yönelik anket bulgularının ve literatürde yer alan teorik okumaların çerçevesinde ulaşılan sonuçlar bu şekildedir. Toplumsal yaşamın her alanında kendini gösteren sosyal medya faktörü, sosyal bilimlerce araştırılmaya açıktır. Bu araştırmanın, sosyal medya ve siyasal toplumsallaşma konularında bundan sonraki yapılacak araştırmalara temel oluşturması bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Teknolojik determinizmin etkisinde kalmadan çoklu tekniklerin kullanıldığı disiplinler arası çalışmalar, gündemde popüler olan bu konulara karşı geçekliğe en yakın sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte bu çalışmalar, çalışmanın yapıldığı döneme ait özgül geçekliğe açıklama ve yorumlamada katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akın, M. H. 2009. *Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik, Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Alkan, T. 1979. *Siyasal Toplumsallaşma, Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin, Okulun, ve Toplumsal Sınıfların Etkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. 2010. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Ascher, W., ve Hirschfelder-Ascher, B. 2005. *Revitalizing Political Psychology, The Legacy of Harold D. Lasswell*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Babacan, M. E. 2012. *Toplumsal Paylaşım Ağlarında Sosyal Sermaye Pratikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Bakıroğlu, C. T. 2013. Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları. *Akademik Bilişim*. Antalya.

Bozkurt, V. 2004. *Değişen Dünyada Sosyoloji*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Cangöz, İ. 2012. İletişim Sosyolojisinde Tanımlar ve Kavramlar. H. Tüfekçioğlu içinde, *İletişim Sosyolojisi* (s. 2-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Castells, M. 2013. *İsyân ve Umut Ağları, İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Castillo, C., Mendoza, M., ve Poblete, B. 2011. Information Credibility on Twitter. Hyderabad, India: International World Wide Web Conference Committee.

Çıldan, C., Ertemiz, M., Tumuçin, H. K., Küçük, E., ve Albayrak, D. 2012. Sosyal Medyanın Politik Katılım ve Hareketlerdeki Rölü. *Akademik Bilişim*. Uşak.

Çile, A. 2012, Ekim 24. *Sosyal Medya Tarihçesi*. Ocak 25, 2013 tarihinde Sosyaling: <http://www.sosyaling.com/sosyal-medya-tarihcesi/> adresinden alındı

Dursun, D. 2002. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.

Dursun, D. 2012. Siyaset ve Birey: Siyasal Katılma. D. Dursun, ve M. Altunoğlu içinde, *Siyaset Bilimi* (s. 90-121). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Easton, D. 1965. *A Systems Analysis of Political Life*. New York.

Ete, H., ve Taştan, C. 2013. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri*. Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Gayo-Avello, D. 2012. *A Balanced Survey on Election Prediction using Twitter Data*. Spain: Department of Computer Science - University of Oviedo.

Goffman, E. 2009. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metin Yayınları.

Kim, W., Jeong, O.-R., ve Lee, S.-W. 2010. On Social Web Sites. *Information Systems* (35), 215-236.

Kışlalı, A. T. 1999. *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Korkmaz, A. 2012. Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü. International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (s. 2147-2153). İzmir: The Institute of Language and Communication Studies (ILCS).

Neothem. (2006, Aralık 6). Easton-System of political-life. Eylül 5, 2013 tarihinde Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Easton-System_of_political-life.PNG adresinden alındı

O'Reilly, T. (2005, Eylül 30). *What Is Web 2.0*. 12 20, 2013 tarihinde O'Reilly: <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html> adresinden alındı

Pesen, M. M. (2012, Mayıs 3). *Seçim Sonuçları Niçin Twitter'dan Tahmin Edilemez ve Türkiye Örnekleri*. Aralık 16, 2013 tarihinde E-Siber Bilgi-İletişim Teknolojileri: <http://www.e-siber.com/sosyal-medya/secim-sonuclari-twitter-dan-nicin-tahmin-edilemez-ve-turkiye-ornekleri/> adresinden alındı

Pesen, M. M. (2011, Eylül 18). *Sosyal Medyanın Arap Baharı'ndaki Rolü Bilimsel Olarak Kanıtlandı*. Aralık 16, 2013 tarihinde E-Siber Bilgi-İletişim Teknolojileri: <http://www.e-siber.com/sosyal-medya/sosyal-medyanin-arap-baharindaki-rolu-bilimsel-olarak-kanitlandi/> adresinden alındı

Pesen, M. M. (2011, Mart 30). *Twitter'da Paylaşılan Haber ve Bilgilerin Güvenilirlik Problemi*. Aralık 16, 2013 tarihinde E-Siber Bilgi-İletişim Teknolojileri: <http://www.e-siber.com/sosyal-medya/twitter-da-paylasilan-haber-ve-bilgilerin-guvenilirlik-problemi/> adresinden alındı

Tokgöz, O. 1978. Siyasal Toplumsallaşmada Kitle Haberleşme Araçlarının Rolü ve Önemi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* , 33, 79-92.

TUIK. 2013. *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*.

Turan, İ. 1976. *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınevi.

Turner, B. S. 2006. *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York: Cambridge University Press.

Ulutaş, U., ve Furkan, T. 2011. *Seta Analiz, Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi*. Ankara: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Yılmaz, N. 2013. Sosyalleşme Sürecinin Siyasallaşma Boyutu. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* , 9 (19), 319-332.

I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Arasındaki Siyasî Sorunlara Dair Bazı Tespitler (1914-1918)*

DOI NO: 10.5578/JSS.42404

Gürsoy ŞAHİN¹

Geliş Tarihi: 30.09.2016

Kabul Tarihi: 13.12.2016

Özet

Osmanlı-Sırp ilişkilerinin geçmişi XIV. yüzyıla dayanmaktadır. Sırbistan'ın 1878 yılında bağımsızlığını ilan etmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır. Balkan Savaşları ise Osmanlı-Sırp ilişkilerinde önemli bir kırılma noktasını oluşturdu. Zira bu savaşların ardından Osmanlı Devleti, Balkanlardaki topraklarının önemli bir kısmını Balkan devletlerine bıraktı. Bunun sonucunda Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki en önemli mesele, terk edilen bölgelerdeki Müslümanların haklarının korunması olmuştur. Nitekim 14 Mart 1914 tarihinde İstanbul Antlaşması'nın imzalanması ile bu sorunlar çözüme ulaştırılmaya çalışıldı.

Balkan Savaşlarının hemen ardından I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve her iki devletin rakip taraflarda yer almaları siyasî ilişkileri zora soktu. Bu meyanda Sırbistan ile Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkileri 1 Kasım 1914 tarihinde resmen sona erdi. Bu dönemde iki tarafın ilişkileri aracı devletler vasıtasıyla yürütülmeye çalışıldı. Savaş boyunca ilişkilerin düşük seviyede seyretmesi bazı krizleri de beraberinde getirdi.

Çalışmada; I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki siyasî ilişkiler irdelendi. Bu bağlamda ilişkilerin yürütülmesinde arabulucu devletlerin rolü, savaşın ilk aylarında yaşanan diplomatik gerginlikler, Müslümanlara yönelik baskıların Osmanlı-Sırp ilişkilerine etkileri ortaya konulmaya çalışıldı. Araştırmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sırbistan, I. Dünya Savaşı, Balkan Savaşları, Siyasî İlişkiler.

* Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenmiştir. Proje No: 14.FENED.02.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: gsahin@aku.edu.tr

Some Observations About the Political Problems Between the Ottoman Empire and Serbia During the World War I (1914-1918)

Abstract

The relations between the Ottoman-Serbs date back to 14th century. The relations between the two countries gained a different dimension with the declaration of Serbia's independence in 1878. The Balkan Wars were an important turning point in the Ottoman-Serbian relations. Because after these wars the Ottoman Empire left a significant portion of its lands in the Balkan to the Balkan states. As a result, the most important issue between Serbia and the Ottoman Empire was the protection of the Muslims' rights in the abandoned area. Indeed, with signing the Istanbul Agreement on March 14, 1914 these problems were tried to be resolved.

However, the start of the World War I which happened immediately after the Balkan War and the fact that these states took part in the World War I as opponents made the political relations difficult once again. In this context, the diplomatic relations between Serbia and the Ottoman Empire ended officially on November 1, 1914. The relationship between two sides was forced to carry on with mediator states in that period. During the war the relations which remained at a low level brought some crises.

In this study; the political relations will be discussed between Serbia and the Ottoman Empire during the World War I. In this context, the influence of the mediator states' role conducting the relations, the diplomatic tensions experienced in the first month of the war and the oppressions against the Muslims on the Ottoman-Serbian relations is aimed to be put forward. The documents of the Prime Ministry's Ottoman Archives will form the main source of the research.

Keywords: *The Ottoman Empire, Serbia, World War I, Balkan Wars, Political Relations.*

Giriş

Osmanlı-Sırp ilişkilerinin geçmişi XIV. yüzyıla dayanmaktadır. XV. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girmiş olan Sırlar, XIX. yüzyılın başlarına kadar varlıklarını bu şekilde sürdürdüler (Jelavich, 2009:32, 42, 218; Hajek, 1980:560). 1804 yılında Osmanlı idaresine karşı isyan eden Sırlar, Rusya'nın da desteği ile 1812 Bükreş ve 1829 Edirne Antlaşmaları (Turan, 1951:111-151) sonucunda özerklik yolunda imtiyazlar elde ettiler (Kodaman, 1993:90). Osmanlı Devleti 1830 yılında Sırlara muhtariyet tanıdı ve içişlerinde bağımsız bir prenslik haline geldiler (Kurt ve Hacısalıhoğlu, 2009:123; Anscombe, 2012:578; Luković, 2011:282; Križan, 1994:48-49).

Sırların, kendilerine tanınan imtiyazların yeterince uygulanmadığı, yapılan antlaşmalara uyulmadığı gerekçesiyle yaptıkları itirazlar ve akabinde başlayan olaylar, 1862 yılında "İstanbul Protokolü"nü kabul edilmesiyle son

buldu. Osmanlı Devleti, egemenlik haklarından fedakârlık ederek sadece Belgrad, Fethü'l-İslam (Kladovo), Semendire ve Böğürdelen (Sabac-Şabaç) gibi kalelerde asker bulundurmaya ahalinin de buralarda oturmasını kabul etti (Kodaman, 1993:91). Sırbistan yönetimi, 1867'de Osmanlı idaresinde bulunan kalelerdeki garnizonların geri çekilmesiyle buralardaki egemenliğini de güçlendirdi. Bilahare Bosna-Hersek'te 1875'te yaşanan isyanlar üzerine Karadağ ve Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girdi. Osmanlı kuvvetleri Sırp güçlerini yenilgiye uğrattı. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi aldı. Sırbistan 1878 yılında toplanan Berlin Kongresi sonucunda uluslararası alanda tanınan bir devlet haline geldi (Hartmuth, 2008:701-703; Kodaman, 1993:137; Demir, 2013:92; Toprak, 2013:352; Özkan, 2011:322; Özkan, 2013; Aslantaş, 2006:482; Hajek, 1980:556-566; Kurt ve Hacısalihoğlu, 2009:120-126). Böylece güneşe doğru genişleyen Sırbistan, Niş, Şehirköy (Pilot) ve Leskofça'yı da topraklarına dâhil etti (Svirčević, 2006:111; Kurt ve Hacısalihoğlu, 2009:123; Kodaman, 1993:148). Nüfusu 299.640'a (Svirčević, 2011:144) yüzölçümü ise 37.840km² den 48.302 km²'ye ulaştı (Özkan, 2011:322-326)².

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Balkan Savaşları ise Osmanlı-Sırp ilişkilerini savaş durumuna soktu (Hagen, 1999:52-64; Özkan, 2016b:23-54). 1912 yılında Balkan devletleri arasında imzalanan ittifak antlaşmaları ile Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne karşı birleştiler. 1912 yılının Ekim ayında Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtılar. İlk aşaması sekiz ay süren savaşta, Balkan devletleri Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Balkanların düşmesi, Sırbistan ve Bulgaristan'ın büyümesi, adaların Yunanistan'ın eline geçmesi büyük devletleri telaşlandırdı. Büyük devletlerin müdahalesi sonucu Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile 3 Aralık 1912'de ateşkes antlaşması imzaladı. Buna göre barış antlaşması Londra'da toplanacak konferansta yapılacaktı. Öte yandan Yunanistan ve Karadağ antlaşmaya yanaşmadı. Kısa süre sonra Almanya ve İngiltere'nin baskısı sonucu Londra'da bir konferans toplandı. Ancak Balkan devletlerinin Edirne, adalar ve Rumeli'nin tamamının kendilerine bırakılması ısrarını Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi üzerine konferanstan sonuç alınamadı. 1913 yılının Şubat ayında savaş yeniden başladı. Bu sırada iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki hükümeti, büyük devletlere başvurarak görüşmelerin yeniden başlamasını istedi. Neticede 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Gelibolu Yarımadası dışındaki tüm Trakya, Edirne dâhil olmak üzere Bulgaristan'a bırakıldı. Arnavutluk ve Adalar Denizi adaları büyük devletlerin kararına

² Esasen bu genişleme beraberinde Arnavut Müslümanların Kosova'ya göçünü de beraberinde getirmiştir. Bkz. Özkan, 2016a: 101-125.

bırakılırken, Makedonya'nın diğer bölgeleri ise Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşıldı (Okur, 2006:614-617; Uçarol, 1995:437-443).

Londra Antlaşması'nın getirdiği şartlar, Balkan devletlerinin birbirine düşmesine sebep oldu. Bulgaristan'ın büyümesinden rahatsız olan Yunanistan ve Sırbistan, Haziran 1913'te kendi aralarında bir antlaşma imzaladı. Bulgaristan ise iki komşu devletin kendisine karşı birleşmesi üzerine adı geçen devletlerin hazırlanmasına fırsat vermemek ve Makedonya'yı ele geçirmek için 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a saldırdı. Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu savaş sonucunda Edirne, Osmanlı Devleti tarafından geri alındı. Bulgarların mağlup olması üzerine 10 Ağustos 1913'te Bükreş'te Bulgaristan ile diğer Balkan devletleri arasında ve 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile Osmanlı hükümeti arasında İstanbul'da antlaşma imzalandı (Kodaman, 1993:165-166; Uçarol, 1995:443; Kurnaz Şahin, 2014:130-152).

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları sonucunda Balkanlardaki topraklarının büyük bir bölümünü kaybederken Sırbistan'a Manastır, Üsküp, İştıp ve Piriştine, Romanya'ya Dobruca ve Silistre, Yunanistan'a ise Epir'in bütünü, Selanik, Drama, Kavala ile birlikte Güney Makedonya'nın büyük bir kısmı verildi. Karadağ, Plevlye ve Cakova'yı alırken Bulgaristan'a Makedonya'nın küçük bir bölümü ile Dedeağaç bölgesi bırakıldı (Uçarol, 1995:443; Kodaman, 1993:165-169). Bulgaristan'ın, Balkan Savaşları sonucunda aldığı ağır yenilgiden Rusya'yı sorumlu tutması ve özellikle Sırbistan'dan intikam almayı amaçlaması, onu Avusturya ve Osmanlı Devleti'ne yaklaştırdı (Kodaman, 1993:165-169).

Sırbistan, Balkan Savaşlarından son derece kârlı çıktı ve topraklarının yüzölçümünü neredeyse iki katına çıkardı (Ağanoğlu, 2001:56-58). Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan aralarındaki sorunları çözebilmek amacıyla İstanbul'da 14 Mart 1914 tarihinde "*Sırbistan ile Dersaadet'de Mün'akid Muahede-i Sulhiyye*" başlıklı "*İstanbul Antlaşması*" imzalandı (Düstur, 1336:62). Esasen Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın sınırı olmadığı için söz konusu antlaşmada sınır problemleri yer almadı. Buna karşılık Balkan Savaşlarından sonra bölgede kalan Müslümanların haklarının korunması temel mesele oldu (Kodaman, 1993:165-170; Kurnaz Şahin, 2015:143-166).

XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa'da yaşanan sömürge rekabeti bir süre sonra Balkan ülkelerini de etkilemeye başladı. Özellikle 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhaki sebebiyle Sırbistan ve Avusturya-Macaristan devletlerinin ilişkileri gerildi³. Bosna bunalımı, o dönemde bir savaşa sebep olmamakla birlikte, 1914 yılında dünya savaşının çıkmasında önemli bir paya sahipti. Nitekim 28 Haziran 1914'te Avusturya

³ Bosna'nın ilhaki ile başlayan bunalım, I. Dünya Savaşı'nın bir anlamda provası olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Armaoğlu, 1994: 99-100, 103; Uçarol, 1995: 396-397.

Arşidükü Franz Ferdinand'ın bir Sırp gencinin suikastı sonucu hayatını kaybetmesi üzerine Avusturya, 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a bir ultimatom gönderdi ve bir hafta sonra da savaş başladı (Wachtel, 2009:104). Bu sırada kendi aralarında yaptığı anlaşmaların gereği Rusya'nın Sırbistan'a, Almanya'nın da Avusturya'ya destekleri sonucunda Avrupa devletleri savaşın içine sürüklendi.

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yaptığı ittifak anlaşmasının ardından tarafsızlığını ilan etmesi, Sırbistan tarafından çok olumlu karşılandı. Hatta Sırp lar, Osmanlı'nın Almanya ve müttefiklerin yanında olmaktansa İtilaf Devletleri safında olmasının büyük menfaatler sağlayacağını ifade etmekteydi (HR.SYS., nr. 2402/1). 29 Temmuz 1914 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere sürecin en hassas döneminde Rus ve Sırp tarafı, Osmanlı ile iyi ilişkilerini sürdürmek istediklerini beyan etmişlerdi (HR.SYS., nr. 2402/16). Ancak Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin boğazlardan geçişinde sorunlar yaşanması üzerine Osmanlı Devleti, bu gemileri satın aldığını ilan etti. Bir süre sonra Osmanlı Devleti mevcut şartlarda Almanya'nın yanında savaşa girmenin kazançlı olacağını düşünerek I. Dünya Savaşı'na dâhil oldu (Armaoğlu, 1994:100, 103-105; Tuncer, 2011:43).

1. İlişkilerin Yürütülmesinde Arabulucu Devletlerin Tespiti

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan aralarındaki temel mesele bölgede kalan Müslümanların haklarının korunması idi (Kodaman, 1993:165-170; Kurnaz Şahin, 2015:143-166; Şahin, 2016a:517-537; Şahin, 2016b:71-81). Ancak 14 Mart 1914 tarihinde Osmanlı-Sırp ilişkilerini düzenleyen "*İstanbul Antlaşması*"ndan kısa süre sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve iki devletin savaşa rakip taraflarda girmeleri nedeniyle antlaşma uygulanamamış ve neticede birçok problem çıkmıştır (DH.EUM.VRK., nr. 15/11).

Osmanlı Devleti, mümkün olan her türlü diplomatik yolu kullanarak Sırbistan'daki Müslümanların haklarını korumaya çalıştı. Ancak iki devletin resmî ilişkileri kesilmeden önce de Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın diplomatik ilişkileri zorlaştı. Örneğin 8 Eylül 1914 tarihli belgeye göre Sırbistan'ın savaş halinde olması sebebiyle Osmanlı tarafının Sırp tarafı ile yapmayı istediği görüşme gerçekleştirilemedi (HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/9). İki devletin diplomatik ilişkileri 1 Kasım 1914 tarihinde resmen sona erdi. Bu gelişme üzerine Belgrad'da görev yapan Osmanlı Elçisi Cevad (Ezine) Bey ile İstanbul'daki Sırp Elçisi Dr. Jakov Nenadoviç ülkelerine geri döndü (Dilek, 2004:267).

I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı-Sırp ilişkilerindeki en önemli kriz, ilişkilerin dolaylı yürütülmesini sağlamak ve her iki ülke vatandaşlarının

haklarını uluslararası alanda korumak için arabulucu devletlerin tespiti meselesi oldu. İki devletin diplomatik ilişkilerinin resmen kesilmesi onları arabulucu devlet arayışına itti. Çünkü savaş dönemlerinde sivil vatandaşların can ve mallarının korunması devletlerarası ilişkiler açısından son derece önemlidir.

Arabuluculuk hususunda ilk girişim İtalya'dan geldi. İtalya aynı zamanda Rusya'nın isteğiyle Osmanlı topraklarındaki Rus vatandaşlarının ve onların menfaatlerinin korunmasını üstlendi. İtalya bu durumu 4 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı makamlarına bildirerek onay talep etti. Osmanlı Devleti'ne bir teklifte bulunarak istenmesi halinde Rusya ve Sırbistan'daki Osmanlı vatandaşlarının menfaatlerini de korumaya hazır oldukları bildirildi. Osmanlı hükümeti, söz konusu teklifi almaktan büyük memnuniyet duyduğunu ifade ederek Sırbistan'daki Osmanlı tebaasının ve onların menfaatlerinin İtalya tarafından korunmasını kabul etti (HR.SYS., nr. 2167/2; nr. 2406/63; nr. 2167/26). Böylece İtalyan elçiliği, savaş sırasında Sırbistan'daki Müslümanların haklarını koruma ve gerekirse müdahil olma görevini üstlendi (HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/14). Diğer taraftan Osmanlı topraklarındaki Sırp, İngiliz ve Fransız vatandaşlarının himayesinin ise Amerikan elçiliği aracılığıyla yürütülmesi kabul edildi. ABD elçiliği, resmî ilişkilerin kesilmesinden bir gün sonra 2 Kasım 1914'te, savaş öncesinde imzalanan antlaşma ve diğer imtiyazların hükümsüz kalması sebebiyle milletlerarası hukukun "*düşman tebaası haklarının korunmasına*" dair hükümlerinin geçerli olduğunu, bu nedenle Sırp tebaasının menfaatini korumak için görevlendirildiğini Osmanlı hükümetine bildirdi. Osmanlı hükümeti, Amerikan elçiliğinin Sırp tebaasının menfaatlerini korumasını uygun buldu (HR.SYS., nr. 2167/13; nr. 2167/17).

Sırbistan'daki Müslümanların haklarını korumak görevini üzerine alan İtalya, 26 Nisan 1915'te Londra'da İtilaf Devletleri ile yaptığı antlaşma gereği Adriyatik'te talep ettiği çıkarları elde etmeyi başardı (Renouvin, 2004:349; Strachan, 2014:187). Bu antlaşmada verilen yerlere karşılık bir ay içinde savaşa dâhil olmayı taahhüt eden İtalya, 20 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan ederek tarafsızlığını kaybetti. Böylece İtalya'nın Osmanlı Devleti ile rakip taraflarda yer almaları nedeniyle Sırbistan'daki Osmanlı vatandaşlarını himaye görevi sona erdi. Bu gelişmenin ardından Sırbistan'daki Müslümanların haklarının korunması meselesi yeniden gündeme geldi.

Mesele çabuk halledilemedi. Osmanlı hükümeti, müttefiklerine savaş açan ve tarafsızlığını yitiren İtalya devletinden, Sırbistan'daki Müslüman ahalinin menfaatlerinin korunması konusunda arabuluculuğa bir süre daha devam etmesini istedi. 27 Mayıs 1915 tarihinde Niş'teki İtalyan elçisi, Osmanlı Hariciye Nezareti'nin talebi doğrultusunda Sırbistan'daki Müslüman ahalinin menfaatini korumak için Sırp devleti nezdinde arabuluculuk

faaliyetlerine devam etti. Belgelerden anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti, İtalyan elçiliğinin bölgedeki faaliyetlerinden memnuniyet duymaktadır. İtalyan elçiliğinin çabaları sonucunda, Sırbistan Başbakanı Nikola Pašić, Müslüman halka iyi muamele edildiğini bildirerek bundan sonra da iyi muamele edileceğini vaat etti. İtalyan elçiliği bu durumu Osmanlı Devleti'ne ilettilti. Osmanlı hükümeti de Niş'teki İtalya elçiliğinin çabalarından dolayı elçiliğe teşekkürlerini bildirdi (HR.SYS., nr. 2409/74).

İtalya, 1915 yılı Ağustos ayında Almanya ve Osmanlı Devleti ile savaşa girdi. Bunun üzerine 22 Ağustos 1915 tarihinde Sırbistan'daki Bulgar konsolos ve temsilcilerinin Osmanlı tebaasının himayesi görevini üstlenmeleri için Bulgar hükümeti nezdinde temaslarda bulunulması gündeme geldi (HR.SYS., nr. 2168/28). Bulgaristan ise 6 Eylül 1915'te İttifak Devletleriyle birlikte hareket etme kararı aldı ve 14 Ekim 1915'de Sırbistan'a savaş ilan etti. Yaşanan gelişmelerin sonucunda Sırbistan'daki Osmanlı vatandaşlarına yönelik Bulgar himayesi mümkün olmadı. Böylece Müslümanların himayesi meselesi tam bir çözüme ulaşamadı (Öksüz ve Okur, 2006:625). 2 Nisan 1917'de ABD'nin savaşa dâhil olması üzerine ise Osmanlı topraklarındaki Sırp'ların himayesi İsveç elçiliğine bırakıldı (DH.ŞFR., nr. 76/243). Ancak yaşanan sorunlar karşısında ABD elçiliğinin olaylara müdahil olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır (HR.SYS., nr. 2169/32).

2. Savaşın İlk Aylarında Diplomatik Gerginlik: “Karşılıklı Elçilik Baskın”

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında resmî ilişkilerin kesilmesinden önce diplomatik bir takım gerginliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden Sırp tarafı, Niş'teki Osmanlı elçiliği ile Üsküp'teki konsolosluğu basarak resmî evraka el koydu (HR.SYS., nr. 2167/18). Konuyla ilgili olarak Üsküp konsolosluğundan gönderilen 3 Kasım 1914 tarihli belgeye göre, Sırp'lar henüz resmî ilişkiler kesilmeden önce konsolosluğu basarak arama yapmışlar, hatta konsolusun üzerini dahi aramışlardı. Keza konsolosluk görevlileri tutuklanıp karakola götürülmüş, daha sonra onların da üzerleri ve evleri aranmıştır. Sırp'lar, konsoloslukta bulunan evrakı alıkoymuşlar, bilahare iade etmişlerdir. Üsküp konsolosluğu, durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. Yazıda, Sırp'ların alıkoymdukları evrakı iade etmekle birlikte evrakın bir kısmının Sırp'ların elinde kalmış olabileceği ihtimali de dile getirilmiştir (DH.EUM.5.Şb., nr. 3/47).

Üsküp'te yaşanan konsolosluk baskınına misilleme olarak Osmanlı Devleti de İstanbul'daki Sırp elçiliğine müdahale etmiştir. 8 Kasım 1914'te Osmanlı polisinin Sırp elçiliğinin resmî konutuna gerçekleştirdiği müdahale sırasında, odalar mühürlenmiş, giriş çıkışı kontrol etmek amacıyla bir zaptiye çavuşu görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a yönelik bu

misillemesi, Osmanlı topraklarında Sırbistan tebaasını himayeye memur olan ABD elçiliği tarafından 16 Kasım 1914'te "*takrir-i şifahi*"⁴ ile protesto edilmiştir.

ABD, verdiği protestoda resmî konutta elçiliğin siyasî evrakının bulunduğunu, elçiliklere harp içinde dahi dokunulamayacağını, Osmanlı tarafının yapmış olduğu bu eylemin devletler hukukuna aykırı olduğunu bildirdi (DH.EUM.5.Şb., nr. 3/47). Osmanlı Devleti ise savaş sırasında uygulanan mütekabiliyet esasına göre Sırp elçiliğini kontrol etme hakkının doğduğunu (HR.SYS., nr. 2167/18), konsoloslukların siyasî evrak bulundurma yeri olmadığını, çeşitli evrak bulunan yerlerin mühürlenerek diğer kısımlarının harp sırasında devlet ihtiyacı için kullanılabileceğini ifade etti. Osmanlı Devleti, daha evvel Sırp tarafının Niş'teki Osmanlı elçiliği ve Üsküp'teki konsolosluğu basmasını hatırlatarak, "*bir devletin, devletlerarası hukuka uymaması durumunda diğerinin de uymama hakkının doğabileceği*" ilkesinden hareketle yapılan eylemin devletlerarası hukuka aykırı olmadığını hatırlattı. Ayrıca Sırp elçiliğinde bulunan telsiz telgraf makinesi gibi memleketin müdafaası için gerekli görülen eşyayı almakta da bir mahzur görülmediği ifade edildi. Osmanlı Devleti bu konuda temkini elden bırakmamıştır. Öncelikle elçilikle konsolosluğun ayrı bir mekanının bulunup bulunmadığı ve el konulan evrakın siyasî içerikli olup olmadığı hususunda inceleme başlatılarak, neticenin Amerikan elçiliğine bildirilmesi planlanmıştır (DH.EUM.5.Şb., nr. 3/47).

Osmanlı yöneticileri tarafından 24 Kasım 1914'te ABD elçiliğine konuyla ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre savaşın hemen başında Beyoğlu'ndaki Sırp konsolosluğunun aranarak bazı evrakının alınmasının, Üsküp'teki Osmanlı konsolosluğunun evrakına el konulmasına misilleme olarak yapıldığı bildirilmiştir. ABD elçiliğine yazılan cevabî yazıda Sırp'ların, Üsküp'te Osmanlılara bahsi geçen evrakı iadesi halinde Osmanlı polisi tarafından Sırbistan'a ait el konan evrakın iade edileceği belirtilmiştir (HR.SYS., nr. 2167/33).

Belgelerden tespit edildiği kadarıyla bu sorunun yankıları savaş boyunca devam etti. Gerek ABD gerekse İsveç elçilikleri meseleyi takip ederek savaşın ilerleyen döneminde bu sorunu yeniden gündeme getirdi. Nitekim 1 Şubat 1918'de İsveç ve Amerikan elçilikleri, Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunarak İstanbul'daki Sırp konsolosluğu evrakına el konulduğunu, konsolosluğa ait evrakın bulunduğu odaların mühürlendiğini, Sırp elçiliğinin uzun süre açılmadığını hatırlatılarak evrakların bulunduğu odaların havalandırılmasının şart olduğu ve evrakın gözden geçirilerek temizlenmesi gerektiği belirtildi (HR.SYS., nr. 2169/32). Aynı husus 3 Ekim

⁴ Elçiliklerden imzasız olarak verilen takrirler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, 1983: 385.

1918’de gündeme geldi. Evrakın temizlenmesi ve odaların havalandırılması, muhtemelen evrakın yerinde olup olmadığının kontrol edilmesi amacıyla dillendirildi.

Osmanlı yöneticileri Beyoğlu’ndaki Sırp konsolosluğunun zaman zaman temizlendiğini fakat evraka el sürülmediğini Amerika ve İsveç elçiliklerine bildirdi. Osmanlı Devleti ise Üsküp’teki konsolosluğunun durumu hakkında İstanbul’daki İsveç elçiliği aracılığıyla bilgi talep etti. Üsküp’teki Osmanlı konsolosluğunun halen kapalı olduğu bilgisine ulaşıldı. Bu bilgiden hareketle Osmanlı Devleti de Üsküp’teki Osmanlı konsolosluğuna ait evrakın ve binanın havalandırılması ve temizlenmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etti (DH.EUM.5.Şb., nr. 70/32). Ancak tarafları uzun süre uğraştıran bu meselenin nasıl sonuçlandığına dair kesin verilere ulaşamamıştır.

3. Müslümanlara Yönelik Baskılar

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli husus, Sırbistan’da yaşayan Müslümanların çeşitli baskılara uğramış olmalarıdır. Karşılaşılan sorunlar arasında; Sırp hükümetinin Müslüman halkın mektuplarına sansür uygulaması, emlakine el koyması, angarya hizmetlerinde görevlendirmesi, hukuka aykırı olarak askere alması bulunmaktadır. Ayrıca, Müslüman halkın hayvan ve arabalarının askerler tarafından toplanması, köylülerden zorla para alınması, mülkî ve askerî memurlar tarafından soğuk muameleye uğramaları, sebepsiz hapse atılma, sürgüne gönderme, eziyet edilerek baskı uygulanması, hatta hayatını kaybedenlerin bulunması bu sorunlara örnek olarak gösterilebilir (Özkan, 2014:54-57).

Sırbistan, I. Dünya Savaşı’nın ilk aylarında, bütün halka uygulanacak olağanüstü tedbirler almıştır. Bu kapsamda 1914 yılı Ağustos ayının ortalarında postanelere ulaşan bütün mektuplar sansürden geçirildi. Böylece Sırp ahalisini heyecana düşürecek haberlerin engellenmesi amaçlandı. Bu tarz içeriğe sahip olan mektup sahiplerinin cezalandırılması kararlaştırıldı. Uygulanan katı sansür pek çok Müslüman’ın zarar görmesine ve tutuklanarak hapse atılmasına sebep oldu. Mektuplara uygulanan bu sansür sonucunda Müslümanların zor durumda kalması, Osmanlı elçiliğini harekete geçirdi. Bu meyanda henüz görevi başında olan Osmanlı elçisi Cevad Bey, 18 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı hükümetine gönderdiği yazıda gerekli tedbirlerin alınmasını talep etti (HR.SYS., nr. 2402/24; Özkan, 2014:55).

Sırbistan savaşa girmesinin hemen ardından Müslüman halka çeşitli baskılar uyguladı. 9 Ekim 1914 tarihli arşiv belgesi buna örnek gösterilebilir (HR.SYS., nr. 2403/74). Bu anlamda karşılaşılan sorunlardan birisi Müslümanların askere alınıp alınmayacağı meselesidir. İstanbul

Antlaşması'na göre Müslümanlar askerlik görevinden muaf tutulmuş idi. Ancak Sırp devleti, Bulgar çetelerinin baskınları ve bunların arasında Müslümanların da bulunması gerekçesiyle Müslüman ahaliyi antlaşma şartlarına aykırı olarak askere alma ve angarya hizmetlerde kullanma çabası içerisine girdi. Bu durum bölgede yaşayan Müslümanların tepkisine yol açtı. Müslümanlar özellikle Osmanlı Devleti tarafından cihad ilan edildikten sonra söz konusu uygulamaya daha belirgin bir şekilde karşı çıktı. Ahali bir araya gelerek Müslüman olmaları hasebiyle Sırp hükümetinin bu kararını kabul etmeyeceklerini bildirdi. Sırp hükümetinin ısrarı üzerine Müslümanlarla bir takım sürtüşmeler yaşandı ve ahalinin ileri gelenleri tutuklandı. Ancak Müslümanların itirazları sonucu Sırp hükümetinin bir süre sonra bu taleplerinden vazgeçtiği anlaşılmaktadır (Özkan, 2014:56, 58-59).

Müslümanların karşılaştıkları sorunlardan bir diğeri Sırp hükümetinin 1914 yılının Kasım-Aralık aylarında İslam ahalisine angarya yüklemesidir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'daki vatandaşlarının haklarını koruyan Niş'teki İtalyan elçiliğinden 10 Ocak 1915 tarihinde bir bilgi alınmıştır. Bu bilgide; antlaşmalara ve insan haklarına aykırı muamelelerin yapıldığı, Müslümanların şiddet yoluyla askere alındığı ve geçim kaynağı olan hayvanlarına el konulduğu belirtildikten sonra, bu uygulamaların ciddi bir rahatsızlığa sebep olduğu ifade edilmiştir (HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/13).

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında gündeme gelen bir başka konu ise Müslüman firari askerlerin Sırbistan'a iadesi meselesidir. 8 Eylül 1915 tarihli belgeye göre; Sırbistan'dan Yunanistan'a kaçan Sırp askerlerinden Bulgar ve Müslüman asıllılar, trenlere bindirilerek Sırbistan'a iade edilmekteydi. Osmanlı yöneticileri bu durum karşısında Yunan Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek, Müslüman firari askerlerin Sırbistan'a iade edilmemesini talep etmiştir (HR.SYS., nr. 2413/11).

4. Emlâk, Arazi ve Tabiiyet İle İlgili Sorunlar

Sırbistan'da yaşayan Müslümanların bu dönemde karşılaştıkları sorunlardan bir diğeri emlak ve arazilerine el konulması meselesidir (Özkan, 2015:362). Sırp hükümeti, Balkan Savaşları sonrasında egemenliği altına giren bölgelerde çeşitli düzenlemeler yapmaya başlamıştı. Bu bağlamda 20 Şubat 1914'te "*İlhak Edilen Bölgelerdeki İskân Hakkında Düzenleme*" adlı bir kanun çıkarıldı⁵. Adı geçen kanunla yerleşime müsait ve ihtiyaç fazlası olan devlet toprakları ile terk edilmiş toprakları sahiplenme ve yerleşme kolaylığı sağlandı. Kanunun ikinci maddesine göre, hükümete ait sahipsiz ve terk olunmuş arazilerde ahali iskân edilecekti. Terk olunmuş yerlerden kasıt ise

⁵ "Ağrar Reformunun Düzenlenmesi ve Kolonileşme" kanunu için bkz. Özkan, 2014: 62.

sahipleri tarafından bir sene ekilmeyip istifade edilmeyen ve boş bırakılan araziler idi (DH.MB.HPS.M., nr. 13/11; Özkan, 2014:62).

Sırbistan, kabul ettiği bu düzenlemenin uygulanması hususunda planlama yaparken 14 Mart 1914'te İstanbul Antlaşması imzalandı. İstanbul Antlaşması'nda, Müslümanlara üç yıl içerisinde tabiiyetlerini seçme hakkı tanındığı, tabiiyet değiştiren ve ardından göç eden kişilerin, hem gümrük vergisinden muaf olacakları hem de gayrimenkullerini koruma ve aracı şahıslar aracılığıyla tasarrufta bulunma hakkına sahip olacakları belirtilmişti (DH.MB.HPS.M., nr. 13/30). Öyle anlaşılıyor ki 14 Mart 1914 tarihli antlaşmaya rağmen Sırbistan, Müslüman ahalinin mülkiyeti meselesine mesafeli bakmış, bir oldubitti ile antlaşma öncesindeki uygulamalarını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, Sırbistan'ın antlaşma öncesinde yaptığı toprak düzenlemesine karşı hem itiraz etti hem de vatandaşlarını uyardı. Osmanlı Devleti ayrıca Sırbistan'daki Müslümanların haklarının korunması için Niş'te bulunan İtalya elçiliğinden bu konuda taleplerde bulundu. İtalyan elçiliği, bu anlamda Sırbistan'da yerlerinde kalan veya göç eden bütün Osmanlı tebaasının emlakının Sırbistan hükümetince korunması, durumlarının iyileştirilmesi 20 Şubat 1914 tarihli yasada mevcut olan ikinci maddenin yürürlükten kaldırılması ve ekilememiş arazilerin terk olunmuş arazi sayılmaması gibi hususlarda temaslarda bulundu (HR.SYS., nr. 2409/74).

Osmanlı Devleti'nin konu üzerinde titizlikle durması ve Niş'teki İtalyan elçisinin ısrarlı takibi sonuç verdi. 26 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılan kanunun ikinci maddesi, konuyla ilgili tepkilerin bir neticesi olarak 9 Mayıs 1914'te Sırp hükümeti tarafından değiştirildi. Böylece terk edilen arazilerle ilgili düzenleme geçerliliğini yitirdi (Özkan, 2014:63). Osmanlı Devleti yine de tedbiri elden bırakmadı. Bu anlamda 19 Mayıs 1914'te Dahiliye Nezareti'nden gönderilen belgede 14 Mart 1914 tarihli antlaşma sonrasında Sırbistan'ın ilhâk ettiği yerlerin ahalisinden olup, Osmanlı topraklarına göç eden halkın geride bıraktıkları topraklarını bir yıl ekmemeleri halinde topraklarına el konulma ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerektiği, bu durumda olan Osmanlı vatandaşlarının tedbiri elden bırakmamaları gerektiği hatırlatıldı (DH.MB.HPS.M., nr. 13/11).

I. Dünya Savaşı'nın ilerleyen dönemlerinde Sırbistan, Osmanlı Devleti ile rakip taraflarda yer almasını fırsat bilerek “*düşman devlet tebaasının mal ve mülklerine el koyma*” bahanesiyle yeniden harekete geçti. Arşiv belgelerine yansıyan *Jurnal* gazetesi haberine dayanarak, Sırbistan'ın “*düşman ülkelerin mallarını müsadere edeceği*” ile ilgili bir yasa hazırladığı bildirildi. Keza 10 Ocak 1915 tarihinde Sırbistan, aynı hususta yeni adımlar attı (HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/12). Buna göre, Sırbistan hükümeti gazetelere ilan vererek, Müslümanların sahip oldukları emlak, arazi ve diğer mülklerine ait tapularını 10 Nisan 1915 tarihine kadar Sırp hükümetine ibraz etmelerini

istedi. Aksi takdirde söz konusu haklarının tanınmayacağı duyurdu. Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri harekete geçti. Sırbistan'dan göç eden Müslümanlara birçok kez uyarıda bulunarak söz konusu bölgelerde mülk sahibi olan Müslümanların tapularını ibraz ederek, bu uygulama için itiraz dilekçelerini bir an önce vermeleri hususunda uyarıda bulundu (DH.İ.UM.EK., nr. 92/29; DH.UMVM., nr. 123/86; DH.MB.HPS., nr. 154/50).

Osmanlı Devleti, Müslüman ahalinin maddi kayba uğramaması için antlaşmadan önce ve sonra zarar görenlerin isimlerini, varsa zararlarının miktarlarını gösterir cetveller düzenlenmesi ve Dahiliye Nezareti'ne bildirilmesi için tamim yayınladı (DH.EUM.LVZ., nr. 28/11-A; DH.EUM.MTK., nr. 72/4; DH.HMŞ., nr. 27/53; DH.İ.UM.EK., nr. 92/55). Bu konu hakkındaki uyarılar sık sık tekrarlandı (DH.MB.HPS., nr. 154/51; DH.UMVM., nr. 123/85). Bu gelişmeler üzerine Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağılmış olan göçmenlerden bazıları dilekçeler vererek bölgede kalan topraklarının korunmasını istedi. Örneğin Urfa Polis Komiser Muavinlerinden Mehmed Muammer Efendi, 4 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne iletilmek üzere Urfa Mutasarrıflığına verdiği dilekçede, *Tasvir-i Ekfâr* gazetesinin 25 Mart 1915 tarihli 1390 numaralı nüshasında ilanlar kısmında belirtilen durum karşısında, Kosova'da bulunan ve Sırbistan'ın işgalinde olan Prizrin kasabasında bir hanesinin bulunduğunu, bu hanenin tapusunun elinde olduğunu bildirerek söz konusu mülkün tasarruf hakkının korunmasını talep etti (DH.İ.UM.EK., nr. 92/46).

Netice itibarıyla Sırp hükümeti, Osmanlı tabiiyetini seçen Müslümanların tasarruf haklarına uymaya karar verdi (DH.İ.UM., nr. 25/2-04; Özkan, 2014:64). Ancak yine de her ihtimale karşılık toprakların boş bırakılmaması üzerinde önemle duruldu. Mesela 1 Eylül 1915'te Hariciye Nezareti'nden bildirilen tebliğde; Sırbistan'a terk edilen bölgelerde arazisi olanların haklarını kaybetmemeleri için arazilerini vekilleri vasıtasıyla kiraya vermeleri ve ziraî faaliyetleri devam ettirmeleri gerektiği yeniden hatırlatıldı (DH.İ.UM.EK., nr. 10/2). Benzer uyarıların tekrarlandığı birçok örnek bulunmaktadır (DH.İ.UM., nr. 25/2-04; DH.İ.UM.EK., nr. 94/63; nr. 92/30).

Balkan Savaşları sonrasında bölgede kalan Müslümanların yaşadığı ve I. Dünya Savaşı yıllarına yansıyan sorunlardan bir diğeri ise tabiiyet meselesidir. Esasen Sırbistan'da kalan Müslümanların tabiiyet meselesi 14 Mart 1914 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre düzenlenmişti. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine söz konusu antlaşma feshedildi. Bu sebepten I. Dünya Savaşı yıllarında tabiiyet meselelerin çözüme ulaşması zorlaştı. Meseleyi halletmek için antlaşma şartlarına uygun olarak talimatnameler yayımlandı (DH.SN.THR., nr. 69/41; DH.ŞFR., nr. 82/181; DH.UMVM., nr. 123/106; DH.EUM.VRK., nr. 15/11; DH.MB.HPS., nr. 154/81; DH.SN.THR., nr. 67/72; nr. 64/79; Serbestoğlu, 2014:352).

5. Ekonomik İlişkiler

I. Dünya Savaşı yıllarında ekonomik nedenler de Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın ilişkilerini etkilemiştir. Osmanlı hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü durum, dış ticaretin değişen şartları ve savaşın finansmanını sağlamak amacıyla, ihtiyatlı ve koruyucu ekonomi politikaları izlemek zorunluluğu hissetti (Çolak, 2012:1269-1280). Savaş ekonomisi kapsamında dikkat çeken en önemli tedbirlerden birisi, ülke içerisindeki nakit paranın ülke dışına özellikle de savaş halinde olunan rakip devletlere gidişini engellemeye dönük adımların atılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin dış ticareti ve nakit para akışını kontrol etmeye yönelik ilk yasal düzenlemesi, "*rakip ve müttefikleri ile tarafsız devletler tebaası ellerinde bulunan tahvilat faizi ve amortismanları hakkında geçici kanun*" başlıklı kararname çıkarmak oldu. Söz konusu kararname 6 Aralık 1914'te kabul edildi (İ. DUİT., nr. 77/43). Yine aynı gün bir başka düzenleme daha yapıldı ve "*Osmanlı tebaasının düşman ve müttefikleri devletler tebaasına karşı olan borç ve taahhütleri hakkında geçici kanun*" çıkartıldı (Düstur, Düstur, 1336:127). Bu düzenlemeler ile Osmanlı tebaasının düşman ve müttefik devletler tebaasına karşı olan borç ve taahhütlerinin ödenmesi ertelendi (Eldem, 1994:19; Selen, 1960:143).

Osmanlı Devleti savaş döneminde ticari ilişkilerden kaynaklanan her türlü para akışını kontrol etmeyi amaçlamış buna yönelik adımlar atmıştır. Örneğin 19 Temmuz 1916 tarihli Meclisi Vükela kararına göre, Osmanlı Devleti'nin kendi müttefikleri tarafından işgal edilmiş olan Sırbistan, Belçika ve Karadağ gibi devletlerin vatandaşları adına Osmanlı ülkesine gelen nakit havalenâmelerin ödenmemesi kararlaştırılmıştır (MV., nr. 202/112). Hükümet, bu amaçla hem borç erteleme kanununun kapsamını genişletmiş hem de rakip devletlerin vatandaşları ile ticari ilişkisi olan vatandaşlarını bilgilendirmiştir (DH.İ.U.M., nr. 22/5).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği dönemde, ekonomik misilleme konusunda Balkan milletlerine karşı ılımlı bir politika izlediği söylenebilir. Örneğin 2 Ocak 1919 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Balkan Savaşlarından sonra imzalanan antlaşmalar gereği Sırbistan ve Yunanistan'a bırakılan topraklar ahalisinden olan ancak Osmanlı vatandaşlığını muhafaza etmeyen bazı şahısların, Osmanlı topraklarında ticaret yaptıkları ya da kendi topraklarına geçmek için müsaade istedikleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı uyruğu taşımayıp memleketlerine gitmek isteyenlere, İtilaf Devletleri tebaası gibi muamele edilerek, gitmelerine müsaade edilmesi istenmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarında ikamet etmekte olup ticaret ve seyahat yapma düşüncesinde bulunanlara ise "*Yunanistan ve Sırbistan ile henüz münasebetin kurulmaması ve mütarekede buna yönelik bir esasın bulunmaması nedeniyle*"

izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak hassas bir dönemde bulunulmasından dolayı şahıslara karşı kuvvet kullanmadan memleketi terk etme uyarısı yapılmasının doğru olacağı hatırlatılmıştır (DH.EUM.ECB., nr. 21/35, 1-10).

Netice itibariyle Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sırasında uluslararası hukuka uygun olarak attığı adımlar ve uyguladığı politikalar ile Sırbistan'da bulunan Müslümanların haklarını korumaya çalışmış ve bu kapsamda uyguladığı diplomasi ile de başarılı olmuştur.

Sonuç

Geçmiş XIV. yüzyıla dayanan Osmanlı-Sırp ilişkilerinin en hassas dönemlerinden birisi hiç kuşkusuz Balkan Savaşları ve ardından başlayan I. Dünya Savaşı yıllarıdır. I. Dünya Savaşı'nda iki devletin rakip taraflarda yer alması, ilişkilerde bir takım sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Savaş yıllarında Osmanlı ile Sırbistan arasındaki diplomatik ilişkilerde gerginlik yaratan iki temel husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi elçilik baskınıdır. Diğeri ise Sırp topraklarında yaşamaya devam eden veya göç etmiş Müslümanların hakları ile ilgili meselelerdir.

Bu anlamda elçilik baskını, her iki devletin savaş sırasında misilleme tavrı sergilemesinin en önemli örneklerindedir. Sırbistan'ın Niş ve Üsküp'teki Osmanlı elçilik ve konsolosluklarını basarak evraka el koyması karşılığında, Osmanlı Devleti'nin de İstanbul'daki Sırp elçiliğine baskın yapması diplomatik bir sorun yaratmıştır. Arabulucu devletlerin araya girmesi ve tarafların sağduyusu ile büyük bir krizin çıkmasının eşliğinden dönülmüştür.

Müslümanların haklarının korunması meselesinde ise Sırbistan, I. Dünya Savaşı'nı bahane ederek bu konuda isteksiz davrandı. Hatta Sırbistan, 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Antlaşması'na aykırı olarak Müslüman halkın arazi ve emlakı ile geçim kaynağı olan hayvanlara el koyma, baskı yoluyla askere alma gibi uygulamalara yöneldi. Bu uygulamalar Müslümanların tepkisine yol açtı. Osmanlı Devleti, Müslümanların haklarını korumak için gerekli girişimlerde bulundu, zaman zaman da olumlu sonuçlar elde etti.

Savaş yıllarında diplomatik ilişkilerin kesilmesi iki ülke arasında Balkan Savaşlarının ardından yaşanan sıkıntıların çözümünü geciktirdi. Sırbistan'ın I. Dünya Savaşı'nı gerekçe göstererek sorunları sürüncemede bırakması ve kendi istekleri doğrultusunda çözmek istemesi durumu daha da zorlaştırdı.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

DH.EUM.5.Şb., nr. 3/47, 27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914; nr. 3/47, 27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914); nr. 70/32, 27 Zilhicce 1336/3 Ekim 1918.

DH.EUM.ECB., nr. 21/35, 1-10, 29 Rebiülevvel 1337/2 Ocak 1919.

DH.EUM.LVZ., nr. 28/11-A, 2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915.

DH.EUM.MTK., nr. 72/4, 2 Cemaziyelevvel 1333/18 Mart 1915.

DH.EUM.VRK., nr. 15/11, 17 Şaban 1333/30 Haziran 1915.

DH.HMŞ., nr. 27/53, 29 Rebiülahir 1333/16 Mart 1915.

DH.İ.UM., nr. 22/5, 25 Şaban 1335/16 Haziran 1917; nr. 25/2-04, 21 Şevval 1333/1 Eylül 1915.

DH.İ.UM.EK., nr. 92/29, 21 Cemaziyelevvel 1333/6 Nisan 1915; nr. 10/2, 21 Şevval 1333/1 Eylül 1915; nr. 92/30, 22 Cemaziyelevvel 1333/7 Nisan 1915; nr. 92/46, 5 Cemaziyelahir 1333/20 Nisan 1915; nr. 92/55, 10 Cemaziyelahir 1333/25 Nisan 1915; nr. 94/63, 21 Şevval 1333/1 Eylül 1915.

DH.MB.HPS., nr. 154/50, 4 Şaban 1333/17 Haziran 1915; nr. 154/51, 4 Şaban 1333/17 Haziran 1915); nr. 154/81, 17 Şaban 1333/30 Haziran 1915.

DH.MB.HPS.M., nr. 13/30, 7 Recep 1332/1 Haziran 1914; nr. 13/11, 23 Cemaziyelahir 1332/19 Mayıs 1914.

DH.ŞFR., nr. 76/243, 6 Şaban 1335/28 Mayıs 1917; nr. 82/181, 11 Rebiülevvel 1336/25 Aralık 1917.

DH.SN.THR., nr. 69/41, 22 Şaban 1334/24 Haziran 1916; nr. 64/79, 20 Zilkade 1333/29 Eylül 1915; nr. 67/72, 16 Cemaziyelevvel 1334/21 Mart 1916.

DH.UMVM., nr. 123/85, 4 Şaban 1333/17 Haziran 1915; nr. 123/106, 17 Şaban 1333/30 Haziran 1915; nr. 123/86, 4 Şaban 1333/17 Haziran 1915.

HR.HMŞ.İŞO., nr. 209/9, 17 Şevval 1332/8 Eylül 1914; nr. 209/12, 23 Safer 1333/10 Ocak 1915; nr. 209/13, 23 Safer 1333/10 Ocak 1915; nr. 209/14, 15 Rebiülevvel 1333/31 Ocak 1915.

HR.SYS., nr. 2402/1, 10 Ağustos 1914; nr. 2167/13, 2 Kasım 1914; nr. 2167/17, 4 Kasım 1914; nr. 2167/18, 8 Kasım 1914; nr. 2167/2, 4 Eylül 1914; nr. 2167/26, 15 Kasım 1914; nr. 2167/33, 24 Kasım 1914; nr. 2168/28, 22 Ağustos 1915; nr. 2169/32, 1 Şubat 1918; nr. 2402/16, 29 Temmuz 1914; nr. 2402/24; 18 Ağustos 1914; nr. 2403/74, 19 Ekim 1914; nr. 2406/63, 17 Ocak 1915; nr. 2409/74, 27 Mayıs 1915; nr. 2413/11, 8 Eylül 1915; nr. 2169/32, 1 Şubat 1918.

İ.DUİT., nr. 77/43, 18 Muharrem 1333/6 Aralık 1914.

MV., nr. 202/112, 18 Ramazan 1334/19 Temmuz 1916.

Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Y. 2001. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Anscombe, F. F. 2012. The Balkan Revolutionary Age, *The Journal of Modern History*, 84 (3), (September), 572-606.

Armaoğlu, F. 1994. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, I, 1914-1980, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Aslantaş, S. 2006. Sırbistan: İsyancılar ve Bağımsız Devlet, *Balkanlar El Kitabı*, I, Edt. O.Karatay-B.A. Gökdağ, Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 472-487.

Çolak, F. 2012. İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri, *Turkish Studies*, 7 (4), 1269-1280.

Demir, H. 2013. Federalizm-Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929), *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 91-114.

Dilek, M. S. 2004. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ile Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Kral Alexander Karadjordjevic Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye, *Journal of Atatürk*, 4 (2), 267-278.

Düstur, 1336. Tertip 2, (Tertib-i sani), 7, (25 Zilhicce 1332-5 Muharrem 1334, 1 Teşrinisani 1330-31 Teşrinievvel 1331), Dersaadet: Matbaa-i Amire.

Eldem, V. 1994. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: TTK Yay.

Hagen, W. W. 1999. The Balkans' Lethal Nationalisms, *Foreign Affairs*, 78(4) (July-August), 52-64.

Hajek, A. 1980. Sırbistan, *İslam Ansiklopedisi*, 10, İstanbul: MEB Yayınları, 556-566.

Hartmuth, M.. 2008. De/constructing a 'Legacy in Stone': Of Interpretative and Historiographical Problems concerning the Ottoman Cultural Heritage in the Balkans, *Middle Eastern Studies*, 44(5), (September), 695-713.

Jelavich, B. 2009. *Balkan Tarihi, 18-19. Yüzyıllar*, (Çev.) İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.

Kodaman, B. 1993. 1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Redaktör Hakkı Dursun Yıldız), 12, İstanbul: Çağ Yayınları, 19-282.

Križan, M. 1994. New Serbian Nationalism and the Third Balkan War, *Studies in East European Thought*, 46 (1/2) Nationalism and Social Science (June), 47-68.

Kurnaz Şahin, F. 2014. Balkan Wars in British Annual Report, *South-East European Diplomacy. 100 Years Since Balkan Wars*”, Edt. I.Cojocarua-A.Temizler, Târgovişte (Romanya): Editura Cetatea De Scaun Yayını, 130-152.

Kurnaz Şahin, F. 2015. Balkan Savaşları Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kaybettiği Topraklardaki Müslümanları Korumaya Yönelik Hukuki Düzenlemeler, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, 1, Edt. A.Temizler-U.Özcan, İstanbul: Libra Yayınları, 143-166.

Kurt, H. ve Hacısalihoğlu, M. 2009. Sırbistan, *İslam Ansiklopedisi*, 37, İstanbul: TDV Yayınları, 120-126.

Luković, M. 2011. Development of the Modern Serbian State and Abolishment of Ottoman Agrarian Relations in the 19th Century, *Český Lid*, 98 (3) 281-305.

Okur, M. 2006. Balkan Savaşları, *Balkanlar El Kitabı*, I, Edt. O.Karatay-B.A. Gökdağ, Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 612-624.

Öksüz, H. ve Okur M. 2006. Birinci Dünya Savaşında Balkanlar, *Balkanlar El Kitabı*, I, Edt. O.Karatay-B.A. Gökdağ, Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 625-640.

Özkan, A. 2011. *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Özkan, A. 2013. *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'na Sırplar (1878-1918)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Özkan, A. 2014. I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu, *Gazi Akademik Bakış*, 7(14), 49-70.

Özkan, A. 2015. I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan'dan Osmanlı Devletine Göçler ve Tabiiyet Sorunu, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz. A.Yavuz Akengin, S.Koçarslan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 347-368.

Özkan, A. 2016a, Kosova'daki Arnavut Göçmenlerin Sırbistan'a Karşı Faaliyetleri, *Tarih Okulu Dergisi*, 9 (XXV), (Mart), 101-125.

Özkan, A. 2016b, Balkan Savaşları'nda Sırpların Müslümanlara Yönelik Gayri İnsanî Uygulamaları, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (15), 23-54.

Pakalın, M.Z. 1983. Tahrir-i Şifahi, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 3, İstanbul: MEB Yayınları, 385.

Renouvin, P. 2004. *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, İstanbul: Örgün Yayınları.

Selen, H. S. 1960. *Ticaret Tarihi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Serbestoğlu, İ. 2014. *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Strachan, H. 2014. *Birinci Dünya Savaşı*, (Çev.) Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yay.

Svirčević, M. 2006. The Establishment of Serbian Local Government in the Counties of Niš, Vranje, Toplica and Pirot Subsequent to the Serbo-Turkish Wars of 1876–1878, *Balkanica*, (37), 111-124.

Svirčević, M. 2011. The Establishment of Serbian Local Government in the Counties of Niš, Vranje, Toplica, and Pirot after the Congress of Berlin”, *War and Diplomacy : The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Edit. M. Hakan Yavuz-Peter Sluglett, Salt Lake City: The University of Utah Press, 144-164.

Şahin, G. 2016a. I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan İle İlişkilerinde Misilleme (Mukabele-i Bilmisil) Uygulamaları, *Balkan Tarihi*, I, Edt. Z.Gölen-A.Temizer, Ankara: Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, 517-537.

Şahin, G. 2016b. Impact of World War I on The Muslim Population of Serbia, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 3 (5) (Mart), 71-81.

Toprak, S. 2013. Osmanlı-Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Sırbistan'ın Bağımsızlığı, *The Journal of International Social Research*, 6 (24), 348-353.

Tuncer, H. 2011. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Turan, Ş. 1951. 1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), 111-151.

Uçarol, R. 2005. *Siyasi Tarih (1789-2010)*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.

Wachtel, A. B. 2009. *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (Çev.) A.C. Akkoyunlu, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Türk Edebiyatının Önde Gelen Diyarbakırlı Şair ve Yazarlarının Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğrencilerince Algılanışı: Dicle Üniversitesi Örneği¹

DOI NO: 10.5578/JSS.39349

Erdost ÖZKAN²

Geliş Tarihi: 29.02.2016

Kabul Tarihi: 13.12.2016

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türk edebiyatının önde gelen Diyarbakır doğumlu şair ve yazarlarına yönelik bakış açılarını, Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü öğrencilerine uygulanan anket çalışması doğrultusunda çeşitli değişkenler açısından irdelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesinde kayıtlı iki yüz yirmi altı (226) kadın (%55,8) ve yüz yetmiş dokuz (179) erkek (%44,2) olmak üzere toplam dört yüz beş (405) öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak, öğrencilerin algı düzeylerini ölçebilmek adına oluşturulan, on dört (14) maddelik anket kullanılmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde, ortalama teknikleri kullanılmıştır. Veriler, "SPSS 20.0" paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda öğretmen adaylarının şairlere ve yazarlara yönelik oluşan algıları tablolar halinde verilmiş ve yorumlanmıştır. Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni adaylarına yöneltilen ankette üç farklı değişken açısından da (cinsiyet, bölüm ve sınıf) karşılaştırmalar yapılmış olup bu değişkenler içerisinde herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır. Öğretmen adaylarının belirtilen şairleri ve yazarları algılama sürecine, toplumsal ve siyasal etmenlerin etkisi açıkça gözlemlenebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Şair, Yazar, Öğretmen Adayı, Algı

1 Nevşehir Hacıbekaş Üniversitesi'nin düzenlediği 1.Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu'nda sözlü sunum olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, e-posta: erdostozkan@gmail.com

Turkish and Turkish Language and Literature Education Students' Perception of Leading Diyarbakir Born Poets and Writers of Turkish Literature: The Example Of Dicle University

Abstract

The aim of this research is to examine the perspectives directed to leading Diyarbakir born poets and writers of Turkish literature in terms of different variables according to a survey administered to students of Turkish and Turkish Language and Literature Education Department. The study group of the research is formed of two hundred twenty six (226) female (55, 8%) and one hundred seventy nine (179) male (44, 2%), in total of four hundred five (405) teacher candidates registered at the Dicle University Ziya Gokalp Education Faculty. As data collection tool, a questionnaire of fourteen (14) questions was used in order to measure the students' level of perceptions. Frequencies, percentage, averaging techniques were used in analyzing the data. Data were analyzed using the "SPSS 20.0" packaged software. As a result of the study, perceptions of teacher candidates towards poets and writers are given in tables and interpreted. Comparisons were made in terms of three different variables (gender, section, and class) in the survey administered to Turkish and Turkish Language and Literature teacher candidates and no significant differences were revealed among these variables. The impact of social and political factors could be clearly observed during the teacher candidates' perception process of mentioned poets and writers.

Keywords: *Diyarbakir, Poet, Writer, Teacher Candidate, Perception*

Giriş

Kültürel izlencenin önemli güçlerinden birisi olan dil, toplumu var eden oluşumların düşünce aynası niteliğini taşıyan bir dışı vurumdur. İnsan zihninde gelişen her türlü geniş ve derin izlekler, anlamlılık ifadesini kusursuz bir biçimde sadece dille gerçekleştirebilir. Bu yönüyle dil, düşünceyi, düşünce de dili geliştirir. Alan yazında yer alan eserlerin ve yazarların toplumda yarattıkları bazı algıları vardır. Toplum, benimsediği dilsel öğelere anlamlar yüklerken onları esasında algı süzgecinden de geçirmiş olur. İşte bu durumda ortaya çıkan bazı sosyal ve toplumsal değerler, dil ile toplum ilişkisini alan yazına etkili bir şekilde yansımış olur. Bu yansımayı değerli hale getiren ise dilin yaşatıcıları olan bireylerdir.

Pospelov'a göre "yazar her zaman belli bir toplumsal katmanın kişisidir; toplumun ve kültürün belirli çevreleriyle ilişkidir; eğitim çizgisi ve düzeyi başkalarından farklıdır; bir siyasal ve düşünsel hareketin yanında yer alır; toplumsal olaylara ya katılarak ya da hatta yönlendirici olarak etkinlikte bulunur" (Aktaran: Emre, 2005:296-297).

Yazar ya da şair, edebî dillerini beslerlerken içinde her daim var olduğu bir kaynaktan, dil-toplum ilişkisinin yaşattığı bir dünyadan beslenirler. Yani toplum ve kültürün bir yansıtıcısı olan dilden bağımsız büyüyen bir yazar, şair düşünülemez. Her yazar ya da şair, toplumsal görüngünün birer temsilcisidir de diyebiliriz.

Birey, dış dünya ile olan ilişkilerini, kendi hayat kalıbına uyduracak şekilde yeniden düzenleyebilir ve şekillendirebilir. Bir insanın bireyselliği ve tekliği (biricikliği), neyi ve nasıl algılamış olduğuna bağlıdır. Algı, basit bir fizik olayı aşan bir şeydir; iç hayatımızla ilgili en geniş, kapsamlı sonuçlara ulaşmamızı sağlayan bir ruhsal fonksiyondur (Adler, 2003:42).

Algı, duyuları alımlama noktasından hareketle olaylara, kişilere anlam verme sürecidir. Bu anlamda her algılama olayı, gelen duyuşal verilere dayanılarak, dış dünya hakkında kurulan bir kuramdır. Bu kuram tahkike ve denemeye açık geçici bir kuramdır; daha sonradan gelen duyuşal verilerle ya daha kuvvetlenir ya da zayıflayarak yerini başka geçici bir kurama terk eder. Her birey kuramını, kendi yaşantısı ve deneyimleri çerçevesinde kurar. Bu özelliğinden dolayı algı, temelinde son derece öznel bir süreçtir. İnsanın yarattığı her şey kendi algısal süreçlerinden geçerek oluşmaktadır. Uygarlık ve kültürün temelinde de bu süreçler yatar (Cüceloğlu, 2006:98-99).

Bakırcıoğlu'na göre ise algı (perception), nesnel dünyaya ilişkin duyuşal uyarıların anlamlı deneyimlere çevrilme süreci, idrak olarak tanımlarken kimi psikologlar, algıları dış nedenlere bağlı olarak tanımlamaktadır. Duyular ise daha öznel, kişisel ve içsel deneyimler olarak nitelendirilmektedir. Duyum, duyu organlarının hemen yakınında olup biten sinir sistemi olayıdır (Bakırcıoğlu, 2012:23). Algı ise duyudan farklı bir konumda yer almaktadır. Algılama anında beyin, bireyin içinde bulunduğu durumdan beklentilerini, geçmiş yaşantılarını, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları, toplumsal ve kültürel etkenleri hesaba katar. Gelen duyuları seçme, bazılarını ihmal etme, bazılarını kuvvetlendirme, arada olan boşlukları doldurma ve beklentilere göre anlam verme bu aşamada yapılır (Cüceloğlu, 2006:118-119).

İşte bu aşamalar toplumun büyüttüğü yazar ya da şaire bakış açılarını belirleme noktasında etkin bir şekilde rol oynamaktadır. Eserin yaratıcıları, bazen eserlerinden bazen de isimlerinden oluşan bir algı ile toplumda kendilerine ya yer bulmakta ya da yok olabilmektedirler. Bir edebi eserin taşıdığı anlam ve önem, o toplumun kültürel eğilimleriyle yoğrulurken aslında sosyokültürel mirasın bir göstergesi haline gelmekte ve geleceğin algı penceresini oluşturan bir zenginlik ögesine bürünmektedir.

Yayımlanan eser, okur odaklı bir yaklaşımla yazarını yok ettikten sonra artık yeni yazarı ile yani okuyucularıyla tanışma noktasına erişir. Bu

sürecin en can alıcı noktası ise bireylerde oluşan algısal dayatmalardır. Freedman, Sears ve Carlsmith'e göre sosyal psikoloji toplumsal davranışın sistemli bir incelemesi olup başka insanları nasıl algıladığımız, bizim onlara; onların bize karşı nasıl tepki gösterdikleri, toplumsal durum ve ortamlarda bulunmaktan nasıl etkilendiğimiz üzerinde durur (Aktaran: Emre, 2005:193). Toplumun her kesiminin rahatlıkla yükleyebileceği her sosyal algı başlığı, eserin edebi yolculuğunda ona eşlik edecek bir hale bürünür. Okuyucuların esere yönelik bakış açılarını oluşturmak her ne kadar esere ve yazarına bağlı olsa da toplumun bazı kültürel köşe taşları bu algı dayatmasını hızlandırabilmektedir.

Dili, toplum ve kültür bağlamında değerlendirdiğimizde karşımıza çıkan sonucun esere ya da yazarına bağlı olduğu çıkarımını yapmak bize her zaman sağlıklı sonucu veremeyebilir. Bu yüzden bireylerin edebî ürünlere ya da bunların yazarlarına yükledikleri anlam, algının gücünü, alan yazına etkisi konusunda, rahatlıkla ortaya koyabilmektedir. Toplumsal ve siyasal etmenlerin, yazara ve şaire bakış açısında, göz ardı edilemeyeceği bir kavramı oluşturan algının olası sonuçları, aslında eser ya da yazar konusunda fikir beyan etmekte ve toplumun dil ile olan bağlantısında okuyucunun ve kültürel hayatın önemini gözler önüne sermektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Türk edebiyatının önde gelen Diyarbakır doğumlu şair ve yazarlarına yönelik bakış açılarını, algı ve alımlamalarını Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü öğrencilerine uygulanan anket çalışması doğrultusunda, sorulan sorular ve alınan yanıtlar çerçevesinde, çeşitli değişkenler açısından irdelemektir.

Yöntem

Bu çalışma betimsel nitelikte tarama (survey) modeliyle yapılmış bir araştırmanın ürünüdür. "Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır" (Karasar 2006, 77). Çalışmada Diyarbakır doğumlu şair ve yazarların öğretmen adaylarınca nasıl algılandıkları anket aracılığıyla belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi'nde kayıtlı iki yüz yirmi altı (226) kadın (%55,8) ve yüz yetmiş dokuz (179) erkek (%44,2) olmak üzere toplam dört yüz beş (405) öğretmen adayı oluşturmaktadır. Bunu tablo haline getirecek olursak;

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğretmen Adaylarının Bazı Değişkenlere Göre Dağılımı

		N (sayı)	%(yüzde)
Cinsiyet	Kadın	226	55,8
	Erkek	179	44,2
Branş	Türkçe Eğitimi	289	71,4
	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi	116	28,6
Sınıf	1. Sınıf	75	18,5
	2. Sınıf	98	24,2
	3. Sınıf	110	27,2
	4. Sınıf	107	26,4
	5. Sınıf	15	3,7
Toplam		405	100,0

Araştırmanın %55,8'ini kadın, %42,2'sini de erkek öğretmen adayları oluştururken; bunların %71,4'ü Türkçe, %28,6'sını da Türk dili ve edebiyatı eğitimi bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Oransal olarak bakıldığında bölümlerde kayıtlı öğrenci sayıları da göz önünde tutulmalıdır.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak, öğrencilerin algı düzeylerini ölçebilmek adına oluşturulan; açıklık, anlaşılabilirlik ve kapsam açısından değerlendirilmesinde, isim ve soruların belirlenmesinde uzman kişilerin görüşlerinin alındığı on dört (14) maddelik anket kullanılmıştır.

Veri Analizi

Verilerin analizinde frekans, yüzde, ortalama teknikleri kullanılmıştır. Veriler, "SPSS 20,0" paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla araştırmacı tarafından Türk Edebiyatının önde gelen Diyarbakır doğumlu şairler ve yazarlar oluşturulduktan sonra anket geliştirilmiştir. Anketin geliştirilmesi sürecinde

ilgili alan yazın taranarak uzman kişilerden hem içerik hem de görünüş açısından destek alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmada öğretmen adaylarının kendilerine sunulan sorulara verdikleri yanıtlar analiz edilmiş ve belirlenen sıralamalar doğrultusunda yorumlanmıştır.

Tablo 2: Hakkında En Fazla Bilgi Sahibi Olduğunuz Şair/Yazar Kimdir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 1	N	%
CAHİT SITKI TARANCI	206	50,9
AHMED ARİF	94	23,2
SEZAI KARAKOÇ	49	12,1

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının (Türkçe Eğitimi-Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi) hakkında en fazla bilgi sahibi olarak gördükleri ilk üç isim %50,9 ile Cahit Sıtkı TARANCI, %23,2 ile Ahmed ARİF ve %12,1 ile de Sezai KARAKOÇ olmuştur. Bunun sebebi olarak da ikinci soruya verdikleri yanıtlarla ortaya çıkabilmektedir.

Tablo 3: Kendisi Hakkında Sizi Bilgi Sahibi Olmaya Götüren Etken Nedir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 2	N	%
Esere ve yazarına duyulan ilgi ve beğeni	261	64,4
Akademik gereklilik	87	21,5
Aidiyet duygusu	47	11,6

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının %64,4'ü şair/yazar hakkında bilgi sahibi olmaya götüren etken olarak "esere ve yazarına duyulan ilgi ve beğeni" olarak görürken %21,5'i "akademik gereklilik", %11,6'sı da "aidiyet duygusu" olarak görmektedir.

Tablo 4: Beğeni Duygunuzun En Fazla Olduğu Şair Ya Da Yazar Kimdir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 3	N	%
AHMED ARİF	145	35,8
CAHİT SITKI TARANCI	118	29,1
SEZAI KARAKOÇ	94	23,2

Bu soruda öğretmen adayları ilk sıraya “Ahmed ARİF”i koyarken, ikinci olarak “Cahit Sıtkı TARANCI”yı, üçüncü olarak da “Sezai KARAKOÇ”u görmekte-dirler.

Öğretmen adayları bu soruyla beraber “bilgi sahibi olmak” (soru 1) ile “beğeni” (soru 3) arasındaki farkı da ortaya koymuş bulunmaktadır.

Tablo 5: Beğendiğiniz Şair/Yazara Ait Eser ya da Eserlere Sahip Misiniz? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 4	N	%
EVET	185	45,7
HAYIR	220	54,3

Bir önceki soru ile bağlantılı olan bu soruda ise beğenilen isme ait bir esere sahip olmayanların sayısı, sahip olanların sayısından daha fazladır. Bu durum da esere sahip olmamanın beğeniye etki edemeyeceğini, edebi anlamda tartışılır olsa da, öğretmen adayları penceresinden gösterebilmektedir.

Tablo 6: En Çok Beğendiğiniz Şair/Yazara Ait Eserleri Ne Zaman Edindiniz? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 5	N	%
Okumadan önce	63	15,6
Herhangi bir yerde okuduktan sonra	126	31,1
Öneriler sonrası	168	41,5
Henüz edinmedim	47	11,6

Öğretmen adaylarının bir önceki sorudaki verdikleri yanıt doğrultusunda oluşturulan bu maddede “hayır” yanıtını veren yüz altmış sekiz (168) öğretmen adayının yanıtlarıyla örtüşen “*öneriler sonrası*” yanıtı en fazla verilen yanıt niteliğindedir. Yani öğretmen adaylarının beğenisi, çevresel etkenlerden de etkilenebilmektedir. Bu da algının toplumdaki gücünü destekler nitelikte bir sonuçtur.

Tablo 7: Eserin Sahibine Yönelik Olumlu Düşünceleriniz Eseri Bitirdikten Sonra mı Oluşmuştur? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 6	N	%
EVET	215	53,1
HAYIR	190	46,9

Öğretmen adaylarının bu soruya verdikleri yanıtı bakıldığında yakın sonuçlar çıktığı görülmektedir. Yani eser sahibine yönelik olumlu düşünceler, yazarın ya da şairin eserine bağlı olamayacağını, tamamen ismine ve dünya görüşüne de bağlı kalabileceğini destekler niteliktedir.

Tablo 8: Beğendiniz Şair Ya Da Yazara Ait Kaleme Alınmış Eserleri Beğeni Sebebiniz Nedir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 7	N	%
Kolay anlaşılabilirlik	12	3,0
Temalarına ilgi duyma	157	38,7
Düşüncelerinden hoşlanma	226	55,8
Çevresel etki	10	2,5

Öğretmen adaylarının eserleri beğeni nedenlerine bakıldığında %55,8'i “*düşüncelerinden hoşlanma*” yanıtını vermiş; %38,7'si ise “*temalarına ilgi duyduğumu*” belirtmiştir. Bir önceki sorularda yani “olumlu düşünce” ve “beğeni” sorularıyla örtüşen nitelikte bir yanıt alınan bu soruda öğretmen adaylarının yazarlara ve şairlere bakış açılarının esasında ideolojik ve düşünsel anlamda gerçekleştiğinin bir kanıtı özelliği taşımaktadır.

Öğretmen adaylarının sadece %3'lük bir kısmı metne yönelik olarak “*kolay anlaşılabilirlik*” ve %2,5'u “*çevresel etki*” yanıtını vermiştir. Bu sonuç da algının ve isme bakış açısının önemini ve tartışılabilir bir sonucunu yansıtmaktadır.

Tablo 9: Şair ya da Yazar Hakkında Sizi Bilgi Sahibi Olmamaya Götüren Sebep Nedir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 8	N	%
Ön yargı	13	3,2
Tanımsızlık ve eksik bilgi	311	76,8
Edebi tercih	69	17,0
Çevresel etkenler	12	3,0

Öğretmen adaylarını şair ya da şair hakkında bilgi sahibi olmamaya götüren neden olarak %76,8'lik büyük bir bölümü “*tanımsızlık ve eksik bilgi*”; %17,0'si “*edebi tercih*” olarak yanıtlamıştır. Düşük oran olarak %3,2'si “*ön yargı*”, %3'ü de “*çevresel etki*” olarak soruyu yorumlamıştır. Fakat öğretmen adaylarının tanımsızlık ve eksik bilgi olarak gördükleri sebep, ilerleyen sorularda şaire ve yazara yaklaşım konusunda ruhsal sebeplerin etkisini açıkça ortaya koyabilecektir.

Tablo 10: Beğeni Duygunuzun En Az Olduğu Şair ya da Yazar Kimdir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 9	N	%
ZİYA GÖKALP	153	37,8
SEZAI KARAKOÇ	43	10,6
SAİD PAŞA	43	10,6

Öğretmen adaylarının listede belirlenen yazar ya da şairlere yönelik beğeni duygularının sorgulandığı bu soruya ilişkin tercihlerine bakıldığında %37,8 'i “*Ziya GÖKALP*”, %10,6'sı da “*Sezai KARAKOÇ*” ve Süleyman Nazif'in babası “*Said PAŞA*” yanıtını vermişlerdir. Bunun nedeni, önceki sorularda da olduğu gibi yanıt ve nedeni silsilesi şeklinde ve anket içi doğrulama izlencesi içerisinde bir sonraki tabloda yer almaktadır.

Tablo 11: Kendinizde En Az Hissettiğiniz Beğenin Oluşma Şekli Sizde Nedir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 10	N	%
Ön yargı	131	32,3

Düşüncelerinden hoşlanmama	126	31,1
Temalarına ilgi duymama	119	29,4
Anlamada güçlük	29	7,2

Öğretmen adaylarının kendilerinde en az hissettikleri beğenin oluşma nedeni olarak açık bir şekilde verdikleri yanıt %32,3 ile “*ön yargı*” ifadesi olurken bu orana ve de ifadeye yakın bir seçenek olan “*düşüncelerinden hoşlanmama*” ve “*temalarına ilgi duymama*” seçeneklerini de %31,1 ve %29,4 oranlarıyla yanıt vermişlerdir. “*Anlamada güçlük*” seçeneği ise %7,2 ile daha önceki maddelerde esere sahip olanların ruhsal bakış açıları dışında yanıt verenlerin tercihini oluşturmaktadır.

Tablo 12: Hiçbir Eserini Okumadığınız Halde Söz Konusu Şair ya da Yazara Ait Eserlere Sahip misiniz? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 11	N	%
EVET	124	30,6
HAYIR	281	69,4

Bu soruda araştırmaya katılan öğretmen adaylarının yazarın ya da şairin eserlerine sahip oldukları halde bunları okumadıkları sonucuna %69,4 oranıyla varılmış olup sadece %30,6’sı hem eseri okuduğunu hem de esere sahip olduğunu belirtmiştir.

Tablo 13: Hiçbir Eserini Okumadığınız Halde Listedeki İsimlerden Beğendiğiniz Şair ya da Yazar Var mıdır? Varsa Kimdir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 12	N	%
ORHAN ASENA	73	18,0
AHMED ARİF	44	10,9
ALİ EMİRİ	42	10,4

“Evet” diyenlerin analiz edildiği, öğretmen adayların bir önceki soruyla bağlantılı olan bu soruya verdikleri yanıtın %18’ini ünlü tiyatro metni yazarı “*Orhan ASENA*”, %10,9’unu “*Ahmed ARİF*” ve %10,4’ünü de *Divânu Lügati’t-Türk* adlı eseri Türk kültür hayatına taşıyan isim olan “*Ali EMİRİ*” oluşturmaktadır.

Üçüncü soruda araştırmaya katılan öğretmen adaylarının yüz kırk beşinin “beğeni” sorusuna en fazla “*Ahmed ARİF*” yanıtını vermeleri ve bu soruda da dört yüz beş (405) öğretmen adayından kırk dördünün aynı tepkide bulunmaları aslında bir kısmının beğenisinin yüzeysel algı seviyesinde olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 14: Hiçbir Eserini Okumadığınız Halde Listedeki İsimlerden Beğenmediğiniz Şair ya da Yazar Var mıdır? Varsa Kimdir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 13	N	%
ZİYA GÖKALP	143	35,3
SEZAİ KARAKOÇ	45	11,1
AHMED ARİF	21	5,2

Tablo 14 incelendiğinde bu sorunun yine diğer sorularla ilişkili, bağlantılı ve algısal bağlam düzeyinde olduğu görülebilmektedir. %35,3’ü yani soruya “evet var” deyip karşısına isim belirten yüz kırk üç kişi “*Ziya GÖKALP*” yanıtını verirken tablo 10 ve tablo 11 ile örtüşen nitelikte bir yanıt verdikleri anlaşılabilecektir. Yani bireyin yazara ya da şaire ait bir eseri okumadan beğeni duygusunun yok edilmesi bize tekrardan algının önemini ve de tehlikeli boyutunu gözler önüne serecektir.

Tablo 15: Henüz Edinmediğiniz Fakat Kendisi Hakkında Bilgi Sahibi Olmayı Çok İsteddiğiniz Şair ya da Yazar Kimdir? Sorusuna Verilen Yanıtlar

M 14	N	%
ESMA OCAK	61	15,1
ALİ EMİRİ	50	12,3
YILMAZ ODABAŞI	45	11,1

Öğretmen adaylarının bilgi sahibi olmadığı fakat olmak istedikleri yazarın ya da şairin belirlenmek istendiği sorunun yanıtlarını barındıran “Tablo 15” incelendiğinde bu soruya yanıt verenlerin %15,1’ini “*Esmâ OCAK*”, %12,3’ünü “*Ali EMİRİ*” ve %11,1’ini de “*Yılmaz ODABAŞI*” oluşturmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Türk edebiyatının önde gelen Diyarbakır doğumlu yazar ve şairlerinin Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesindeki algılanışının gözlemlendiği ve araştırıldığı bu çalışmada, Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü öğrencilerine yöneltilen ankette yer alan sorular çerçevesinde bu isimlerin dil-kültür ve toplum üçgenindeki yansımaları analizler sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Şair ya da yazar adlarının yer aldığı sorularda en fazla tercih edilen üç isim tablolara yansıtılmış ve yorumlanmıştır.

1. İlk soru olan “Hakkında en fazla bilgi sahibi olduğunuz şair/yazar kimdir?” sorusuna öğretmen adayları %50,9 ile “*Cahit Sıtkı TARANCI*” yanıtını vermişlerdir. Tarancı’nın Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olması ve belirli bir ideolojiye hizmet etmemesi algı çalışmasında bu sonucun çıkmasına yardımcı olmuş olabilir.

2. madde ilk soruyla ilgili olarak, “Kendisi hakkında sizi bilgi sahibi olmaya götüren etken nedir?” sorusuna öğretmen adayları %64,4 ile “*esere ve yazarına duyulan ilgi ve beğeni*” yanıtını vermişlerdir. Bu sonuç öğretmen adaylarının bilgilendirme ölçütlerini de ortaya koymaktadır.

3. madde bilgi sahibi olmanın dışında beğeni temasıyla ilgili olarak, “beğeni duyduğunuz en fazla olduğu şair ya da yazar kimdir?” sorusuna öğretmen adayları %35,8 ile “*Ahmed ARİF*” yanıtını vermişlerdir. Üniversite öğrenci profilinin büyük bir çoğunluğunun bu yöreden oluşması ve Arif’e yüklenen toplumsal algı, bu sonucun çıkmasında etkili olmuş olabilir.

4. madde beğenilen isme ait eserlere sahiplik konusu ile alakalı olarak, “Beğendiğiniz şair/yazara ait eser ya da eserlere sahip misiniz?” sorusuna öğretmen adayları %54,3 ile “*hayır*” yanıtını vererek üçüncü sorunun şekillenmesinde algının etkisini tekrar gösterebilmiş ve esere sahip olunmadan peşin fikirlere sahip olunabileceğini ortaya koyabilmektedir.

5. madde, dördüncü soruya %45,7 ile “evet” yanıtını verenlerle ilgili olarak, “En çok beğendiğiniz şair/yazara ait eserleri ne zaman edindiniz?” sorusuna öğretmen adayları %41,5 ile “*öneriler sonrası*” yanıtını vererek isme dair algı oluşumunda çevrenin yani toplumun etkisini gösterebilmektedir. Yazarın eserine değil de ismine yönelik oluşturulan algı ve onun şekli öğretmen adayının zihninde bazı ezberlere yol açabilmektedir.

6. maddeye, öğretmen adaylarının duyuşsal özelliklerine dayalı olarak, “Eserin sahibine yönelik olumlu düşünceleriniz eseri bitirdikten sonra mı oluşmuştur?” sorusuna %53,1’i “*evet*”, %46,9’u da “*hayır*” yanıtlarını vermiş olup eseri okumadan da beğenin oluşabileceğine dair güçlü bir veri ortaya çıkmıştır

7. madde, öğretmen adaylarının isimlere karşı oluşan beğenilerinin nedenini sorgulamaya dayalı olarak, “Beğendiniz şair ya da yazara ait kaleme alınmış eserleri beğeni sebebiniz nedir?” sorusuna %55,8’i “*düşüncelerinden hoşlanma*”, %38,7’si ise “*temalarına ilgi duyma*” yanıtlarını vermişlerdir. Öğretmen adaylarının yarıdan fazlasının verdiği “*düşüncelerinden hoşlanma*” yanıtı, algının ve ideolojinin, eleştirel okumanın önüne geçebileceğini de gösterebilmektedir.

8. madde, öğretmen adaylarının şair ya da yazarlar hakkındaki bilgi eksikliğinin nedenini belirlemeye yönelik olarak, “Şair ya da yazar hakkında sizi bilgi sahibi olmamaya götüren sebep nedir?” sorusuna %76,8’i “*tanıtımsızlık ve eksik bilgi*” derken, %17’si de “*edebî tercih*” yanıtını vermiştir. Öğretmen adaylarının verdiği yanıtlara bakıldığında şair ve yazarlara yönelik kongre, bilgi şöleni, ders, kitap yani yazılı ve sözlü etkinliklerde yer yer farklı seçimlere de yer verilebilmektedir.

9. madde, öğretmen adaylarının şair ya da yazarlara yönelik oluşan beğeni düzeylerini ölçmeye yönelik olarak, “Beğeni duygunuzun en az olduğu şair ya da yazar kimdir?” sorusuna öğretmen adaylarının %37,8’i “*Ziya GÖKALP*” yanıtını vermiştir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının bu ve bundan sonraki soruya verdikleri yanıt, çalışmanın temel gayesini özetler nitelikte olup, mezun olduklarında öğretmenlik yapacakların isimlere, eserleri ile değil de zihinlerde oluşturdukları algısal mekanizmalarla hareket ettikleri ve eleştirel okuma-dinlemeden uzak; kabul/onay çizgisine aykırı bir politika seyrettiklerinin açık bir göstergesi niteliğindedir.

10. madde, öğretmen adaylarının kendilerine en uzak hissettiği isimlere, beğenilerinin en aza indirmediği yanıtlarının nedenini anlamaya yönelik olarak, “Kendinizde en az hissettiğiniz beğenin oluşma şekli sizce nedir?” sorusuna %32,3’ü “*ön yargı*”, %31,1’i “*düşüncelerinden hoşlanmama*”, %29,4’ü “*temalarına ilgi duymama*” ve %7,2’si de “*anlamada güçlük*” yanıtlarını vermişlerdir. Öğretmen adaylarının çoğunluğunun bu soruya “ön yargı” demesini bir nevi öz eleştiri olarak alımlayabilmek ve geleceğin dil öğretmenlerine eleştirel bakış açısını öğretmek gerekmektedir. Burada en büyük görev akademisyen ve öğretmenlere düşmektedir. Algının gücünü yadsımamakla beraber bireyin duyuşsal becerilerini de geliştirmek, dili ve zenginliklerini doğru okuyabilmek adına bu konuda öğretimin yanında öğrenme alanları (dinleme-

okuma-konuşma-yazma) eğitiminin de etkin bir şekilde gelecek nesillere aktarımı gerekmektedir.

11. madde, öğretmen adaylarının eserin bir heves mi yoksa bir eylem olarak mı gerçekleştiğine ve beğeni duygularının, algının satın almaya ya da edinmeye etkisine yönelik olarak, “Hiçbir eserini okumadığınız halde söz konusu şair ya da yazara ait eserlere sahip misiniz?” sorusuna öğretmen adaylarının %69,4’ü “*hayır*” yanıtını verirken %30,6’sı “*evet*” demiştir. Soruya verilen yanıtlardan da anlaşılacağı üzere esere sahip olmada eserin sahibi kadar okunmanın ve önerilmenin de etkisi olabilmektedir.

12. madde, öğretmen adaylarının zihinlerinde oluşan algının derecesini ve yıkılabilirliğini anlamaya yönelik olarak, “Hiçbir eserini okumadığınız halde listedeki isimlerden beğendiğiniz şair ya da yazar var mıdır? Varsa kimdir?” sorusuna öğretmen adaylarının %18’i, ünlü tiyatro metni yazarı “*Orhan ASENA*”yı ilk sıraya taşımışlardır. Orhan Asena’nın bölgede sadece ismen bilinen, eserlerinin pek yansıtılmadığı bir yazar olması ve apolitik bir imaj çizmesi bu sonucun çıkmasına yardımcı olmuş olabilir.

13. madde, daha önceki temel ve belirleyici sorular ile bağlantılı olarak, “Hiçbir eserini okumadığınız halde listedeki isimlerden beğenmediğiniz şair ya da yazar var mıdır? Varsa kimdir?” sorusuna öğretmen adayları, algılarının yarattığı kararlılık ve cesaret ile %35,3’ü “*Ziya GÖKALP*” yanıtını vermişlerdir. Bu yanıtı, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının peşin hükmüne ayna tutabilen bir dürüstlük olarak da adlandırmak mümkündür.

14. madde, öğretmen adaylarının hakkında bilgi sahibi olmak istedikleri isimleri belirlemeye yönelik olarak, “Henüz edinmediğiniz fakat kendisi hakkında bilgi sahibi olmayı çok istediğiniz şair ya da yazar kimdir?” sorusuna öğretmen adayları, %15,1 ile “*Esmâ OCAK*” ve %12,3 ile “*Ali EMİRÎ*” yanıtlarını vererek bu isimlerin tanıtımı noktasındaki noksanlıkları da vurgulamışlardır. Bu iki isim özellikle Ali EMİRÎ, Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının tezkire yazarı hakkında bilgi sahibi olmak istemeleri Türk dili ve edebiyatı öğretim elemanlarına önemli bir mesaj niteliği taşır.

Sonuç olarak, Türk edebiyatının şairlerine ve yazarlarına yöresel ve siyasi anlamlarda yaklaşmak, algısal yanımlar yaratabilmektedir. Alan yazınının bu zenginliğini, eğitim ve öğretim kurumlarında, özellikle de yükseköğretim kurumlarında yansıtmak, şairlerimizi ve yazarlarımızı ideolojik prangalardan kurtarmak gerekmektedir. Bu ve benzeri çalışmalar farklı yörelerde ve üniversitelerde de yapıldığı takdirde ortaya bir şair-yazar algı haritası çıkartıldığında sorun masaya yatırılacak ve özellikle Türk dili ve edebiyatı derslerini yürüten öğretim elemanları ve öğretmenleri, şairlere ve yazarlara bakış açısındaki algının yönetilebilmesinde etkin rol

oynayabileceklerdir. Aksi takdirde bu ve buna benzer yapılan çalışmalar durum tespitinden öteye gidemeyecek ve maalesef yazınımızın zengin isimlerini, zihinlerde yatan ön yargı zindanlarına hapsedmek zorunda kalacağız.

Kaynakça

- ADLER, A. (2003). *İnsan Tabiatını Tanıma* (Çev: Ayda Yörükkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- AKSAN, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim*. Ankara: TDK
- ATKINSON, R. (2006). *Psikolojiye Giriş* (Çev: Yavuz Alogan). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- AYDOĞAN, A. (2009). *Düşüncenin Çağrısı Kant-Schopenhauer-Heidegger*. İstanbul: Say Yayınları.
- BAKIRCIOĞLU, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları
- CÜCELOĞLU, D. (2006). *İnsan ve Davranışı* (15. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMRE, İ. (2005). *Edebiyat ve Psikoloji*. Ankara: Anı Yayınları
- KARASAR, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (16. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- PORZIG, W. (2011). *Dil Denen Mucize* (3. Baskı) (Çev.: Prof. Dr. Vural Ülkü). Ankara: TDK.
- SAPIR, E. (1921). *Language*. New York: Harcourt Brace.

Okuduğunu Anlama ve Problem Çözme Stratejileri Eğitiminin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Rutin Olmayan Problem Çözme Başarısına Etkisi*

DOI NO: 10.5578/JSS.37331

Mustafa ULU**
Neşe TERTEMİZ***
Murat PEKER****

Geliş Tarihi: 24.02.2016

Kabul Tarihi: 13.12.2016

Özet

Bu araştırmanın amacı ilköğretim 5. sınıf öğrencilerine verilen okuduğunu anlama ve problem çözme stratejileri eğitiminin öğrencilerin problem çözme başarısına etkisini incelemektir. Çalışmada İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin rutin olmayan problemlerde yaptıkları hataları gidermeye ve öğrencilerin problem çözme başarısını artırmaya yönelik geliştirilen 22 saatlik okuduğunu anlama stratejileri ve 18 saatlik problem çözme stratejileri eğitimi verilmiştir. Çalışmada öntest sonest kontrol gruplu model kullanılmış olup, araştırmanın örneklemini strateji eğitimi alan 35 (deney grubu), Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tabanlı program dâhilinde okuduğunu anlama ve problem çözme eğitimi alan 34 (kontrol grubu) öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen kovaryans analizi (ANCOVA) sonucunda okuduğunu anlama ve problem çözme stratejileri eğitimi alan deney grubunun MEB tabanlı program dâhilinde anlama ve problem çözme eğitimi alan kontrol grubundan daha başarılı olduğu gözlenmiştir. Ayrıca çalışma sonucunda verilen strateji eğitiminin problem çözme başarısındaki toplam varyansın %32,27'sini açıkladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rutin Olmayan Problem, Okuduğunu Anlama, Problem Çözme, Strateji

The Effect of Comprehension and Problem Solving Strategy Training on 5th Graders' Non-Routine Problem Solving Success

Abstract

The main objective of this research is determining the effects of comprehension and problem solving strategy training program on non-routine problem solving success. In the study, a training of 22-hour comprehension strategies and 18-hour problem solving strategies which were developed to remove the errors made by elementary 5th grade students in solving problems

** Sorumlu Yazar: Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, e-posta: mustafa.ulu@dpu.edu.tr

*** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, e-posta: tertemiz@gazi.edu.tr

**** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: peker@aku.edu.tr

was given. The model of pre-test and end-test control group was used in the study, and the sample of the research is 35 students who had strategy training (experiment group) along with 34 students who had comprehension and problem solving training (control group) within a MEB based program. The results of the covariance analysis (ANCOVA) from the study is that the experiment group which had comprehension strategies training is more successful than the control group which had comprehension training within MEB based program. Also as a result of the study, it was understood that the experiment group which had strategy training (comprehension and problem solving strategies) is more successful than the control group; and it is stated that the total variance of the strategy training given to students is 32,27 percent in the management of problem solving.

Keywords: *Non-Rutin Problem, Comprehension, Problem Solving, Strategy*

1. Giriş

Problem çözme süreci; birçok becerinin bir arada bulunmasını gerektiren karmaşık bir süreç olarak ifade edilmektedir. Bu sürecin öğeleri; problemi anlama, verilenler arasından çözüm için gerekli bilgiyi seçme, elde edilen bilgileri matematiksel sembollere dönüştürme ve gereken işlemleri yaparak çözüme ulaşma olarak açıklanmakta olup; bu öğeler doğrusal bir yol izlemese de (Olkun ve Toluk, 2004) problem çözmenin ilk ve en önemli aşamasının okuduğunu anlama olduğu; okuduğunu anlama süreci gerçekleşmediğinde bireylerin problemde verilen sayıları tesadüfi bir şekilde kullanarak anlamsız sonuçlara ulaşacakları düşünülmektedir (Artzt ve Thomas, 1992; Goos, Galbraith ve Renshaw, 2000; Mayer, 1985; Polya,1990).

Tuohimaa, , Aunola ve Nurmi (2008) tarafından yapılan çalışma sonucunda akıcı okuma becerisinin anlama becerisini doğrudan, problem çözme becerisini ise anlama becerisi aracılığıyla yordadığı; okuduğunu anlama becerisi ile problem çözme becerisi arasında yüksek ($r = 0,67$) ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Prakitipong ve Nakamura (2006), Kroll ve Miller (1993), Tertemiz (1994) tarafından yapılan çalışmalarda iyi problem çözümlerinin anlama seviyelerinin yüksek olduğu, fakat iyi çözümler ve kötü çözümler arasında matematiğin temel becerilerine sahip olma konusunda büyük farklılıkların olmadığı görülmüştür. Anderson (2010), Grimm (2008), Jordon, Hanish ve Kaplan (2003) tarafından yapılan boylamsal çalışmalarda okuduğunu anlama becerilerinin yıllar geçtikçe problem çözme başarısı üzerindeki etkisini artırdığı görülmüştür. Jordan ve diğerleri (2003) tarafından yapılan çalışmada sadece Anlama Güçlüğü (AG), sadece Matematik Güçlüğü (MG) yaşayan öğrencilerle, Normal Gelişim (NG) gösteren öğrencilerin ikinci sınıfın başından üçüncü sınıfın sonuna kadar problem çözme başarılarındaki gelişimleri gözlemlenmiştir. Çalışma sonucunda ikinci sınıfın başında AG yaşayan öğrencilerin problem çözme başarılarının NG gösteren öğrencilerle aynı ve MG yaşayan öğrencilerden yüksek olmasına rağmen; üçüncü sınıfın sonunda MG yaşayan öğrencilerle aynı seviyeye geldiği, NG gösteren öğrencilere oranla gerilediği gözlemlenmiştir. Anderson (2010) MG ve AG yaşayan öğrencileri ve NG gösteren öğrencileri problem çözme becerisi açısından dördüncü sınıfın başından beşinci sınıfın sonuna kadar gözlemlenmiş; çalışma sonucunda NG gösteren öğrencilerle

AG ve MG yaşayan öğrenciler arasındaki farkın artarak devam ettiğini saptamıştır. Bu duruma gerekçe olarak sınıf seviyesine paralel olarak hem problemlerin zorlaşması hem de okuduğunu anlamaya olan gereksinimin artması gösterilmiştir. Grimm (2008) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin üçüncü sınıfın başından sekizinci sınıfın sonuna kadar zihinden hesaplama, tahmin, kâğıt üzerinde hesaplama, problem çözme, okuduğunu anlama ve matematiğin öğrenme alanlarındaki (sayılar, geometri, veri, olasılık) gelişimleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda üçüncü sınıfta kazanılan okuduğunu anlama becerilerinin sekizinci sınıfın sonuna kadar sırasıyla en fazla problem çözme başarısındaki gelişimi yordadığı; problem çözme başarısını öğrenme alanları ve hesaplama becerilerindeki gelişimin takip ettiği görülmüştür. Bu çalışmalar okuduğunu anlama becerilerinin erken yaşlarda geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Panasuk ve Beyranvand (2010), Moreno ve Mayer (1999), Hegarty, Mayer ve Mog (1995) tarafından yapılan çalışmalarda kelime temelli ve eylem temelli çözüm yapan öğrenci başarıları incelenmiştir. Kelime temelli anlama stratejilerinde problem cümlesinden *“fazlası, eksiği, katı”* gibi anahtar kelimeler seçilmekte, yapılacak işlemlere anahtar kelimelere bakılarak karar verilmektedir (Örneğin: fazlası demişse toplama, eksiği demişse çıkarma, katı demişse çarpma). Eylem temelli anlamada kelimelerden çok problemdeki olay kurgusu incelenmekte, olaylar arasındaki ilişki analiz edilmekte ve problem metninin bütününe odaklanılmaktadır. Çalışma sonucunda eylem temelli anlamlandıran öğrencilerin kelime temelli anlamlandıran öğrencilerden daha başarılı oldukları görülmüştür.

Verschaffel ve De Corte (1993) tarafından yapılan çalışma sonucunda yüksek başarı gösteren öğrencilerin zamanının %67’sini cümleleri, %33’ünü ise rakamları incelemeye ayırdığı, düşük başarı gösteren öğrencilerin ise zamanının %43’ünü kelimeleri, %57’sini rakamları incelemeye ayırdığı görülmüştür. Bu bulgu cümle odaklı çözümlerin kelime ve sayı odaklı çözümlerden daha etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hite (2009) tarafından yapılan bir çalışmada ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerindeki eksiklik okuma anlama eğitimi verilerek giderilmeye çalışılmıştır. Çalışmada; öğretmen öncelikle eğitim verdiği sınıftaki öğrencilerinin dört işlem problemlerini çözemediğini hissetmiş ve bu durumun öncelikli nedeninin okuduğunu anlama kaynaklı olduğunu düşünerek öğrencilerinin bir de okuma anlama düzeylerini ölçmüş, sonuç olarak okuma anlama düzeylerinin de düşük olduğunu belirlemiştir. Okuma düzeyi düşük öğrencilere kendileri okurken problemi anlayamayabilecekleri için problemin öğretmen tarafından okunduğu ses kaydı dinletilmiş, bu sayede okuma anlama düzeyi yüksek öğrencilerle eşit şartlar altında çözüme gitmeleri sağlanmıştır. Başka bir etkinlikte ise öğrencilere problem cümlesi okutulmuş, okuma kayıt altına alınmış; kendi okuduğu metin öğrenciye tekrar dinletilerek, öğrenciden yanlış okuduğu bölümlerin altını çizerek düzeltmesi ve daha sonra problemi çözmesi istenmiştir. Diğer bir etkinlikte problemdeki kritik kelimeleri gösteren posterler hazırlanmış, bu sayede öğrencilerin kelimelerden hareketle doğru

işlemi seçmeleri amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda okuduğunu anlama güçlüğü çeken öğrencilerin doğru cevap sayılarının arttığı görülmüştür.

Palm (2005) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim öğrencilerine aynı problemler hikâye edilmeden (örneğin: *360 öğrenci otobüsle bir okul gezisine gideceklerdir. Her otobüse 48 öğrenci bineceğine göre, kaç otobüs gerekir?*) ve hikâyeleştirilerek (örneğin: *” Okulumuzdaki bütün öğrenciler 15 Mayıs’ta geziye gidecektir. Siz de organizasyonda görevlisiniz ve okulunuzda bulunan öğrencileri otobüsle götürmeye karar verdiniz. Okulumuzda toplam 360 öğrenci olduğunu gördünüz. Otobüs kiralamak amacıyla bir firmayla görüşmeye gittiniz, firma yetkilileri bir otobüste en fazla 48 öğrenci oturabileceğini belirtmişlerdir. Geziye gitmek için kaç otobüs gereklidir?*) sorulmuştur. Çalışma sonucunda hikâyeleştirilen sorularda öğrencilerin problem çözmeye daha fazla güdülendikleri, çözmek için daha fazla çaba gösterdikleri, daha gerçekçi sonuçlara ulaştıkları ve daha başarılı oldukları görülmüştür. Hikâyeleştirilmeyen sorular ise öğrencilerin genellikle *”7,5 otobüs gerekir”* gibi gerçekçi olmayan bir cevaba ulaştıkları görülmüştür.

Fuentes (1998) hikâyeyi anlama ile dört işlem problemlerini anlama arasındaki benzerliklere dikkat çekerek, daha çok dil dersleri kapsamında değerlendirilen okuduğunu anlama stratejilerinin problem hikâyesinin anlaşılabilmesi için de kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Stephens ve Brown (2000) tarafından belirlenen okuduğunu anlama stratejileri dil uzmanları tarafından incelenmiş, 75 okuduğunu anlama stratejisinden 7’sinin çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde kullanılan yedi okuduğunu anlama stratejisi ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

1.1. Okuduğunu Anlama Stratejileri

X Mark Spot Stratejisi: Stephens ve Brown (2000)’e göre bu strateji problem metninin x, ünlem (!), ve soru işareti (?) olmak üzere üç işaretle anlamlandırılmasıdır. Bu işaretlerden “x” problem metninde istenenlerin belirlenmesi, “!” işareti problemin çözümünde önemli bilgileri vurgulama, “?” ise metinde karıştırılabilecek kelimeleri vurgulamak amacıyla kullanılır. Bu strateji verilen bir problem metnini okurken hatalı okumayı (?) ve kritik bilgilerin kaçırılmasını engellemek (!) ve problemde istenen bilginin işaretlenmesini (x), sağlamak amacıyla kullanılır. X mark spot stratejisiyle ilgili bir örnek aşağıda verilmiştir.

*Problem: Ayşe, Vildan, Caner ve Derya dört arkadaştır. Bu arkadaşlar tenis, basketbol, voleybol ve hentbol olmak üzere dört farklı sporla ilgilenmektedir. Her bir arkadaş **yalnızca bir sporla** ilgilenmektedir.*

!

Her birinin ilgilendikleri sporla ilgili ipuçları aşağıdaki gibidir:

Ayşe’nin bir arkadaşı tenis oynamaktadır.

!

Caner ve Derya basketbol oynamamaktadır.

!

?

Derya hentbol oynamamaktadır.

!

?

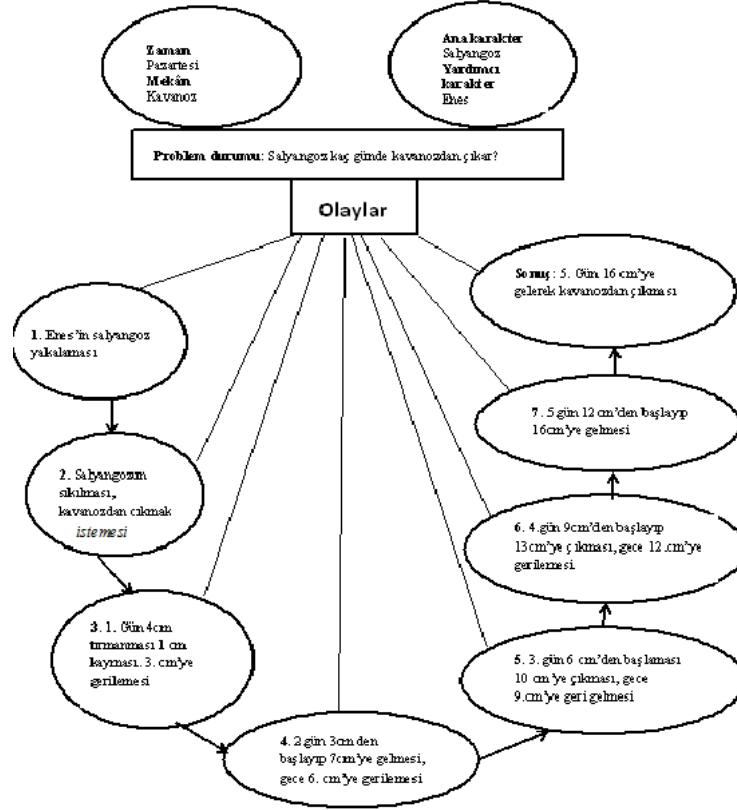
Vildan voleybol oynamaktadır.

!

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak **her bir arkadaşın ilgilendiği spor türünü bulunuz?** X

Hikâye Haritası: Hikâyelerde geçen önemli fikir, kavram ve gerçeklerin, birbirleri ile olan ilişkilerini gösteren bir görsel araç olarak kullanılır (Gardill, Jitendra ve Asha, 1999). Bu haritalar, hikâyeyi oluşturan öğelerin (zaman, mekân, karakterler, problem durumu, olay, çözüm) teşhis edilmesini ve öğrenilen bilgilerin zihinde kaydedilmesini kolaylaştırır. (Dönmez ve Yazıcı, 2006). Aşağıda hikâye haritasına ilişkin örnek verilmiştir.

Problem: Bir salyangoz pazartesi sabahı Enes tarafından yakalanarak kavanozun içine konulmuştur. Kavanozun içinde canı sıkılan Salyangoz kavanozdan çıkmak için çareler aramaya başlamıştır. Bir müddet sonra tırmanarak kavanozdan çıkabileceğini düşünmüştür. Kavanozun yüksekliği 16 cm'dir. Her gün 4 cm yukarı tırmanan salyangoz geceleri 1 cm geri kayarsa, bardaktan kaç günde çıkabilir?

Kaynak: Hikaye haritası akış şeması (Akyol, 2006)

5NİK: Stephens ve Brown (2000) (2000)'a göre bu strateji metnin ana elementlerini ortaya çıkarmak ve bu elementler arasında ilişki kurmak; öğrencinin metne sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşmasını sağlamak amacıyla kullanılır. Bu strateji çalışmamızda öğrencilerin problem durumunu sorgulamaları ve öğeler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaları amacıyla kullanılmıştır.

Problem: Öğretmeni Enes'ten haftada bir kitap okumasını istemiştir. Enes okul kütüphanesinden aldığı kitabı bir önceki gün okuduğunun 2 katını okuyarak 4 günde bitirmiştir. Enes'in okuduğu kitap 150 sayfadır. Enes birinci gün kaç sayfa kitap okumuştur?

Ne	Niçin	Nerede	Nasıl	Ne kadar	Kaç günde
Kitap	Öğretmeni istediği için	Okul kütüphanesi	Bir önceki günün 2 katı	150 sayfa	4 günde

KWL Stratejisi: Stephens ve Brown (2000) (2000)'a göre öğrencinin okuma işleminden önceki bilgilerle okuma sonrasında elde ettiği bilgileri arasında bağlantı kurması, düzenleme, bütünleştirme ve özetleme yapabilmesini sağlar. KWL stratejisiyle etkinliklere başlamadan önce üç sütunlu bir tablo hazırlanır. K harfi “ne biliyorum” anlamına gelir, okuma öncesi kullanılır. Öğrencilerin henüz okumadan problem durumuyla ilgili ön bilgilerini harekete geçirmelerini sağlar. W harfi “ne öğreniyorum” anlamına gelir ve okuma esnasında kullanılır. Öğrencilerin problem durumuyla ilgili okuma esnasında öğrendiklerinin kaydedildiği sütundur. L harfi “ne öğrenmek istiyorum” anlamına gelir ve okuma sonrasında kullanılır. Problemden istenenin ne olduğunun ortaya çıkartılmasını sağlar. Aşağıda KWL stratejisi örneği verilmiştir.

Problem: Ayten yaz tatili için ailesiyle Ankara'dan İzmir'e gitmek üzere otobüse biniyor. Otobüs her 3 saatte bir 30 dakika mola veriyor. Ankara'dan saat 08:00 de otobüse bindiklerinde 18:00 de İzmir'e ulaşıyorlar. Ankara'dan İzmir'e ulaşmaya kadar kaç defa mola vermişlerdir?

Otobüs yolculuğu

<i>Ne biliyorum? (Okuma öncesi)</i>	<i>Ne öğreniyorum? (Okuma esnasında)</i>	<i>Ne öğrenmek istiyorum? (Okuma sonrası)</i>
1.Otobüs yolculuğu	1.Ayten otobüsle Ankara'dan İzmir'e gidiyor.	1. Ayten yolculuk boyunca kaç defa mola vermiş?
2.Şehir içi	2. Ayten 8'de Ankara'dan binmiş.	
3.Şehir dışı	3. Otobüs 3 saatte bir 30 dakika mola veriyor.	
4. Neden mola verilir?	4.İzmir'e geldiğinde molaya ihtiyacı yok.	
5. Verilen her mola yolculuk süresini uzatır	5.Saat 18'de İzmir'e gelmiş.	

Karakter Haritası Stratejisi: Stephens ve Brown (2000) (2000)' a göre bu strateji öğrencilerin hikâyedeki bir kahramanı seçme ve betimlemelerinde yardımcı olur. Ayrıca bu stratejiyle öğrenci iki kahraman arasındaki benzerlik ve farklılıkları da bulma becerisini geliştirir. Özellikle kıyaslama gerektiren problemlerde bu stratejinin kullanımı uygun bulunmuş, bu sayede problemdeki kahramanları benzerlik ve farklılıklarından hareketle öğrencilerin problemi anlamlandırması amaçlanmıştır. Öğrenci, kişide o özellik varsa (+), yoksa (-) işareti koyar. Aşağıda karakter haritası örneği verilmiştir.

Problem: Sevinç, Handan, Buket ve Serap dört arkadaştır. Her biri saz, piyano, yan flüt ve zurna olmak üzere dört farklı müzik aleti çalmaktadır. Aşağıdaki ipuçlarından yararlanarak her bir arkadaşın çaldığı müzik aletini bulunuz?

Sevinç üflemeli çalgılardan hoşlanmamaktadır

Handan piyano çalmamaktadır.

Serap saz çalmaktadır.

Buket zurna çalmamaktadır.

	<i>Saz</i>	<i>Piyano</i>	<i>Yan Flüt</i>	<i>Zurna</i>	<i>Bir müzik aleti çalan</i>	<i>Bir müzik aleti çalamayan</i>
<i>Sevinç</i>	-	+	-	-	+	-
<i>Handan</i>	-	-	-	+	+	-
<i>Buket</i>	-	-	+	-	+	-
<i>Serap</i>	+	-	-	-	+	-

Senaryo Yazma Stratejisi: Rutin olmayan problemler gerçek hayat koşullarında oluşturulduğu için, öğrencilerin bu problemleri çözerken kendilerini gerçek hayat koşullarında hissetmeleri önemlidir. Bu stratejide öğrencilerden verilen problemle ilgili bir senaryo yazmaları istenerek, problemdeki karakterlere yön vermeleri, problem durumunu kendi hayal dünyalarına göre anlamlandırmaları sağlanmıştır (Altun, 2005). Birey kendi yarattığı koşullarda problem durumunu ifade ettiğinde problemi anlamasının kolay olabileceği düşünülmüştür. Aşağıda senaryo yazma stratejisine ilişkin bir örnek verilmiştir

Problem: *Yasin hafta sonu evlerine gelen arkadaşlarıyla oyun oynamak için arkadaşlarıyla bilyelerini eşit şekilde paylaşıyor. Paylaşım sonucunda herkese 12 bilye düşüyor. Paylaştıktan sonra Yasin her arkadaşına 3 bilye verirse bilyesi kalmıyor. Buna göre paylaşılan bilye sayısı kaçtır?*

Yasin: *Hoş geldiniz arkadaşlar.*

Arkadaşları: *Hoş bulduk Yasin.*

Yasin: *Oyun oynayalım mı?*

Arkadaşları: *Oynayalım*

Yasin: *Bilye oynamaya ne dersiniz.*

Arkadaşları: *Olur. Biz çok severiz bilyelerle oynamayı.*

Yasin: *Hadi o zaman bilyeleri paylaşalım. (Bilyeleri paylaşırlar) Bende 12 tane bilye oldu. Sizde kaç tane bilye var?*

Arkadaşları: *Bizde de 12 bilye var.*

Yasin: *O zaman herkese eşit sayıda bilye düşmüş.*

Yasin'in annesi: *Yasin oğlum biraz gelir misin?*

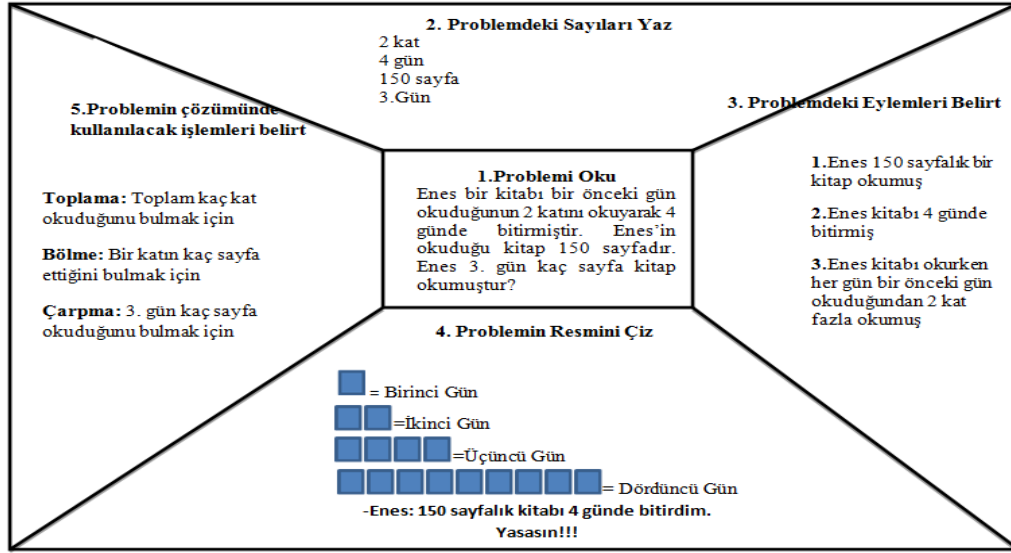
Yasin: *Tamam anne geliyorum. Arkadaşlar annem çağırdı. Ben ona yardım edeyim. Benim bilyelerimi de size vereyim.*

Arkadaşları: *Tamam. Biz oyunumuza devam ederiz.*

Yasin: *Tamam o zaman ben her birinize 3'er tane daha bilye vereyim. Bende bilye kalmadı. Ben anneme yardım etmeye gidiyorum.*

Arkadaşları: *Ne kadar çok bilyesi var Yasin'in. Acaba kaç tane sayalım mı? 1,2,3.....*

Zarf Tekniği: Wu ve King (2011) öğrencilerin büyük çoğunluğunun anlama ve planlama bölümünü tam yapılandırmadan matematiksel çözüme geçtiklerini, anlama ve planlama olmaksızın yapılan çözümlerin ise genellikle hatalı tamamlandığını belirtmişlerdir. Bu nedenle öğrencilerin problem metnini bir bütün halinde görebilmeleri anlamlandırma ve planlama basamaklarını yapılandırmalarında bu stratejinin etkili olabileceğini belirlemişlerdir. Aşağıda zarf tekniğine ilişkin bir örnek verilmiştir.

1.2. Problem Çözme Stratejileri

Problem çözme sürecinin problemi anlamadan sonraki adımları; strateji seçimi (planlama) ve stratejinin yürütülmesi (planın uygulanması) sürecidir (Polya, 1990). Stratejinin seçimi sürecinde belirlenecek problem çözme stratejisi önem arz etmektedir. Literatürde toplam 19 farklı problem çözme stratejisine rastlanmış olup (Altun, 2005; Baykul, 2005; Fan ve Zhu, 2007; Ulu, 2008), bu stratejilerden bu çalışmada kullanılan sekiz tanesi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Problem Çözme Stratejileri ve Özellikleri

Problem Çözme Stratejileri	Stratejinin Tanımı
Matematik Cümlesi Yazma	Bu strateji problem çözümünde eşitliği veya eşitsizliği doğru yapan değerlerin bulunması olmakla birlikte ülkemizde kullanılacak işlemlerin söylenmesi olarak kabul görmektedir.
Sistemik Liste Yapma	Problem durumuyla ilgili bütün olasılıkların planlı ve tutarlı bir şekilde yazılarak sonuca gidilmesi
Tahmin ve Kontrol	Sonuçla ilgili bir tahmin yapılarak başlayan bu stratejide bundan sonra her yapılan tahmin doğru cevaba biraz daha yaklaştırmalıdır.
Diyagram (Şekil) Çizme	Çizimin çözümü kolaylaştırdığı düşüncesiyle problemi öğrenciye görsel olarak sunabilmek amacıyla hazırlanmış resim ve sembollerin kullanılması
Bağıntı Bulma	Sayılar ve şekillerdeki farklılaşmanın ilişkili olduğu, dizinin sayılarının hangi kurala göre değiştiğini belirlemek için bu strateji kullanılır
Varsayımda Bulunma	Bu stratejide problem çözülürken bilinmeyen bulunması için bir varsayımda bulunulur, bu varsayımla verilen ve istenen arasında ilişkilendirme yapılır.
Geriye Doğru Çalışma	Bazı problemlerde sonuç verilmekte, giriş verilmemektedir. Bu tür problemler sonuçtan hareket edip, işlemleri tersine çevirerek giriş bilgilerine ulaşmayı gerektirir.
Eleme	Bazı problemlerde birçok seçeneğin denenip işe yaramayanların denemesiyle doğru sonuca ulaşılır. Denemeler rastgele olmayıp çözüme yaklaşma ümidi taşımalıdır.

Altun (2005) problem çözme stratejisini problemin çözülmesinde izlenecek yol olarak tanımlamış, uygun stratejinin belirlenebilmesinin koşulunu ise problemin anlaşılmasına ve stratejilerin tanınmasına bağlamıştır. Schoenfeld (1999, 2005) sadece stratejiyi tanımanın yeterli olmadığını, stratejilerin öğrencilere bir model halinde sunulması, nerelerde ve nasıl kullanılmalı gerektiğinin kavratılmasının önemini vurgulamıştır. Schoenfeld (1999) probleme uygun strateji seçimini, birçok anahtar arasından doğru anahtarı bularak kapıyı açmaya benzer bir durum olarak nitelemiştir. Koedinger ve Tabahneck (1994) ise yaptıkları çalışmada problem çözme başarısı yüksek öğrencilerin doğru stratejiyi seçebildiklerini veya seçtikleri strateji sonuca götürmediğinde stratejiyi değiştirebildiklerini ortaya koymuştur.

Yazgan (2007), Altun ve Arslan (2006), Yavuz (2006), Altun, Bintaş, Yazgan ve Arslan (2004), Yazgan ve Bintaş (2005), Özcan (2005), Sulak (2005), Verschaffel, De Corte ve Vierstraet (1999) tarafından ilköğretim öğrencileri üzerinde yapılan deneysel çalışmalarda problem çözme strateji eğitiminin problem çözme başarısını artırdığı görülmüştür.

Altun (2005) problem türlerinin rutin ve rutin olmayan olmak üzere ikiye ayrıldığını, rutin problemlerin yabancı literatürde “word problem” ya da “story problem” olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Dört işlem problemlerinin öğretiminin amacı, çocukların günlük hayatta çok gerekli olan işlem becerilerini geliştirmeleri, problem hikâyesinde geçen bilgileri matematiksel eşitliklere aktarmayı öğrenmeleri, düşüncelerini şekillerle anlatmaları, yazılı ve görsel yayınları anlamaları ve problem çözenin gerektirdiği temel becerileri kazanmalarıdır (Altun, 2005). Polya (1990) önceden çözülmüş, sadece sayıların ve işlemlerin değiştirilerek tekrar yapılandırılan problemleri rutin olarak tanımlamış; bu tarz problemlerin yaratıcılıktan yoksun, aşırı kurallaştırmaya neden olduğunu belirtmiştir. Baki ve Kartal (2004) ise ilk defa karşılaşılan problemlerde kuralların işe yaramayabileceği daha çok kavramsal becerilerin ön plana çıkacağına vurgu yapmışlardır.

Ross ve Kennedy (1990) kavramsal gelişim için seçilen problemin türünün önem taşıdığını belirtmiş, Baki ve Kartal (2004), Kaur ve Yeap, (2009); Teong (2000) ve Polya (1990) ise aynı tür yani rutin problemlerden ziyade farklı türde yani rutin olmayan problemlerin öğrenci gelişimine daha fazla katkı sağlayacağını vurgulamışlardır. Rutin olmayan problemlerin çözümü için işlem becerileri yeterli olmayıp, aynı zamanda verilerin organize edilmesi, sınıflandırma, ilişkileri görme, gerçek hayata uyarılma, problem çözme stratejileri gibi düşünmeyi gerektiren süreçler öne çıkmaktadır (Altun, 2005; Yazgan, 2007). Kaur ve Yeap (2009) ise iki problem türünün de eğitimin farklı aşamalarında yararlı olduğunu; konu ilk öğrenilirken rutin, öğrenildikten sonra kavramsallaştırma için rutin olmayan problemlerden yararlanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

“Ali tanesi 3 TL’den 2 kalem alıyor, toplam kaç TL öder?” sorusu rutin bir problem iken; “Bir demir çubuğu 2’ye bölmek için 3 TL ödeniyor. Çubuğu 4’e bölmek için kaç TL ödenir?” sorusu rutin olmayan bir problemdir. Birinci soru alıştırma tipi bir problem olup, çözüm için $2 \times 3 = 6$ işlemini yapmak yeterlidir. İkinci problemde ise bu işlemi yapmak yeterli değildir, öğrencinin problem durumunu gerçek hayata uyarlayarak, kavramsal becerilerini kullanarak 9 sonucuna ulaşması gerekmektedir. Ancak verilen cevaplar incelendiğinde öğrencilerin çoğunun aşırı kurallaştırma sonucu 6 cevabını verdikleri saptanmıştır (Ulu, 2011). Örnekten de anlaşılacağı gibi rutin olmayan problemler üst düzey düşünme becerilerini gerektirmektedir (Baki ve Kartal 2004; Altun, 2005, Kaur ve Yeap, 2009; Teong, 2000; Polya, 1990).

Singh, Rahman ve Hoon (2010), Clements ve Ellertron (1996), Hong (1993/1995), Fong (1993), Singhatat (1991), Clarkson (1991), Marinas ve Clements (1990), Clements (1982), Clarkson (1991) tarafından yapılan çalışmalar ilköğretim öğrencilerinin problem çözerken %25 ile %75 arasında değişen oranlarda dil kaynaklı

hatalar yaptıkları bulgusuna; Grimm (2008), Tuohimaa, Aunola ve Nurmi (2008), Pape, (2004), Light ve De Fries (1995), Chinn ve Ashcroft (1993) tarafından çalışmalarda ise ilköğretim öğrencilerinin problem çözme başarıları ile dil becerileri arasında yüksek ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ulu (2011) tarafından ilköğretim öğrencilerinin rutin olmayan problemlerde yaptıkları hataların kaynağının belirlenmesine yönelik bir çalışma yapılmıştır. Araştırma sonucunda testin genelindeki doğru cevaplanma oranının %25,07; testin genelindeki yanlış oranlarının %59,97 ve testin genelindeki boş bırakılan çözümlerin oranının %14,96 olduğu bulunmuştur. Hata kaynakları incelendiğinde en fazla okuma ve anlama kaynaklı hataların (%49,26), daha sonra strateji kaynaklı (strateji seçiminden ve stratejinin yürütülmesinden kaynaklı) hataların (%8,08), en az işlemlerin yapılmasından kaynaklı hataların (%2,62) yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Problem çözme sürecinde en fazla okuduğunu anlama kaynaklı hatalara rastlanmasına rağmen, bu hataları azaltmaya ve problem çözme başarısını artırmaya yönelik yapılan deneysel çalışmaların (Yazgan, 2007; Altun ve Arslan, 2006; Yavuz, 2006; Altun ve diğerleri, 2004; Yazgan ve Bintaş, 2005; Özcan, 2005; Sulak, 2005; Verschaffel ve diğerleri, 1999) daha çok problem çözme stratejileri eğitimi üzerine odaklandığı görülmektedir. Problem çözme sürecinde yapılan hataların okuduğunu anlama stratejileri eğitimi kullanılarak azaltılmasına yönelik literatürün Hite (2009) tarafından yapılan çalışmayla sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Polya (1990) problem çözme sürecinin anlama, strateji seçimi, stratejinin yürütülmesi ve geriye dönüş aşamalarından oluştuğunu belirtmiş, bu aşamalarda yapılabilecek her hangi bir hatanın başarısız sonuçlara ulaşılmasına neden olacağına vurgu yapmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalarda elde edilen olumsuz bulgular doğrultusunda bu hataların giderilmesine ve öğrencilerin problem çözme başarılarının artırılmasına yönelik bir program geliştirilmesine karar verilmiştir. Araştırma kapsamında verilecek eğitimin Polya (1990) tarafından geliştirilen problem çözme sürecinin kapsamına özen gösterilmiş, sürecin ilk basamağından kaynaklı hataları gidermek amacıyla okuduğunu anlama stratejileri eğitimi, ikinci ve üçüncü basamağındaki hataları gidermek amacıyla problem çözme stratejileri eğitimi verilmesine, eğitim esnasında sürekli kontrol süreçlerine yer verilerek geriye dönüş basamağına aktif hale getirilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın amacı ilköğretim 5. sınıf öğrencilerine verilen okuduğunu anlama ve problem çözme stratejileri eğitiminin öğrencilerin problem çözme başarısına etkisini incelemektir. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Okuduğunu anlama stratejileri eğitimi alan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme başarı testinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark var mıdır?

2. Problem çözme stratejileri eğitimi alan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme başarı testinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan istatistiksel açıdan anlamlı fark var mıdır?

3. Strateji (okuduğunu anlama stratejileri + problem çözme stratejileri) eğitimi alan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme başarı testinden

aldıkları puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Deneysel desenler, değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkilerini test etmeyi amaçlayan çalışmalar olup (Hovardaoğlu, 2000), bu desenlerde araştırmacı tarafından bağımsız değişkenler doğrudan manipüle edilebilmektedir (Büyüköztürk, 2006). Araştırmada ilköğretim 5. sınıf öğrencilerine verilen anlama stratejileri ve problem çözme stratejileri eğitimlerinin problem çözme başarısına etkililiğini belirlemek amacıyla deneysel desenlerden öntest-sontest kontrol gruplu yarı deneysel model kullanılmıştır. Kullanılan model Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öntest-Sontest Kontrol Gruplu Model

Grup	Öntest	Uygulama	Aratest	Uygulama	Sontest
Deney	Rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT2)	Anlama stratejileri eğitimi	Rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT3)	Problem çözme stratejileri eğitimi	Rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT3)
Kontrol	Rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT2)	Mevcut program dâhilinde anlama eğitimi	Rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT3)	Mevcut program dâhilinde problem çözme eğitimi	Rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT3)

Tablo 2 incelendiğinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin rutin olmayan problem çözme düzeyleri sürecin başında (öntest), anlama eğitimi sonrasında (aratest), problem çözme eğitimi sonrasında (sontest) ölçülmüş (2X3 split pilot); bu sayede deney ve kontrol grubu öğrencilerinin anlama ve problem çözme etkinlikleri sonucunda rutin olmayan problem çözme başarı düzeylerindeki gelişim değerlendirilmiştir. Rutin olmayan problem çözme gelişim düzeyleri değerlendirilirken öncelikle deney ve kontrol grubu öğrencilerinin; öntestten anlama eğitimi sonrasında, anlama eğitimi sonrasından problem çözme eğitimi sonrasında ve son olarak öntestten problem çözme eğitimi sonrasında kadar olan gelişimleri incelenmiştir.

2.2. Örneklem

Çalışmanın örneklemini belirlemek amacıyla ilk olarak Ulu (2011) tarafından geliştirilen Rutin Olmayan Problem Çözme Başarı Testi (ROPÇBT1) 2010/2011 eğitim öğretim yılı Kütahya İli merkezinde eğitim gören 467 ilköğretim 5. sınıf öğrencisine uygulanmıştır. ROPÇBT1'in uygulanma amacı verilecek eğitimin kapsamını ve deney ve kontrol gruplarını belirlemektir. Bu bağlamda ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin ROPÇBT1'den aldıkları puanlar sınıf değişkeni açısından tek faktörlü varyans analizi (One-Way Anova) kullanılarak karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin ROPÇBT1'den Aldıkları Puanlarının Öğrenim Gördükleri Şubelere Göre ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p
Guruplararası	870,320	2	72,527	10,879	,000
Gruplarıçi	3026,661	454	6,667		
Toplam	3896,981	466			

Tablo 3 incelendiğinde İlköğretim 5. Sınıf öğrencilerinin ROPÇBT1'den aldıkları puanların öğrenim gördükleri sınıflara göre anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($F_{(2-454)}=10,879$; $p<,01$). Bir başka ifadeyle rutin olmayan problem çözme başarısı öğrenim görülen şubeye göre değişkenlik göstermektedir. Farklılığın yönünü belirlemek amacıyla Scheffe testi yapılmış, elde edilen bulgular tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Gruplar Arası Farkın Yönünü Belirlemek Amacıyla Yapılan Scheffe Testi Sonuçları

Okul	Şube	N	En düşük	Düşük	Yüksek	En yüksek
G Okulu	1	36	11,32			
	2	40	11,82			
F Okulu	1	34	13,91	13,91		
	2	35	15,91	15,91		
E Okulu	1	30	18,82	18,82	18,82	
	2	36	19,40	19,40	19,40	
D Okulu	1	37	23,15	23,15	23,15	

C Okulu	2	34	26,40	26,40	26,40	26,40
	1	34	26,40	26,40	26,40	26,40
B Okulu	2	37	28,07	28,07	28,07	28,07
	1	41		36,73	36,73	36,73
A Okulu	2	37			41,40	41,40
	1	36				49,23

Tablo 4'ten elde edilen bulgulardan hareketle deneysel çalışma için C Okulu'nun 1. ve 2. şubelerinin en uygun gruplar olduğu düşünülmüştür. Bu şubelerin seçilme nedeni öğretmen ve öğrencilerin çalışmaya katılmaya gönüllü olmaları, velilerin ve okul yönetiminin çalışma için gerekli yasal izni vermesi ve iki sınıfın rutin olmayan problem çözme testin aldıkları puanların ortalamasının aynı olması ve Scheffe testi sınıflamasına göre “*en düşük*”, “*düşük*”, “*yüksek*” ve “*en yüksek*” başarı kategorilerinin tamamında bulunmalarıdır. Bu karşılaştırma 2010 yılının Ekim ayında toplanan verilerle yapılmış, ancak program taslağının denenmesine 2011 yılının Nisan ayının ilk haftası başlanmıştır. Bu nedenle aradan geçen 6 aylık süre zarfında rutin olmayan problem çözme becerisi yönüyle 2 şubenin değişimlerini gözlemlemek amacıyla öntest yapılmasına karar verilmiştir. Öntest sonuçları tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Şubelerin Öntest (ROPÇBT2) Sonuçlarına Göre Karşılaştırılması

Gruplar	N	X	ss	sd	t	p
Şube 1 (Deney)	35	34,98	24,39	67	,009	,993
Şube 2 (Kontrol)	34	35,03	20,38			

Tablo 5 incelendiğinde C Okulu'nun şubeleri arasında rutin olmayan problem çözme testinden aldıkları öntest puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($t_{(67)}=,009$; $p>,01$). Deney grubunda ilk uygulamanın yapıldığı gün bir öğrenci okula gelmemiş ancak öntestin yapıldığı gün bu öğrenci okula gelmiş, bu nedenle deney grubunda bulunan öğrenci sayısı 35'e çıkmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada ilköğretim öğrencilerinin rutin olmayan problemlerde yaptıkları hataları belirlemek amacıyla Ulu (2011) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış herbiri 12 sorudan oluşan 3 rutin olmayan problem çözme başarı testi (ROPÇBT1, ROPÇBT2, ROPÇBT3) kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan 3 testten ROPÇBT1 ve ROPÇBT2'nin madde güçlük (p_j), madde ayırteçicilik (r_{jx}), ortalama

güçlük, güvenilirlik (KR20) indeksleri ile ROPÇBT2 ve ROPÇBT3 arasındaki korelasyona (eşdeğer form güvenilirliği) ilişkin bilgiler tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. ROPÇBT1, ROPÇBT2 ve ROPÇBT3'ün Madde Güçlük (pj), Madde Ayırtedicilik (rjx), Ortalama Güçlük, Güvenirlik (KR20) İndeksleri ve ROPÇBT2 ve ROPÇBT3 Arasındaki Korelasyona (paralel test güvenilirliği) İlişkin Sonuçlar

	Pj	Rjx	Ortalama Güçlük	KR 20	Paralel test
ROPÇBT1	0,33-0,58 arasında	0,45-0,87 arasında	0,38	0,91	-
ROPÇBT2	0,30-0,47 arasında	0,53-0,76 arasında	0,40	0,88	0,89
ROPÇBT3	0,32-0,46 arasında	0,51-0,73 arasında	0,39	0,90	

Yılmaz (1998)'a göre madde güçlük indeksi 0-1 arasında değişkenlik göstermekte olup, güçlük indeksleri 0,30-0,70 arasında olan maddeler ortalama güçlük düzeyindedir. Tablo 6 incelendiğinde ROPÇBT1'de bulunan soruların (en yüksek 0,58, en düşük 0,33) ve ROPÇBT2'de bulunan soruların (en yüksek 0,47, en düşük 0,30), ROPÇBT3'te bulunan soruların (en yüksek 0,46, en düşük 0,32) tamamının orta güçlükte olduğu görülmekte, ayrıca testlerin ortalama güçlük indeksleri de testlerin ortalama güçlükte olduğunu göstermektedir. Karaca (2006)'ya göre hata belirleme amaçlı kullanılan testler formative olup, bu testlerin orta güçlükte olması önerilmektedir. Bu nedenle hem testin bütününe hemde her bir sorunun orta güçlükte olması, soruların güçlük düzeylerinin testin amacına uygun olduğunu görmemizi sağlamıştır.

Bir testteki soruların kullanılabilmesi için sadece güçlük değerlerine bakmak yeterli değil aynı zamanda ayırtedici olmaları da gerekmektedir. Ayırtedicilik indeksi ise -1 ve +1 arasında değişmekte olup, bu değer 0,40 ve üzerinde olması maddelerin ayırtedici olduklarını göstermektedir (Karaca, 2006; Tekin, 1997; Yılmaz, 1998). Tablo 6 incelendiğinde ROPÇBT1'de bulunan soruların (en yüksek 0,87, en düşük 0,45), ROPÇBT2'de bulunan soruların (en yüksek 0,76, en düşük 0,53), ROPÇBT3'te bulunan soruların (en yüksek 0,73, en düşük 0,51) tamamının ayırtedici olduğu görülmektedir.

Büyüköztürk (2006)'e göre KR20 değerinin 0,70 ve üzerinde olması testin iç tutarlılığının ve dolayısıyla güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir. Tablo 6 incelendiğinde ROPÇBT1, ROPÇBT2 ve ROPÇBT3'ün KR20 değerlerinin ölçüt değeri olan 0,70'den yüksek olması testlerin güvenilirliğinin yüksek olduğuna kanıt teşkil etmektedir.

Büyüköztürk (2006)'e göre iki değişken arasındaki korelasyon değerinin (r) 0-0,29 arası olması düşük, 0,30-0,69 arası olması orta, 0,70-1,00 arasında olması ise yüksek ilişki olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda güvenilir ve geçerli olduğu kanıtlanmış ROPÇBT2 ile güvenilirlik çalışması yapılan ROPÇBT3 puanları arasında (r=0,89) yüksek ilişki olduğunun görülmesi, ROPÇBT3'ünde güvenilir olduğunun ve aynı kapsamı ölçtüğünün bir göstergesidir.

2.4. Deneysel Çalışmanın Uygulanması

Deney Grubunda Yürütülen Uygulamalar: Deney grubu öğrencilerine önce okuduğunu anlama stratejileri eğitimi ve ardından problem çözme stratejileri eğitimi verilmiştir. Okuduğunu anlama stratejileri eğitimi 22 ders saati sürmüştür, deney grubunda yürütülen çalışmaların tamamı uzman görüşlerine başvurularak oluşturulmuştur. Okuduğunu anlama stratejileri eğitimi etkinliklerine ilişkin hedeflerin belirlenmesi ve planların oluşturulması aşamasında bir program geliştirme, okuma parçalarının seçimi ve etkinliklerin planlanması aşamasında bir Türkçe, matematiksel problemlerin okuduğunu anlama stratejilerine uyarlanması aşamasında bir Türkçe ve bir sınıf öğretmenliği matematik eğitimi alan uzmanı tarafından yapılandırılmıştır. Çalışmada kullanılan okuduğunu anlama stratejilerinin seçilme nedeni problem çözme çalışmalarına uyarlanabilmeleridir. İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin rutin olmayan problemlerde yaptıkları okuduğunu anlama kaynaklı hatalarını gidermek amacıyla eğitimi verilen 7 okuduğunu anlama stratejisine ilişkin etkinlikler öncelikle Türkçe okuma parçalarıyla öğrencilere kazandırılmaya çalışılmış, daha sonra Türkçe okuma parçaları üzerinde çalışılan stratejiler rutin olmayan problemlere uyarlanmıştır. Çalışmada kullanılan okuma parçalarının öğrenci seviyesine uygun olması gerekliliğinden hareketle Türkçe okuma parçalarının tamamı Başaran (2007) tarafından ilköğretim 5. sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmadan seçilmiştir. Rutin olmayan problemlerde yapılan hataları gidermek amacıyla geliştirilen okuduğunu anlama strateji eğitimi program taslağı (belirtke tablosu) Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Okuduğunu Anlama Stratejileri Eğitimi Program Taslağı

Verilen eğitim	Strateji	Kazanımlar
Okuduğunu anlama stratejileri eğitimi (22 saat)	X mark spot (4 ders saati)	1.Problem metnini okurken hatalı okuyabileceği kelimeleri belirler (?). 2.Problem metnini okurken yeni karşılaştığı bilgileri belirler (!). 3.Problem metnindeki kritik bilgileri belirler (!). 4.Problem metninde istenenleri belirler (x).

Hikâyenin yüzü (4 ders saati)	1.Problemde geçen olayları belirler. 2.Problemde geçen olayları kronolojik sıraya dizer. 3.Problemde geçen olaylar arasında ilişkilendirme yapar. 4.Problemdeki karakterle olaylar arasında bağlantı kurar.
5n1k (4 ders saati)	1.Problem metnini sorgular. 2.Problem metninin temel elementlerini belirler. 3.Problemin elementleri arasında ilişki kurar.
Karakter haritası (2 ders saati)	1.Problem metnindeki kahramanları betimler. 2.Problem metninde karakterler arasındaki benzerlikleri belirler. 3.Problem metninde karakterler arasındaki farklılıkları belirler.
K-W-L (2 ders saati)	1.Problem durumuyla ilgili ön bilgilerini harekete geçirir (okuma öncesi). 2.Problem metniyle önceki bilgileri arasında bağlantı kurar (okuma esnasında). 3.Problem durumunu özetler, bütünleştirir, yeniden düzenler (okuma sonrasında).
Senaryo yazma (2 ders saati)	1.Problem metnindeki karakterlere yön verir. 2.Problem metnini kendi yaşadığı koşullara göre yeniden düzenler 3.Problemdeki olayları kendi yaşantılarına göre yeniden yorumlar.
Zarf tekniği (4 ders saati)	1.Problem metninin çoklu anlamlandırılmasını sağlar (sözel, görsel, sembolik). 2.Problemin çözümünde kullanacağı işlemleri seçme nedenini açıklar.

Okuduğunu anlama stratejileri eğitimi sırasında herhangi bir problem çözme çalışması yapılmamış, sadece problemi anlama çalışmaları yapılmıştır. Okuduğunu anlama stratejileri etkinliklerinden biri Ek 1’de verilmiştir.

Deney grubunda yapılacak uygulamaların araştırmacı tarafından yürütülmesi durumunda, araştırmacı yanlılığı olabileceği ve öğrencilerin hâlihazırda alışık oldukları

düzenin bozulabileceği Özsoy, 2007) gerekçesi ile uygulamalar sınıf öğretmeni tarafından yapılmıştır. Eğitimi verilecek stratejiler her hafta uygulamayı yürüten deney grubu öğretmenine tanıtılmıştır. Deney grubuna okuduğunu anlama stratejileri eğitiminin ardından problem çözme stratejileri eğitimi verilmiş, eğitimin kapsamı tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Problem Çözme Stratejileri Eğitimi Program Taslağı

Verilen Eğitim	Strateji	Kazanımlar
Problem çözme stratejileri eğitimi (18 saat)	S1-Bağıntı bulma	1.Problem çözme stratejilerinin farkına varma
	S2-Eleme	2.Problemi çözmek için uygun bir strateji seçme
	S3-Matematik cümlesi yazma	3.Seçtiği stratejiyi neden kullandığını açıklama
	S4-Diyagram (şekil) çizme	4.Seçilen strateji çözüme ulaştırmazsa stratejiyi değiştirme
	S5-Tahmin ve kontrol	5.Bir problemin çözümünde birden fazla strateji kullanılabileceğinin farkına varma
	S6-Varsayımda bulunma	6.Çözüme ulaştıktan sonra aynı problemin başka bir strateji ile çözülüp çözülemeyeceğini tartışma. (Yazgan, 2007)
	S7-Geriye doğru çalışma	
	S8-Sistematik liste yapma	
	Serbest çözme	

Not: Problem çözme stratejileri eğitiminde toplam 8 etkinlik olup, her bir etkinlik 2 ders saatinde sunulmuştur.

Deneysel uygulamada Tablo 8’de belirtilen 8 stratejinin her biri için 2’şer saat olmak üzere toplam 16 saat çalışılmış olup son 2 saat serbest çözüm çalışmalarını yaptırmıştır. Her bir etkinlik yapılandırılırken çalışma kâğıtlarına o gün eğitimi verilecek stratejiyle ilgili 2 örnek çözüm konulmuş, öğrencilerin sınıf öğretmeni ile birlikte örnek çözümleri incelemeleri sağlanmıştır. Ardından eğitimi verilen stratejinin kullanılabileceği 6 rutin olmayan problem verilerek öğrencilerden eğitimi verilen stratejiyi kullanarak çözüme gitmeleri istenmiştir. Bazı problemler birden fazla stratejinin öğretiminde kullanılarak, öğrencilerin bir problemin birden fazla stratejiyle çözülebildiğini somut şekilde görmeleri amaçlanmıştır. Serbest çözüm çalışmalarında öğrencilere 10 soruluk rutin olmayan problem çözme testi verilerek, öğrencilerden verilen probleme uygun strateji seçimi yapmaları ve seçtikleri stratejiyi yürüterek problemi çözmeleri istenmiştir. Problem çözme stratejileri eğitimi etkinlikleri bir

program geliştirme, bir matematik ve bir sınıf öğretmenliği alan uzmanı tarafından yapılandırılmıştır. Fan ve Zhu (2007) tarafından yapılan çalışmada toplam 19 problem çözme stratejisi olduğu ifade edilmiş olup; çalışmanın 8 stratejiyle sınırlı kalmasının nedeni, bu stratejilerin ROPÇBT2 ve ROPÇBT3'teki soruların çözümüne uygun olmalarıdır, bu karara bir matematik alan uzmanı ve bir sınıf öğretmenliği matematik alan uzmanının ortak görüşleri doğrultusunda varılmıştır. ROPÇBT2 ve ROPÇBT3'ün her bir sorusunda kullanılacak stratejiler Tablo 8'deki strateji sıralamasına göre Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. ROPÇBT 2 ve ROPÇBT3'te Bulunan Problemlerin Çözümünde Kullanılacak Stratejilere İlişkin Belirtke Tablosu

Problem	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
1		X		X	X			
2			X	X	X			X
3			X	X	X	X		
4			X	X	X			
5		X		X				
6			X		X	X		
7			X	X	X			
8			X	X				
9			X		X		X	
10	X		X	X				
11	X		X	X				X
12	X		X					X

Gerek okuduğunu anlama stratejilerinin ve gerekse problem çözme stratejilerinin eğitimine yönelik hazırlanan çalışma kâğıtları o gün işlenecek stratejinin eğitimi verildikten sonra öğrenci tarafından önce bireysel, daha sonra sınıfça çözülmüş; bu sayede yanlış çözümler anında düzeltilmiştir. Her bir strateji için 6 problem incelenmiş olup, hiçbir ödevli çalışma yaptırılmamıştır.

Kontrol Grubunda Yürütülen Uygulamalar: Kontrol grubunda herhangi bir strateji eğitimi verilmemiş, fakat deney grubunda işlenen Türkçe okuma parçaları ve çözülen problemlerin tamamı bu sınıfta da çözümlenmiştir. Kontrol grubunda yürütülen uygulamaların tamamında araştırmacı tarafından planlama yapılmamış, her hafta deney grubunda işlenen Türkçe okuma parçaları ve rutin olmayan problemler kontrol grubu öğretmenine de verilerek, sınıf öğretmeninden verilen okuma parçalarını ve rutin

olmayan problemleri işlemesi istenmiştir. Kontrol grubunda yürütülen etkinliklerin tamamı için her hafta öğretmen görüşmesi yapılarak, yürütülen etkinlikler hakkında sınıf öğretmeninden bilgi alınmıştır. Alınan bilgiler doğrultusunda sınıf öğretmenin deney grubuna verilen eğitim kapsamındaki stratejileri kullanmadığı tespit edilmiştir.

Kontrol grubunda yapılan etkinliklerde de tıpkı deney grubunda olduğu gibi okuduğunu anlama eğitimi esnasında hiçbir problem çözme çalışması yapılmamış, deney grubunda çalışılan rutin olmayan problemin tamamı kontrol grubunda da çalışılmıştır. Verilen eğitim açısından deney ve kontrol grubunun ayrıştığı tek nokta; deney grubunda matematik derslerinde strateji eğitimi (okuduğunu anlama stratejileri ve problem çözme stratejileri) verilirken, kontrol grubunda matematik dersleri strateji eğitimi olmaksızın yapılandırılmıştır. Programın etkiliğinin test edildiği bu aşamada kullanılan ROPÇBT2 ve ROPÇBT3'te bulunan problemlerden hiç biri deney ve kontrol grubuna verilen eğitimde kullanılmamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın temel problemlerine cevap bulabilmek, geliştirilen taslak programın etkiliğini belirlemek amacıyla kovaryans analizinden (ANCOVA) yararlanılmıştır. Bu teknik, bir araştırmada etkisi incelenen faktör dışındaki diğer değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin kontrol altına alınması amacıyla kullanılmakta olup, araştırmalarda bu analizin kullanılmasının önkoşulu bağımlı değişken ve kontrol değişkeni arasında doğrusallık varsayımının karşılanmasıdır (Büyüköztürk, 2006). Bu bağlamda araştırmanın bağımlı değişkeniyle kontrol değişkenleri arasında doğrusallık varsayımının karşılandığı görülmüş, öntestteki deney ve kontrol grubunun başarı puanlarının anlama eğitimi sonrasında başarı puanlarına, anlama eğitimi sonrasında elde edilen deney ve kontrol grubu başarı puanlarının problem çözme eğitimi sonrası elde edilen başarı puanlarına ve öntestten elde edilen deney ve kontrol grubu başarı puanlarının uygulanan programın bütününe (okuma anlama eğitimi + problem çözme eğitimi) olası etkilerini kontrol altına almak amacıyla kovaryans analizinden yararlanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde kullanılan son teknik ise eta kare (η^2) analizidir. Eta kare faktörün ya da ortak değişkenin bağımlı değişken üzerinde ne kadar etkili olduğunu görmemizi sağlamakta olup, bu değer bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarını açıkladığını belirlemek amacıyla kullanılır. Eta kare değeri 0-1 arasında değişmekte olup; bu değer 0,01 ile 0,05 arasında olması düşük, 0,06 ile 0,13 arasında olması orta, 0,14 ve üzeri olması ise etkisi incelenen değişkenin geniş etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir (Green ve Salkind, 2005).

Çalışmada eta kare analiziyle anlama stratejileri eğitiminin tek başına rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişimi açıklama oranı, problem çözme stratejileri eğitiminin tek başına rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişimi açıklama oranı belirlenmiştir. Eta kare analizi kullanılarak ayrıca geliştirilen taslak

programın (okuduğunu anlama stratejileri + problem çözme stratejileri) rutin olmayan problem çözme başarısı üzerindeki etki genişliği de test edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Okuduğunu Anlama Stratejileri Eğitiminin Problem Çözme Başarısı Üzerindeki Etkililiği

Okuduğunu anlama stratejileri eğitimi verilmeden önce deney grubu ve kontrol grubu öğrencileri arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla öntest uygulanmıştır. Yapılan ROPÇBT2 (öntest) uygulaması sonucunda deney grubu (34,98) ve kontrol grubu (35,03) öğrencileri arasında rutin olmayan problem çözme başarısı yönüyle anlamlı farklılık bulunamamıştır [$t_{(67)}=,009$; $p>,001$]. Öntestin yapılmasından sonra deney grubuna 22 saatlik okuduğunu anlama stratejileri eğitimi, kontrol grubuna ise 22 saat uygulanmakta olan program dâhilinde okuduğunu anlama etkinlikleri eğitimi verilmiştir. Okuduğunu anlama eğitiminin etkililiği belirlemek amacıyla kovaryans (ANCOVA) analizi ve betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Betimsel istatistikler Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Anlama Eğitimi Öncesinde ve Sonrasında Aldıkları Puanların Betimsel Analizi

Grup	N	Öntest X	Öntest ss	Aratest X	Aratest ss	Aratest Düzeltilmiş X
Deney	35	34,98	24,39	49,74	24,20	49,76
Kontrol	34	35,03	20,38	36,75	20,92	36,72

Tablo 10 incelendiğinde anlama stratejileri eğitimi alan deney grubunun ortalaması 34,98'den 49,74'e çıkarken, kontrol grubunun ortalaması 35,03'ten 36,75'e çıkmıştır. Öntest puanları kontrol edildiğinde deney grubunun düzeltilmiş ortalaması 49,76'ya çıkarken, kontrol grubunun düzeltilmiş ortalaması 36,72'ye çıkmıştır. Verilen okuduğunu anlama stratejileri eğitimi sonrası deney grubundaki puan artışı yaklaşık 15'iken, kontrol grubundaki artış yaklaşık 2 puanla sınırlı kalmıştır. Bu bulgu rutin olmayan problem çözme becerisinin gelişiminde anlama stratejileri eğitiminin, uygulanmakta olan program dâhilinde verilen okuduğunu anlama eğitimi etkinliklerine oranla daha etkili olduğunu göstermektedir. Çıkan farkın anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla kovaryans (ANCOVA) analizi yapılmış, elde edilen bulgular Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Öntest Puanlarına Göre Okuduğunu Anlama Stratejileri Eğitimi Kovaryans (ANCOVA) Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Model	35637,37	2	17818,68	719,05	,00	0,95
Öntest (reg)	32726,32	1	32726,32	1320,63	,00	0,88
Grup	2932,64	1	2932,64	118,34	,00	0,08
Hata	1635,52	66	24,781			
Toplam	37272,90	68				

Tablo 11 incelendiğinde okuduğunu anlama eğitimi sonrasında elde edilen düzeltilmiş ortalama puanlar arasında grup değişkeni açısından anlamlı farklılık olduğu görülmektedir [$F_{(1-66)}=118,34$; $p<,01$]. Eta kare değerleri incelendiğinde, ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin farklı işlem gruplarında (deney-kontrol) bulunmaları rutin olmayan problem çözme başarılarındaki değişimin %7,86'sını açıklamaktadır. Bu fark deney grubu lehine olup; okuduğunu anlama stratejileri eğitimi rutin olmayan problem çözme başarısını %7,86 artırmaktadır. Bu ölçütten hareketle rutin olmayan problem çözme başarısının yordanmasında öntest puanları (%87,80) geniş, grup değişkeni (%7,86) ise orta düzeyde bir etkiye sahiptir; bir başka ifadeyle öğrencilerinin hazırbulunuşluk düzeyleri rutin olmayan problem çözme başarısını açıklamada verilen okuduğunu anlama stratejileri eğitimden daha etkilidir.

3.2. Problem Çözme Stratejileri Eğitiminin Problem Çözme Başarısı Üzerindeki Etkililiği

Anlama eğitimi sonrası deney grubuna (18 saat) problem çözme stratejileri eğitimi verilmiş, kontrol grubuna (18 saat) ise uygulanmakta olan program dâhilinde problem çözme çalışmaları yaptırılmıştır. Problem çözme eğitiminin etkililiğini belirlemek amacıyla kovaryans (ANCOVA) analizi ve betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Problem Çözme Eğitimi Öncesinde ve Sonrasında Aldıkları Puanların Betimsel Analizi

Grup	N	Öntest X	Öntest ss	Aratest X	Aratest ss	Aratest Düzeltilmiş X
Deney	35	49,74	24,20	68,72	16,66	64,14
Kontrol	34	36,75	20,92	43,31	20,57	48,18

Tablo 12 incelendiğinde problem çözme stratejileri eğitimi alan deney grubunun ortalaması 49,74'ten 68,72'ye çıkarken, kontrol grubunun ortalaması 36,75'ten 43,31'e çıkmıştır. Okuduğunu anlama eğitimi puanları kontrol edildiğinde deney grubunun düzeltilmiş ortalaması 64,14'e düşerken, kontrol grubunun düzeltilmiş ortalaması 48,18'e çıkmıştır. Verilen problem çözme stratejileri eğitimi sonrası deney grubundaki puan artışı yaklaşık 19'iken; okuduğunu anlama stratejileri puanları kontrol edildiğinde bu artış yaklaşık 14 puanda kalmıştır. Aynı durum kontrol grubu açısından incelendiğinde artış yaklaşık 7'iken; anlama eğitimi puanları kontrol edildiğinde 12'ye çıkmaktadır. Bu bulgu deney grubunda verilen okuduğunu anlama stratejileri eğitiminin, aynı grupta verilen problem çözme stratejileri eğitimi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca deney grubunda standart sapmanın ($SS_{aratest}=24,20$; $SS_{ontest}=16,66$) hızlı bir şekilde düştüğü; kontrol grubunda ise ($SS_{aratest}=20,92$; $SS_{ontest}=20,57$) düşüşün sınırlı kaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle rutin olmayan problem çözme becerisinin gelişiminde problem çözme stratejileri eğitiminin; uygulanmakta olan program dâhilinde yapılan problem çözme etkinliklerine oranla daha etkili olduğunu ve sınıf içi farklılaşmaları azalttığı yorumu yapılabilir. Çıkan farkın anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla kovaryans (ANCOVA) analizi yapılmış, elde edilen bulgular tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Aratest Puanlarına Göre Problem Çözme Stratejileri Eğitimi Kovaryans (ANCOVA) Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Model	29238,24	2	14619,12	179,55	,00	0,84
Öntest (reg)	18096,67	1	18096,67	222,26	,00	0,52
Grup	4064,46	1	4064,46	49,91	,00	0,11
Hata	5373,74	66	81,420			
Toplam	34611,98	68				

Tablo 13 incelendiğinde verilen problem çözme eğitimi sonrasında elde edilen düzeltilmiş rutin olmayan problem çözme testi ortalama puanları arasında grup değişkeni açısından anlamlı farklılık olduğu görülmektedir [$F_{(1,66)}=49,91$; $p<,01$]. Eta kare değerleri incelendiğinde, ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin farklı gruplarda (deney-kontrol) eğitim almaları rutin olmayan problem çözme başarılarındaki değişimin %11,74'ünü açıkladığı söylenebilir. Bu fark deney grubu lehine olup rutin olmayan problem çözme başarısını %11,74 artırmaktadır. Rutin olmayan problem çözme başarısının yordanmasında öntest ve anlama eğitimi puanları beraber (%52,28) geniş etkiye, grup değişkeni (%11,74) ise orta düzeyde bir etkiye sahiptir. Bir başka ifadeyle öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri ve okuduğunu anlama düzeyleri beraber rutin olmayan problem çözme başarısını açıklamada, problem çözme stratejileri eğitiminden daha etkilidir.

3.3. Okuduğunu Anlama ve Problem Çözme Stratejileri Eğitiminin Problem Çözme Başarısı Üzerindeki Etkililiği

Çalışmada ayrıca ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin rutin olmayan problemlerde yaptıkları hataların giderilmesine yönelik geliştirilen toplam 40 saatlik program taslağının (22 saatlik anlama stratejileri ve 18 saatlik problem çözme stratejileri) etkililiği bir bütün halinde test edilmiştir. Hazırlanan program taslağının etkililiğini belirlemek amacıyla kovaryans (ANCOVA) analizi ve betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Betimsel istatistikler tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Uygulamadan (Anlama Stratejileri + Problem Çözme Stratejileri) Önce ve Sonra Aldıkları Puanların Betimsel Analizi

Grup	N	Öntest	Öntest	Aratest	Aratest	Aratest
		X	ss	X	ss	Düzeltilmiş X
Deney	35	34,98	24,39	68,72	16,66	68,79
Kontrol	34	35,03	20,38	43,31	20,57	43,35

Tablo 14 incelendiğinde program taslağının uygulandığı (okuduğunu anlama stratejileri + problem çözme stratejileri) deney grubunun ortalaması 34,98'den 68,72'ye çıkarken, kontrol grubunun ortalaması 35,03'ten 43,31'e çıkmıştır. Öntest puanları kontrol edildiğinde deney grubunun düzeltilmiş ortalaması 68,79'a, kontrol grubunun düzeltilmiş ortalaması 43,35'e çıkmıştır. Programın uygulandığı deney grubunun çalışmanın sonundaki erişisi yaklaşık 34 puan olurken, kontrol grubunun erişisi yaklaşık 8 puanda kalmıştır. Ayrıca deney grubunda standart sapmanın ($SS_{\text{öntest}}=24,39$; $SS_{\text{aratest}}=16,66$) hızlı bir şekilde düştüğü; kontrol grubunda ise ($SS_{\text{aratest}}=20,38$; $SS_{\text{öntest}}=20,57$) azda olsa arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgulardan hareketle rutin

olmayan problem çözme becerisini geliştirmek amacıyla tasarlanan programın (okuduğunu anlama stratejileri + problem çözme stratejileri), uygulanmakta olan program dâhilinde verilen (okuduğunu anlama eğitimi + problem çözme) eğitimine oranla daha etkili olduğu ve sınıf içi farklılaşmaları azalttığı yorumu yapılabilir. Çıkan farkın anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla kovaryans (ANCOVA) analizi yapılmış, elde edilen bulgular tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15. Öntest Puanlarına Göre Program Taslağı (Anlama Stratejileri + Problem Çözme Stratejileri) Kovaryans (ANCOVA) Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Model	28198,27	2	14099,13	145,08	,00	0,81
Öntest (reg)	17056,70	1	17056,70	175,52	,00	0,49
Grup	11172,31	1	11172,31	114,96	,00	0,32
Hata	6413,71	66	97,17			
Toplam	34611,98	68				

Tablo 15 incelendiğinde verilen program taslağının uygulanması sonrasında elde edilen düzeltilmiş rutin olmayan problem çözme testi ortalama puanları arasında grup değişkeni açısından anlamlı farklılık olduğu görülmektedir [$F_{(1-66)}=114,96$; $p<,01$]. Eta kare değerleri incelendiğinde, ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin farklı gruplarda (deney-kontrol) eğitim almaları rutin olmayan problem çözme başarılarındaki değişimin %32,27’sini açıklamaktadır. Bu fark strateji eğitimi (okuduğunu anlama stratejileri + problem çözme stratejileri) alan deney grubu lehinedir. Rutin olmayan problem çözme başarısının yordanmasında öntest puanları (%49,27) ve grup değişkeni (%32,27) geniş bir etkiye sahiptir. Öte yandan anlama stratejileri eğitimi rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişkenliğin tek başına %7,86’sını, problem çözme stratejileri eğitimi ise %11,74’ünü açıklamaktadır. Buradan problem çözme stratejileri eğitiminin okuduğunu anlama stratejileri eğitimine oranla rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişimi daha fazla etkilediği yorumu yapılabilir. Ancak okuduğunu anlama stratejileri ve problem çözme stratejilerinin beraber kullanılması rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişimin %32,27’sini yordamaktadır. Bu bulgu okuduğunu anlama stratejilerinin ve problem çözme stratejilerinin beraber kullanılmasının başarıyı daha fazla artırdığı şeklinde yorumlanabilir.

4. Tartışma Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda okuduğunu anlama stratejileri eğitimi alan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme başarısı arasında anlamlı farklılık

bulunmuş, bu farkın deney grubu lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bu bulgu problem çözme eğitiminde okuduğunu anlama çalışmalarının önemini görmemizi sağlamaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgu Grimm (2008), Tuohimaa, Aunola ve Nurmi (2007), Pape, (2004), Light ve De Fries (1995), Chinn ve Ashcroft (1993) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen bulgularla uyusmaktadır.

Çalışma sonucunda okuduğunu anlama stratejileri eğitiminin problem çözme başarısını artırdığı bulgusu Hite (2009) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgularla uyusmasına rağmen Hite (2009) tarafından kullanılan okuduğunu anlama stratejileriyle çalışmada kullanılan okuduğunu anlama stratejileri farklıdır. Polya (1990) problemin anlaşılması aşamasında öğrencilerin kendi cümleleriyle ifade etme, problemi özet olarak yazma ve şema çizme stratejilerini kullanılmasını; Hite (2009) ise kritik kelimeleri gösteren kartlardan ve ses kayıt cihazından yararlanılmasını önermektedir. Çalışmada okuduğunu anlama stratejilerinin de etkili olduğu görüldüğünden, Hite (2009) ve Polya (1990) tarafından geliştirilen anlama stratejilerine, çalışmada kullanılan stratejilerin de eklenebileceği görülmüştür.

Çalışma sonucunda okuduğunu anlama stratejilerinin problem çözme başarısındaki değişimin ancak %7,86'sını açıklayabildiği, öntest puanlarının ise değişimin %87,80'inini açıkladığı görülmüştür. Buradan problem çözme başarısının yordanmasında, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin okuduğunu anlama stratejilerinden daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Grimm (2008) tarafından yapılan boylamsal çalışmada öğrencilerin problem çözme başarılarındaki değişim İlköğretim 3. sınıftan 8. sınıfa kadar gözlemlenmiş, çalışma sonucunda 3. sınıfta okuduğunu anlama becerisi düşük olan öğrencilerin problem çözme başarılarının da düşük olduğu, ileriki yıllarda bu başarısızlığın problemlerin zorlaşmasıyla daha da arttığı belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise problem çözme stratejileri eğitimi alan deney grubunun, kontrol grubuna oranla daha başarılı olduğudur. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgu Yazgan (2007), Altun ve Arslan (2006), Yavuz (2006), Altun ve diğerleri (2004), Yazgan ve Bintaş (2005), Özcan (2005), Sulak (2005), Verschaffel ve diğerleri (1999) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen bulgularla uyusmaktadır.

Verilen problem çözme stratejileri eğitiminin rutin olmayan problem çözme başarısının %11,74'ünü açıkladığı; anlama stratejileri eğitimi ile birlikte öntest sonuçlarının ise başarıdaki değişimin %52,28'ini açıkladığı görülmüştür. Bu bulgular problem çözme stratejileri eğitimi sonrasında da rutin olmayan problem çözme başarısını açıklayan en önemli değişkenin hazırbulunuşluk olduğunu görmemizi sağlamıştır. İlköğretimin ilk yıllarından itibaren rutin olmayan problemlere ve strateji eğitimine odaklanan Singapur ve Kore'nin TIMSS (1999/2007) gibi uluslararası değerlendirme çalışmalarında matematik başarısı yönüyle üst sıralarda yer aldıkları görülmüştür. Başka çalışmalarda ise Singapurdaki öğrencilerin Çin'e göre (Jiang ve Chua, 2010), Koredeki öğrencilerin Amerikadaki öğrencilere göre (Hong, 1995) problem çözme stratejilerini daha fazla kullanabildikleri saptanmıştır.

Çalışmada son olarak öğrencilerin rutin olmayan problemlerde yaptıkları hataların giderilmesi amacıyla geliştirilen strateji eğitimi programının (okuduğunu anlama stratejileri + problem çözme stratejileri) etkililiğine bakılmıştır. Çalışma sonucunda strateji eğitimi programı uygulanan deney grubunun kontrol grubundan daha başarılı olduğu görülmüştür. Ayrıca strateji eğitimi programının rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişimin %32,27'sini, öntest sonuçlarının ise %49,27'sini açıkladığı belirlenmiştir. Bu bulgu sadece okuduğunu anlama stratejilerinin(%7,86) veya sadece problem çözme stratejileri (%11,74) eğitiminden ziyade okuduğunu anlama ve problem çözme stratejilerinin beraber (%32,27) kullanıldığında daha etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Jordon ve diğerleri (2003) ve Anderson (2010) tarafından yapılan çalışmada sadece MG yaşayan öğrencilerin anlama becerileri normal olduğu için, sadece okuduğunu AG yaşayan öğrencilerin ise matematik becerileri normal olduğu için bazı problemleri çözebildiği görülmüştür. Ancak her iki becerisinde sorun yaşayan öğrencilerin problem çözmeye sıkıntı yaşadıkları belirlenmiş, problem çözme başarısı yüksek olan öğrencilerin hem matematiksel hemde okuduğunu anlama becerilerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak anlama stratejileri ve problem çözme stratejilerinin beraber işe koşulsalar dahi hazırbulunuşluk faktörünün rutin olmayan problem çözme başarısındaki değişimin neredeyse yarısını açıkladığı görülmektedir. Bu bulgudan hareketle problem çözmenin birikimli bir süreç olduğu, kısa vadede başarı değişiminin kolay olmadığı söylenebilir. Bu nedenle bu beceri stratejik düşünme becerileri işe koşularak (anlama stratejileri + problem çözme stratejileri) erken yaşlarda kazandırılmalıdır. Çünkü Jordon ve diğerleri (2003); Anderson (2010); Grimm (2008) tarafından yapılan çalışmalarda problem çözme becerilerini erken yaşta elde edemeyen bireylerin, problem çözme yönüyle ileriki yıllarda da düşük başarı gösterdiği belirtilmiştir.

Öneriler

Okuduğunu anlama stratejilerinin öğretiminin öğrencilerin rutin olmayan problemleri çözme başarılarını artırmada orta düzeyde etkili olduğundan sınıf ortamında öğretmenler tarafından okuduğunu anlama stratejilerinin öğretimine daha fazla yer verilebilir.

Yine problem çözme stratejilerinin öğretiminin öğrencilerin rutin olmayan problemleri çözme başarılarını artırmada orta düzeyde etkili olması nedeniyle öğretmenler tarafından sınıf ortamında problem çözme stratejilerinin öğretimine de daha fazla yer verilebilir.

Diğer taraftan okuduğunu anlama stratejileri ve problem çözme stratejilerinin öğretimi birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin rutin olmayan problemleri çözme başarılarını artırmada ikisi birlikte yüksek düzeyde etkili olduğundan okuduğunu anlama stratejilerinin ve problem çözme stratejilerinin öğretimine birlikte yer verilebilir.

Okuduğunu anlama stratejilerinin ve problem çözme stratejilerinin öğretiminin problem çözme başarısına etkisini daha derinlemesine incelemek amacıyla nitel veya karma yöntemin kullanıldığı araştırmalar yapılabilir.

Bu stratejilerin düşük seviyedeki öğrenci başarısına mı yoksa üst düzey öğrenci başarısına mı daha fazla katkı sağladığı bu araştırmada incelenmemiştir. Bu nedenle ileriki araştırmalarda farklı öğrenci seviyelerine göre program tekrar düzenlenerek bu konuda bir araştırma yapılabilir.

Verilen strateji eğitiminin bilişsel açıdan problem çözme başarısını artırdığı görülmüştür. İleriki araştırmalarda duyuşsal özelliklere etkisini belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akyol, H. 2006. *Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara. Kök Yayıncılık.
- Altun, M. 2005. *İlköğretimde Matematik Öğretimi*. Bursa. Aktüel Alfa Bas. Yay.
- Altun, M. ve Arslan, Ç. 2006. İlköğretim Öğrencilerinin Problem Çözme Stratejilerini Öğrenmeleri Üzerine Bir Çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-21.
- Altun, M., Bintaş, J., Yazgan, Y. ve Arslan, Ç. 2004. *İlköğretim Çağındaki Çocuklarda Problem Çözme Gelişiminin İncelenmesi*. Uludağ Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi, Bursa.
- Anderson, U. 2010. Skill Development in Different Components of Arithmetic and Basic Cognitive Functions: Findings from A 3-Year Longitudinal Study of Children with Different Types of Learning Difficulties. *Journal of Educational Psychology*, 102(1), 115-134.
- Artzt, A. ve Armour-Thomas, E. 1992 Development of A Cognitive - Metacognitive Framework for Protocol Analysis of Mathematical Problem Solving in Small Groups. *Cognition and Instruction* 9, 137-175.
- Baki, A. ve Kartal, T. 2004. Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Bağlamında Lise Öğrencilerinin Cebir Bilgilerinin Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 27-46.
- Başaran, M. 2007. *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Hikaye Edici Metinlere İlişkin Tercihleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Baykul, Y. 2005. *İlköğretimde Matematik Öğretimi*. Ankara: Pegema Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. 2006. *Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegema Yayıncılık.
- Chinn, S. J. ve Ashcroft, J. R. 1993. *Mathematics For Dyslexics: A Teaching Handbook*, London: Whurr.
- Clarkson, P. C. 1991. Language Comprehension Errors: A Further Investigation. *Mathematics Education Research Journal*, 3(2), 24-33.

- Clements, M. A. 1982. Careless Errors Made by Sixth-Grade Children On Written Mathematical Tasks. *Journal for Research in Mathematics Education*, 13(2), 136-144.
- Clements, M. A. ve Ellerton, N. 1996. *The Newman Procedure For Analysing Errors On Written Mathematical Tasks*. Retrieved August 17th, 2008 From [Http://Users.Tpg.Com.Au/Arnold10/PAGES/Newman.Htm](http://Users.Tpg.Com.Au/Arnold10/PAGES/Newman.Htm)
- Dönmez, C. ve Yazıcı, K. 2006. Sosyal Bilgilerde Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerinin Geliştirilmesinde Metin Yapısına Bağlı Olarak Kullanılabilecek Strateji ve Teknikler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 137-151.
- Fan, L. ve Zhu, Y. 2007. Representation of Problem-Solving Procedures: A Comparative Look at China, Singapore, and US Mathematics Textbooks. *Educational Studies in Mathematics*, 66, 61-75
- Fong, K. H. 1993. *Schematic Model for Categorizing Children's Errors in Mathematics*. The Proceedings of the Third International Seminar On Misconceptions and Educational Strategies in Science and Mathematics.
- Fuentes, P. 1998. Reading Comprehension in Mathematics. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies*, 72(2), 81-88.
- Gardill, M., Jitendra, C., ve Asha, K. 1999. Advanced Story Map Instruction: Effects On The Reading Comprehension of Students With Learning Disabilities. *Journal of Special Education*, 33(1), 2-16.
- Green, S. B. ve Salkind, N. J. 2005. *Using SPSS For Windows and Macintosh: Analysing and Understanding Data*, 4th Edn. (Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall).
- Grimm, K. J. 2008. Longitudinal Associations Between Reading and Mathematics. *Developmental Neuropsychology*, 33, 410-426.
- Goos, M., Galbraith, P. ve Renshaw, P. 2000. A Money Problem: A Source of Insight into Problem Solving Action. *International Journal For Mathematics Teaching and Learning*, 80
- Hegarty, M., Mayer, R. E. ve Monk, C. A. 1995. Comprehension of Arithmetic Word Problems: A Comparison of Successful and Unsuccessful Problem Solvers. *Journal of Educational Psychology*, 87, 18-32.
- Hite, S. 2009. Improving Problem Solving by Improving Reading Skills. Math in The Middle Institute Partnership Summative Projects for MA Degree. University of Nebraska - Lincoln.
- Hovardaoğlu, S. 2000. *Davranış Bilimleri için Araştırma Teknikleri*. Ankara: Ve Ga Basın Yayın Dağıtım.
- Hong, E. 1993. *Mental Models in Word Problem Solving: An Analysis of Korean Elementary Students*. Paper Presented at The Annual Meeting of the American Educational Research Association, Atlanta, Ga.

- Hong, E. 1995. Mental Models in Word Problem Solving: A Comparison Between American and Korean Sixth-Grade Students. *Applied Cognitive Psychology*, 9, 123-142.
- Jiang, C. ve Chua, B. L. 2010. Strategies For Solving Three Fraction-Related Problems About Speed: A Comparative Study Between Chinese and Singapore Students. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 8(1), 73-96.
- Jordan, N. C., Hanich, L. B. ve Kaplan, D. 2003. A Longitudinal Study of Mathematical Competencies in Children With Specific Mathematics Difficulties Versus Children With Comorbid Mathematics and Reading Difficulties. *Child Development*, 74, 834-850.
- Karaca, E. 2006. *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*. Ankara: Nisan Kitabevi.
- Kaur, B. ve Yeap, B. H. 2009. Mathematical Problem Solving in Singapore Schools. In B. Kaur, B. H. Yeap & Kapur, M., *Mathematical Problem Solving: Yearbook 2009* (pp. 3-13). Singapore: Association of Mathematics Education and World Scientific.
- Koedinger, R.K. ve Tabachneck, H.J.M. 1994. *Two Strategies Are Better Than One: Multiply Strategy Use in Word Problem Solving*. Paper Presented in Annual Meeting of The American Educational Research Education, New Orleans.
- Kroll, D.L., & Miller, T. 1993. Insights from Research On Mathematical Problem Solving in Middle Grades. In D. Owens (Ed.), *Research Ideas for The Classroom: Middle Grades Mathematics* (Pp.55-77). New York: Macmillan Publishing Companylight, G. J. ve De Fries, J. C. 1995. Comorbidity of Reading and Mathematics Disabilities: Genetic and Environmental Etiologies. *Journal of Learning Disabilities*, 28, 96-106.
- Marinas, B., & Clements, M. A. 1990. Understanding The Problem: A Prerequisite to Problem Solving in Mathematics. *Journal Fdr Research in Science and Mathematics Education in Southeast Asia*, 13(1), 14-20
- Mayer, R.E. 1985. Mathematical Ability. In R.J. Sternberg, Ed., *Human Abilities: An Information Processing Approach* (Pp. 127-150). New York: Freeman
- Moreno, R. ve Mayer, R. E. 1999. Multimedia-Supported Metaphors For Meaning Making in Mathematics. *Cognition and Instruction*, 17, 215-248.
- Olkun, S. ve Toluk, Z. 2004. *İlköğretimde Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özcan, F.M. 2005. *İlköğretim 6-7-8. Sınıf Öğrencilerinin Problem Çözme Stratejileri ve Matematiksel Modellemenin Problem Çözmedeki Yeri ve Önemi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özsoy, G. 2007. *İlköğretim 5. Sınıfta Problem Çözme Becerisi ile Matematik Başarısı Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

- Palm, T. 2005. Impact of Authenticity On Sense Making in Word Problem Solving. *Educational Studies in Mathematics*, 67, 37-58.
- Panasuk, R., & Beyranevand, M. (2010). Algebra Students' Ability to Recognize Multiple Representations and Achievement. *International Journal for Mathematics Teaching and Learning*, 1-22. Retrieved from: <Http://Www.Cimt.Plymouth.Ac.Uk/Journal/Panasuk.Pdf>
- Pape, S. J. 2004. Middle School Children's Problem-Solving Behavior: A Cognitive Analysis From A Reading Comprehension Perspective. *Journal For Research in Mathematics Education*, 35, 187-219.
- Polya, G. (1990). *Nasıl Çözmeli?* Çev. Feryal Halatçı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Prakitipong, N. ve Nakamura, S. 2006. Analysis of Mathematics Performance of Grade 5 Students in Thailand Using Newman Procedure. *Journal of International Cooperation in Education*, 9(1), 111-122.
- Ross, B.H., ve Kennedy, P.T. 1990 Generalizing from The Use of Earlier Examples in Problem Solving. *Journal of Experimental Psychology*, 16(1), 42-45.
- Schoenfeld, A. H. 1999. Looking Toward The 21st Century: Challenges of Educational Theory and Practice. *Educational Researcher*, 28(7), 4-14.
- Schoenfeld, A. H. 2005. On Learning Environments That Foster Subject-Matter Competence. In L. Verschaffel, E. De Corte, G. Kanselaar, & M. Valcke (Eds), *Powerful Environments for Promoting Deep Conceptual and Strategic Learning* (Pp. 29-44). Leuven, Belgium: Studia Paedagogicasinghatat, N. 1991. Analysis Df Mathematics Errors of Lower Secondary Pupils in Solving Word Problems. Penang: SEAMEO-RECSAM.
- Singh, P, Rahman, A.A. ve Hoon, T.C. 2010. The Newman Procedure For Analyzing Primary Four Pupils Errors On Written Mathematical Tasks: A Malaysian Perspective. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 8, 264-271.
- Stephens, E., ve Brown, J. 2000. *A Handbook of Content Literacy Strategies: 75 Practical Reading and Writing Ideas*. Norwood, MA: Christopher-Gordon Publishers.
- Sulak, S. 2005. *İlköğretim Matematik Dersinde Problem Çözme Stratejilerinin Problem Çözme Başarısına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Tekin, H. 1997. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Mars Matbaası.
- Tertemiz, N. 1994. *İlkokulda Aritmetik Problemlerini Çözmede Etkili Görülen Bazı Faktörler*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Teong, K.S. 2000. *The Effect of Metacognitive Training On The Mathematical Word Problem Solving of Singapore 11-12 Year Olds In A Computer Environment*. Unpublished Phd Thesis: The University of Leeds.

- TIMSS 1999 Türkiye Raporu; Ankara: EARGED Yayınları.
- TIMSS 2007 Türkiye Raporu; Ankara: EARGED Yayınları.
- Tuohimaa, P.M.V., Aunola, B. ve Nurmi, J. 2008. The Association Between Mathematical Word Problems and Reading Comprehension. *Educational Psychology*, 28(4), 409-426.
- Ulu, M. 2008. *Sınıf Öğretmeni-Sınıf Öğretmeni Adayı ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Dört İşlem Problemlerini Çözmede Kullandıkları Stratejilerin Karşılaştırılması*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ulu, M. 2011. *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Rutin Olmayan Problemlerde Yaptıkları Hataların Belirlenmesi ve Giderilmesine Yönelik Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Verchaffel, L., De Corte, E., Vierstraet, H. 1999. Upper Elementary School Pupils' Difficulties in Modeling and Solving Non-Standard Additive Word Problems Involving Ordinal Numbers. *Journal for Research in Mathematics Education*, 30(3), 265-285.
- Verschaffel, L., Ve De Corte, E. 1993. A Decade of Research On Word-Problem Solving in Leuven: Theoretical, Methodological and Practical Outcomes. *Educational Psychology Review*, 5, 239-256.
- Wu, Z. ve King, J. 2011. Solving Mathematical Word Problems in Primary Grades. *Oral Presentation*. ICME 11- TSG24.1-8
- Yazgan, Y. 2007. Dördüncü ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Rutin Olmayan Problem Çözme Stratejileriyle İlgili Gözlemler. *İlköğretim Online*, 6(2), 249-263.
- Yazgan, Y. ve Bintaş, J. 2005. İlköğretim Dördüncü ve Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Problem Çözme Stratejilerini Kullanabilme Düzeyleri: Bir Öğretim Deneyi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 210-218.
- Yavuz, G. 2006. *Dokuzuncu Sınıf Matematik Dersinde Problem Çözme Stratejileri Strateji Öğretiminin Duyuşsal Özellikler ve Erişkiye Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Yılmaz, H. 1998. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. (3. Baskı) Ankara: Mikro Yayınları.

Ek1: Okuduğunu anlama stratejileri eğitimine ilişkin bir etkinlik örneği (Karakter Haritası)

KURT ile TILKI

Aslan kocamış, hastalanmış, ininden çıkamaz olmuş. Bütün hayvanlar, aslan genç ve sağlıklıyken onlara iyi davrandığı için, bu güç gününde aslanı yalnız bırakmamışlar. Birer birer gelip aslanın gönlünü almışlar, halini hatırını sormuşlar. Ama nedense tilki hiç ortalarda gözükmemiş.

Kurt, kendinden daha genç ve çekici olan tilkiyi oldum olası hiç sevmezmiş. Aslana: - Sen, demiş, hepimizin efendisisin. Öyleyken tilkinin sana saygısı yok. Baksana, bir kez olsun gelip gönlünü aldı mı? Şimdi Allah bilir hangi çiftlikte masum tavukları yiyordur.

O anda tilki de kapıdan giriyormuş. Kurdu dediklerini duymuş. Bu iftiraları çürütmesi gerektiğini düşünmüş ve aslana dönerek:

- Evet doğru ben en son geldim kralım. Ve tüm hayvanlar benden önce gelmişler. Ama bir tanesi bile seni iyileştirmeye çalışmış mı? Ben önce gelmedim gelmeye, ama bunun yerine kapı kapı dolaştım ve her hekimden seni iyileştirecek ilâcı sordum. En sonunda ilâcı da öğrenip geldim demiş.

Aslan:

- Neymiş o ilâç? Diye sormuş.

Tilki:

- Bir kurdu diri diri yüzüp derisine bürünmeliymişsin. Hekimler böyle söylüyorlar, demiş.

Aslan bunu duyar da, durur mu hiç? Hemen kurdu yüzdürmüş ve derisine de sarınmış.

Böylelikle kurt kıskançlığının bedelini canıyla ödemiş.

	Lider	Kurnaz	Kötü Kalpli	İyiliksever	Yaşlı	Genç	Hasta	Akılcı düşünen	Düşüncesiz Davranan	İftiracı	Çekici	Kıskanç
Aslan												
Tilki												
Kurt												

1. Aşağıdaki problem metinlerini okuyarak, karakter haritalarını doldurunuz.

a) Ayşe, Vildan, Caner ve Derya dört arkadaştır. Bu arkadaşlar tenis, basketbol, voleybol ve hentbol olmak üzere dört farklı sporla ilgilenmektedir. Her birinin ilgilendikleri sporla ilgili ipuçları aşağıdaki gibidir:

Ayşe'nin bir arkadaşı tenis oynamaktadır.

Caner ve Derya basketbol oynamamaktadır.

Derya hentbol oynamamaktadır.

Vildan voleybol oynamaktadır.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak her bir arkadaşın ilgilendiği spor türünü bulunuz?

	Tenis	Basketbol	Voleybol	Hentbol	Sportmen	Spor yapmayan
Ayşe						
Vildan						
Caner						
Derya						

b) Sevinç, Handan, Buket ve Serap dört arkadaştır. Her biri saz, piyano, yan flüt ve zurna olmak üzere dört farklı müzik aleti çalmaktadır. Aşağıdaki ipuçlarından yararlanarak her bir arkadaşın çaldığı müzik aletini bulunuz?

Sevinç üflemeli çalgılardan hoşlanmamaktadır

Handan piyano çalmamaktadır.

Serap saz çalmaktadır.

Buket zurna çalmamaktadır

	Saz	Piyano	Yan Flüt	Zurna	Bir müzik aleti çalan	Bir müzik aleti çalamayan
Sevinç						
Handan						
Buket						
Serap						

- c) Onur, Gökhan, Ezgi ve Çiğdem oyun parkına giderek tahterevalliye binmişlerdir. Ezgi 30 kg olduğunu belirtmiştir. Ezgi bir tarafa Çiğdem diğer tarafa bindiğinde tahterevalli dengededir. Onur bir tarafa, Ezgi ve Çiğdem diğer tarafa bindiğinde tahterevalli dengededir. Onur bir tarafa Gökhan diğer tarafa bindiğinde, Onur aşağıdadır. Gökhan en fazla kaç kg'dır?

	30 kg olan	Kilosu eşit olan	En ağır olan	En zayıf olan	Kilosu ortada kalan
Onur					
Gökhan					
Ezgi					
Çiğdem					

Ek 2: Problem Çözme Strateji Eğitimine İlişkin Etkinlik Örneği (Tahmin ve Kontrol Stratejisi)

Problem: Tavuk ve ineklerin bulunduğu bir çiftlikte, başların sayısı 20, ayakların sayısı 56'dır. Bu çiftlikte kaç inek vardır?

İnek sayısı	Tavuk sayısı	Ayak sayısı	Sonuç
5 olsa	15 tavuk olur	20 inek ayağı 30 tavuk ayağı daha 50 ayak olur.	56 ayak varmış o zaman 5 inek olmaz. Ayak sayısını artırmalıyım o yüzden inek sayısı artmalı
7 olsa	13 tavuk olur	28 inek ayağı 26 tavuk ayağı daha 54 ayak olur	56 ayak varmış o zaman 7 inekte olmaz. Ayak yetmediği için inek sayısını artırmalıyım ama sonuca yaklaştım 56 ayağa 2 ayak kaldı
8 olsa	12 tavuk olur	32 inek ayağı 24 tavuk ayağı daha 56 ayak olur	İstenen ayak sayısı 56 idi. doğru sonuca ulaştım galiba

Problem: Her doğru cevap için 3 puan verilen 20 soruluk bir sınavda, her yanlış cevap için 1 puan silinmektedir. Toplam 36 puan alan bir öğrenci kaç doğru yapmıştır?

Doğru sayısı	Yanlış sayısı	Alınan puan	Sonuç
10 olsa	10 olur	30 puan doğrulardan alır	Az geldi benden 36 puan toplamasını istiyor.
12 olsa	8 olur	36 puan doğrularda alır ama 8 puan yanlışlardan kaybeder	Böyle bir durumda 28 puan alır. Daha fazla puan alabilmesi için doğru sayısını artırayım
13 olsa	7 olur	39 puan doğrulardan alır 7 puan yanlışlardan kaybeder.	Böyle bir durumda 32 puan alır. Daha fazla puan alabilmesi için doğru sayısını artırmalıyım
14 olsa	6 olur	42 puan alır 6 puan yanlışlardan kaybeder.	Toplam $42-6=36$ puan toplamış olur doğru cevaba ulaştım

Aşağıdaki problemleri tahmin ve kontrol stratejisi kullanarak çözünüz

1. Eren'in 10 kuruş ve 25 kuruşlardan oluşan 26 tane madeni parası vardır. Eren'in bu paralarının toplamı 5 lira ise Eren'in kaç tane 10 kuruşu vardır?
2. Usta ve işçilerden oluşan 10 kişilik grup bir işten toplam 128 lira kazanmıştır. Bir usta 20 lira, bir işçi 8 lira almaktadır. Bu grupta kaç usta vardır?
3. Kenan, ödevini yaptığı her gün annesinden 4 lira alıyor ve yapmadığı her gün sonunda annesine 1 lira geri veriyor. 30 günün sonunda Kenan'ın hiç parası olmadığına göre, Kenan bu ay ödevini kaç gün yapmıştır?
4. Tavşanlar şaşırtıcı bir hızla çoğalırlar. Tavşan nüfusu her yıl ikiye katlanır. Yedi yıl sonra ormanda 3200 tavşan olduysa, ilk yıl ormanda kaç tavşan vardı?
5. Bir çiğ köfte yeme yarışmasında yarışmacılardan biri 4 saatte toplam 90 çiğ köfte yiyor. Aynı yarışmacı her saat bir önceki yediğinden 5 eksik çiğ köfte yediğine göre 1. saatte kaç çiğ köfte yemiştir.

Yenilenme Deneyimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Tatil Esnasında İş ve Tatille İlgili Akıllı Telefon Kullanımı, İşle Tatilin Birbirine Karışması ve Deneyimleme Kalitesi

DOI NO: 10.5578/JSS.40372

Mustafa Cevdet ALTUNEL¹
Orhan AKOVA²

Geliş Tarihi: 19.08.2016

Kabul Tarihi: 13.12. 2016

Özet

Günümüzde son teknolojik gelişmeler sayesinde cep telefonları her yerde ve her daim kullanılabilen akıllı telefonlara evrimleşmiştir. Akıllı cep telefonlarının insanların yaşamına dâhil olması beraberinde bir takım avantaj ve dezavantajlar getirmiştir. Akıllı telefonlar kullanıcılarına genişletilmiş bir müsaitlik, gerçek zamanlı bilgi erişimi, verimlilik ve etkinlik gibi avantajlar sağlarken, diğer taraftan, insanların akıllı telefonlarını tatil zamanlarında yoğun bir şekilde kullanmalarından ötürü çalışma saatleri ile boş zaman arasındaki sınır daha az belirgin hale gelmiştir. Bu çalışmada tatil esnasında tatille ilgili akıllı telefon kullanımı, tatil esnasında işle ilgili akıllı telefon kullanımı, işle tatilin birbirine karışması, deneyimleme kalitesi ve yenilenme deneyimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Kolayda örnekleme yoluyla 562 anket toplanmıştır. İş ve tatilin birbirine karışması ve deneyimleme kalitesi, yenilenme deneyiminin 2 öncülü olarak bulunmuştur. Tüm araştırma hipotezleri kabul edilmiş ve bulgular tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Cep Telefonları, İş ile Tatilin Birbirine Karışması, Deneyimleme Kalitesi, Yenilenme Deneyimi

Determining The Factors Effecting Experience Quality: Travel and Work Related Smartphone Use in Travel, Work-Travel Interference and Experience Quality

Abstract

Today thanks to the latest technological advances, mobile phones are evolved into smartphones which can be used in everywhere at any time. The involvement of smartphones to people's life has brought some advantages and disadvantages. Foreexample smartphones provide an extended availability, real time information access, productivity and efficiency to the users. On the other hand;

¹ Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, e-posta: mustafacaltunel@gmail.com

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, e-posta: akovaorhan@hotmail.com

when people continue using their smartphones intensively during their vacation, the boundary between working hours and leisure time become less clear. In this paper, the relationship between travel related smartphone use in travel, work related smartphone use in travel, work-travel interference, experience quality and recovery experience has investigated. 562 surveys are collected through convenience sampling method. It is found that work-travel interference and experience quality are the antecedents of the recovery experience. All hypotheses are supported and findings are discussed.

Keywords: *Smartphones, Work-Travel Interference, Experience Quality, Recovery Experience.*

Giriş

Bilgi teknolojilerinin ilerlemesi ve teknoloji kullanımının hızlı bir şekilde yaygınlaşması günlük hayatımıza önemli kolaylıklar getirmekte ve sosyal yaşamımızda yeni gelişmelere yol açmaktadır. Özellikle akıllı cep telefonları, bilgi ve iletişim teknolojileri içinde değerlendirilen dizüstü ve tablet bilgisayarlara nazaran daha fazla tercih edilir hale gelmekte (Özbek ve diğerleri, 2014) bedeninin ve kimliğin bir uzantısı haline geldiği iddia edilmekte (Hulme ve Peters, 2001; Özkoçak, 2016) ve yaşantımız üzerinde daha güçlü bir etki bırakabilmektedir.

Akıllı telefonlar coğrafi uzaklıklardan ve zamandan bağımsız olarak diğer insanlarla iletişime geçebilmemize yardımcı olmakta ve sürekli çevrimiçi olabilmemizi sağlamaktadır. Sosyal paylaşım ağlarında varolan konum bazlı hizmetler her türlü bilgi edinme, eğlence vb. olanaklar sunarken ailemizle, arkadaşlarımızla, işyeriyle sürekli bağlı kalmamıza imkân tanımaktadır. Ayrıca akıllı telefonların sunduğu konum bazlı servisler, coğrafi olarak bulunduğumuz yerin ve kimlerle birlikte olduğumuzun bilinmesini mümkün kılmaktadır (Özdemir, 2014). Akıllı telefonlar kullanıcılara bir yandan uzatılmış mevcudiyet, tam zamanında bilgiye erişim, üretkenlik ve verimlilik sağlarken (Parasuraman ve Greenhaus 2002) diğer yandan, akıllı telefonlarda kullanılan bazı uygulamalar kullanıcılara çevrimiçi rezervasyon yapma, turistik çekiciliklerle ilgili bilgi arama imkânı vermektedir (Derks, van Duin, Tims ve Bakker 2015; Derks ve Bakker, 2014).

Günümüzde bireylerin yanında işletmeler de giderek artan bir şekilde faaliyetin yürütülmesinde akıllı telefon kullanmaya başlamışlardır. 2011 yılında yapılan bir araştırmada, küçük işletmelerin %63'ünün, orta ölçekli işletmelerin %82'sinin ve büyük ölçekli işletmelerin ise %92'sinin örgüt içi ve örgüt dışı iletişimi sağlamada akıllı telefon kullandıkları ortaya çıkmıştır (Ada ve Tatlı, 2012). Akıllı telefonların sahip olduğu özellikler, örgüt faaliyetlerinin hızlı bir şekilde yürütülmesinde ve örgütün çalışanlarla,

tedarikçilerle, müşterilerle ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir araç haline gelmiştir.

Akıllı telefonlar ve kablosuz internet imkânları iş dışındaki her yerde çalışmaya devam etmemizi sağlayarak, iş ve boş zamanın keskin bir şekilde birbirinden ayrılmasına mani olmuş, aksine yakınsamış bir hal almasına neden olmuştur (Özdemir, 2014). Bu durum iş ve boş zamanın birbirine karışmasına yol açmakta ve insanları her daim ve her yerde işleriyle bağlantılı hale getirmekte ve işin hiç bir zaman bitmeyeceği algısını yaratarak ev ve iş arasında dengenin bozulmasına ve ev ve işin birbirine karışmasına neden olmaktadır (Derks, van Duin, Tims ve Bakker 2015; Derks ve Bakker, 2014).

Akıllı telefonların yoğun bir şekilde kullanılmasından dolayı psikolojik bir varlık olan insanın iş ve ev hayatının birbirine karışması, sürekli yenilenme ihtiyacı içinde olan bireylerin teknoloji kullanımı nedeniyle ne gibi zorluklarla karşılaştığı ve işyeri ile ilgili akıllı telefon kullanımının bireyin yenilenme ihtiyacı üzerinde nasıl etkiler yaptığı önemli bir konu haline gelmiştir. Benzer şekilde, İnsanlar tatillerinde akıllı telefonlarını yoğun bir şekilde kullanmaya devam ettikçe, iş saatleri dışında işlerinden uzak kalmaları mümkün olmamakta ve tatil esnasında yenilenme deneyimleri ve kişisel ev hayatları zarar görebilmektedir. Bu süreç ev ve iş yerinin birbirine karışmasının yanında iş ve tatilin birbirine karışması kavramının da gelişmesine neden olmuştur. Bu durum işle ilgili amaçlarla boş zamanlarında yoğun bir şekilde akıllı telefon kullanan insanların yenilenme deneyiminin zarar görmesine neden olan boş zaman ve işin birbirine karışması olarak tanımlanmaktadır (Altunel ve Ulucan, 2016).

Özellikle yenilenme deneyimini artırmak için tatile çıkan insanların tatil esnasında akıllı telefonlarını iş amaçlı kullanmaları dolayısıyla yenilenme deneyimlerinin nasıl etkilendiğinin ortaya konması, çalışanların tatile çıkma amaçlarından biri olan yenilenme deneyiminin artmasını ne derece gerçekleştirdiğinin bilinmesi açısından önem taşımaktadır. Birçok araştırmacı akıllı telefonların seyahat esnasında kullanımının yararları üzerine araştırma yapmış ancak, akıllı telefonların tatil esnasında kullanımının bireylerin deneyimleme kalitesine ve onun üzerinden de yenilenme deneyimine olan etkisi araştırılmamıştır. Literatürde akıllı telefonların genellikle çevrimiçi rezervasyon, navigasyon ve sosyal paylaşımlar bağlamında tatil sırasında gerçekleştirilen işlemleri nasıl kolaylaştırdığı (Kramer ve diğerleri, 2007; Kim, Park ve Morrison, 2008; Rasinger ve diğerleri, 2009;Tussyadiah ve Zach, 2012; Wang, Xiang ve Paris, 2012; Fesenmaier, 2016;) üzerine araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada ise tatil esnasında tatile ilgili akıllı telefon kullanımı, tatil esnasında işle ilgili akıllı telefon kullanımı, işle tatilin birbirine karışması, deneyimleme kalitesi ve yenilenme deneyimi değişkenlerinin birbirleriyle

olan çeşitli ilişkilerini inceleyen bir model kurulmuş ve model içerisinde yer alan ilişkiler test edilmiştir.

1. Akıllı Telefon Kullanımı

Akıllı telefonlar, internet erişimi olan ve yükleme ve indirme yapabilen bazı uygulamaları destekleyen mobil cihazlar olarak tanımlanmaktadır (Hinton ve Hjorth, 2013: 123; Özdemir, 2014). Diğer bir tanıma göre ise akıllı telefonlar, kullanıcıların takvimlerini düzenleyebildikleri, arama yapabildikleri, sosyal ağlara bağlanarak internet imkânlarını kullanabildikleri ve her yerde ve her zaman kendi e-postalarına göz atıp cevaplayabildikleri kablosuz cihazlardır (Derks ve Bakker, 2014). Ayrıca akıllı telefonlar kamera, MP3 oynatıcı, GPS gibi farklı dijital parçalar ve mobil uygulamaların düzgün bir şekilde çalışmasına yardımcı olan işletim sistemlerini içeren küçük bir bilgisayar olarak da tanımlanabilir (Wang, Xiang ve Fesenmaier, 2016). Özellikle 4G teknolojili hızlı internet erişimi, zaman ve mekân sınırını ortadan kaldırarak akıllı telefonların, mobil bir bilgisayar olarak kullanılmasına imkân tanımıştır (Özdemir, 2014).

Akıllı telefonların kullanımını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler sosyal ihtiyaçlar, toplum baskısı, hayatı kolaylaştırma ve bağlılık ve satın alma davranışı şeklinde açıklanabilir (Taner, 2013). Ayrıca kolay bir şekilde ulaşılabilmenin sonucu olarak insanlar akıllı telefonlara bağımlı hale gelebilmekte (Shaffer, 1996) ve teknoloji bağımlılığı da ailelerin birbirinden uzaklaşmasına neden olabilmektedir (Kennedy-Eden, 2014). Akıllı telefonların kullanıcılara sunduğu, web sitelerinde gezinmek, iletişim için sosyal medyayı kullanmak vb. gibi sayısız uygulamalar insanların sosyal hayatlarını kolaylaştırmaktadır. İnsanların çevrimiçi uçak bileti satın alması, konaklama rezervasyonu yapması ve seyahat etmesinde turistik yerler için bilgi arama ve inceleme yapmalarına yardım eden uygulamaların geliştirilmesiyle, akıllı telefonlar turizm ve seyahat endüstrisi içine girmiştir. Günümüzde insanların tatilleri esnasında tatilleri ile ilgili akıllı cep telefonlarını çeşitli amaçlarla kullandıkları görülmektedir.

Akıllı telefonların hayatımızı nasıl etkilediği üzerine sayısız tartışma vardır. Bazı çalışmalar akıllı telefonların günlük hayatımızı nasıl kolaylaştırdığı (Kang vd., 2011) üzerine eğilirken, bazıları sosyal yaşantımıza nasıl zarar verdiği (İnce ve Kılıç, 2016; Gümüş ve Örgenç, 2015; Kadı ve Öztunç, 2015) üzerine yoğunlaşmaktadır. Akıllı telefonlarla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde yapılan çalışmaların çoğunlukla akıllı telefon kullanımını etkileyen motivasyonel faktörler (Park ve Chen 2007), bireylerin içsel ve dışsal değerlerinin akıllı telefon kullanımına etkisi (Bodker vd., 2009), bilgisayar öz-yeterliliğinin akıllı telefon kullanımına

etkisi (Chen vd., 2009), akıllı telefon kullanımları ile bilgisayarların kullanımını karşılaştırması (Bao vd., 2011), kullanışlılığın akıllı telefon kullanım niyetine etkisi (Kang vd., 2011), kişilik özellikleri ve akıllı telefon sahipliği ve kullanımı arasındaki ilişkinin (Lane ve Manner, 2011) belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir (Taner, 2013). Yerli literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde daha çok; lise öğrencilerinin cep telefonu bağımlılığın ortaya konulması (İnce ve Kılıç, 2016), kişilik özellikleri ile akıllı telefon teknolojisinin kabulüne yönelik davranışsal niyetler arasındaki ilişki (Özbek, 2014), akıllı telefonların yeni medya ortamlarının hangi bileşenlerinden faydalandığına, gündelik hayatımıza kattığı yeniliklerin neler olduğuna (Özdemir, 2014), Türk kullanıcılarının oyalanma ihtiyaçlarını hangi uygulamaları kullanarak gidermeye çalıştıkları (Özkoçak, 2016), akıllı telefonların kullanımını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi (Ada ve Tatlı, 2012), akıllı telefonların kullanıcıları tarafından değerlendirilmesi (Taner, 2013), genç bireylerin cep telefonu satın alma kararlarında marka değeri bileşenlerinden hangisinin, ne ölçüde ve daha baskın olarak etkili olduğunu (Kuşku-Özdemir ve Güzeloğlu, 2015), cep telefon kullanımının öğrencilerin okul başarılarına olası etkileri ve önemli ölçüde maddi kayıplara yol açması konuları (Gümüş ve Örgenç, 2015), üniversite gençliğinin cep telefonu kullanımında kendi ekonomik harcama düzeylerine uygun davranıp davranmadıkları (Kadı ve Öztunç, 2015) gibi konuların araştırıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar daha çok akıllı telefon kullanımının bazı etkilerinin belirlenmesine yöneliktir. Bununla birlikte akıllı telefonların gerek sosyal hayata gerekse iş hayatına yönelik birçok etkisi olduğu söylenebilir. Bu nedenle akıllı telefonların insan hayatına etkileri ile ilgili birçok yeni çalışmaya gereksinim vardır.

2. İş ve Tatilin Birbirine Karışması

Akıllı telefonlar iş ile ilgili e-postaların alınıp cevaplanabilmesi gibi pek çok avantaja sahip olmasından ötürü çalışanlar arasında gittikçe yaygın hale gelmekte (Lanaj, Johnson ve Barnes, 2014) ve iş ve özel hayat arasında dengesizliğe sebep olabilmektedir. İletişim teknolojilerinin insan hayatındaki yerinin büyümesi, iş ve ev hayatının bütünleşmesine ve iş ve ev hayatının birbirine karışması (Work-Home Interference-WHI) kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kavram, iş ve ev hayatının birbirleriyle etkileşiminden doğan olumsuzlukların, evde ve iş yerinde gerçekleştirilmesi gereken görevlerin birbirine baskı yaparak eşit derecede uyumsuzluğa sebep olduğu rol çatışması olarak tanımlanabilir (Van Hoof ve diğerleri, 2006; Derks ve Bakker, 2014; Greenhaus ve Beutel, 1985). Greenhaus ve Beutel (1985), iş ve ev hayatının birleşmesinin üç şekilde ortaya çıkabileceğini öne sürmektedir. Birincisi uzun çalışma saatlerine duyulan ihtiyaç aynı anda hem evde hem de işte aynı anda var olmayı imkânsız kılmaktadır. İkincisi,

işyerinde oluşan gerilimler bu yolla evde devam edebilmekte, diğer bir ifadeyle iş yerinden eve taşınan stress evde dinlenmeyi zorlaştırabilmektedir. Son olarak ise, işyerinde beklenen davranış biçimiyle evdeki davranış biçimleri birbiriyle uyumlu olamayabilmektedir. Bu durum bireylerin evde boş zamanlarını değerlendirmesini zorlaştırmakta ve yenilenme deneyimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Akıllı telefon kullanımı ile ev ve iş hayatının birbirine karışması arasındaki ilişki literatürde iş ve ev hayatının birbirine karışması çalışmalarında yararlanılan sınır teorisi (Boundary Theory) ile açıklanmaktadır. Bu teoriyi Greenhaus ve Beutell (1985) iş ve ev hayatı çatışmasının kaynaklarını iş ve ev görevleri arasındaki sınırların birbirine karışması şeklinde açıklamaktadır. İş amaçlı mobil telefonlarını boş zamanlarında, evde ve sosyal hayatlarında yoğun bir şekilde kullanan çalışanların iş ve aile hayatları arasındaki bu çatışmanın her geçen gün arttığını, işle ilgili yoğun telefon kullanımı ile işle ev hayatının birbirine karışması arasında ilişki olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Chesley, 2005). Diğer taraftan, Boswell ve Olson-Buchanan (2007)'a göre çalışma saatleri dışında işle ilgili teknoloji kullanımı aynı zamanda bireyler için telefon kullanımının alışkanlık haline gelmiş olmasından kaynaklanabilmektedir (Derks ve diğerleri, 2015). Yapılan çalışmalar iş dışında işle ilgili akıllı telefon kullanımının pek çok farklı nedeni olabileceğini göstermektedir.

Daha önceki çalışmalar çoğunlukla evde işle ilgili akıllı telefon kullanımı üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışma tatilde akıllı telefon kullanımı üzerinedir. Bu nedenle iş ile tatilin birbirine karışması kavramı tercih edilmiştir (Ulucan ve Altunel, 2015). Bu kavram insanların tatilleri esnasında işle ilgili amaçlarla yoğun olarak kendi mobil cihazlarını kullandıklarında, iş hayatının ve tatilin birbirine karışmasını ifade etmektedir.

3. Deneyimleme Kalitesi ve Yenilenme Deneyimi

Deneyimleme kalitesi müşterilerin tüketim eylemine girdiklerinde ve hizmet çevresi, hizmet sağlayıcıları, diğer müşteriler, müşterilerin arkadaşları ve diğer elemanlarla etkileşim kurdukları sırada yaşamış oldukları deneyimi duygusal olarak nasıl değerlendirdikleri (Chang ve Horng 2010: 2403) şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu kavram, bir hizmet kalitesi ölçeği olan SERVQUAL'in hizmet deneyim kalitesinin tamamını içeren duygusal ve bütünsel faktörleri kapsamadığı yönündeki eleştirilerden yola çıkılarak öne sürülmüştür (Fick ve Ritchie, 1991).

Yenilenme ise, yıpranmış ruh halinin iyileşmesi ile sonuçlanan gerilme sürecinin karşıtıdır ve fiziksel gerilme faktörlerinde azalmaya neden

olan bir eylem olarak ele alınmaktadır (Sonntag ve Fritz, 2007). Yenilenme stress kaynaklarının ortadan kalkmasıyla gerçekleşmektedir (Derks ve Bakker, 2014). Chen ve diğerleri (2014)'ne göre yenilenme, iş dışı zamanda akşam saatleri ve hafta sonları gibi kısa süren iş dışı zaman dilimlerinde mikro düzeyde ve insanların uzun süre boyunca rahatsız edilmeden tamamen yenilenme için uzun süreli tatillere katılmasıyla makro düzeyde gerçekleşir.

4. Değişkenler Arasındaki İlişki ve Hipotezler

Tatil esnasında tatil amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının deneyimleme kalitesi üzerinde olumlu ve anlamlı bir etki göstereceği düşünülmüştür çünkü turistler akıllı telefonları sayesinde deneyimlerine eğlence unsuru katabilmekte, ziyaret edilen destinasyonlar hakkında daha doyurucu bilgiler edinebilmekte ve sanal gerçeklik ya da artırılmış gerçeklik gibi imkânlarla kaçış duygusu yaşayabilmektedirler.

Tatil esnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ile tatilin birbirine karışmasını anlamlı ve olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir çünkü sınır teorisinde açıklandığı üzere kişi tatil esnasında işi ile ilgilenecek tatil ile iş arasındaki gerekli olan sınırı ihlal etmektedir. Bu ilişki daha önceki bir çalışmada incelenmiş (Altunel ve Ulucan, 2016) ve iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ile tatilin birbirine karışması üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür.

İş ile tatilin birbirine karışmasının deneyimleme kalitesini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir çünkü tatil esnasında işle tatili birbirine karışmış turist o an için yükümlülüklerini yerine getirmektedir ve deneyimleme kalitesine yol açan öğrenme, eğlenme ve kaçış duygusunu yaşayamamaktadır. Ziyaretçiler turistik yerleri kendi aileleriyle keşfetmek, otelin günlük faaliyetlerine katılmak için yeterli zaman bile bulamamaktadır.

İş ile tatilin birbirine karışması ve yenilenme deneyimi arasındaki ilişki Hobfoll (1989)'un geliştirdiği "Kaynakların Korunması Teorisi" (Conservation of Resources Theory) ile açıklanabilir. Bu teori insanların finansal veya kişisel özellikleri gibi kendi kaynaklarını korumaya çalışmasını kapsamaktadır. Teoriye göre stress özellikle kişisel kaynaklara zarar verebilir ve insanların mutluluklarını bozabilir. Stresten kurtulmak için insanlar pozitif enerji ve motivasyon gibi yeni kaynaklara ihtiyaç duyar (Chen, Petrick ve Shahvali, 2014; Derks ve Bakker, 2014; Sonntag ve Fritz, 2007). İnsanlar yeni kaynakları, rekreasyonel faaliyetleri içine alan rahatlatıcı uzun bir seyahate çıkarak ve stresli bir günün sonunda dinlenerek elde edebilirler (Chen, Huang ve Petrick, 2016; Chen, Petrick ve Shahvali, 2014). İnsanların tatilleri esnasında işle ilgili amaçlarla akıllı telefonlarını kullanmaya devam etmeleri iş ile tatillerinin birbirine karışmasına yol

açmakta ve bu durum da yeni kaynaklar kazanma sürecini ve yenilenmeyi engellemektedir. Bu nedenle iş ile tatilin birbirine karışmasının insanların yenilenmesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir.

Son olarak tatil ve hizmet tüketim etnasında rutinden kaçma şansına sahip olan, eğlenen ve öğrenme fırsatı bularak kendini geliştirme şansına sahip olan kişinin tatil sonrasında yenilenme deneyimi yaşayacağı öne sürülmektedir.

Literatürde yer alan bu çalışmalardan hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Tatil etnasında tatil amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı deneyimleme kalitesini istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Tatil etnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı iş ile tatilin birbirine karışmasını istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H3: Tatil etnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımını deneyimleme kalitesini istatistiksel açıdan anlamlı şekilde etkilememektedir.

H4: İş ile tatilin birbirine karışması deneyimleme kalitesini istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H5: İş ile tatilin birbirine karışması yenilenme deneyimini istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H6: Deneyimleme Kalitesi yenilenme deneyimini istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

5. Yöntem

Bu çalışmanın amacı yenilenme deneyimini belirleyen faktörlerin tespit edilmesi ve tatil etnasında tatille ilgili akıllı telefon kullanımı, tatil etnasında işle ilgili akıllı telefon kullanımı, işle tatilin birbirine karışması, deneyimleme kalitesi ve yenilenme deneyimi değişkenlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini bir model çerçevesinde incelenmesi ve test edilmesidir.

Veri toplama aşamasında Taksim, Beşiktaş, Kadıköy, Kartal ve Bakırköy bölgelerinde faaliyet gösteren özel ve kamu şirketlerine toplam 1000 adet anket bırakılmıştır. Tatil etnasında cep telefonu kullanımının beyaz yakalılar arasında çok daha yüksek olacağı öngörüldüğünden ötürü çalışmaya bu grup dâhil edilmiştir. Özellikle beyaz yakalılar bilgisayar ve cep telefonu aracılığıyla işle ilgili sorunlarını ofis dışında da çözebilmektedirler. Anketlerin dağıtılması ve toplanması aşamasında gönüllü olan yüksek lisans öğrencilerinden yararlanılmıştır. 640 anketin geri dönüşü sağlanmış ve bunlar içerisinde eksik veriye sahip olan ya da standart sapması çok düşük (anket sorularına verilen cevapların aynı olması

durumu) olan formların çıkartılması sonucunda 562 anket istatistiksel değerlendirilmeye alınmıştır.

Kullanılan soru formu altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm insanların tatilleri esnasında akıllı telefonlarını tatil gereklerini karşılamak için kullanmalarını ifade eden tatil esnasında tatil amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı, ikinci bölüm ise tatil esnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımına ait sorulardan oluşmaktadır. Ölçekte yer alan sorular Derks ve Bakker (2014) tarafından geliştirilen ölçeğin düzenlenmesiyle elde edilmiştir. Birinci bölüm 3, ikinci bölüm ise 4 ifadeden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm iş ile tatilin birbirine karışması ile ilgili olan 5 ifadeden meydana gelmektedir ve ev ile işin birbirine karışmasını ölçen bir çalışmadan derlenerek oluşturulmuştur (Geurts, Taris, Kompier, Dikkers, Van Hooff ve Kinnunen, 2005). Dördüncü bölüm deneyimleme kalitesini ölçmektedir ve daha önceki bir çalışmadan derlenen 9 sorudan oluşmaktadır (Kang ve Gretzel, 2012). Deneyimleme kalitesi değişkeni bu çalışma kapsamında ikincil düzey değil, birincil düzey olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla her bir alt boyutun (öğrenme, eğlence ve kaçış duygusu) aritmetik ortalaması hesaplanmış ve 9 soru 3 ifadeye indirgenmiştir. Beşinci bölüm ise yenilenme deneyimi ile ilgilidir ve Sonnentag ve Fritz (2007) çalışmasından derlenen 3 sorudan meydana gelmektedir. Altıncı ve son bölüm ise demografik soruları içermektedir. Demografik sorular haricinde yer alan tüm ifadeler 5'li likert derecelendirmesine göre ele alınmıştır (1- Kesinlikle Katılmıyorum 5- Kesinlikle Katılıyorum).

Araştırma için toplanan veriler IBM SPSS Statistics 22.0 programına kaydedilmiş ve demografik veriler bu programla incelenmiştir. Ölçüm modeli ve yapısal model AMOS 22.0 paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesi belirli bir teoriye dayalı olarak gözlenen ve gizli değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin belirli bir model aracılığıyla incelendiği çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir (Byrne, 2013). Hem doğrulayıcı faktör analizi hem de yol analizi uygulamalarında sıklıkla kullanılmaktadır (Şimşek, 2007). Doğrulayıcı faktör analizi bir değişkenin faktör yapısını test etmek amacıyla kullanılmaktadır ve eldeki verilerin çalışmada kullanılan model ile uyumlu olup olmadığını göstermektedir (Meydan ve Şeşen 2011: 57). Yapısal eşitlik modellemesi maksimum olabilirlik tahmin yöntemini kullanıldığından ve bu yöntem verilerin normal dağılmış olmasını gerektirdiğinden ötürü, Amos programında her bir ifadenin basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmiş ve normallik koşulunun sağlandığı görülmüştür.

6. Bulgular

Katılımcıların % 58.4'ü erkeklerden oluşmaktadır. Yaş grup dağılımında 26-30 ve 31-35 yaş gruplarının, toplam katılımcıların yaklaşık % 52'sini oluşturduğu görülmektedir. Eğitim durumunda lisans ve yüksek lisans mezunları %56.3'lük bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Gelir durumuna ilişkin elde edilen bulgular ise şu şekildedir: 1000 tl ve altı (%6.4), 1001-3000 tl arası (%51.6), 3001-6000 tl arası (%32.6), 6001-9000 tl arası (%8.5) ve 9000 tl ve üzeri (% 0.9). Katılımcıların %27.9'unun özel sektör, % 54.1'inin kamu çalışanı ve % 18'inin işveren olduğu belirlenmiştir.

İçsel tutarlık, ölçüm modelinin uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla incelenmektedir ve bu değerlendirmede birleşik güvenilirlik katsayısından faydalanılmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Her bir yapının 0,7 (Hair ve diğerleri, 2006) ya da 0,8'den büyük bir birleşik güvenilirlik değerine sahip olup olmadığı incelenmektedir (Werts, Linn ve Jöreskog, 1974). Tablo 1'de görüldüğü üzere her bir yapıya ait olan birleşik güvenilirlik katsayıları eşik değerlerin üzerindedir ve bu sonuçlar içsel tutarlığın sağlandığını göstermektedir. Yakınsak ve ayırt edici geçerlilik kriterleri ise ölçüm modelinin geçerliliğinin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Standardize edilmiş faktör yükleri, t değerleri, bu değerlerin anlamlılıkları ve çıkarılan ortalama varyans değerleri yakınsak geçerliliğin değerlendirilmesi aşamasında incelenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 1'de her bir maddeye ait olan standardize edilmiş faktör yükleri ve t-değerleri gösterilmektedir. Tüm t-değerleri $\alpha= 0,001$ düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca yapıların tamamı 0,50 olan çıkarılan ortalama varyans eşliğinin üstündedir. Bu sonuçlar yakınsak geçerlilik kriterinin sağlandığını göstermektedir.

Tablo 1: Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Yapı ve Göstergeler	Faktör Yükleri	t-değeri	Bileşik Güvenilirlik	Çıkarılan Ortalama Varyans
a-Tatil esnasında tatil amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı			.87	.70
Tatil esnasında cep telefonumu bilgi aramak için kullanırım (restoran, otel, uçuş vs. aramak için)	.83	20.128		
Tatil esnasında cep telefonumu seyahatimi kolaylaştırmak için kullanırım (navigasyon, hava durumu kontrolü, rezervasyon yapma vs.)	.93	20.745		

Tatil esnasında cep telefonumu eğlence amaçlı kullanırım (fotoğraf çekme ve paylaşma, internette gezinme vs.)	.75	λ 1'e sabitlenmiştir.	
b-Tatil esnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı			.76 .52
Tatil esnasında iş ile ilgili sebeplerle cep telefonumu yoğun bir şekilde kullanıyorum.	.72	11.727	
Tatil esnasında iş ile ilgili sebeplerle gece uyuyana kadar online olmak durumundayım.	.86	12.121	
Tatil esnasında cep telefonum yeni iletildiğinde kontrol etmeden duramam.	.55	λ 1'e sabitlenmiştir.	
c-İş ile tatilin birbirine karışması			.93 .74
İşim çok talepkar olduğu için tatil esnasında rahatsız olurum.	.78	24.865	
Zaman zaman işim hakkında düşündüğüm için tatile konsantre olmakta zorlanırım.	.83	28.326	
Tatil esnasında, işimden dolayı eşim, ailem ya da arkadaşlarımla boş zaman aktivitelerine katılacak enerjiyi bulamam.	.89	32.833	
İş ile ilgili sorumluluklarım tatil esnasında gevşememi zorlaştırır.	.89	32.595	
Tatil esnasında işim; eşim, ailem ya da arkadaşlarımla geçirmek istediğim zamandan çalar.	.90	λ 1'e sabitlenmiştir.	
d-Deneyimleme Kalitesi			.95 .86
Öğrenme	.92	35.582	
Eğlence	.97	40.172	
Kaçış Duygusu	.89	λ 1'e sabitlenmiştir.	
e-Yenilenme Deneyimi			.87 .54
Tatil esnasında işim hakkında düşünmem.	.56	14.740	
Tatil esnasında rahatlatıcı şeyler yaparım.	.88	30.914	
Tatil esnasında zamanı gevşemeye ayırırım.	.91	λ 1'e sabitlenmiştir.	
Tatil esnasında kendime boş zaman	.88	30.472	

ayırım.		
Tatil esnasında yeni şeyler öğrenirim.	.55	14.349
Tatil esnasında kendi programıma kendim karar veririm.	.52	13.333

Ayırt edici geçerliliğin değerlendirilmesinde ise korelasyon değerleri ile çıkarılan ortalama varyans katsayısının karekök değerleri karşılaştırılmaktadır. Tablo 2’de görüldüğü üzere tüm Korelasyon değerleri köşegen değerlerinden daha düşük düzeydedir ve bu durum ayırt edici geçerliliğin sağlandığını işaret etmektedir. Tablo 2’de yer alan a, b, c, d ve e ifadeleri Tablo 1’de de belirtilen araştırma değişkenlerini ifade etmektedir.

Tablo 2: Ayırt Edici Geçerlilik ve Korelasyon Sonuçları

	a	b	c	d	e
a	.84^a				
b	.092*	.72			
c	-.100**	.654***	.86		
d	.238***	-.185***	-.321***	.93	
e	.247***	-.379***	-.514***	.604***	.73

a: Köşegen üzerindeki koyu ile belirtilmiş değerler, çıkarılan ortalama varyansın kareköküdür.

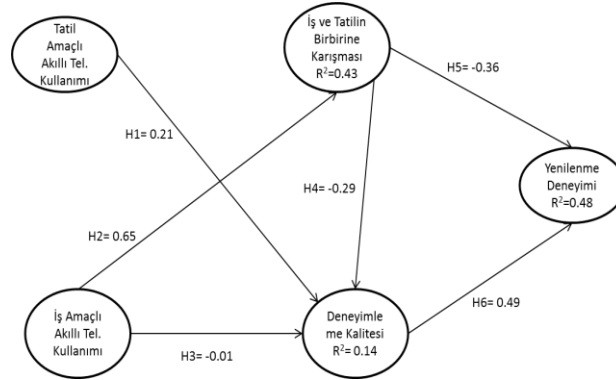
*p<0,10, **p< 0,05, ***p<0,001

Eldeki veriler ile öne sürülen modelin uyumunu karşılaştıran doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının değerlendirilmesinde farklı ölçütler kullanılabilir. Bu çalışmada ölçüm modeli altı adet uyum iyiliği kriterinden yararlanılarak test edilmiştir: Ki kare Uyum Testi (χ^2) ve ki-kare /serbestlik (χ^2/df) derecesi, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Normlanmış Uyum İndeksi (NFI), Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA). Tablo 3’te görüldüğü üzere ölçüm modeli ve yapısal model uyum iyiliği değerleri tavsiye edilen değerlere uygunluk göstermektedir.

Tablo 3: Ölçüm Modeli ve Yapısal Modelin Uyum İyiliği Sonuçları

Model	X2	df	X2/df	CFI	NFI	AGFI	RMSEA
Ölçüm Modeli	463.604	159	2.916	.963	.945	.900	.058
Yapısal Model	496.022	163	3.043	.959	.941	.895	.060
Tavsiye Edilen Değerler	-	-	< 3 ya da < 5	\geq 0,90	\geq 0,90	\geq 0,80	< 0,07

Yapısal model standardize edilmiş faktör yükleri, anlamlılık düzeyleri (t-değerleri) ve R² değerleri incelenerek değerlendirilmiştir. Şekil 1'de yol katsayılarına ilişkin parametre değerleri ve R² değerlerine yer verilmiştir. Tablo 4'de ise araştırma hipotezlerine ilişkin yol katsayıları, t-değerleri ve hipotez sonuçları bulunmaktadır. İş ile tatilin birbirine karışması, deneyimleme kalitesi ve yenilenme deneyiminin R² değerleri sırasıyla 0.43, 0.14 ve 0.48 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla dışsal değişkenlerin belirtilen yapıların sırasıyla %43, %14 ve %48'ini açıkladığı anlaşılmıştır. Belirlenen R² değerleri, 0.10 olarak belirlenmiş eşik değerin üstünde yer almıştır (Falk ve Miller, 1992).

Şekil 1: Araştırma Modeli ve Parametre Değerleri

Bu çalışmada öne sürülen altı hipotezin tamamı kabul edilmiştir. Tablo 4 ve Şekil 1'de araştırma modeline ait parametre değerleri yer almaktadır. YEM analizi sonuçlarına göre tatil esnasında tatil amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ile tatilin birbirine karışması üzerinde (b=0,21, t= 4,975) istatistiksel açıdan anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Bu sonuca göre H1 desteklenmektedir. H2 ve H3 tatil esnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ile tatilin birbirine karışması (b= 0,65, t=10.693) üzerinde anlamlı ve olumlu; deneyimleme kalitesi (b= -0,01, t=-0.225) üzerinde ise anlamlı olmayan bir etkiye sahip olacağı yönünde

kurgulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre H2 ve H3'ün desteklendiği görülmektedir. İş ile tatilin birbirine karışmasının deneyimleme kalitesi ($b = -0.29$, $t = -4.830$) ve yenilenme deneyimi ($b = -0.36$, $t = -9.697$) üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı ve negatif bir etkisi bulunduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre H4 ve H5 desteklenmektedir. Son olarak deneyimleme kalitesinin yenilenme deneyimi üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olacağı yönündeki hipotez sınanmış ve desteklendiği sonucuna varılmıştır ($b = 0.49$, $t = 12.956$).

Tablo 4: Araştırma Hipotez Sonuçları

Araştırma Hipotezleri	Yol Katsayıları	t-değeri	Sonuç
H1- a → d	.21	4.975	Desteklendi
H2- b → c	.65	10.693	Desteklendi
H3- b → d	-.01	-.225	Desteklendi
H4- c → d	-.29	-4.830	Desteklendi
H5- c → e	-.36	-9.697	Desteklendi
H6- d → e	.49	12.956	Desteklendi

Sonuç

Günümüzde akıllı telefonlar sahip oldukları üstün özellikler dolayısıyla modern insan hayatının bir parçası haline gelmiş, gerek sosyal hayatta gerekse iş hayatında önemli kolaylıklar sağlayan teknolojik bir aygıt olarak hayatımızdaki yerini almıştır. Akıllı telefonların iş ve sosyal hayatımıza sağladığı kolaylıkların yanında özellikle her yerde ve her zaman ulaşılabilirlik özelliğinin getirdiği bazı olumsuzluklar da bulunmaktadır. Örneğin akıllı telefonların boş zamanlarda iş amaçlı kullanımı ev-iş ve iş-tatil hayatının birbirine karışmasına neden olmakta, bireylerin iş ve özel hayatlarının birbirinden ayrılmasını güçleştirmekte ve işte daha verimli ve etkin olmayı mümkün kılan yenilenme deneyimi ve tatilde deneyimleme kalitesine olumsuz etkiler yapmaya başlamıştır. Bu çalışmada tatilde iş ve tatil ile ilgili akıllı telefon kullanımının iş ve tatilin birbirine karışması, deneyimleme kalitesi ve yenilenme deneyimine etkileri araştırılmıştır.

Tatil esnasında tatil amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının deneyimleme kalitesi üzerindeki etkisine yönelik geliştirilen hipotez kabul edilmiştir. Daha önceki çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmadığı için literatürden destekleyici örnekler verilememektedir. Ancak günümüzde küçültülmüş bilgisayar özelliğine

sahip olan akıllı telefonların, hem öğrenme hem eğlence hem de kaçış duygusu yaşanmasında ziyaretçilere yardımcı olması şaşırtıcı görünmemektedir. Dolayısıyla tatil esnasında optimum düzeyde bir akıllı cep telefonu kullanımının ziyaretçi deneyimine katkı sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Ulucan ve Altunel (2005), iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ve tatilin birbirine karışmasına etkisini ele adlıkları çalışmalarında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ve tatillerinin birbirine karışmasında etkili olduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışmada elde edilen bulgular bu veriyi desteklemektedir. Günümüzde çalışanların iş yükleri artmakta ve tatilleri esnasında bile işleri ile ilgili cep telefonu kullanmak zorunda kalabilmekte veya kullanmaya istekli olabilmektedirler ve bu durum tatil ile işin birbirine karışmasına neden olmaktadır. Çalışma saatleri dışında (örneğin mesai sonrasındaki zaman) iş ile ilgili cep telefonu kullanımının iş ve aile yaşamının birbirine karışmasına yönelik etkisi daha önce yapılan farklı araştırmalarda incelenmiştir (Boswell ve Olson-Buchanan, 2007; Chesley, 2005; Duxbury, Higgins ve Thomas, 1996). Bu çalışmaların sonucuna göre kişiler iş ve aile yaşamı arasındaki sınırı çizmekte zorlanmakta ve bu durum rol çatışması yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Bu çalışmada da tatilde iş amaçlı akıllı telefon kullanımına ilişkin benzer bulgular elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle evde veya tatilde akıllı telefon kullanımı benzer sonuçlara neden olmaktadır.

Tatil esnasında iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının deneyimleme kalitesine olan etkisi de önceki çalışmalarda ele alınmamıştır. Bu çalışmada bu ilişkinin anlamlı olmayacağı yönünde bir hipotez geliştirilmiştir. Bu durumun sebebi iş ve tatilin birbirine karışması değişkeninin, bu iki değişken arasında ara değişken rolü üstlenebilecek olmasındandır. Gerçekten de yukarıda belirtildiği üzere iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı iş ve tatilin birbirine karışmasını olumlu şekilde etkilemektedir. Ek olarak iş ve tatilin birbirine karışması deneyimleme kalitesini anlamlı ve negatif şekilde etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımı deneyimleme kalitesini etkilemekte, iş ve tatilin birbirine karışması değişkeni bu etkide aracı rol üstlenmektedir.

İş ile tatilin birbirine karışmasının deneyimleme kalitesini anlamlı ve negatif yönde etkileyeceğine dönük geliştirilen hipotez kabul edilmiştir. Daha önceki çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Ancak iş ile tatili birbirine karışan bir kişinin, hangi tatil aktivitesine katılırsa katılsın, daha düşük düzeyde bir deneyimleme kalitesi yaşayacağı öngörülmektedir. Örneğin kültürel bir turizm faaliyetine katılan kişi hem öğrenme deneyimi yaşayamayacak hem de iş stresinden uzaklaşmasına sebep olacak kaçış duygusunu hissedemeyecektir. Deniz-kum-güneş üçlüsünü tercih eden biri ise kendisini

tam manasıyla tatilde hissedemeyeceği için eğlenme duygusunu deneyimleyemeyecektir.

İş ile tatilin birbirine karışmasının yenilenme deneyimini anlamlı ve olumsuz yönde etkileyeceği şeklinde geliştirilen hipotez kabul edilmiştir. Ulucan ve Altunel (2005), iş amaçlı akıllı cep telefonu kullanımının iş ve tatilin birbirine karışmasına etkisini ele aldıkları çalışmalarında iş ile tatilin birbirine karışmasının yenilenme deneyimini anlamlı ve olumsuz yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Bu çalışmada elde edilen bulgular bu veriyi desteklemektedir. Benzer şekilde Derks ve diğerleri (2014) günlük iş-ev bütünleşmesinin tükenmişlik durumuna olumlu katkı yapacağını vurgulamışlardır. Dolayısıyla iş ve tatilin birbirine karışmasının kişilerin tatilleri esnasındaki yenilenme deneyimini engelleyeceği görülmektedir.

Deneyimleme kalitesinin yenilenme deneyimi üzerindeki etkisini inceleyen hipotez kabul edilmiştir. Ancak bu ilişkiyi inceleyen öncül bir çalışma bulunmamaktadır. Chen ve diğerleri (2016) yenilenme deneyiminin memnuniyet üzerindeki etkisine odaklanmış ve anlamlı bir etkiye rastlamıştır. Yazarlar memnuniyetin geleneksel olarak satın alım sonrası davranışın bir öncülü olarak değerlendirildiğini, fakat daha yeni çalışmalarda ise olumlu turizm deneyiminin memnuniyeti değerlendirmede olumlu bir etkiye sahip olduğu yönünde değerlendirildiğine vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla ziyaretçilerin hizmeti tükettikleri an yaşadıkları deneyim kalitesi yenilenme deneyimini etkileyecek ve bu yenilenme deneyimi de turistlerin nihai memnuniyetine katkı sağlayabilecektir. Ancak bu çalışmanın modelinde turist memnuniyeti yer almamaktadır.

Bu çalışma iş amaçlı ve tatil amaçlı akıllı telefon kullanımının iş ve tatilin birbirine karışmasına, deneyimleme kalitesine ve yenilenme deneyimine etkisini ortaya koyması açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Yöneticilerin çalışanların tatilde kendilerini yenilemelerine imkân tanımaları, çalışanların işe geri döndüklerinde verimlilikleri ve etkinliklerinin artması ve devam etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle yöneticilerin tatil esnasında çalışanların yenilenme deneyimini olumsuz etkileyebilecek davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir. Bu noktada iş amaçlı akıllı telefon kullanımının özellikle tatil esnasında kısıtlanması yararlı olabilir. Bunun yanında turizm işletmeleri akıllı telefonların bu yöndeki etkilerini değerlendirerek misafirlerini daha fazla rahatlatabilecek ve yenilenme deneyimlerini arttıracak ürün oluşturma ve sunma gayreti içine girebilirler. Çalışanların ise, tatil esnasında telefon kullanımını sınırlayacak önlemler almaları yenilenme deneyimlerini ve deneyim kalitelerini artırmaları açısından önem taşımaktadır. Bu konuyla ilgili bundan sonra araştırma yapacak olan araştırmacılar, bu çalışmada geliştirilen modele tatil memnuniyeti ve yaşam memnuniyeti gibi yeni değişkenler ekleyerek bu modeli geliştirilebilir.

Kaynakça

Ada, S., ve Tatlı, H. 2012. Akıllı Telefon Kullanımını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma, *K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİ BF, İşletme Bölümü*, Kahramanmaraş.

Altunel, M.C. ve Ulucan E. 2016. The Effect of Work Related Smartphone Use during Vacation on Recovery Experience: Mediating Role of Work-Travel Interference, Avcıkurt, C., Dinu, M. S., Hacıoğlu, N., Efe, R., Soykan, A. ve Tetik, N., *Global Issues and Trends in Tourism*, Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

Bao, P., Pierce, J., Whittaker, S., ve Zhai, S. 2011, August. Smart Phone Use By Non-Mobile Business Users, in *Proceedings of The 13th International Conference on Human Computer Interaction With Mobile Devices And Services* (pp. 445-454). ACM.

Bodker, M., Gimpel, G. ve Hedman, J. 2009. Technology Use As Consumption: A Longitudinal Study of Smart Phones, *Thirtieth International Conference on Information Systems*, Phoenix, 88, 1-7.

Boswell, W. R. ve Olson-Buchanan, J. B. 2007. The Use of Communication Technologies After Hours: The Role of Work Attitudes and Work-Life Conflict, *Journal of Management*, 33 (4), 592-610.

Byrne, B. M. 2013. *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming*. Routledge.

Chang, T.-Y. ve Horng, S.-C. 2010. Conceptualizing and measuring experience quality: The customer's perspective. *Service Industries Journal*, 30(14), 2401–2419.

Chen, J. V., Yen, D. C., ve Chen, K. 2009. The Acceptance And Diffusion of The Innovative Smart Phone Use: A Case Study of a Delivery Service Company in Logistics, *Information & Management*, 46(4), 241–248.

Chen, C. C., Huang, W. J., ve Petrick, J. F. 2016. Holiday recovery experiences, tourism satisfaction and life satisfaction–Is there a relationship?, *Tourism Management*, 53, 140-147.

Chen, C.-C., Petrick, J. F. ve Shahvali, M. 2014. Tourism Experiences as a Stress Reliever: Examining the Effects of Tourism Recovery Experiences on Life Satisfaction, *Journal of Travel Research*, 1-11.

Chesley N 2005. Blurring Boundaries? Linking Technology Use, Spillover, Individual Distress and Family Satisfaction, *Journal of Marriage and the Family*, 67(5), 1237–1248.

Derks, D. ve Bakker, A. 2014. Smartphone Use, Work-Home Interference, and Burnout: A Diary Study on the Role of Recovery, *Applied Psychology: An International Review*, 63(3), 411-440.

Derks, D., van Duin, D., Tims, M, ve Bakker, A. 2015. Smartphone Use and Work-Home Interference: The Moderating Role of Social Norms And Employee Work Engagement, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 88(1), 155-177.

Duxbury, L. E., Higgins, C. A. ve Thomas, D. R. 1996. Work and Family Environments and the Adoption of Computer-Supported Supplemental Work-At-Home, *Journal of Vocational Behavior*, 49(1), 1-23

Falk, R. F. ve Miller, N. B. 1992. *A primer for soft modelling*, Akron, OH: University of Akron Press.

Fick , G. ve Ritchie, J. 1991. *Measuring Service Quality in the Travel and Tourism Industry*, Journal of Travel Research, 30 (2): 2-9.

Fornell, C. ve Larcker, D. 1981. *Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error*, Journal of Marketing Research, 18(1): 39-50.

Geurts, S. A., Taris, T. W., Kompier, M. A., Dijkers, J. S., Van Hooff, M. L. ve Kinnunen, U. M. 2005. *Work-Home Interaction From A Work Psychological Perspective: Development and Validation of A New Questionnaire*, The SWING, *Work & Stress*, 19(4), 319-339.

Gümüş, İ. ve Örgen C. 2015. *Önlisans Öğrencilerinin Akıllı Cep Telefonu Kullanmalarının Başarı ve Harcama Düzeylerine Olası Etkileri Üzerine Bir Çalışma, 1st International Symposium On Critical And Analytical Thinking (Iscat 2015)/Kritik ve Analitik Düşünme Üzerine 1.Uluslararası Sempozyum*, 2015,Sakarya Üniversitesi – Sakarya.

Greenhaus, J. H. ve Beutell, N.J. 1985. *Sources of Conflict Between Work and Family Roles*. Academy of Management Review, 10(1), 76–88.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2006). *Multivariate data analysis* (Vol. 6).

Hinton, S. ve L. Hjorth 2013. *Understanding Social Media*. London: Sage.

Hobfoll, S. 1989, *Conservation of Resources: A New Attempt At Conceptualizing Stress*, The American Psychologist, Vol.44, Iss.3, pp.513-524.

Hulme, M. ve Peters, S. 2011. *Me, My Phone and I: The Role of the Mobile Phone*,www.michaelhulme.co.uk (Erişim tarihi: 14.03.2014).

İnce, Z ve Kılıç, V.A. 2016. *The Smart Phone Usage Habits of High School Students And Their Addiction To Smart Phones*, INESJOURNAL Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi / The Journal of International Education Science, 3, (6). 104-123.

Kadı, F. ve Öztunç, H. 2015. *Üniversite Öğrencilerinin Aylık Harcamaları İle Cep Telefonu Kullanımları Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 44, 168-178.

Kang, M. ve Gretzel, U. 2012. *Effects Of Podcast Tours On Tourist Experiences In A National Park*, Tourism Management, 33(2), 440-455.

Kang, Y. M., Cho., C. ve Lee, S. 2011. *Analysis of Factors Affecting the Adoption of Smartphones*, IEEE International Technology Management Conference, San Jose, CA, USA.

Kennedy-Eden, H. 2014. *Do Smartphones Bring Us Closer? A Family Life and Vacation Perspective*. *Information and Communication Technologies in Tourism*, eProceedings of the ENTER2014 PhD Workshop, Dublin, İrlanda, 27-32.

Kim, D. Y., Park, J. ve Morrison, A. M. 2008. *A Model of Traveller Acceptance of Mobile Technology*, International Journal of Tourism Research, 10(5), 393-407.

Kuşku-Özdemir, E. ve Güzeloğlu, E.B. 2015. *Akıllı Telefonlar ve Marka Değeri Algıları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (40), 730-742.

Kramer, R., Modsching M., Hagen K. ve Gretzel U. 2007. *Behavioural Impacts of Mobile Tour Guides*. *Information and Communication Technologies in Tourism*, 2007, 109-18.

Lanaj, K., Johnson, R. E. ve Barnes, C. M. 2014. *Beginning The Workday Yet Already Depleted? Consequences of Late-Night Smartphone Use and Sleep*, Organizational Behavior and Human Decision Processes, 124, 11-23.

Lane, W. ve Manner, C. 2011. *The Impact of Personality Traits on Smartphone Ownership and Use*, International Journal of Business and Social Science, 2 (17), 22-28.

Meydan, C. H., ve Şeşen, H. 2011. *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık.

Özbek, V., Almacık, Ü., Fatih K.O.Ç., Akkılıç, M. E. ve Eda, K.A.Ş. 2014. *Kişilik Özelliklerinin Teknoloji Kabulü Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri: Akıllı Telefon Teknolojileri Üzerine Bir Araştırma*, International Review of Economics and Management, 2 (1), 36-57.

Özdemir, Y. 2014. *Yeni Medya Ortamlarında Akıllı Telefonlar Üzerine Düşünmek*, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara <http://inet-tr.org.tr/inetconf19/bildiri/9.pdf> (Erişim tarihi: 10.08.2015).

- Özkoçak, Y. 2016. *Türkiye’de Akıllı Telefon Kullanıcılarının Oyalanma Amaçlı Tercih Ettikleri Mobil Uygulamalar*, Global Media Journal TR Edition, 6 (12), 106-130.
- Parasuraman, A. ve Greenhaus, J. H. 2002. *Toward Reducing Some Critical Gaps In Work-Family Research*, Human Resource Management Review, 12, 299-312.
- Paris, C. M. 2012. *Flashpackers: An Emerging Sub-Culture? Annals of Tourism Research*, 39(2), 1094-1115.
- Park, Y., ve Chen, J. V. 2007. *Acceptance and Adoption of The Innovative Use of Smartphone*, Industrial Management & Data Systems, 107(9), 1349-1365.
- Rasinger, J., Fuchs, M., Beer, T. ve Hopken, W. 2009. *Building A Mobile Tourist Guide Based on Tourists’ Onsite Information Needs*, Tourism Analysis, 14(4), 483-502.
- Shaffer, H. 1996. *Understanding the Means and Objects of Addiction: Technology, the Internet, and Gambling*, Journal of Gambling Studies, 12(4), 461-469.
- Sonnentag, S. ve Fritz, C. 2007. *The Recovery Experience Questionnaire: Development and Validation of a Measure for Assessing Recuperation and Unwinding From Work*, Journal of Occupational Health Psychology, 12, 204-221.
- Şimşek, Ö. F. 2007. *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.
- Taner, N. 2013. *Kullanıcılarının Akıllı Telefonları Değerlendirmeleri: Kastamonu Şehir Merkezinde Bir Uygulama*, Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, 1(2), 127-140.
- Tussyadiah, I. P. ve Zach, F. 2012. *The Role of Geo-Based Technology in Place Experiences*, Annals of Tourism Research, 39(2), 780-800.
- Ulucan, E ve Altunel, M.C 2015. *İş Amaçlı Akıllı Telefon Kullanımının Tatil Memnuniyetine Etkisi*, 16. Ulusal Turizm Kongresi, 12-15 Kasım 2015, Bildiriler Kitabı, s991-1001, Çanakkale.
- Van Hoof, M.L.M., Geurts, S.A.E., Kompier, M.A.J., ve Taris, T.W. 2006. *Work-Home Interference: How Does It Manifest Itself From Day to Day? Work and Stress*, 20(2), 145-162.
- Werts, C. E., Linn, R. L., ve Jöreskog, K. G. 1974. *Intraclass Reliability Estimates: Testing Structural Assumptions*, Educational and Psychological measurement, 34(1), 25-33.
- Wang, D., Xiang, Z. ve Fesenmaier, D. R. 2016. *Smartphone Use in Everyday Life and Travel*, Journal of Travel Research, 55(1), 52-63.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Doç. Dr.	Avni Zafer	ACAR	Okan Üniversitesi
Doç. Dr.	Zafer	AKBAŞ	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr.	Selçuk	AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Adnan	AKIN	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Cüneyt	AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Aslıhan	AKKOÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Ahmet	ALTINTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Musa	AKPINAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Asım	ARI	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ali	AVAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mehmet	AYAS	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Deniz	AYTAÇ	Hitit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mehmet Emin	BABACAN	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr.	Şükrü	BALCI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr.	Ahmet Kemal	BAYRAM	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr.	Ahmet	BENZER	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Erhan	BOZKURT	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr.	Kenan	ÇAĞAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Gülsüm	ÇALIŞIR	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Hüseyin	ÇALIŞKAN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Nesrin	ÇALIŞKAN ÖZBİR	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr.	Ensar	ÇETİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mustafa Edip	ÇELİK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Sabri	ÇELİK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Gözde	ÇOLAKOĞLU SARI	İstanbul Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mesut Erdem	ÇÖLOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr.	Celal	DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Volkan	DEMİR	Galatasaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Hatice Göçmen	DEMİR	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih	DEMİREL	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr.	Gökhan	DEMİRTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Kemalettin	DENİZ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan	DURAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan	DURAN	Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih	ECER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	İlhan	ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Hakan	ERKUŞ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet Ali	GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Emre	GÖKALP	Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Burçin	GÖKKURT	Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ömer Faruk	GÖRÇÜN	Kadir Has Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Gülten	GÜNEŞ	Bartın Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr.	Sevcan	GÜNEŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Kamil	GÜNGÖR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Tuğrul	KANDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Bülent	KARA	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr.	Kurtuluş	KARAMUSTAFA	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ahmet	KARAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Remzi	KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ahmet	KAYA	Harran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Selim	KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Barbaros	KEMER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr.	Abdullah	KESKİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Duygu	KIZILDAĞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan	KORKUT	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ahmet Ayhan	KOYUNCU	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr.	Zafer	KOYLU	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Veysel	KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ümit Emrah	KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Hüseyin Kahraman	MUTLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet Emin	MUTLU	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr.	Gürbüz	OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Tuğba	ONAT ÇAKIROĞLU	Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Şaban	ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Yasin	ÖZARSLAN	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr.	Süleyman	ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Aşkın	ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr.	Şuayıp	ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Murat	ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ebru Arıkan	ÖZTÜRK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa	SANDIKÇI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Sadık	SARISAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Özcan	SEZER	Bülent Ecevit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	H. Hüseyin	SOYBALI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa Kemal	ŞAN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Semra	TETİK	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	Ömer Faruk	TUTKUN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Sadiye	TUTSAK	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet	YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Murat	YEŞİLTAŞ	Mehmet Akif Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Neşe	YILDIZ	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr.	Ertuğrul	YILDIRIM	Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr.	Kürşad	YILMAZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Fuat	YILMAZ	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr.	Seyit	YÖRE	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Özcan	ZORLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi

